KUR'ÂN-I KERÎM'İN NÜZÛLÜ VE KIRÂATİ

PROF. DR. İSMAİL KARAÇAM

4. BASKI

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu: 91

ISBN: 978-975-548-264-4
Sertifika No: 16209

Kitap Adı
Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati

Yazarı
Prof. Dr. İsmail KARAÇAM

Kapak ve Sayfa Düzeni
MİFAV

Baskı/Cilt
Seçil Ofset Matbaacılık
Sertifika No: 12068

4. Baskı
Aralık 2012 - İstanbul

İsteme Adresi
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Mahir İz Cad. No: 2 Bağlarbaşı - Üsküdar - İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com - www.ilahiyatvakfi.com

Türkiyemiz'de *modern* İslâm araştırmalarının öncüsü sayılan muhterem hocamız Prof. M. Tayyib Okiç'in takrizlerini hürmetle takdim ederiz.

TAKRİZ

Yeni Türkiye'nin yakın mazisiyle az çok ilgilenmiş olanlarca malûm olduğu üzere, memlekette uzun seneler dinî öğretime yer verilmemesi neticesinde ortaya çıkan İslâm ilâhiyatçısı buhranının sebeb olduğu çok yönlü zararlar, idârî çevreleri nihayet harekete geçirebilmiş ve içinde bulunduğumuz asrın yarısına doğru, tek-tük dinî mektepler açılmaya başlanmışdı. Günlük dinî hizmet erbâbının dahî mumla aranacak hâle geldiği bir devirde, tabîatiyle bu ihtiyâcı karşılayacak mekteblere öncelik verilecek, islâmî ilim merkezleri, onları tâkîb edecekdi. Nitekim Kur'ân kurslarının ve İmam Hatib Okullarının ardından yüksek dinî müesseseler de, memleket ufuklarında parlamaya başlamışdır.

Şüphe yokdur ki bir mekteb sâdece binâdan ibâret değildir. Oradan ideâl ölçülere sâhib talebe mezûn edebilmek için en başda gelen şart, ehliyetli öğretim kadrosuna sâhib bulunmakdır. Maalesef yukarıda bahsettiğimiz fetret devresinin neticesinde böyle kadroları kurabilmek Türkiye'de pek müşkilleşmişdi. Bu zor şartları bizzât görmüş bir kimse olarak, işin vahâmetini gâyet iyi takdîr edecek durumdayım.

Türkiye'ye gelişimden dört sene sonra, 1949 senesi sonlarında, Ankara'da İlâhiyat Fakültesi kuruldu. Resmî da'vet üzerine, bu fakültenin temel kürsülerini kurmaya memûr edilmişdim. Sığıntı bir binada işe başladık. Ne hazîn tecellidir ki, asırlarca İslâm dünyasına ilmî sâhada da önderlik yapmış bir memlekette, Tefsir, Hadis gibi temel İslâm ilimlerini okutacak bir tek Türk profesör bulunamıyordu. İlâhiyat Fakültesinin bu kürsülerini kurmayı Cenâb-ı Hak bu âcizlerine nasîb etti. Hamdolsun, yakında profesörlüklerini görmeyi ümid ettiğim asistanlarımı burada yetiştirdim.

İlâhiyat Fakültesindeki çeyrek asrı bulan hizmetimin yanısıra, 1964 yılından itibâren, ikinci vazife olarak Konya Yüksek İslâm Enstitüsünde de ders vermiye başlamışdım. İlâhiyat Fakültemiz nasıl kendi öğretim kadrosunu kendisinin yetiştirmesi durumunda kalmışsa, Yüksek İslâm Estitülerinde de vaziyet aynı idi. Her ilim dalında öğretmen yetiştirmek zarûreti vardı. Bu sûretle çeşitli yollardan Enstitülere intisabları sağlanan müstaid gençler, istikbâlin genç âlimleri, herbiri ayrı değer taşıyan gayet kıymetli tezler hazırladılar. Müslüman Türk milletinin mayasında mevcud is-

lâm kültürüne, emsâlsiz bir gayret ve çalışkanlıkla sâhib çıkmasını bilen bu gençlerden bâzısının bana bağlı olarak tezlerini hazırlamış olmasından ayrıca sonsuz bahtiyarlık duymaktayım.

İşte, genç ilim adamlarımızdan Sayın İsmâil KARAÇAM da, bu müstesnâ kişiler arasındadır.

Kendisi 1937'de Burdur'un Kıravgaz (Kayaaltı) köyünde doğmuştur. 1943 senesinde ilkokulu köyünde tamamlayan KARAÇAM, 1948'de Burdur Kur'ân Kursu'na kaydoldu. Kursun hocası merhum Ömer GÜNDÜZALP'den hıfzını ve merhud Ulu Câmi imâmhatîbi Hacı Hâfız Hâmid BİLGE'den de tashîh-i hurûfu ikmâl ederek 1951'de bu kurstan mezûn oldu. 1952 yılında İstanbul İmam-Hatip Okulu'na girdi, 1956'da birinci, 1959'da da ikinci devresini bitirdikten sonra, aynı sene, yeni açılan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsüne kaydoldu. Öğrenciliğinin yanı sıra çeşidli câmi hizmetlerinde de bulundu. 1957 - 1959 senelerinde, İstanbul Fâtih Müftülüğüne bağlı Küçük Mustafa Paşa Câmii'nde müezzinlik, 1959 - 1963 senelerinde de, mezkûr müftülüğe bağlı Cerrahpaşa Câmii'nde imam-hatiblik yapdı.

1963'de talebelik devresini tamamlayan müellifimizi aynı sene Bursa İmam Hatip Okulu'nda Kur'ân-ı Kerîm ve Meslek Dersleri Öğretmeni olarak görüyoruz. Üç buçuk sene bu vazifede kalmış ve 1966 yılında Millî Eğitim Bakanlığının açmış olduğu Yüksek İslâm Enstitüleri Öğretmenlik seçme imtihanını kazanarak 1966'da Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'ne, «Kur'ân-ı Kerîm, İlm-i Vücûh ve Belâğat-ı Kur'âniyye» dersleri öğretmenliğine tayin olunmuşdu. İşte kendisiyle müşterek öğretmenliğimiz bu çatı altında üç sene kadar devam etmiştir. Bugün, Türk maârif muhitine sunmakda olduğu ilmî eserini, müstesnâ zekâ ve çalışkanlığıyle, iki sene zarfında burada hazırladı. Bir sene sonra askere gitti. 1971'de terhisini müteâkib, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne Kur'ân-ı Kerîm Öğretim Üyesi olarak tayin edildi. Hâlen bu vazifededir.

Aşağıda ana hatlariyle muhteviyatını sunmak istediğim eser, Sayın İsmâil KARAÇAM'ın kısaca çizdiğimiz tahsil hayatının ilk ilmî mahsûlünü teşkil etmektedir. İlmî araştırmalara olan aşırı düşkünlüğü ile pek üstün ahlâkî meziyetleri nefsinde toplamış bu genç âlimimizin, Kur'ân-ı Kerîm Kırâatı ilminde memleketin en yetkili kişilerinden birisi olarak daha çok çok eserler vereceği şübhesizdir. Bu inancımızı Cenâb-ı Hakk'ın en geniş imkânlar içinde tahakkuk ettirmesini niyaz ediyorum.

Eser Hakkında

Kur'ân-ı Kerîm ilminin en mühim meselelerinden birisine tahsis ettiği incelemesini müellifimiz başlıca iki bölüm hâlinde ele almaktadır:

Birinci Bölüm: Kur'ân-ı Kerîm'in indiği **yedi harf** (el-Ahrufu's-Seb'a) e tahsis edilmiştir. Bu bölüme bir giriş teşkil eden «Arap Dili» bâbında müellif: Arapçanın oluşumu ile Arap lehçelerini incelemektedir. Meşhur lehçeler ve bunların mümeyyiz vasıf-

ları, kureyş lehçesinin diğer lehçelere üstün gelmesinin sebebleri (dinî, coğrafî, iktisadî âmil; siyasî ve ictimaî nüfûz, Kureyş lehçesinin en geniş lehçe oluşu, bu asırda Arapların alışmış oldukları hususî toplantılar, panayırlar, eyyâmu'l-Arab, Kur'ân, Hadîs ve İslâm); târihe mal olmuş bu ihtilâflardan bâzılarının bize iki yoldan intikal ettiği hususu (Kur'ân'ın kırâatları ile edebiyyat ve tarih kitablarında hâssaten bu lehçelerin bulunması; Kur'ân'ın kaç lügat üzerine nâzil olduğu, Kur'ân'da Arapçadan başka lisânın bulunup bulunmadığı).

Bu zarûrî girişten sonra müellif, birinci bölümün asıl mevzûu olan «yedi harf» meselesinin derinleme tetkikine geçmiştir. Bu bâbın başında yedi harf ile ilgili bazı Hadîsler verilmekte, bunların Hazreti Peygamber (s.a.v.) tarafından îrâd edilmesinin sebebi üzerinde durulmakta ve «el-Ahruf» ile «es-Seb'»ın manâsı anlatılmaktadır. Bundan sonra yedi harf ile ilgili ihtilâflara geçilerek bu ihtilâfların bütün çeşitlerine teferruâtı ile işâret edilmekte; yani dilcilere, gremercilere, Kırâat imâmlarına ve mutasavvıflara göre yedi harfle ne kastedildiği husûsu üzerinde durulmaktadır. Tabiatiyle kırâat otoritelerinden İbnu Kuteybe, Ebu'l-Fadl er-Râzî, İbnu'l-Cezerî ve diğer bazı âlimlerin görüşleri burada nakledilmekte ve bununla Kur'ân-ı Kerim'in en çetin meselesi sona erdirilmektedir.

Eserin **ikinci bölümünde** «yedi kırâat» mevzûu incelenmektedir. Bu bölümün birinci kısmında ele alınan Kur'ân-ı Kerim'in cem'i meselesi konuya giriş mahiyetindedir. İkinci kısımda ise bölümün asıl mevzûunu teşkil eden «yedi kırâat» meselesi tetkik edilmektedir. Bu bölüm, takrîben eserin üçte ikisini teşkil etmektedir. Fakat yedi kırâat bahsine geçmeden evvel, müellif, Kırâat ilmi hususunda umûmî malûmat vermeyi uygun bulmuştur. Kırâat ilminin tarifi, konusu, gâyesi, faydası, üstünlüğü, şeriatteki yeri ve mes'eleleri... gibi mevzûlar üzerinde durulmuştur. Bunu takiben Kur'ân, kırâatlar, kurrâ, rivâyet ve tarik... mefhumları izah edildikten sonra, kırâatları elde etme yollarına ve kırâat ilminin tarihçesine geçilmiştir: (Kırâat ilminin doğuşu, gelişmesi, yayılması ve tarîkları, yani seb'a ve aşere gibi). Buna ilâveten kırâat ilmi ile ilgili eserler, bu ilim ile meşgul olan Sahâbe, Tâbiûn ve onlardan sonra gelenlerin (H IV. asrın sonuna/M. XI. asrın başına kadar) en meşhurlarının bir listesi verilmektedir. Bundan sonra müellif, sahîh kırâatlarda aranan şartlara ve senedleri bakımından kırâatların çeşidlerine (mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâzz, mevzû, müdrec) ve sayılarına (yedi, on, ondört) geçmektedir.

Bu umûmî malûmattan sonra, bölümün asıl mevzûu olan yedi kırâat üzerinde tafsîlâtiyle durulmuş, (yedi sayısının seçilmesinin ve yedi imâmın meşhur olmasının sebebleri, yedi imâmın senedleri, yedi kırâatın tevâtürü, yedi kırâat hakkındaki görüşler, şâzz kırâatlar, Mushaf'ın hattına uymayan kırâat, kırâatların telfîkı, kırâat ilmini toplayanlar, kırâatların bugünkü ilmî ve tatbikî durumları), meşhur yedi imâm (Nâfi, İbnu Kesîr, Ebu Amr, İbnu Âmir, Âsım, Hamze, el-Kisâî) ve râvileri hakkında lüzumlu bilgi verilmiştir. Bu bölümün mühim bir bahsi olan umûmî kaaideler taf-

silâtlı olarak anlatılmış, müteâkiben, istiâze ve besmele bahsi ve el-Fâtiha üzerinde ehemmiyetle durulup eser sona erdirilmiştir.

Eserin sonundaki birkaç sayfalık veciz «netice»yi, eserin hazırlanmasında kullanılan zengin bir bibliyografya listesi takib etmiştir.

İlâhiyyât sahasında büyük değeri bakımından son derece mühim olan bu ilmin tedkiki, Türkiye'de Türkçe olarak, maalesef yok denecek kadar azdır. Modern ilmî metodların ışığı altında meydana getirilen eserler, hemen hemen hiç yoktur. Bu husus nazar-ı itibâre alınırsa, İsmâil KARAÇAM'ın eserinin değeri bir kat daha artmış olacaktır.

Müellif, çetin, karışık ve mütehassısları son derece mahdut olan bu ilmi vâzıh bir şekilde ortaya koyduğundan dolayı ilme büyük hizmet etmiştir.

Bu büyük hizmetten hakkiyle istifâde edecek bütün okuyucular adına kendisine sonsuz tebrik ile teşekkürler ediyorum.

Prof. M. Tayyib OKİÇ

ÖNSÖZ

Allah'ın kitâbı olan Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatı; müslümanların, İslâmiyetin başlangıcından itibaren meşgul oldukları bir konudur. İbâdetlerinin kabul edilmesinin şartı olan böyle bir mes'ele ile ilgilenmenin yanında, ayrıca Kırâat İlmini öğrenmek ve öğretmek müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir.

İslâmiyeti kabul ettikleri tarihten beri İslâmın dünyaya yayılmasını sağlamaları yanında, İslâmî ilimlerle de uğraşmayı kendilerine şiâr edinen Türkler, diğer ilimlere olduğu gibi, Kırâat İlmine de lâzım gelen önemi göstermişlerdir. Fakat böyle olmakla beraber, son asırlarda bu ilginin devam ettiğini iddia etmek çok büyük bir iyimserlik olur. Bilhassa geçtiğimiz son ve yarım asırda bu işle meşgûliyetin — Müslüman Türkiye için — son derece zayıfladığını, hattâ terkedildiğini söylemek acı bir gerçeğin ifâdesidir. Bütün bunlara rağmen, Yüksek İslâm Enstitülerine ders olarak konulmuş olan «*İlm-i Vücûh*»u, Kur'âna hizmet edecek hayırlı bir geleceğin işareti olarak telâkki etmekteyiz.

İslâmı maddî kuvvetleriyle yıkamıyan İslâm düşmanlarının, bugün ilim adı altında Kur'ân-ı Kerîm'e taarruzları için, Kur'ânın kırâatı ile ilgili yönünü hedef olarak seçmeleri, müslümanların bu konuya hassasiyetle sarılmalarını zarûrî kılmaktadır.

Türkçe olarak şimdiye kadar «*Kur'ânın indiği Yedi Harf ve okunduğu Yedi Kırâat*» ile ilgili ciddî bir tedkîk — ufak çapta yazılmış birkaç makale, terceme ve bazı kitaplarda böyle bir konunun varlığına işâret eden ve birkaç sayfayı geçmeyen malûmât hariç — yapılmış değildir. Bu yoldaki çalışmalara bir başlangıç olması düşüncesiyle, bu konuyu tez çalışması olarak seçtik.

Konumuzu iki bölüme ayırarak tedkik ettik :

a— *Yedi Harf,*

b— *Yedi Kırâat.*

Her bölümü de, münâsebetleri dolayısiyle ikişer kısma ayırdık. Birinci bölümü, *Arab Lehçeleri ve Yedi Harf;* ikinci bölümü de *Kur'ânın cem'i ve Yedi Kırâat* kısımlarında inceledik.

Bize bu çalışmamızda maddî-manevî bütün imkânlarını seferber eden muhterem Hocam, büyük insan Prof. M. Tayyip Okiç Bey'e teşekkürlerimi arzetmeyi ödenmesi zarûrî bir borç bilirim.

İsmail KARAÇAM
31 Mart 1969
Konya

BİRİNCİ BÖLÜM

el-Ahrufu's-Seb'a (الاحرف السبعة)

KUR'ÂN-I KERÎM'İN YEDİ HARF ÜZERİNE NÂZİL OLMASI

Bu konuya başlamazdan evvel, konu ile yakın ilgilerinden dolayı, Arap Dili ve Lehçeleri, bu lehçeler içerisinde Kureyş Lehçesi'nin önemi üzerinde durmayı, konunun daha iyi anlaşılacağını ümit ederek, uygun bulduk.

A) Arap Dili:

Arap Dili, Sâmî dillerden birisidir (1). Fakat diğer Sâmî Dillere nazaran, Arap Dili'nin, Edebî San'atlara olan kabiliyeti, gayet açıktır (2). Bütün dillerde olduğu gibi, bu dil de bir hayli merhaleler geçirmiştir. Şimdi bunları kosaca gözden geçirelim.

Evvelâ şunu söylemek icabeder ki, bir dilin, müstakil bir dil olabilmesi için, o dilin, kendi içinde mevcut olan kuvvetlerin kullanılmasıyla, kendi içinden büyümesi, yükselmesi ve gıdasını kendisinden alması lâzımdır. Yoksa dışarıdan bir dile kuvvet istihsal edilmesi, o dili müstakil bir dil kılamıyacağı gibi, o dili, münasebeti bulunduğu, başka dillerin esiri yapar. İşte konumuz olan Arap Dili de bu genel kurala uyarak tekâmül etmiştir (3).

---

(1) İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1964, I, 512-523; Mevlâna Şiblî, Asr-ı Saadet, (Mütercim: Ömer Rıza), İstanbul, 1346 H./1921 M., Âmedî Matbaası, I, 125; Türk Ansiklopedisi, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1946, III, 228.

(2) İslâm Ansiklopedisi, I, 513.

(3) Muhammed Fehmî, Tarih-i Edebiyat-ı Arabiyye, İstanbul, 1335 H./1917 M., I, 91.

a) **Arapça'nın oluşumu :**

İslâm Tarihçileri, bütün Arap halkını iki büyük guruba ayırırlar. (Bak. Türk Ans. III, 229-232).

1 — Güney kolu olan Kahtâni, ki eski Yemen (Ma'in ve Seb'a) halkını içine aldığı gibi, daha kuzeyde el-Yemâme, Necd, Hicâz, Sammâr ve Arabistan'ın Suriye ile Irak sınırlarına yakın bölgelerde oturanları içine alır.

2 — Ağırlık merkezi Kuzeyde olan İsmailî kolu. Bunlar Kuzey Arapça'sını konuşur. Benû Temim, Benû Kays, Eset ve Kinâne (Peygamber s.a.v. Efendimizin kabilesi olan Kureyş bunlardır) gibi kısımlara ayrılırlar.

Arap tarihçilerine göre, Güney Araplarının, Kuzeye doğru göç etmiş oldukları, Güney Araplarının kendi alfabelerine göre yazı yazdıkları ve fakat dil yönünden Kuzey gurubundan olan diyalekler kullandıkları söylenir.

Arapçanın tekâmülünde Güney Araplarının, Âramca'nın, Nabatîlerin ve Araplarla komşu olan (meselâ İran ve Roma) diğer milletlerin rol oynadıkları muhakkaktır (4). Fakat Arap dili, her dilde olduğu gibi, kendine lâzım olan kelime ve manâlar almakla beraber, ana Sâmîcedeki şekil sisteminin bütün zenginliğini ve icat kabiliyetini muhafaza etmiş, bunları işlemiş ve zenginleştirmiş, irâdeye terkip kudreti, tenevvü' ve incelik sağlamıştır (5).

b) **Arap Lehçeleri :**

Lehçenin tarifi : **Her kabilenin dilinde bâkî kalan farkların tamamına, o kabilenin lehçesi denir.** (el-Vasît, I, 14).

Arap dilini, çeşitli kabilelerin konuştuğu bilinen bir hakikattir. «el-Vasît» de şöyle denmektedir: «Arap toplumu iki büyük gruba ayrılmıştır. Kahtanlılar (yahut Yemenliler), Adnânlılar. Bu iki kabile de, asılları bir olmakla beraber, çeşitli boylara ayrılmıştır ve her kabilenin de bir lehçesi vardır. Şu kadar var ki; Kahtanlıların Hımyer kabilesinin dili, diğer kardeş lehçelerine üstün gelmiştir.

---

(4) Türk Ansiklopedisi, III, 229-232.

(5) Aynı eser, III, 232.

Sonra bu lehçeye Adnânîlerin dilinden de çeşitli lehçelerle — az veya çok farklı — kelimeler ve üslûplar girmiştir. Bu lehçeler İslâm'ın gelişine kadar devam etmiş, ondan sonra ancak, Adnânlıların dilleriyle uyuşan lâfızlar bâkî kalmıştır» (6).

Dr. Ali Abdülvâhid Vâfî de, «Fıkhu'l-Lüğa» da(7) şunları söyler: «En eski asırlara varıncaya kadar, Arap dilini konuşanlar, kabilelere ve boylara ayrılmışlardır. Her kabile ve boy, coğrafî mevkiine, kendini saran tabiî ve sosyal şartlara, kendilerini diğerlerinden ayıran duygu ve düşüncelerine, kendilerine sunulan kültür şartlarına uygun olarak birbirlerinden farklı idi. Çeşitli insanlardan müteşekkil bu kabilelerin konuştukları diller, yeryüzünde geniş sahalara yayılınca, dil kanunlarına uyarak, uzun zaman ilk durumlarını muhafaza edemediler ve müteaddit lehçelere ayrıldılar. Arap dili de bu genel kanunun dışında kalmadı. Seslerin görünüşü, kelimelerin delâlet ettiği mânâ, kâideler, müfredât... gibi birçok hususlarda, birbirlerinden farklı kısımlara ayrıldılar. Her kabile ve her toplum kendi tabiî ve sosyal farkları içinde, bu lehçelerden birisini kendine seçti. Şu kadar ki; ticaret, menfaat değişimi, Arap kabilelerinin birbirleriyle komşuluk etmeleri, Hac mevsiminde, panayırlarda ve harpler dolayısıyla bir araya gelmeleri neticesi, lisanlarda incelme ve gelişmeyi doğurdu. Bu Arapça lehçelerin cereyanından dolayı, bazısı bazısına karıştı. Bu dil mücadelesinde Kureyş lehçesi muzaffer oldu, diğer bütün lehçelerin üstüne yükseldi. Edebiyat alanında da şiiri, nesri ve hitabetiyle, diğer muhtelif Arap kabilelerine tesir etti. O derecede ki, kabilesi ne olursa olsun, Arap edebî şiirini, hitâbetini ve nesrini Kureyş lehçesi ile yazdı» (8).

Muhammed Fehmi de kitabının «Lisân-ı Arabîde ih-

---

(6) Ahmed el-İskenderî ve Mustafa Anânî, el-Vasît Fi'l-Edebi'l-Arabî ve Tarihihi, el-Matba'a's-Selefiyye, I, 13-14, Mısır, 1924.

(7) Dr. Ali Abdülvâhid Vâfî, Fıkhu'l-Lüğa, Mısır, 1956 Matba'atü Lecneti'l-Beyâni'l-Arabî, Mısır, 1956, I, 104-108.

(8) Fıkhu'l-Lüğa, I, 104-108.

tilâf-ı lûgat» (9) kısmında (özetle) şu malûmatı vermektedir: «Arap dılinde çeşitli lügatların bulunuş sebeblerinden biri, Arapların ümmî (okur yazar olmayış) olmaları idi. Araplar okur yazar olmadıkları için, kelimeleri — ancak — ağızdan duydukları şekilde zaptedebiliyorlardı. Okur yazar olsalar, kelimelerin telâffuz şekli mazbut olurdu. Lâfızların şekilleri mazbut olmadığı içindir ki, dil, tabiî tesirlere uymak mecburiyetinde idi. Telâffuzun âhengi, yaratılıştaki zevke ve kolay görülen yanlışlara maruz kalmış ve bu yanlışlar, mantıki neticeler gibi kullanılmıştır. İhtilâfın genişlemesinin sebebine gelince: Malûm olduğu üzere Araplar birçok kabilelere, her kabile batınlara, her batın fahz denilen kollara, her kol aşiretlere, her aşiret de ailelere ayrılıyordu. İhtilâf konusu bu grupların herbirine, lügatın esasında olmasa bile, şîvede, teferruatta — muhakkak — bir iz bırakmıştır.

Mamafih bu lügat ihtilâfı, dilin tedvininden önceki devirlere âittir. Kureyş lügatı üzerine tedvîn edildikten ve kelimelerin aslı esası zabtolunduktan sonra meydana gelen ihtilâflar, her lisâna ârız olmuştur.

Arap dilinin tedvininden sonra, lügat iki kısma ayrılmıştır: Birisi Fusha Lügat (لغة فصحى), diğeri avam (cahil halk)ın lügatı. Fasîh lügat Kureyş lügatıdır. Kur'ân-ı Kerim bu lügatla nâzil olmuş, Hadîs-i Şerif, bu lügatla îrâd buyurulmuştur. Bunun için lügatın tatbikatında Kur'ân-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve câhiliye şiirleri birer merci'dir.

Arap kabileleri ikiye ayrılır:

a) Kahtâniyye kabileleri.

b) Adnâniyye kabileleri (10).

İslâm dininin zuhûrundan sonra, bu iki kısım kabilelerin lisânları birleşerek, ufak tefek farklar müstesnâ, Kureyş lügatını kabul etmişlerdir...»

---

(9) Tarih-i Edebiyât-ı Arabiyye, I, 123-124.

(10) Bu kabilelerin yerleşme merkezi yukarıda geçti. Bak: S. 14.

MEŞHUR LEHÇELER ve BUNLARIN MÜMEYYİZ VASIFLARI:

Arap lehçelerinden herbirinin, Kureyş lehçesi hariç, bir veya daha fazla isimleri vardır. Bu kabilelerin isimlerine geçmeden önce, her lehçeyi diğerinden ayıran unsurların ibdâl (11), i'rapların çeşitli olması (12), kelimenin kalıbının çeşitli olması (13), kelimesinin mu'rep yahut mebnî olması arasında değişmesi (14), tashîh ve i'lâl (15), itmâm ve naks (16), İdğâm ve fekk (idğâmın çözülmesi) (17) ve

---

(11) Mâzin lûgatında Mim (م) harfini, Ba (ب) harfine çevirmek gibi (ماسمك) yerine, (باسمك) gibi.

(12) Hicâzlılara göre (ليس) nin haberi mansup; Benû Temime göre (الا) ya yakın olduğu zaman Merfu' olması gibi.

(13) (عشر) kelimesi Hicazlılara göre Şın (ش) ın sükûnu, Benû Temime göre fethası ve kesresi ile okunur.

(14) Kays b. Sa'lebe kabilesine göre (لدن) kelimesi i'rapla, diğer kabilelere göre sükûnla okunur.

(15) Tayy kabilesi (علم) babından gelen (رضى) ve (بقى) kelimelerini, (رضى) ve (بقى) şeklinde, Ya (ى) harfini Elif (ا) e, kesreyi fethaya çevirerek kullanır, diğer kabileler olduğu gibi okur.

(16) Has'am ve Zebîd kabilesi Harf-i Câr'dan sonra gelen Nun (ن) harfini kendisinden sonra sâkin bulunursa hazf ederek kullanırlar, diğer kabileler olduğu gibi kullanır. Meselâ: Has'am ve Zebîd (خرجت من البيت) yerine (خرجت ملبيت) şeklinde kullanılır. (el-Vasît, I, 14).

(17) Hicazlılar, Meczûm Mudâri fiilde, aynı olan iki harfi idğamsız kullanırlar. Meselâ: (فاغضض طرفك) derler, Temim kabilesi ise idğâmla kullanır. Meselâ: (فغض طرفك) derler. (el-Vasît, I, 14).

terâdüf (18) hususlarında olduğunu söyleyelim (19).

Bu lehçelerden örnekler:

1 — Ac'acetü Kudâa: (عجعجة قضاعة): Bunlar Ayn (ع) harfinden sonra gelen Ya (ى) harfini, Cim (ج) harfine çevirerek okurlar. Meselâ: (الراعي خرج معي) cümlesini (الراعج خرج معج) şeklinde telâffuz ederler Aynı şekilde müşeddet olan Ya (ى) harfini, Cim (ج) harfi ile okurlar. Meselâ: (علي) yerine (علج); (عشي) yerine, (عشج) derler.

2 — Şenşenetü'l-Yemen (شنشنة اليمن): Bunlar Kâf (ك) harfini, Şin (ش) harfi ile değiştirirler. Meselâ: (لبيك) yerine, (لبيش); (كلمني) yerine, (شلمني) derler.

3 — Vetmü'l Yemen (وتم اليمن): Bunlar, Sin (س) harfini, Tâ (ت) harfine çevirirler. Meselâ: (الناس) yerine (النات) derler.

4 — Tumtumâniyetü Hımyer (طمطمانية حمير): Bunlar Elim Lâm (ال) yerine Elif Mim (ام) kullanırlar. Meselâ: (جاء الرجل) yerine, (جاء امرجل) derler.

5 — Telteletü Behrâ' (تلتلة بهراء): Bunlar Mudârî fiillerin başında bulunan, Mudâraat harflerini meksûr okurlar. Meselâ: (تَذهب) yerine, (تِذهب); (تَعلمون) yerine, (تِعلمون) derler.

6 — Fahfahatü Hüzeyl (فحفحة هذيل): Hüzeyl kabilesi, Ha (ح) harfini, Ayn (ع) harfi olarak okurlar. Meselâ: (الحسن أخو الحسين) yerine, (العسن أخو العسين) derler.

7 — An'anetü Temim (عنعنة تميم): Temimliler Hamze

(18) Aynı anlamda muhtelif kelimelerin, kabileler arasında kullanılması. Meselâ: Yemenliler (المدية), Hicazlılar ise (السكين) lâfzını kullanırlar. (el-Vasît, I, 14).

(19) el-Vasît, I, 14.

(ء) yerine, Ayn (ع) kullanırlar. Meselâ: (أن) yerine, (عن); (أمان) yerine, (عمان) derler (20).

8 — Keşkeşetü Esed ve Rabî'a (كشكشة أسد وربيعة): Bu iki kabile, Müennes için olan muhatap Kâf (ك) ını, Şın (ش) harfine çevirerek kullanırlar. Meselâ: (عليك) yerine, (عليش) derler. Yahut, Meksûr olan Kâf (ك) dan sonra bir Şın (ش) harfi eklerler. Meselâ: (عليك) yerine (عليكش) derler. (el-Vasît, I, 14).

9 — Vehmu Kelb (وهم كلب): Kelb kabilesi, kendinden sonra çoğul Mim (م) i gelen ğâib He (ه) zamirini, kendinden önce Ya (ى) harfi ve kesre olmamak şartiyle, kesre ile okurlar. Meselâ: (بهم), (عنهم), (منهم) gibi.

10 — Lahlahâniyetu Umân (لخلخانية عمان): Bunlar, kelimenin sonunda gelen Hemze (ء) yi bazan hazfederek okurlar. Meselâ: (ماشاء الله) yerine, (ماشا الله) derler.

11 — Kut'atü Tayy (قطعة طى): Tayy kabilesi, kelimenin sonunu hazfederek kullanırlar. Meselâ: (يا أبا الحكم) yerine, (يا أبا الحكا) derler.

12 — İstıntâü Sa'd b. Bekr ve Hüzeyl ve'l-Ezd ve Kays ve'l-Ensâr (استنطاء سعد بن بكر وهذيل والأزد وقيس والأنصار): Bu kabileler, Tâ (ط) harfine mücâvir olan, sakin Ayn (ع) harflerini, Nun (ن) harfine çevirerek okurlar. Meselâ: (أعطى) yerine (أنطى) derler.

13 — Vekmü rabî'ati Kelb (وكم ربيعة كلب): Bu kabile de çoğul için olan muhatab zamirini — kendisinden önce Ya (ى), yahut kesre olduğu zaman — meksur okurlar. Meselâ: (عليكم) yerine, (عليكم); (بكم) yerine, (بكم) derler (21).

---

(20) el-Vasît, I, 14.

(21) Bu misâller için bak. Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, el-Hasais, (Tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr) Kahire, 1955, Matba'atü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, II, 10-12; Fıkhü'l-Lüğa, I, 11 ve 119-123.

Bugün bile Arap memleketlerinde — az çok — izlerine rastlanan bu lehçe değişiklikleri içerisinde, Kureyş lehçesinin en üstün olduğu muhakkaktır. Yukarıda da Kureyş lehçesinin diğer lehçelerle mücadelesinde galip geldiğine işaret etmiştik.

Şimdi de Kureyş lehçesinin, diğer lehçelere üstün gelmesinin sebebleri üzerinde duralım:

1 — **Dinî ve coğrafî âmil :** Kureyş kabilesi, Kâbe'ye çok yakın idi. O'nun etrafında otururlar ve O'nun hizmetlerini üzerlerine almışlardı. Câhiliye devrinde, Kâbe'nin, Arap kabileleri arasında büyük bir kudsiyeti vardı. Hacc vazifesini yerine getirmek, putlarını ziyaret etmek ve onlara kurbanlar kesmek için oraya gelirlerdi. Bundan dolayı, Kureyş kabilesinin, geri kalan Arap kabileleri üzerinde, dinî bir sultası mevcût idi (23). Muhammed Fehmi «Tarih-i Edebiyat-ı Arabiyye» de Hişam İbn Muhammed el-Kelbî'nin «Kitâbu'l-Asnâm» isimli eserinden naklen, Kâbe'de üç yüz altmış putun bulunduğunu ve bunlara deve ve koyunlardan kurban kesildiğini söylüyor.

2 — **İktisadî âmil :** Geniş Arap Yarımadasının ticarî hayatının büyük bir kısmı, Kureyşlilerin elinde idi (24). Bunların senede, kış aylarında Yemen'e, yaz aylarında Şam'a olmak üzere, iki seferleri vardı. Yaz seferinde Habeşistan ve İran'a da seyahat ederlerdi (25). Kur'ân-ı Kerîm'de buna işaret edilmektedir.

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا
الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ

(26)

---

(22) Târih-i Edebiyat-ı Arabiyye, I, 144-153.
(23) Fıkhü'l-Lüğa, I, 105.
(24) Fıkhü'l-Lüğa, I, 105; el-Vasît, I, 13.
(25) Tarih-i Edebiyat-ı Arabiyye, I, 91.
(26) Kureyş, Âyet : 1-4.

Meâli: «(Bari) Kureyş'i emn-ü selâmete, kış ve yaz kendilerini seyr-ü seferde esenliğe (ve garantiye) kavuşturduğundan dolayı, şu Beyt'in (Kâbe'nin) Rabbına ibadet etsinler onlar. (O Rab ki) açlıktan (kurtarıp) doyuran, kendilerine korkudan eminlik verendir O» (27).

3 — **Siyasî ve içtimaî nüfûz:** Kureyş'in sahip olduğu bu dinî, iktisadî ve coğrafî üstünlüğü, onları diğer Arap beldelerinde kuvvetli bir nüfûza sahip kıldı. Bu husus için Rasûlüllah (s.a.v.) in vefatından hemen sonra, hilâfete sahip olmak istiyen Ensâra, Ebu Bekir (r.a.): «Arap milleti, ancak, Kureyş'ten hâmîler sayesinde dine kavuşmuştur. Allah'ın kendi nimetinden ihsan ettiği şeylerden dolayı, kardeşlerinize karşı fesatlanmayın» demesi bir örnek olabilir (28).

4 — **Kureyş lehçesinin, Arab lehçelerinin en genişi ve zengini, üslûb itibariyle en incesi ve en olgunu, muhtelif söz san'atlarını dile getirmek için de en kudretlisi olması** (29): Bundan dolayı, en büyük Arap şâirleri, şiirlerini Kureyş lehçesi ile söylemiş ve yazmışlardır.

5 — **Bu asırda Arapların alışmış oldukları özel toplantılar:** Bu toplantılarda muhtelif sosyal meseleleri müzâkere ve iştişâre ederlerdi. Bu toplantılarda kullanılan dil, Kureyş lügatı idi (30).

6 — **Panayırlar:** Arapların hemen hemen her ayını dolduran panayırları vardı. Bu panayırlarda şiirler söylenir, hutbeler okunur, kabiliyetler ölçülür, alışveriş yapılır, birçok davâlar halledilirdi. Edebî sahada yarış konusu olan her eserde kullanılan ortak lehçe, Kureyş lehçesi idi. Dr. Ali Abdülvâhid Vâfî bu panayırları zaman ve yerleri ile birlikte (bak. Fıkhü'l-Lüğa, I, 112-113) açıklamaktadır. Bu panayırlar içinde en büyüğü Tâif yakınlarında kurulan Ukaz (عكاظ) panayırıdır. Diğer bir panayır da Rabîu'l-

---

(27) Hasan Basri Çantay, Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim, İstanbul, 1379 H./1959 M., Ahmet Said Matbaası, üçüncü baskı, III, 1223.
(28) Fıkhü'l-Lüğa, I, 105.
(29) Aynı eser, I, 106.
(30) Aynı eser, I, 112.

Evvelin ilk günlerinde kurulan Dûmetü'l-Cendel panayırıdır. Ve son mühim panayır da Arafe'de (31) kurulan Zülmecâz panayırıdır (32).

Bu panayırlar, ihtiva ettikleri her şeyiyle, Kureyşlilerin işine geliyordu. Çünkü buralarda yapılan konuşmalardan, okunan hutbelerden, söylenen şiirlerden, Kureyşliler beğendiklerini alıyorlar, beğenmediklerini terkediyorlardı. Böylece Kureyş lehçesi, bir taraftan güzel kelime ve kavramlar aldığı gibi, diğer taraftan da sadeleşmeye doğru yol alıyordu.

7 — **Eyyâmü'l-Arap :** (أيام العرب) : Bu, Arapların kendi aralarında veya Araplarla Arap olmıyanlar arasında çıkan harplere verilen isimdir. Bu savaşlar içinde en önemlileri şunlardır: Bekr kabilesi ile Tağlib kabilesi arasında cereyan eden Harbü'l-Besüs (حرب البسوس), Abs ve Zübyan kabileleri arasındaki Dâhıs ve'l-Gâbrâ' (داحس والغبراء), Kureyş ve müttefikleriyle Hevâzin arasında Harbü'l-Ficâr (حرب الفجار), Evs ve Hazrec arasında Yevmü Büâs (يوم بعاث), Araplarla Acemler arasında Yevmü Zîkâr (يوم ذى قار) .... Bu harplerde onların en büyük dayanağı belağatlı söz idi. Kumandanlarının, reislerinin, efendilerinin, orduyu duygulandırmak, onlara şecâat ve cesaret telkin etmek için baş vurdukları en kuvvetli silâh o idi. Bu harplerde söylenenlerin hepsi, edebiyat alanında bütün Arapların san'atlarını gösterdikleri lügat, Kureyş lügatı idi (33).

8 — **Kur'ân, Hadis (34) ve İslâm :** Bu üç unsurun, Kureyş lehçesi üzerinde önemli tesirleri vardır. Bunlardan en mühimleri şunlardır (35) :

a) Kureyş lügatının hükümranlığını takviye etmiş-

---

(31) Mekke yakınlarında bir yer adı.

(32) Fıkhü'l-Lüğa, I, 113.

(33) Aynı eser, I, 113-114.

(34) Peygamber (S.A.V.) ın yazı ile tesbit edilmiş olan söz, fiil ve takrirleri.

(35) Fıkhü'l-Lüğa, I, 114.

tir. Çünkü Kur'ân, Kureyş lügatı üzere inmiş, Hadis de bu lügat ile vârid olmuştur. Bu iki şey, büyük Arap kabilelerinin sarıldıkları İslâm dininin iki direğidir (36).

b) Arap dilini, edebiyat dillerini içine alan yüksekliğe eriştirerek, temizlemiş ve yükseltmiştir. Bu tesir, dilin çeşitli yönlerinde görülür. Gâyede, manâda, hayâlde, üslûbda ve lâfızda.

Kur'ânın ve Hadisin üstünlüğü genişledikçe ve İslâm dini derin kültür ve medeniyet sahibi milletler arasında yayıldıkça, Arapların ifâde tarzları ve dilleri bu kültürlerle işlenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim ve Resûlüllah (s.a.v.) in Hadisleri, birçok söz san'atlarının kapısını açmış, bundan önce Arapların halledemedikleri birçok meselelere neşterini vurarak tedâvi etmiştir. Kanun meseleleri, kıssa ve tarih, dinî inançlar, metafizik şeylerle mücâdele, toplumun ıslahı, sosyâl nizam...

İslâmiyetin yayılması, Arap memleketinin genişlemesi sebebiyle, Arapları, komşu oldukları ve sultaları altına aldıkları milletlerin ilim ve fenlerine vâris kılmıştır. Onların dillerinden iktibaslar yaptılar, çeşitli hususlara ait yazılmış olan eserlerini terceme yaptılar. Böylece Arapça, bundan önce kavuşamadığı, Matematiğe, Astronomiye, Biyolojiye, Kimyaya, Mantık, Felsefe, Dil Bilgileri, Edebiyat tenkidi, Edebiyat Tarihi, Siyasî yazışmalara... ait bilgileri elde etti. Şüphe yoktur ki, bütün bu unsurları kapsayacak manâlar, düşünceler ve üslûplar da bunlara orantılı olarak gelmiştir.

Müfredât ve onların delâletleri hususunda, Kur'ân, Hadis ve İslâmiyetin tesirini görmek, çok kolaydır. Arapça lâfızlardan bir çoğu, eski genel anlamlarından sıyrılarak, ibadet, şiir, siyasî, idarî işlerle ilgili veya ilim ve fenle alâkası bulunan, özel bir manâyı göstermeye başlamıştır.

---

(36) el-Vasît, I, 13; Fıkhü'l-Lüğa, I, 115.

Evvelin ilk günlerinde kurulan Dûmetü'l-Cendel panayırıdır. Ve son muhim panayır da Arafe'de ([31]) kurulan Zülmecâz panayırıdır ([32]).

Bu panayırlar, ihtiva ettikleri her şeyiyle, Kureyşlilerin işine geliyordu. Çunkü buralarda yapılan konuşmalardan, okunan hutbelerden, söylenen şiirlerden, Kureyşliler beğendiklerini alıyorlar, beğenmediklerini terkediyorlardı. Böylece Kureyş lehçesi, bir taraftan güzel kelime ve kavramlar aldığı gibi, diğer taraftan da sadeleşmeye doğru yol alıyordu.

7 — **Eyyâmü'l-Arap** : (أيام العرب) : Bu, Arapların kendi aralarında veya Araplarla Arap olmıyanlar arasında çıkan harplere verilen isimdir. Bu savaşlar içinde en önemlileri şunlardır: Bekr kabilesi ile Tağlib kabilesi arasında cereyan eden Harbü'l-Besüs (حرب البسوس), Abs ve Zübyan kabileleri arasındaki Dâhıs ve'l-Gâbrâ' (داحس والغبراء), Kureyş ve müttefikleriyle Hevâzin arasında Harbü'l-Ficâr (حرب الفجار), Evs ve Hazrec arasında Yevmü Büâs (يوم بعاث), Araplarla Acemler arasında Yevmü Zikâr (يوم ذي قار) .... Bu harplerde onların en büyük dayanağı belağatlı söz idi. Kumandanlarının, reislerinin, efendilerinin, orduyu duygulandırmak, onlara şecâat ve cesaret telkin etmek için baş vurdukları en kuvvetli silâh o idi. Bu harplerde söylenenlerin hepsi, edebiyat alanında bütün Arapların san'atlarını gösterdikleri lügat, Kureyş lügatı idi ([33]).

8 — **Kur'ân, Hadis** ([34]) **ve İslâm** : Bu üç unsurun, Kureyş lehçesi üzerinde önemli tesirleri vardır. Bunlardan en mühimleri şunlardır ([35]) :

a) Kureyş lügatının hükümranlığını takviye etmiş-

(31) Mekke yakınlarında bir yer adı.
(32) Fıkhü'l-Lüğa, I, 113.
(33) Aynı eser, I, 113-114.
(34) Peygamber (S.A.V.) ın yazı ile tesbit edilmiş olan söz, fiil ve takrirleri.
(35) Fıkhü'l-Lüğa, I, 114.

tir. Çünkü Kur'ân, Kureyş lügatı üzere inmiş, Hadis de bu lügat ile vârid olmuştur. Bu iki şey, büyük Arap kabilelerinin sarıldıkları İslâm dininin iki direğidir (36).

b) Arap dilini, edebiyat dillerini içine alan yüksekliğe eriştirerek, temizlemiş ve yükseltmiştir. Bu tesir, dilin çeşitli yönlerinde görülür. Gâyede, manâda, hayâlde, üslûbda ve lâfızda.

Kur'ânın ve Hadisin üstünlüğü genişledikçe ve İslâm dini derin kültür ve medeniyet sahibi milletler arasında yayıldıkça, Arapların ifâde tarzları ve dilleri bu kültürlerle işlenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim ve Resûlüllah (s.a.v.) in Hadisleri, birçok söz san'atlarının kapısını açmış, bundan önce Arapların halledemedikleri birçok meselelere neşterini vurarak tedâvi etmiştir. Kanun meseleleri, kıssa ve tarih, dinî inançlar, metafizik şeylerle mücâdele, toplumun ıslahı, sosyâl nizam...

İslâmiyetin yayılması, Arap memleketinin genişlemesi sebebiyle, Arapları, komşu oldukları ve sultaları altına aldıkları milletlerin ilim ve fenlerine vâris kılmıştır. Onların dillerinden iktibaslar yaptılar, çeşitli hususlara ait yazılmış olan eserlerini terceme yaptılar. Böylece Arapça, bundan önce kavuşamadığı, Matematiğe, Astronomiye, Biyolojiye, Kimyaya, Mantık, Felsefe, Dil Bilgileri, Edebiyat tenkidi, Edebiyat Tarihi, Siyasî yazışmalara... ait bilgileri elde etti. Şüphe yoktur ki, bütün bu unsurları kapsayacak manâlar, düşünceler ve üslûplar da bunlara orantılı olarak gelmiştir.

Müfredât ve onların delâletleri hususunda, Kur'ân, Hadis ve İslâmiyetin tesirini görmek, çok kolaydır. Arapça lâfızlardan bir çoğu, eski genel anlamlarından sıyrılarak, ibadet, şiir, siyasî, idarî işlerle ilgili veya ilim ve fenle alâkası bulunan, özel bir manâyı göstermeye başlamıştır.

---

(36) el-Vasît, I, 13; Fıkhü'l-Lüğa, I, 115.

Meselâ : « الصلاة » (37), « الزكاة » (38), « الحج » (39), « الخليفة » (40), « القاضى » (41), « الوالى » (42)...gibi kelimeler, tarif, kaziyye, kıyas, şüphe, cevher, arâz, kevn, var olma, hudûs (sonradan olmak)... gibi müfredât buna örnektir.

Aslı Arapça olan bu lâfızlar meyanında Araplar, kendileri için lüzumlu olan birçok Arapça olmıyan lâfızlar da almışlardır. Bilhassa Farsça (43), Süryânice ve Yunancadan. Fakat bu kelimeleri Arap dilinin usûlüne göre, Arapçalaştırmışlar ve onlara zarafet kazandırmışlardır. Meselâ : « الديوان », « السكر », « الصهريج », « الطنبور », « الايوان »... kelimeleri gibi (44).

Özet olarak zikrettiğimiz bu sebebler dolayısıyla Kureyşlilerin, toplanmış olan kabilelerin lügatlarından dile kolay, kulağa hoş gelen kelimeleri seçtikleri ve kendi dillerindeki kaba kelimeleri bıraktıkları için lehçeleri tatlılaştı, üslûpları güzelleşdi ve genişledi (45).

Bütün Arap kabilelerinin şâirleri ve kâtipleri, sözlerinin kolay anlaşılması ve müessir olması için bu lehçeyi kullanırlardı (46).

Kureyş kabilesi, Arapçada «Tenkîd» san'atını kurmuştur. Şöyle ki; Kureyş şivesine uymayan bir sözü işitir işitmez, hemen onu reddederler ve düzeltmeye çalışırlardı (47).

---

(37) Namaz.
(38) Zekât.
(39) Hacc.
(40) Halife.
(41) Hâkim.
(42) Vali.
(43) Farsçadan Arapçaya geçmiş olan kelimeler pek çoktur. Onun için dil bilginleri, Arapçada tesadüf ettikleri, aslı Arapça olmıyan bir kelimede müşkilâta maruz kalınca, onu Farsça sayar geçerler. (Tarih-i Edebiyât-ı Arabiyye, I, 97).
(44) Fıkhü'l-Lüğa, I, 116.
(45) el-Vasît, I, 13.
(46) Aynı eser, I, 13.
(47) Tarih-i Edebiyât-ı Arabiyye, I, 91.

İbnu Cinnî (392/1001) «el-Hasais» de, bu lehçeler veya lügatlar arasında bir seçme bahis konusu olursa, «Bu lehçelerin hepsi delil olarak kullanılabilirse de, rivâyeti en geniş, kıyasa en uygun olanın seçmeye değer» (48) olduğunu söylemektedir.

Kureyş lügatının, diğer Arap lehçelerine galip gelmesinden sonra, edebiyat meydanlarında, şiirde, hitabette ve nesirde nüfûz sahibi olduğu gibi, konuşma alanında da aynı başarıya ulaşmıştır.

Şu kadar var ki, her kabilenin konuşma sahasında, eski lehçelerinin sönük izlerine rastlanabilir. Hattâ Kureyş lehçesinde bile, ilk lehçelerinin tesiri ile yanlış ve bozukluklar görülebilir. Bundan dolayı, Arapçada konuşma lehçeleri, çeşitli kabilelere göre farklılık arzeder (49).

Muhammed Fehmi, kabileler arasında cereyan eden bu farkın üç şekilde tezahür ettiğini söylüyor. Şöyleki:

a) Lehçe ayrılığı ve telâffuzun çeşitli olmasından doğan farklar (50). Meselâ: Harflerin ibdâli, i'râb ve binâ, hazf ve ziyâde... gibi. Buna bir örnek verelim: Hz. Ömer (r.a.) e birisi « ماترى فى رجل ظحى بضبي » (51) dedi. Yani Dâd (ض) harfi ile söylenmesi lâzım gelen « ضحى » kelimesini Zâ (ظ) harfi ile, Zâ (ظ) harfi ile söylenmesi gereken « ظبي) kelimesini de Dâd (ض) harfi ile söyledi. Hz. Ömer ve orada bulunan kişiler buna hayret ettiler. Hz. Ömer o adama: « ما عليك لوقلت ضحى بظبي » dedi. (Yani, kelimeleri fasîh olan lehçeye göre telâffuz ederek, onun da aynı şekilde söylemesini ihtar etti).

Soruyu soran adam, cevap vererek dedi ki « ياأمير المؤمنين انها أشكل لغة » (Ey müslümanların emiri, o, lügatın başka şeklidir). Bu defa da « اللغة » kelimesini Lâm (ل)

(48) el-Hasais, II, 10.
(49) Fıkhü'l-Lüğa, I, 118.
(50) Bu husus için bak: S. 14.
(51) Bu geyiği kesen adam hakkında fikrin nedir?

ın kesresi ile telâffuz edince orada bulunanların hayreti iyice artmıştır (52).

b) Lügatların değişmesi hasebiyle, bir lâfzın çeşitli manâlara gelmesi: buna örnek olarak şu hâdiseyi zikredebiliriz: Bir gün Resûlüllah (s.a.v.) elinden düşen bıçağı Ebû Hüreyre'den « ناولني السكين » (Bıçağı bana ver) diyerek istedi. Ebû Hüreyre (r.a.), « السكين » (es-Sikkîn)den ne kastedildiğini anlamadığı için sağa sola bakmaya başladı. Peygamberimiz (s.a.v.) ikinci ve üçüncü defa tekrar edince, Ebû Hüreyre (r.a.) hayretler içerisinde, ne demek istendiğini anlayamaz. Nihayet bıçağı görünce, « يارسول الله المدية تريد » (Ey Allah'ın elçisi bıçağı mı istiyorsun?) demiş ve orada bulunanlar tarafından «evet» denilmiş, Ebû Hüreyre (r.a.) de, «Vallâhi ben, bugüne kadar, bu kelimeyi duymamıştım» demiştir (53).

c) Bütün Arapların bildiklerinin zıddına, yalnız bir Arap tarafından telâffuz olunan kelimelerdir. Buna örnek: Ebû Hâtim (255/868) « خرس » denilen ufak ve yassı bir çeşit buğdayın ismini Ümmü Heysem'e sormuş, o da: «Bana tanelerini göster» demiş. Habbeleri görünce, «Buna el-Bahdeku (البحدق) derler» cevabını vermiştir. Halbuki bu kelime Ümmü Heysem'den başkasından işitilmemiştir (54).

Tarihe mal olmuş bu ihtilâflardan bazıları bize iki yoldan intikâl etmektedir (55):

1 — **Kur'anın kıraâtları** (53) : Bu kıraâtlardaki ihtilâfların çoğu, seslerde, kelimelerin vezinlerinde, yahut türeme (iştikak) nin me'hazlerinde veyahut da müfredâtda, Arapça lehçelerin çeşitli oluşlarına dayanır. Kur'ân-ı Ke-

---

(52) Tarih-i Edebiyât-ı Arabiyye, I, 127.
(53) Aynı eser, I, 128.
(54) Aynı eser, I, 128.
(55) Fıkhü'l-Lüğa, I, 118.
(56) Kırâatlar üzerinde ayrıca genişce durulacağı için burada fazla bilgi vermiyoruz.

rim, Kureyş lügatı ile inmiştir. Bunula beraber Kur'ân'da diğer kabilelerin lehçelerinden bâkî kalanlardan birçck kelime vârit olmuştur ki, bu lâfızların bazıları, bu lehçelere uygun bir vecihle kırâat olunmaktadır (57).

Müfredâttaki ihtilâflara misâller :

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنفُسِكُمْ .. (58) Âyetindeki « أنفسكم » lâfzı, İbnü Muhaysın (123/740) e göre Fâ (ف) nın fethası ile (55), Cumhûra göre de Dammesi ile okunur.

غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الأَرْضِ ... (60) Âyetinde, « غلبت » lâfzı hem «mâlûm» (On kırâatın dışında), hem «Mechûl» sîgasıyla okunur (61).

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ .. رِجَالٌ

(62)

Âyetinde « يسبح » lâfzında Bâ (ب) harfini fethalı olarak (İbnü Âmir ve Ebû Bekir), geri kalanlar »Kesreli» olarak okurlar (63).

2 — Edebiyat ve Tarih kitaplarında, hassaten, bu lehçelerin bulunması :

Bazı Kur'an lâfızlarının, bu lehçelere uygun olarak okunduğuna dair misaller: « النبي » kelimesi, bazı lehçelerde Hemze ile « النبيء » şeklinde okunur, ki bu da Nâfi' kırâatine (64) uyar.

---

(57) Fıkhü'l-Lüğa, I, 119.

(58) et-Tevbe, Âyet : 128.

(59) Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdi'l-Ğânî, İthâfü füdalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erba'a Aşer, (Tahkîk : Ali Muhammed ed-Dabbâ) Mısır, 1359 H., S. 246.

(60) er-Rûm, Âyet : 2-3.

(61) Câru'l-lâh Mahmûd b. Ömer, el-Keşşâf an Hakâikı't-Tenzîl ve uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl, Mısır, 1367 H./1949 M., Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî matbaası, II, 502.

(62) en-Nûr, Âyet : 36-37.

(63) İthâf, S. 325.

(64) İthâf, S. 419; Fıkhü'l-Lüğa, I, 121.

« الأذن » kelimesi bazı lehçelerde Zâl (ذ) in sükûnu ile okunur, ki bu Nâfi'in kıraatına uymaktadır (65).

«Soru Hemzesi» (hemzei istifhâm) ile bir kelimeye âit olan Hemze yanyana أَأَنْذَرْتَهُمْ (gibi) gelince, kelimeye ait olan Hemzeyi, hemze-i müsehheleye — Medd ile veya Medsiz olarak — çevirmek. Nâfi'den, Kâlûn'un rivâyeti « آنذرتهم », Verş'in rivâyeti, « أنذرتهم » kıraatları da bazı lehçelere uymaktadır (66).

Yâ (ى) harfini Hemze (ء) ye çevirmek. Meselâ: « الضياء » kelimesinin, « الضئاء » gibi okunması. Bu da İbnu Kesir'in kıraatına uymaktadır (67).

Sâd (ص), Tâ (ط), Za (ظ) harflerinden sonra gelen Lâm (ل) harfini kalın okumak. Meselâ : « ظلم », « طلاق », « الصلاة » gibi. Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetine uyar (68).

Misleynin (69), Mütecâniseynin (70) ve Mütekâribeynin (71) İdğamları, Ebû Amr'ın kıraatına uymaktadır (72). Meselâ : « سلككم », « أتخذتم » yerine, « سلكم » ve « اتّخذتم » gibi.

« هذان » ve « هاتان » kelimelerinin Elif (ا) leri, Nasb ve Cer yerlerinde, Benû Hâris b. Ka'b lügatında ibkâ (olduğu gibi bırakılmak) edilir ve إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ (73) okunur (74). (Nâfi', İbnu Âmir, Hamze, el-Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kup, Halef'in kıraatı).

---

(65) İthâf, S. 200; Fıkhü'l-Lüğa, I, 121.
(66) Fıkhü'l-Lüğa, I, 121.
(67) Aynı eser.
(68) Aynı eser.
(69) Aynı iki harf.
(70) Mahreçleri aynı, sıfatları başka olan iki harf.
(71) Mahreçlerinde veya sıfatlarında yakınlık olan iki harf.
(72) Fıkhü'l-Lüğa, I, 121.
(73) Ta-ha, Âyet : 62.
(74) İthâf, S. 304; Fıkhü'l-Lüğa, I, 122.

Bazı lehçelerde Cem' (Çoğul) için olan Mim (م) e, Vâv (و) vasletmek. Meselâ: « عليهمو » gibi .Bu da, Kâlûn, İbnu Kesir, Ca'fer'in kırâatlarına uymaktadır (75),

Açıklamaya çalıştığımız bu örneklerden de anlaşılacağı vechile, kabileler arasındaki lehçe farkları, oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Bunun tabiî bir neticesi de bütün kabilelerin lehçelerinin aynı ölçüde fesâhat ve belâgat sahibi olamıyacaklarıdır. Bu sözden olarak, Arap kabileleri arasında, lehçesi düzgün ve berrâk olanların Kays, Temîm, Esed, Hüzeyl ve Kinâne oğullarından bazıları olduğu, bu kabileler de dahil olmak üzere, bütün Arapça lehçelerin en fasîh ve en belîğ olanının Kureyş lehçesi olduğu muhakkaktır.

Onun içindir ki, Cenab-ı Hak, en büyük kitabı olan Kur'ân-ı Kerimi, ilâhî âdetine uygun olarak, gerek Arapça lehçeler arasında üstün oluşunu hazırlıyacak âmiller yaratarak ve gerekse köklü medeniyetler yaşamış milletlerle komşu yaparak, tekâmül ettirdiği bu lehçe üzerine indirmiştir. Böyle olmakla beraber, diğer fasih Arapça lehçelerin de — az da olsa — Kur'ân-ı Kerimde mevcut olduklarını inkâra imkân yoktur. Bundan dolayı «yedi harf» meselesini «Lehçe farklarına bağlıyan» görüş sahipleri çoktur.

---

(75) İthâf, S. 164; Fıkhü'l-Lüğa, I, 122.

KUR'ÂN KAÇ LÜGAT ÜZERİNE NÂZİL OLMUŞTUR?

Kur'ân-ı Kerîm'in Arap dili ile indiğini, bizzat, Kur'ân haber veriyor. Bu hususta şu âyetleri zikredebiliriz:

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (Yusuf, âyet: 2)

Meâli : **«Hakikat biz onu (Kur'ân'ı), (manâsına) akıl erdirseniz diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.»;**

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ
عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ

(eş-Şu'arâ', âyet: 194, 195, 196).

Meâli : **«Onu Rûhu'l-Emin, inzâr edicilerden olasın diye senin kalbine manâsı açık Arapça bir dil ile indirmiştir.»**

وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا (Tâ-Hâ, âyet: 113).

Meâli : **«Biz onu böylece Arapça bir Kur'ân olarak indirdik».**

قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ (ez-Zümer, âyet: 28).

Meâli : «(Onu her türlü) **tenâkuz ve ihtilâftan âzâde, dosdoğru, Arapça bir Kur'ân olarak** (indirdik). **Tâ ki** (küfürden) **sakınsınlar».**

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِّتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا
وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ

(eş-Şûrâ, âyet: 7).

Meâli: **«Şehirlerin anası (halkı) na ve etrafında bulunanlara gelecek tehlikeleri haber vermen için ve hakkında hiçbir şüphe bulunmıyan o toplanma gününün dehşetiyle korkutman için sana böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik.** (Onlardan) **bir takımı cennette, bir takımı cehennemdedir»** (76).

İbnu Cerir (310/922) tefsirinde: «Kur'ân-ı Kerîm, "Kur'ân Arap lisânı üzere inmemiştir" diye bâtıl bir fikir ortaya atanların tersine olarak O, Arap dili üzerine inmiştir» demekte ve lehçelere işâret ederek: «Arap lehçelerinin hepsi ile mi, yoksa bazılarıyla mı inmiştir?» diyor (77).

İbnu Cerir devamla: «Allah, Kur'ân'ı Arap diliyle indirdiğini, kullarına haber veriyor» dedikten sonra, bu sözün özel ve genel manâları içine alması hasebiyle, bununla kasdedilen mânâyı, ancak, o kitabı açıklıyan kimse — ki o da Resûlüllah (s.a.v.) Efendimizdir — tarafından anlatılabilir» diyerek, bu yolda bize Hadis-i Şerîflerin ışık tutacağını açıklıyor (78).

Zâten Kur'ân-ı Kerîm'in dilinin, onu yaymakla vazifeli bulunan Peygamber (s.a.v.) in dilinin aynı olması, Allah'ın, Peygamberlerini göndermekteki âdetine uygun düşmektedir. Bu gerçeği bize Kur'ân-ı Kerîm haber vermektedir.»

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

(İbrahim, âyet: 4).

Meâli: **«Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki** (emrolunduklarını) **onlara apaçık anlatsın»** (79).

---

(76) Bu konuda daha birçok âyetler vardır. Meselâ: ez-Zuhruf, âyet: 3; el-Ahkâf, âyet: 12; Fussilet, âyet: 3... gibi.

(77) Ebu Ca'fer Muhammed İbnu Cerir et-Taberî Câmiu'l-Beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân, Mısır, Matbaa Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî, 1373 H./ 1954 M., I, 11.

(78) Tefsiru't-Taberî, I, 11.

(79) İbnu Kesir (Vef. 774 H./1372 M.), «Bu, Allah Teâlâ'nın kullarına kendilerinden, kendi dilleri ile peygamberler göndermekle vermiş olduğu bir lutûftur. O peygamberlerin ne dediklerini bu suretle anlar-

Kur'ân'ın, Kureyş lehçesi üzere inmiş olduğu muhakkaktır (80). Buna dair en büyük delilimiz, yukarıda zikretmiş olduğumuz Âyet-i Kerîmedir. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Kureyş kabilesindendir.

Aynı fikri destekleyen diğer deliller ise şunlardır:

a) Ebû Dâvûd (275/888) un, Kâ'bu'l-Ensarî tariki ile tahricine göre Hz. Ömer (23/643), İbnu Mes'ud (32/652) a bir mektup yazarak: «Muhakkak Kur'ân, Kureyş diliyle inmiştir. İnsanlara (Kur'ân'ı) Kureyş diliyle okut, Hüzeyl dili ile değil» (81) diyerek, Kureyş lehçesini hatırlatmıştır.

b) Buhârî (256/869) ve birçoklarının rivâyetine göre, Hz. Osman (35/655) Kur'ân-ı Kerîm'in istinsahı ile vazifelendirdiği, Kureyşli olan Abdullah b. ez-Zübeyr (75/695), Sa'id İbnü'l-Âs (59/679), Abdurrahman b. Hâris (96/714) e ve Kureyşli olmayan heyet başkanı Zeyd b. Sâbit (45/665) e vermiş olduğu direktifte: «Siz (Kureyşlilerle) Zeyd b. Sâbit, Kur'ân-ı Kerîm'in herhangi bir kırâatında ihtilâf ederseniz, onu Kureyş dili ile yazınız» (82) diyerek, Kur'ân'ın bu lehçe ile indiğini hatırlatmıştır.

c) Fethu'l-Bârî'de söylendiğine göre, İbnu Ebî Dâvûd (316/928) Hz. Ömer'den: «Siz, dil konusunda ihtilâfa düşerseniz, onu Mudar diliyle yazınız» (83) sözünün manâsı da Mudar'ın, Kureyş, Kays, Hüzeyl ve diğerlerinin neseplerinin son bulduğu cedleri olması itibariyledir.

Kur'ân'ın, Kureyş lehçesiyle inmiş olduğu esas kabul

---

lar» demekte ve aynı anlamda Ahmed b. Hambel'in rivayet ettiği bir hadisi zikretmektedir. (İbnu Kesir İsma'il b. Kesir el-Kuraşî, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, Dâru ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, 1371 H./1952 M., II, 522).

(80) Mustafa Sadık er-Râfi'î, İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye, Mısır, el-mektebetü't-Ticâriye, sekizinci baskı, 1384 H./1965 M., S. 63.

(81) İbnu Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî bi şerh-i Sahihi'l-Buhârî, Mısır, 1301 H., Bulak, 1 inci baskı, IX, 7.

(82) Muhammed İbnü İsma'il el-Buhârî, Sahihü'l-Buhârî, İst. Matbaai Âmire, 1315, V, 97-99.

(83) Fethu'l-Bârî, IX, 7.

edilmekle beraber, «Onda, diğer Arap lehçelerinden hiç yoktur» demek değildir.

Kur'ân-ı Mübîn'in kelimeleri, çoğunlukla Kureyş lehçesi üzerine nâzil olduğu gibi, bazısı Hüzeyl, bazısı Hevâzin, bazısı da Yemen lügatiyle nâzil olmuş ve o sûretle okunmuştur (84).

Ebû Bekr b. el-Bâkıllânî (403/1012) de bu konuda şöyle söyler: «Osman'ın; "Kur'ân Kureyş diliyle nâzil oldu" sözünün mânâsı, Kur'ân'ın çoğu o lehçe ile nâzil oldu» demektir. Kur'ân'ın tamamının Kureyş dili ile nâzil olduğuna dair, kat'î bir delil yoktur. Allah Teâlâ'nın ez-Zuhruf, âyet: 3 de : **«Hakikat biz onu, anlıyasınız diye, Arapça bir Kur'ân yaptık»** sözünün zâhirî anlamı, Kur'ân'ın, bütün Arap lehçeleri üzere indiğini gösterir (85).

Ebû Şâme (665/1266) de: «Kur'ân, başlangıçta Kureyş dili ile inmiştir. Sonra diğer lehçelerle okunmasına müsâade edilmiştir» demektedir (86).

«Kitabü'l-Mebânî»de : «Bütün lisânlar Kur'ânda vardır (87)» denilmekte ve daha da ileri gidilerek, «Yedi harf»le ilgili bilgi verilirken şöyle denmektedir: «Bazı imâmlardan rivâyet olundu ki, yedi harfin manâsı; Kur'ânda Arap diline tahsis edilmemiş, ayrı ayrı yedi lügattır. Bunlar da Habeş, Nabatî, Süryânî, Acem, et-Tahâvî, Rûm ve Arap dilleridir» (88).

Ez-Zerkeşî (794/1391), Ebû Esved-ed-Düelî (69/668) den: Kur'ân'ın iki yüksek lisân ile indiğini, bunların da

---

(84) Prof. M. Kâmil Miras, Tecrid-i Sarih tercemesi, T.C. Diyanet İşleri Neşriyatından, İst. 1946, Matbaai Ebuzziya, IX, 31-32; Fethu'l-Bârî, IX, 24.

(85) Fethu'l-Bârî, IX, 7-8; Bedrü'd-Din Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, el-Bürhân fî Ulumi'l-Kur'ân, Mısır, 1376 H./1957 M., İsa'l-Bâbî Matbaası, (Tahkik Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), I, 283.

(86) Fethu'l-Bârî, IX, 7.

(87) Ez-Zerkeşî, bu fikri söyliyenin Ebu Meysere olduğunu zikrediyor. (el-Bürhân, I, 283).

(88) Kitâbü'l-Mebânî-Mukaddimetân fî Ulumi'l-Kur'ân, (Tahkik Prof. Dr. Arthur Jefferi), Mısır, Mektebetü'l-Hancî, 1375 H./1954 M., S. 211-212.

Kureyş'ın ceddi İbnu Luey ile Huzâa'nın ceddi İbnu Amr olduğunu; Hâlid b. Seleme (132/749) den de: Kur'ân'ın Kureyş ve Huzâa lisânları ile inmiş olduğunu haber veriyor (89).

Ebû Ubeyd (224/838) «Fedâilü'l-Kur'ân» da, İbnu Abbas (r.a.) dan: «Kur'ân iki yüksek dil ile indi: Kureyş ve Huzâa. «Bu nasıl olur?» denilince: O cevâben dedi ki: Çünkü onların yurdu bir idi». Ebû Ubeyd, bunu şöyle açıklamıştır: «Huzâa, Kureyş kabilesinin komşusu idi, onların lügatlarını almışlardır» (90).

el- Kelbî (146/763), Ebû Salih (310/922) den o İbnu Abbas (68/687) den şöyle dediğini rivâyet eder: «Kur'ân, Yedi lügat üzerine inmiştir; Onların beşi Hevâzin'in kollarıdır.» Ebû Ubeyd de bu kolların: «Sa'd b. Bekr, Cüşem b. Bekr, Nasr b. Mu'aviye ve Sakîf» olduğunu söyler (91).

İmâm Şâfi'î (204/819) de, «er-Risâle» de. «Kur'ân'ı — ancak — Peygamber (s.a.v.) in lisânının ihâta ettiğini biliyoruz» demiştir (92).

Ebû Bekr el-Vâsıtî (431/1039), «el-İrşâd Fi'l-Kırââti'l-Asr» isimli eserinde, Kur'ân-ı Kerîm içerisinde kırk çeşit lisân olduğunu zikreder (93).

Mustafa Sadık er-Rafi'î (1937), «İ'câzü'l-Kur'ân» da yine aynı zatdan naklederek, bu kırk dili saymıştır. Bunlar da: Kureyş, Hüzeyl, Kinâne, Has'am, Hazrec, Eş'ar, Nemir, Kaysü'aylân, Cürhüm, el-Yemen, Ezd Şenûe, Temîm, Kinde, Himyer, Medyen, Tahm, Sa'dü'l-Aşîre, Hadramevt, Sedûs, el-Amâlika, Enmâr, Gassân, Mizcah, Huzâa, Atafan, Sebe', Umân, Benû Hanîfe, Sa'leb, Tayy, Âmir b. Sa'sa'a, Evs, Müzeyne, Sekîf, Cüz'am, Belâ, Uzra, Hevâzin, en-Nümir, el-Yemâme lügatlarıdır (94).

---

(89) el-Bürhân, I, 283.
(90) Aynı eser.
(91) Aynı eser; İ'câzü'l-Kur'ân, S. 63-65.
(92) el-Bürhân, I, 284.
(93) Dr. Subhi's-Sâlih, Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dımeşk, Matba'atü Câmi'ati Dımeşk, 1381 H./1962 M., ikinci baskı, S. 110.
(94) İcâzü'l-Kur'ân, S. 66.

Cemâlü'd-Dîn b. Mâlik (672/1373): «Kur'ân Hicazlıların lügatı ile nâzil olmuştur. Şu kadar var ki, onda Temimlilerin lügatından da az bir şey vardır» ([95]) demekte ve iki dili-Kur'ân'daki — çok veya az kullanılmaları yönünden — mukayese yapmaktadır. Bu iki dilin özelliklerinden en mühimi İdğam yapıp yapmama olduğunu nazarı dikkate alarak, şu örnekleri vermektedir: Temimin İdğam yaptığına göre: وَمَنْ يُشَاقِّ اللّٰهَ (el-Haşr, Âyet: 4), مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ (el-Mâide: 54), Nafi' ile İbnu Âmir'in dışında kalan kırâatlara göre. İdğamsız olanı ise daha çoktur.

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ (el-Bakara, Âyet: 217); فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ (el-Bakara, Âyet: 282); يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ (Âl-i Imrân, Âyet: 31)....v.s. ([96]). Kur'ân-ı Kerîmde İdğamsız olanlar daha çoktur.

---

(95) el-Bürhân, I, 285.
(96) el-Bürhân, I, 285.

KUR'ÂN'DA ARAPÇA'DAN BAŞKA LİSÂN VAR MIDIR?

Kur'ân'da, Arap dilinden başka dillerin bulunup bulunmadığı hususunda, İslâm âlimleri, birbirinden farklı fikirler ileri sürmüşlerdir.

Bu konudaki fikir ayrılığına işâret ettikten sonra, ileri sürülen nokta-i nazarları kısaca gözden geçirelim:

a) İslâm âlimlerinden büyük bir kısmı, Kur'ân'da Arapça'dan başka lisânın bulunmadığına kâil olmuşlardır ([97]). İmam Şâfi'î (204/819), İbnu Cerir (310/922), Ebû Ubeyde, el-Kâdî Ebû Bekr (403/1012), İbnu Fâris (395/1004) bunlardandır ([98]). Bu konuda ez-Zerkeşî (794/1391) de: «Bil ki, Allah Kur'ân'ı Arap dili ile indirmiştir, Kur'ân'ın tilâvet ve kırâatı — ancak — bu dil ile câizdir» ([99]) diyor ve Yûsuf Sûresi Âyet: 3, Fussılet Sûresi, Âyet: 44 ü delil olarak gösteriyor ([100]).

ez-Zerkeşî'ye göre, bu iki âyet, Kur'ân'da, Arapça'dan başka hiçbir dilin bulunmadığına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Peygamberine Kur'ân'ı, Peygamberliğine şahitlik eden bir mûcize olarak vermiş, bu onun Peygamberliğinin doğruluğunu — kat'î olarak — tasdik etmiş, bütün Arap şâir ve ediplerine Onun Âyetleriyle meydan okumuştur. Zâten başka lisânların Kur'ân'da bulunmasının da bir faydası yoktur. Şâfi'î Mezhebi ve âlimlerinin çoğunluğunun fikri budur ([101]).

---

(97) es-Süyûtî, el-İtkân'da (I, 136) Kur'ân'da bulunan bu türlü kelimeleri «el-Mühezzeb» isimli eserinde topladığını söylüyor.

(98) Celâlüddin es-Süyûtî, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, Kâhire, 1368 H., Matba'a Hicâzî, I, 136-137.

(99) el-Bürhân, I, 287.

(100) el-Bürhân, I, 287; el-İtkân, I, 137.

(101) el-Bürhân, I, 287.

eş-Şâfi'î, «er-Risâle» isimli eserinde: «bir kısım kimseler, Kur'ân'da Arapça'dan başka lisân vardır dediler. Halbuki Kur'ân, kendisinde Arap Dili'nden başka hiçbir dilin bulunmadığına delâlet ediyor» (102) diyor.

Ebu'l-Hasen b. Fâris'in anlattığına göre, Ebû Ubeyd de şöyle söylemiştir: «Kur'ân açık bir Arap lisânı ile indirilmiştir. Kim ki, Kur'ân'da Arapça'dan başka lisân vardır derse, büyük söz etmiş olur. Kim de: "Onda Nabatîce vardır" diyecek olursa, en büyük lâf etmiştir. (Yani büyük bir hataya düşmüştür). Çünkü; şâyet Kur'ân'da başka bir lisân bulunsa bu, insanda şöyle bir şüphenin doğmasına sebeb olur: Araplar benzerini getirmeye muktedir olamadılar, çünkü o, bilmedikleri bir dil ile gelmiştir». Bu ise bâtıldır.

Şayet yukarda zikrolunan şey doğru olsa (Yani Kur'ân'da Arapça'dan başka dil bulunsa), Farsça ile Namaz kılmanın câiz olması lâzım gelirdi. Çünkü tercemede î'câz bulunmaz. Terceme ile namaz sahih olsa, Tefsir kitaplarıyla da namazın sahih olması lâzım gelir ki, böyle bir fikirde bulunan hiçbir âlim yoktur.

Ebû Hanife (150/767) den, Farsça ile kırâatın câiz olduğuna dair bir haber varsa da doğru olan, onun bu fikrinden — kat'î olarak — dönmüş olmasıdır (103).

İbnu Abbâs ve Ikrime (107/725) nin de aynı fikirde oldukları el-Bürhân'da zikrolunmaktadır (104).

b) İkinci görüş de, Kur'ân'da Arapça'dan başka lisânlardan kelimelerin bulunuşunu kabul edenlerin görüşüdür. Bu görüşün sahipleri, Kur'ân'da, Arapça'dan başka dillere ait olan kelimeleri misal olarak göstermektedirler. Misâller: « الطور » Süryanîce, « طفقا » Rumca, « القسط » ve « القسطاس » Rumca, « السجل » Farsça, « الرقيم », Rumca, « السندس » Hindce, « الاستبرق » Farsça, « السرى » Yunanca, « طه » İbranîce, « سينين » Nabatîce, « المشكاة » ve « الدرى » Habeşce, « الأليم » İbranîce... v.s. (105).

---

(102) el-Bürhân, I, 287.
(103) Aynı eser, I, 287-288; el-İtkân, I, 137.
(104) el-Bürhân, I, 288.
(105) Aynı eser, I, 288; el-İtkân, I, 138-142.

Bu fikre sahip olanlar, yukarıda zikretmiş olduğumuz, Yusuf Sûresi Âyet: 3 ile: «Kur'ân'da Arapça'dan başka, kolay kelimelerin bulunuşu, Kur'ân'ı Arapça olmaktan çıkarmaz» (106) şeklinde izah ederek birinci guruba cevap veriyorlar.

Yalnız burada şunu söylemek lâzım gelir ki, bu kelimeler, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden önce, Arapların diğer milletlerle, muhtelif sebebler neticesi alâkalanmalarıyla Arapça'ya girmiş ve Arapçalaşmış kelimelerdir. «ez-Zerkeşî bu hususu şöyle açıklıyor: «Arap, bütün a'cemî kelimelerle ilgilendi, bazılarının harflerini eksiltmek sûretiyle değiştirdi, kelimelerdeki a'cemîlik ağırlığı gitti, onları şiirlerinde ve konuşmalarında kullandı, bu lâfızlar fasîh Arapça'nın mecrasına girdi... İşte tam bu esnada Kur'ân-ı Kerîm indi... Haddizâtında bu kelimeler — asılda — a'cemî ise de, Arap bunları, bu şekilde kullanarak Arapçalaştırmıştır» (107).

Yukarıda da (sayfa 33) Ebû Meyser'den, «Bütün lisânlar Kur'ân'da vardır» rivâyetini zikretmiş idik.

«el-İtkân» da Sa'îd b. Cübeyr (95/713) ve Vehb b. Münebbih (114/732) den, Kur'ân'da a'cemî kelimelerin bulunuşu, şu şekilde izah ediliyor: «Kur'ân'da bu lâfızların bulunuşunun hikmeti, Kur'ân'ın, geçmişlerin ve geleceklerin ilimlerini kapsamış oluşuna ve her haberin onda bulunuşuna bir işârettir. Onda her çeşit lügat ve lisânlara işâret bulunmalıdır ki, onun her şeyi içine aldığı tamamen belli olsun» (108).

Yine aynı eserde, İbnu'n-Nakîb (698/1298) den: «Allah'ın indirdiği diğer kitaplara nazaran, Kur'ân'ın onlardan farklı özelliklerinden birisi de diğer kitaplarda, inmiş oldukları milletin dilinden başka hiçbir şeyin inmemiş; Kur'ân'da ise, bütün Arap dilini içine aldığı gibi, onda

---

(106) el-İtkân, I, 137.
(107) el-Bürhân, I, 289; el-İtkân, I, 137.
(108) el-İtkân, I, 137.

Rumca'dan, Farsça'dan, Habeşce'den birçok kelimenin bulunmasıdır» dediği zikrediliyor (109).

Yine aynı fikri savunanlara göre, Peygamber (s.a.v.) in, bütün insanlığa elçi olarak gönderilmiş olması, onun kitabında, ona ümmet olan bütün kavimlerin lisânının bulunmasını gerektirir (110).

Çünkü Allah

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

(İbrahim Sûresi: 4) (111) buyurmuştur.

c) Üçüncü görüşe göre, yukarıda söylenmiş olan her iki fikir de birleştirilmiş oluyor. Bu görüş, «el-Bürhân» ve «el-İtkân»da söylendiği gibi, İbnu Fâris'in, Ebû Ubeydi'l-Kâsım b. Sellâm'dan bir rivâyete dayanmaktadır. Şöyle ki: İbnu Fâris, Ebû Ubeyd'den: «Bu konuda (Yani Kur'ân'da Arapça'dan başka lisânlardan kelimelerin bulunup bulunmayacağı hususunda) ihtilâf vardır. İslâm hukukçuları (Fukaha) var olduğuna, Arap dilcileri de yok olduğuna kani oldular. Sonra Ebû Ubeyd dedi ki: Benim kanaatime göre doğru olan, bu konudaki her iki fikri tasdik etmektir. Muhakkak ki, bu lâfızların kökleri, İslâm hukukçularının dedikleri gibi a'cemî (Arapça olmayan) dır. Şu kadar var ki, bu lâfızlar Arapların diline düşmüş ve onları Arapçalaştırmışlar ve kendi lâfızlarına döndürmüşler; o lâfızlar artık Arapça olmuş, sonra da Kur'ân inmiştir. Bu lâfızlar, Arap kelimeleri ile uyuşmuşlardır. Kim ki, «bu lâfızlar Arapça'dır» derse, doğru söylemiştir; kim de «bunlar a'cemîdir» derse o da doğru söylemişdir» (112).

Netice itibariyle bu üçüncü görüşün, her iki fikri birleştirmesi, hem de konuyu aydınlatması bakımından, tercihe değer görüldüğünü söyleyebiliriz (113).

(109) Aynı eser ve yer.
(110) el-Bürhân, I, S. 290; el-İtkân, I, 137.
(111) Âyetin meâli için bak: S. 31.
(112) el-Bürhân, I, S. 290; el-İtkân, I, 138.
(113) Bu konuda daha geniş malûmat için bak: el-İtkân, I, 136-142; el-Bürhân, I, 287-290.

YEDİ HARF (الأحرف السبعة)

Kur'ân-ı Kerim'in Kıraâatı ile ilgili en mühim mes'elelerden biri «Yedi harf» konusudur (114). Aynı şekilde Kur'ân ilimleri ile uğraşan İslâm âlimlerinin üzerinde en çok kafa yordukları ve birbirinden farklı bir hayli kabarık fikirler ileriye sürdükleri çok güç mevzulardan biri de yine bu konudur.

«Yedi Harf»den maksat, Kur'ân'ın Yedi Harf üzerine nâzil oluşudur (115).

Şimdi biz, İslâm âlimlerinin bu konudaki fikirlerini incelemeye başlamazdan evvel, bu terkibi (tamlamayı) meydana getiren kelimeler üzerinde duralım:

a) el-Ahruf (الأحرف) kelimesi, el-Harf (الحرف) kelimesinin çoğuludur (116).

Harf lügatda, bir şeyin ucuna, kenarına, sivri ve keskin kıyısına denir. Hecâ harflerinden herbirine de harf denir. Harf, vech ve tarz manâsına da gelir. Nitekim el-Hacc Âyet: 11.

---

(114) Prof. M. Tayyib Okiç, İlâhiyat Fak. Usulü Tefsir notları, 1951-1952, S. 34.

(115) Aynı eser.

(116) Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem İbnu Manzur, Lisânü'l-Arap, Bulak, el-Matba'atü'l-Mısriyye, tarihsiz, X, 385; Ebu Nasr İsma'il b. Hammâd, es-Sıhâh Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye, (tahkik: Ahmed Abdülğafûr Attar) Mısır, 1376 H./1956 M., Daru'l-Kütübi'l-Arabiy, IV, 1342; Mecdüddin el-Firuzâbâdî, el-Kamûsu'l-Muhıyt (Terc. Asım efendi) 1304-1305, el-Matba'atü'l-Bahriyye, III, 544; Ahteri-i Kebir, S. 296.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهٖ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ ...

Meâli : «İnsanlardan kimi de Allah'a, (dininin) yalnız bir taraf(ın)dan (tutup), ibadet eder .Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır. Eğer bir fitne isabet ederse yüzü üstü döner. Dünyada da, Ahiretde de hüsrâna uğramıştır, O. Bu ise apaçık ziyanın ta kendisidir». Bu Âyetde Harf kelimesi vech ve tarz anlamındadır (117).

Harf, «Kırâat» manâsına da gelir. Meselâ: «İbnu Mes'ûd'un harfi» demek, «İbnu Mes'ud'un kırâatı» demektir (118). Arap, «felânın kırâatı» yerine, «felânın harfi» der (119).

Şeyhulislâm İbnu Teymiyye (728/1328) ye göre, «Harf» kelime demektir. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz Hadîs-i Şeriflerinde :

«مَنْ قَرَاَ الْقُرْآنَ فَلَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ عَشْرُ حَسَنَاتٍ اَمَا اِنِّي لَا اَقُولُ الٓمٓ حَرْفٌ وَلٰكِنْ اَلِفٌ حَرْفٌ وَلَامٌ حَرْفٌ وَمِيمٌ حَرْفٌ»

«Kim Kur'ân okuyacak olursa, her bir harfine on sevap vardır. Fakat ben Elif-Lâm-Mim (الم) bir harftir demiyorum. Bilâkis, Elif bir harftir; Lâm, bir harftir; Mim, bir harftir» (120).

Âlimlerin tahkikatına göre, yalnız başına isim bir harf, yalnız başına fiil bir harf, yalnız başına mânâ harfi bir harftir (121).

---

(117) Aynı eserler; Muhammed Cemâlüddin el-Kâsimî, Tefsîru'l-Kâsimî Mehâsinü't-Te'vil, (Tahkik : M. Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376 H./1952 M., I, 289.

(118) Lisanü'l-Arap, X, 385-386.

(119) Tefsiru'l-Kâsimî, I, 289.

(120) ed-Dârimî, Kitâbu Fedâili'l-Kur'ân, Bâbu fadli men karae'l-Kur'ân; Tefsiru'l-Kâsimî, I, 289.

(121) el-Bürhân, I, 212; Tefsiru'l-Kâsımî, I, S. 289; el-İtkân, I, 47; Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân, S. 108.

Terkipde geçen «Yedi»den maksadın ne olduğu hakkında da birbirine zıd bazı fikirler ileri sürülmüştür (122).

a) Bazıları, bu «Yedi»den maksadın, malûm olan «Yedi» sayısı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre «Yedi», kolaylık ve genişlik anlamında, kelimelerin okunduğu birçok vecihlerdir. «Yedi» lâfzı birlerde çokluğa delâlet eder; Onlarda Yetmişin, Yüzlerde Yediyüzün çokluğu ifâde ettiği gibi. Muayyen aded kastedilmemiştir.

Bu fikri ileriye sürenlerin, Şer'î delillerin zâhirine önem vermedikleri, hatta tevatür derecesine vardığı iddiâ edilen bahis konusu Hadîs-i Şerife aldırmadıkları söyleniyor.

Dr. Subhı's-Sâlıh bu hususa işâret ettikten sonra, diyor ki: «...Burada Yedi adedine tahsisi uzak görenler, tevâtür derecesine yükselen nasslardan ayrıldıklarına aldırmamışlardır. Bu Hadîsin Yedi adedi üzerine vârid oluşunun kasdedilmediği düşünülemez, ...bu gibi mes'elelerde Resûlüllah (s.a.v.) açık olmayan bir haber vermemiştir. Mânâsı anlaşılmıyan bir aded zikretmemiştir. Sahâbenin âlimleri de Resûlüllah (s.a.v.) den böyle zâid bir şey nakletmemişlerdir. Fakat bir kısım âlimler, nasslara aldırmamışlar, nassları zâhirlerinden çıkarmakta ve onlardan ayrılmaktan sakınmamışlar ve «Yedi» ile adedin hakikatı kastedilmemiştir, demişlerdir» (123).

Dr. Subhi's-Sâlih devamla: «Ne kadar gariptir ki bu fikir el-Kâdî Iyâd (544/1149) a nisbet edilmektedir, ki o, hiçbir şeyi Sahîh rivâyete tercih etmeyen bir kişidir» (124) diyerek bu büyük âlime — istemiyerek — ta'rîzde bulunuyor.

es-Süyûtî (911/1505) de Buharî ve Müslim'in ittifak

---

(122) Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed Ibnu'l-Cezerî, en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr, (Tahkık: Ali Muhammed ed-Dabbâ), Matba'a Mustafa Muhammed, Mısır, tarihsiz, I, 24.

(123) Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed, Umdetü'l-Kârî li şerhi Sahîhı'l-Buhârî, Istanbul, Matbaai âmire, 1308, IX, 308; Mebâhıs fî ulumi'l-Kur'ân, S. 108.

(124) Mebâhıs fî ulumi'l-Kur'ân, S. 108-109.

ederek rivâyet ettikleri İbnu Abbas Hadisi (125) ve Müslim'in rivâyet ettiği Übeyy b. Ka'b Hadisi (126) ile bu fikri red ediyor (127).

b) «Yedi» lâfzı, hakîkî manâsında kullanılmıştır, delâletinde kat'iyyet ifâde eder. Âlimlerin çoğunluğunun fikri bu merkezdedir. el-Bürhân'da Ebû Hâtim b. Hıbbân (354/965) dan nakledildiğine göre « السبع » (es-Seb'u) kelimesi, Yedi adedine tahsis edilmiştir (128).

---

(125) Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Lü'lüü ve'l-Mercân fimâ't-tefeka aleyhi'ş-Şeyhân, Kahire, 1949, Dâru ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I, 176.

(126) Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, Sahıhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, el-Matba'atü'l-Mısriyye, Mısır, 1340 H./1921 M., VI, 99-104.

(127) el-İtkân, I, 47.

(128) el-Bürhân, I, S. 212; Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân, Kahire, 1372 H., Dâru ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 3. baskı, I, 143; Mebâhis, S. 109.

YEDİ HARF « الأحرف السبعة » İLE İLGİLİ HADİSLERDEN BAZILARI:

١ - «حديث عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: سمعت هشام بن حكيم بن حزام يقرأ سورة الفرقان على غير ما أقرؤها، وكان رسول الله (صلعم) أقرأنيها، وكدت أن أعجل عليه، ثم أمهلته حتى انصرف، ثم لببته بردائه. فجئت به رسول الله (صلعم) فقلت: إني سمعت هذا يقرأ على غير ما أقرأتنيها، فقال لي: «أرسله»، ثم قال له: «اقرأ»، فقرأ، قال: «هكذا أنزلت»، ثم قال لي: «اقرأ»، فقرأت، فقال: «هكذا أنزلت، إن القرآن أنزل على سبعة أحرف فاقرؤا ما تيسر منه»، (129) (متفق عليه)

Tercemesi: «Ömer b. el-Hattâb (r.a.) ın Hadisidir. Dedi ki: Hişâm b. Hakim b. Hızâm'ı, Fürkân Sûresini (130), Resûlüllah (s.a.v.) in bana okutmuş olduğu, benim okuduğumdan başka bir şekilde okuduğunu duydum. Nerede ise (kızgınlığımdan) üzerine atılacaktım. Sonra (Namazı bitirip) dönünceye kadar bekledim, sonra ridâsını göğsünün üzerinde topladım, onu Resûlüllah (s.a.v.) in yanına götürdüm ve dedim ki: Ben, bunu Fürkân Sûresini zât-ı risâletpenâhilerinin bana öğrettiğinizden başka türlü okuyorken duydum.

Bana (Resûlüllah) dedi ki: Hişâm'ın yakasını bırak. Sonra ona: «Oku» dedi. O da okudu.

(Resûlüllah) dedi ki: «Böylece nâzil oldu».

Sonra bana dedi ki: «Oku». Ben de okudum. (O zaman) buyurdular ki: «Böylece nâzil oldu. Muhakkak ki Kur'ân

(129) el-Lü'lüü, I, 175-176, Hadis no: 448.

(130) Kur'ân'da 25. Sûre.

Yedi Harf üzerine nâzil olmuştur, bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz».

٢ ـ «حديث ابن عباس رضى الله عنه، أن رسول الله (صلعم)
قال: «أقرأني جبريل على حرف فلم أزل أستزيده حتى انتهى
إلى سبعة أحرف». (131) (متفق عليه)

Tercemesi: «İbnü Abbas (r.a.) Hadîsidir. Muhakkak Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: «Cibril bana (Kur'ân'ı) bir harf üzerine okuttu. Ben Yedi Harfe varıncaya kadar arttırmasında ısrar ettim».

Buharî'nin bazı fazlalıklarla rivâyeti:

٣ ـ عن عمر بن الخطاب يقول سمعت هشام بن حكيم يقرأ سورة
الفرقان في حياة رسول الله (صلعم) فاستمعت لقراءته فإذا هو يقرأ على
حروف كثيرة لم يقرئنيها رسول الله فكدت أساوره في الصلاة فتصبرت
حتى سلم فلببته بردائه فقلت من أقرأك هذه السورة التي سمعتك
تقرأ قال أقرأنيها رسول الله (صلعم) فقلت كذبت فإن رسول الله
(صلعم) قد أقرأنيها على غير ما قرأت فانطلقت به أقوده إلى رسول
الله (صلعم) فقلت إني سمعت هذا يقرأ بسورة الفرقان على حروف
لم تقرئنيها فقال رسول الله (صلعم) أرسله اقرأ يا هشام فقرأ عليه
القراءة التي سمعته يقرأ فقال رسول الله (صلعم) كذلك أنزلت
ثم قال اقرأ يا عمر فقرأت القراءة التي أقرأني فقال رسول الله
(صلعم) كذلك أنزلت إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف
فاقرؤوا ما تيسر منه» (132)

---

(131) el-Lü'lüü, I, 176, Hadis no: 469.

(132) Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhim b. el-Muğîra, Sahîhu'l-Buhârî, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1315, Kitâbü fedâili'l-Kur'ân bâbu ünzile'l-Kur'ânü alâ seb'ati ahruf, VI, 100; Tecrid tercemesi, XI, 264-265; Umdetü'l-kârî, IX, 308-309.

Tercemesi: «Ömer b. el-Hattab (r.a.) den şöyle dediği rivâyet olunmuştur: Resûlullah (s.a.v.) in sağlığında (Namazda) Hişâm b. Hakim'in Furkân Sûresini okuduğunu işittim. Duydum ki Hişâm bu Sûreyi Resûlüllah (s.a.v.) in bana okutmadığı bir takım harflerle okuyor. Az kaldı üzerine atılacaktım. Fakat selâm verinceye kadar güçlükle sabrettim. Selâm verir vermez (karışmamak için) hemen ridâsını göğsünün üzerinde toparlayıp:

— Bu Sûreyi sana — duyduğum gibi — kim okuttu? diye sordum. Hişâm:

— Resûlüllah (s.a.v.) okuttu, dedi.

— Yalan söylüyorsun, çünkü Resûlüllah (s.a.v.) bu Sûreyi bana, senin okuduğundan başka (bir şekilde) okuttu, dedim. Ve onun yakasından tutarak Resûlüllah (s.a.v.) e götürdüm.

— (Ya Resûlallah), şunun Fürkân Sûresi'ni bana okuttuğun(uz)dan başka bir harfle okuduğunu işittim, dedim. Resûlüllah (s.a.v.) bana:

— Hişâm'ın yakasını bırak, buyurdu. Ona da:

— Ya Hişâm oku, diye emretti. O da işittiğim vechile okudu. Bunun üzerine Resûlüllah (s.a.v.) :

— Bu Sûre böyle inzâl olundu, buyurdu. Bundan sonra bana da:

— Ya Ömer oku, dedi. Ben de Resûlüllah (s.a.v.) in bana vaktiyle okuttuğu gibi okudum. Bana da:

— Bu Sûre böyle indirildi. Bu Kur'ân Yedi Harf üzerine indirildi. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz, buyurdu».

٤ - عن أبي بن كعب قال كنت في المسجد فدخل رجل
يصلي فقرأ قراءة أنكرتها عليه ثم دخل آخر فقرأ قراءة
سوى قراءة صاحبه فلما قضينا الصلاة دخلنا جميعا على رسول
الله (صلعم) فقلت إن هذا قرأ قراءة أنكرتها عليه ودخل آخر
فقرأ سوى قراءة صاحبه فأمرهما رسول الله (صلعم) فقرآ فحسن النبي
(صلعم) شأنهما فسقط في نفسي من التكذيب ولا إذ كنت في الجاهلية
فلما رأى رسول الله (صلعم) ما قد غشيني ضرب في صدري ففضت
عرقا وكأنما أنظر إلى الله عز وجل فرقا فقال لي يا أبي أرسل
إلي أن اقرأ القرآن على حرف فرددت إليه أن هون على أمتي
فرد إلي الثانية اقرأه على حرفين فرددت إليه أن هون على أمتي
فرد إلي الثالثة اقرأه على سبعة أحرف ، (133)

Tercemesi : «Übey b. Kâ'b'dan (rivâyet edilmiştir). Dedi ki: Ben mescidde idim. Namaz kılmak için bir adam içeriye girdi, benim bilmediğim bir kırâatla okudu. Sonra bir başkası içeriye girdi, o da arkadaşının kırâatından başka bir şekilde okudu. Namazlarımızı kıldıktan sonra hepimiz beraberce Resûlüllah (s.a.v.) in yanına girdik. Ben:

«Şu (zat), benim bilmediğim bir kırâatla okudu, (sonra) diğeri girdi, arkadaşınınkinden ayrı bir kırâatla okudu» deyince: Resûlüllah (s.a.v.) her ikisine okumalarını emretti. (ikisi de) okudular. Resûlüllah (s.a.v.) okuyuş şekillerini beğendi. (O zaman) benim kalbimde câhiliyyet devrinden daha şiddetli bir inkâr fırtınası esmeğe başladı

Resûlüllah (s.a.v.) beni kaplayan (çirkin vesveseyi) görünce, göğsüme vurdu, benden bir ter boşandı, sanki açık bir şekilde Aziz ve Celîl olan Allah'ı görüyordum. (Resûlüllah s.a.v.) bana dedi ki:

---

(133) Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, VI, 101-103.

Ey Übeyy, «Kur'ân'ı bir harf üzerine oku diye» bana gönderildi, ben «(Ya Rabbi) ümmetime kolaylık kıl» diye Allah'a iâde ettim. İkinci defa bana: «Kur'ân'ı iki harf üzerine oku» diye, gönderdi, ben (de ya Rabbi) ümmetime kolaylaştır» diye iâde ettim. Üçüncü defa bana: «onu yedi harf üzerine oku» diye gönderdi.

٥ – «عن أبي بن كعب أن النبي (صلعم) كان عند أضاة بني غفار قال: فأتاه جبريل عليه السلام فقال: إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على حرف فقال أسأل الله معافاته ومغفرته وإن أمتي لا تطيق ذلك ثم أتاه الثانية فقال: إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على حرفين فقال أسأل الله معافاته ومغفرته وإن أمتي لا تطيق ذلك ثم جاءه الثالثة فقال إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على ثلاثة أحرف فقال أسأل الله معافاته ومغفرته وإن أمتي لا تطيق ذلك ثم جاءه الرابعة فقال: إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على سبعة أحرف فأيما حرف قرؤوا عليه فقد أصابوا» (134).

Tercemesi: «Übeyy b. Kâ'b'dan (rivâyet edilmiştir). Nebî (s.a.v.) Benî Ğıfâr çukuru yanında iken, Cebrâil (a.s.) O'nun yanına geldi ve dedi ki:

«Muhakkak Allah ümmetinin, Kur'ân'ı bir harf üzerine okumalarını sana emrediyor». (Resûlüllah s.a.v.): «Allah'ın afvını ve mağfiretini dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez» dedi. (Cebrâil) O'na ikinci defa geldi:

«Muhakkak ki Allah sana, ümmetinin Kur'ân'ı iki harf üzerine okumalarını emrediyor» dedi. (Resûlüllah s.a.v.) :

---

(134) Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî, VI, 103-104; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, Sünenü ebî Dâvûd (Tahkîk: Ahmed Sa'd Ali) Mısır, Matba'a Mustafa'l-Bâbil Halebî, 1952, I, 340.

«Allah'ın afvını ve mağfiretini dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez» dedi. Sonra ona üçüncü defa geldi:

«Muhakkak ki Allah sana, ümmetinin Kur'ân'ı üç harf üzerine okumalarını emrediyor» dedi. (Resûlüllah) :

«Allah'ın afvını ve mağfiretini dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez» dedi. Sonra ona dördüncü defa geldi:

«Muhakkak ki Allah sana, ümmetinin Kur'ân'ı Yedi Harf üzerine okumalarını emrediyor, hangi harfle okurlarsa, doğruyu bulmuşlardır».

«Yedi Harf» ile ilgili Hadîsler bunlardan ibâret değildir, bu hususta daha birçok Hadis-i Şerif mevcuttur. Hattâ büyük âlim Ebû Ubeyd, Yedi Harf ile ilgili Hadis'in mütevatir olduğunu söylemiştir (135).

el-Buharî'nin Hz. Ömer'den rivâyet ettiği Hadis'i birçok Sahâbe rivâyet etmiştir. en-Neşr ve el-İtkân'da haber verildiğine göre bu Hadis'i Sahâbeden şu zevât rivâyet etmişlerdir: (136).

Übeyy b. Kâ'b, Enes, Huzeymetü b. el-Yemân. Zeyd b. Erkam, Semuratü b. Cündüb, Selmân, İbnu Abbas, İbnu Mes'ud, Abdurrahmân b. Avf, Osman b. Affan, Ömer b. el-Hattâb, Amr b. Ebi Seleme, Amr b. el Âs, Mu'âz b. Cebel, Hişâm b. Hakîm, Ebû Bekre, Ebû Cehm, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Talha, Ebû Hüreyre, Ebû Eyyûb» (137).

İbnu Teymiyye (728/1328) bu konunun önemini şöyle dile getirmiştir: «Bu yüksek bir meseledir. Bu hususta İslâm Hukukçuları (Fukaha), kırâat imâmları, Hadîs ve Tefsir âlimleri, Hadîs münekkidleri ve diğer İslâmî ilimlerle meşgul olan bütün âlimler, bu konuda söz söylemişlerdir. Hattâ bu mevzûda başlı başına eser yazanlar bile olmuştur. Bu konuda en son kitap yazan Ebû Şâme diye bilinen,

---

(135) en-Neşr, I, 21; el-Bürhân, I, 212; el-Itkân, I, 47; Mebâhis, S. 106.

(136) en-Neşr, I, 21; el-Itkân, I, 47.

(137) Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Mahmud el-Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-Mesânî, Bulak, el-matba'atü'l-kübra'l-Mîriyye, 1301 H., I, 17.

«Şerhu'ş-Şâtıbiyye» nin sahibi olan Ebû Muhammed Abdurrahman b. İbrahim (665/1266) dir» (138).

İbnu'l-Cezerî de aynı şeye işaret ederek: «Bu konu üzerinde insanlar, çeşitli sözler söylemişlerdir. Ebû Şâme de bu hususta kıymetli bir eser yazmış ve ondan sonra da yine bir kalabalık söz etmiştir». (en-Neşr, I, 21).

Hemen şunu söylemek icab eder ki, bu konu ile ilgili haberlerin çok ve yaygın olmasına, her sınıftaki İslâm bilginlerinin aynı konuda fikir yürütmüş olmasına rağmen «Yedi Harf» in manâsı üzerinde bir fikir birliğine varılamamıştır. «Kur'ân ilimleri» ile ilgili birçok eserde haber verildiğine göre, üzerinde en çok ihtilâf edilen konu budur. Yine aynı kaynakların hemen hepsine yakın bir ittifakla söylediklerine nazaran, Ebû Hâtim b. Hıbban (354/965) bu konuda otuzbeş çeşit ihtilâfın varlığını haber vermiştir (139). Süyûtî, el-İtkân'da bu ihtilâfların adedinin kırk kadar olduğunu ifâde ediyor (140).

ez-Zerkeşî de «el-Bürhân»da, İbnu'l-Arabî (543/1148) den bu kadar fikir ayrılığının sebebini, onun şöyle demesine bağlar. İbnu'l-Arabî: «Bu "Yedi"nin manâsı hakkında Nass (kat'î Dînî delil) ve eser gelmediği için, insanlar onun tayininde ihtilâf etmişlerdir» (141) demiştir.

Böylece hakkında kat'î bir delil olmayan «Yedi Harf» konusunda neticeye varma arzusunun, bu ihtilâflara sebeb olduğu muhakkaktır (142).

İbnu'l-Cezerî, yukarıdaki ihtilâfları zikrettikten sonra: «Bu Hadîs üzerinde söylenen sözler on kısma inhisar ediyor» (143) diyor ve bu on çeşidi şöyle sıralıyor:

---

(138) İbnu Teymiyye Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim, Fetva Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, Matba'atü'z-Zâhir, Mısır, 1324 H./1906 M., S. 43-44.

(139) el-Bürhân, I, 212; Fethu'l-Bârî, IX, S. 20; el-İtkân, I, 50; Mebâhıs, S. 107.

(140) el-İtkân, I, 47; İsmail Hakkı İzmirli, Tarih-i Kur'an, İstanbul, 1956, Töre Yayınevi, S. 16; Mebâhis, S. 107-108.

(141) el-Bürhân, I, 212; Mebâhıs, S. 108.

(142) Mebâhıs, S. 108.

(143) en-Neşr, I, 21-22.

a) Bu Hadisin vürûd sebebi.

b) «Ahruf»un mânası.

c) Bu Hadis'de «Ahruf»dan kastedilen mânâ.

d) «Yedi Harf» denmesinin sebebi nedir?

e) Bu «Yedi»ye ait ihtilâflar hangi şeye yönelir?

f) Bu «Yedi» kaç mânâyı içine alır?

g) Bu «Yedi Harf» Kur'ân'da müteferrik midir?

h) «Osman'a nisbet olunan Mushaflar» (المصاحف العثمانية) «Yedi Harf»i içine alıyorlar mı?

ı) Bugün insanların elinde bulunan (Yani okumakta oldukları) kırâatlar, bu «Yedi Harf»in tamamı mı, yoksa onlardan bir kısmı mıdır?

i) Bu «Yedi Harf» ihtilâfının hakîkatı, faydaları ve sebebi nedir? (144).

İbnu'l-Cezerî bu hususları birer birer cevaplandırıyor. Biz de aynı sıraya uymak sûretiyle konunun tahlîline devam edeceğiz.

---

(144) Aynı eser, S. 22.

BU HADÎSLERİN PEYGAMBERİMİZ (s.a.v.) TARAFINDAN ÎRÂD EDİLMESİNİN SEBEBİ

Bu Hadis-i Şeriflerin, biz Muhammed (s.a.v.) in ümmetine bir kolaylık ve hafifletme için, Resûlüllah (s.a.v.) tarafından, Allah'ın iznine dayanarak, îrâd buyrulduğu, hemen hemen birçok eserin ittifakla haber verdiği bir gerçektir. Yukarıya metin ve tercemelerini sunmuş olduğumuz Hadîs-i Şerifler, ileride konu dolayısiyle zikredilecek Hadîsler ve burada geçmeyip de Hadîs, Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsirlerde geçen daha birçok Hadîslere bakacak olursak, bu neticeye varmamız güç olmayacaktır. Bilhassa bunlar içerisinde, Peygamber (s.a.v.) in Cenab-ı Hak'tan bu izni alabilmek için, yalvarışlarını dile getiren Hadîs-i Şeriflere, Müslim'in rivâyet ettiği Hadîslerle (145), et-Tirmizî (279/892) nin rivâyet ettiği şu Hadîsi örnek olarak gösterebiliriz.

« عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ قَالَ لَقِيَ رَسُولُ اللهِ (صلعم) جِبْرِيلَ فَقَالَ: يَا جِبْرِيلُ إِنِّي بُعِثْتُ إِلَى أُمَّةٍ أُمِّيِّينَ مِنْهُمُ الْعَجُوزُ وَالشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْغُلَامُ وَالْجَارِيَةُ وَالرَّجُلُ الَّذِي لَمْ يَقْرَأْ كِتَابًا قَطُّ. قَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّ الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ » (146)

Tercemesi: «Übeyy b. Kâ'b (r.a.) den (rivâyet edil-

---

(145) Bak: S. 47-48.

(146) Muhammed b. Isâ et-Tirmizi, Sahîhu't-Tirmizî bi Şerhi'l-İmâm İbni'l-Arabî, Mısır, 1934, VI, 63.

miştir). Dedi ki: Resûlüllah (s.a.v.) Cebrâil'e rastladı ve (Ona): «Ey Cibrîl, ben ümmî (okuma yazma bilmiyen) bir kavme gönderildim. Bunların arasında koca karılar, ihtiyar erkekler, oğlanlar, kızlar, hiç kitap okumayan adamlar var» dedi. (Cibrîl o zaman) «Ey Muhammed, Kur'ân, muhakkak ki Yedi Harf üzerine nâzil olmuştur» demiştir.»

Böyle bir kolaylığın Muhammed (s.a.v.) in ümmetine lütfedilişinin sebeblerinden biri de Peygamberimizin risâletinin, diğer peygamberlere nazaran bir özellik taşımasıdır. İbnu'l-Cezerî, en-Neşr'de: «Çünkü diğer peygamberler, kendilerine has kavimlerine gönderilmişlerdir. Peygamberimiz ise kırmızı, siyah, Arap ve Arap olmıyan bütün kavimlere gönderilmiştir. Kur'ân'ın kendi lisânlarıyla nâzil olduğu Araplar muhtelif, lisânları değişikti ([147]). Onlardan her birine, kendi lügatlarından diğerlerinin diline, yahut kendi lehçelerinden diğerine geçmek zor idi. Belki onlardan bir kısmının buna gücü yetmez ve öğrenemezdi. Bilhassa Hadîs-i Şerifde işaret edildiği gibi, hiç kitap okumasını bilmeyen ihtiyar erkekler ve kadınlar... Eğer onlardan dillerini bırakmaları ve başka lisâna geçmeleri istense idi bu, altından kalkılmaz bir yük olacak, belki de teklifi yapandan uzaklaşacaklardı» ([148]) demiştir.

İbnu Kuteybe (276/889), «Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân» isimli eserinde: «Allah'ın, Peygamberi (s.a.v.) ne, kavminin âdetlerinin sürüp gittiği dilleriyle Kur'ân'ı okumalarını emretmesi, onun (Kur'ân'ın kırâatini) kolaylaştırmasıdır. Hüzeyl kabilesi, « حتى حين » (149) yerine, « عتى حين »;

---

(147) ez-Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân'da şöyle demektedir: «Araplar birçok kabilelere ayrılmışlardı. Lehçelerinde, konuşma dillerinde, meramlarını ifâdede, bütün Arapların bilmesine rağmen, bazı lâfızların delâletinin şöhret bulmasında birbirlerinden farklı tarafları vardır». (Menâhilü'l-İrfân, I, 138).

(148) en-Neşr, I, 22.

(149) el-Mu'minûn, Âyet: 54.

Esed kabilesi « تعلمون », « تعلم », « تسود وجوه » (150), « الم اعهد اليكم » (151) okurlardı.

Temimliler, Hemze ile, Kureyşliler Hemzesiz okur; bir diğeri de « غيض الماء » (152) (Dammenin Kesreye İşmamı) ile هٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا (153) Âyetini (Kesrenin Dammeye İşmamı) ile, مَالَكَ لَا تَأْمَنَّا (154) Âyetini de (İdğamla beraber Dammenin İşmamı) ile okurdu (155)» diyor ve devamla : «Eğer her kabileden, çocukluğunda, gençliğinde ve ihtiyarlığında alışmış olduğu dilinden vazgeçmesi istenilmiş olsaydı, bu onlara çok zor ve büyük bir yük olurdu. Böyle bir şeyde neticeye varmak da ancak, uzun düşünme, dili zorlama, âdetlerden alâkayı kesme sûretiyle mümkün olurdu. Allah Rahmet ve lûtfu ile onlara dillerinde kolaylık, hareketlerinde de tasarruf etme imkânını vermiştir. Onun bu kolaylığı, Resûlüllah (s.a.v.) in lisânı üzere, (Ümmetine) farzlarında, ahkâm hususlarında, Namazlarında, Oruçlarında, Zekâtlarında, talâk ve köle âzât etmelerinde ve diğer dinî işlerinde, onun Ashabından olan âlimlerin ihtilâflarından her hangi birini almalarına müsâade etmesi gibidir» (156) diyor.

Ebû Şâme (665/1266) demiştir ki: «Sahâbe ve Tâbiînden birçoklarının: Kırâat, Sünnettir, sonra gelen önce gelenden onu alır, öğrendiğiniz gibi okuyunuz« sözünün manâsı: Resûlüllah (s.a.v.) in okuduğu veya sıhhati «Kur'ân Yedi Harf üzerine inmiştir» Hadîsi ile sâbit olan Sünnettir. Bundan dolayı gerek Resûlüllah (s.a.v.) zamanında ve gerekse ondan sonra — Osman (r.a.) zamanında kırâatın bir

(150) Âl-i İmrân, Âyet: 106.
(151) Yâsîn, Âyet: 60.
(152) Hûd, Âyet: 44.
(153) Yûsüf, Âyet: 65.
(154) Yûsüf, Âyet: 11.
(155) İbnu Kuteybe, Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1373 H./1953 M., S. 30; en-Neşr, I, 22-23.
(156) Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân, S. 30.

harf üzerine toplanmasına kadar— kırâat hususunda ihtilâflar çok olmuştur» ([157]).

Mehmet Şevket (1333/1914), Abdülaziz Çaviş (1343/1924) in «Esrâr-u Kur'ân» isimli eserini «Sebîlürreşâd» mecmuasında terceme yaparak tefrika halinde neşretmiş idi. İşte bu yazı serîsinin mukaddimesinde, konumuzla ilgili şu malûmatı vermektedir:

«Nebî (s.a.v.) den telâkkî edildiği vechile rivâyet edilmiş olan vücûh-u mezkûrenin kabûl ve takdirindeki maksad-ı Şâri', şüphe yoktur ki, halka tilâvet hususunda sühûlet irâe etmek, yalnız lügat-ı Kureyş üzere kırâat-ı Kur'ân'a mecbur edildikleri takdirde dûçar olacakları müşkilât nazar-ı dikkate alınarak bunun izâlesi Kitab-ı Kerîm'in sâir aktar-ı Arabiyyede revaç ve teammümünü temin eylemekten ibarettir. Çünkü böyle yapılmayıp da tilâvet-i Kur'ân yalnız Kureyş lehçesine hasredilmiş olsaydı, bu hal tabiatiyle Kur'ân'ın dâirey-i feyz ve intişârını tahdid edecek, huffâz-ı Kelâmullah'ın miktarı azalacak, Kureşî olmayanlar Kur'ân'ı ezberlemeye, Tecvid-i tilâvete vakfı hayat ve mesâî etmedikçe, herkes serbestçe ârâyiş-i Zeban (dilini düzeltme, süsleme) tertil etmesine imkân kalmayacak idi. İşte bundan dolayıdır ki hikmet-i ezeliyye-i Subhâniyye, lisân-ı Kureyş üzere nüzûl eden Kur'ân'ın ümme-i İslâmiyye arasında neşr-i feyzini temin için Resûlünün Kur'ân'da tasarruf ve vücûh-u muhtelife ile kırâat eylemesine mesağ vermiştir» (158).

İsmail Hakkı İzmirli de: «Kur'ân-ı Mübîn'in sür'atle intişârını arzu eden Peygamberimiz, ümmetine sühûlet olmak üzere talim ve tilâvette Yedi lügatı tecviz etmişdi. Ashab-ı Kirâm kabilelere, lâfzan Kureyş lügatına muğayir olan yerlerde, böyle bir lâfzı, o kabilenin kendi lügatlarıyla talim ederlerdi (159)» diyor ve misâller getirerek:

«Übeyy b. Kâ'b, el-Bakara: 20. Âyetindeki مشوا فيه nazm-ı Kerîmini, bazan aslı üzere talim eder, bazan da

---

(157) Tefsirü'l-Kâsimî, I, 286.

(158) Abdül'aziz Çâviş, Esrâr-u Kur'an tercemesi, (Mütercim: Mehmet Şevket), Sebilürreşad Mec. 1333 H., XIV, 59-60.

(159) Târih-i Kur'an, S. 17.

mürâdifleri olan, « سعوا في » veya « مروا في » diye talim ederdi».

«İbnu Mes'ud da el-Bakara: 104. Âyetindeki انظرنا nazm-ı Kerimini bazan aslı üzerine, bazan mürâdifleri olan « امهلنا », « اخرنا » diye talim ederdi».

«Hatta çöl Araplarından biri, Duhân: 43. Âyetindeki « الأثيم » lâfzını okuyamayınca, okuyabileceği « الفاجر » lâfzı ile talim etmiş idi» (160).

Bu kolaylığı Resûl-ü Ekrem (s.a.v.) in ne zaman verdiğini tespit etmek, meseleyi daha açık bir şekilde anlamamıza yarayacaktır. Bu müsâade, Kur'ân'ın inmeye başlamasıyla hemen başlamış mıdır? Yoksa daha sonraki bir tarihte midir? Daha sonra bunun tarihini tesbit etmek mümkün müdür?

Sorulan bu sorulara şu şekilde cevap vermek mümkün olacaktır:

Yukarıda (161) metin ve tercemesini vermiş olduğumuz Übeyy b. Kâ'b Hadisi'nde «Beni Ğıfâr Deresi»nden bahsediliyor. Bu yer Medine'dedir. Bu yerin Medine'de bulunuşu, Resûlüllah (s.a.v.) in bu izninin Hicretten sonra olmasını icâb ettiriyor. Zâten mantıken düşündüğümüz zaman da Mekke'de İslâmiyet'in muhataplarının Mekke'li oluşlarını ve onların da Kureyş lehçesiyle konuştuklarını nazar-ı dikkate alırsak, bu hususta müsaadeyi gerektiren bir sebeb bulmaya imkân kalmaz (162).

Bu iznin hicretten sonra oluşunun diğer bir delili de yukarıda geçen Hz. Ömer (r.a.) Hadîsidir (163). Bu Hadîste ismi geçen Hişâm b. Hakîm, Mekke'nin fethi (630) nden sonra Müslüman olmuştur. Mekke Hicretin Sekizinci senesinde fetholunduğuna göre, bu müsaadenin bu sıralarda olmuş olması lâzımdır. Bu izin daha evvel verilmiş olsaydı,

---

(160) Aynı eser, S. 17.

(161) Bak: S. 48.

(162) Ömer Rıza Doğrul, İslâm Tarihi, İstanbul, 1936, Türkiye Yayınevi, X, 145.

(163) Bak: S. 45.

Peygamber (s.a.v.) in en yakınlarından olan Hz. Ömer'in bunu bilmemesine imkân olmadığı gibi, Hişâm'ı da Resûlüllah'ın huzuruna çıkarması yersiz düşerdi (164).

Sözü edilen bu sebepler muvâcehesinde, Resûlüllah (s.a.v.) in bu izni Hicretten sonra, hattâ vefatına yakın bir zamanda, İslâmiyeti kabul eden ve lehçe itibariyle Kur'ân'ın birçok kısmının nâzil olduğu Kureyş lehçesini bihakkın telâffuz edemeyen diğer Arap kabilelerine, telâffuzunda güçlük çektikleri bazı kelimeleri, kendi lehçeleri ile okumalarına izin verilmişti (165).

Prof. Dr. M. Hamidullah, «Kur'ân-ı Kerîm Tarihi» isimli eserinde, bu konu ile ilgili şu malûmatı veriyor:

«Diller daima lehçe ve şîve bölümleri gösterirler. Bazı bölgeler, aynı dilin başka lehçesini konuşan diğer bölgelerin dilini anlamazlar. Hz. Muhammed (s.a.v.), dinin kolay olmasını, en mütevâzî insanların vüs'atinde olmasını istiyordu. Bu sebeble Kur'ân-ı Kerîm'in metni için bile, değişik lehçelere müsâade ediyordu, zîra esas, kelime değil manâsı, ezber değil, tatbik ve benimsenmesi idi. O severek şöyle diyordu: «Cebrâil bana, Kur'ân-ı Kerîm'i Yedi türlü kırâatı için izin verdi». Kendisi ve hemşehrileri tek bir kırâata bağlı kalmakla beraber, muhtelif kabilelerin mensuplarına bazı kelimelerin yerlerine, onlarca daha iyi bilinen, muâdillerini kullanmalarına müsâade ediyordu. Müteakip nesilde Mekke lehçesi üstünlük sağlayınca, Halife Hz. Osman (r.a.), bundan sonra, Hz. Peygamber tarafından müsâade edilmiş olan farkların terkedilmesini emretmeyi uygun buldu. Zira diyor et-Taberî: «Bunlar mecbûri değil, sadece müsaade edilmişti». Vilâyetlerde tanzim edilmiş ve onların nesilleri tarafından muhafaza edilmiş bu nüshalarda, sonraki asırlarda âlimler, bir takım kelimeler topladılar ki, bunlar resmî baskıdaki karşılıklarıyla tamamen aynı anlamdadır» (166).

---

(164) İslâm Tarihi, X, 246.
(165) Usûl-ü Tefsir notları, S. 35.
(166) Prof. Dr. M. Hamidullah, Kur'ân-ı Kerim Tarihi, (Terc. Said Mutlu), İstanbul, 1965, Yağmur Yayınevi, S. 54-55.

et-Taberi (310/922), bu izin ve ruhsatın da tahdid edilmiş olduğuna işaret ederek demiştir ki:

«Malûmdur ki onların ihtilâfı kırâattedir. Şayet tilâvetlerinin delâlet ettiği mânâda bir ihtilâf olsaydı — ki o da bir şeyi helâl veya haram kılmakta, va'd ve va'îd ve buna benzer şeylerde olur — Resûlüllah (s.a.v.) in hepsini tasvip etmesine imkân olmaz ve her Kur'ân okuyana da kendi kırâatına sahip olmasını emretmesi doğru olmazdı. Bunun zıddı düşünülse herkes kendi kırâatine göre bir hükme uyar, dolayısıyle Allah'ın kulları arasında, Allah'ın koyduğu Kur'ân hükümleri itibariyle, bir fark olmak îcâbederdi. Halbuki Allah Teâlâ:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

(167)

«Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? O, Allah'tan başkası tarafından olsaydı elbet içinde birbirini tutmayan (şeyler) bulunurdu» Âyeti ile, Kur'ân-ı Kerim'in Resûlüllah (s.a.v.) in lisânı üzere bütün kullara şâmil hükümlerle nâzil olduğunu, hüküm hususunda halk arasında fark olmadığını bildiriyor. Eğer bazılarının iddia ettikleri gibi Resûlüllah (s.a.v.), mânâda ihtilâfı kabul etmiş olsaydı, o zaman, muhtelif Yedi Vecihle, birbirinden farklı Yedi mânâ ortaya çıkacağından, Resûlüllah (s.a.v.), Allah'ın yasak ettiği bir şeyin yapılmasını emretmiş duruma düşecekti, ki bu muhâldir... Şu halde ihtilâf lâfızdadır, mânâda değildir. Bu hususta Selef (ilk İslâm âlimleri) ve Halef (sonraki âlimler)den bizim fikrimizi doğrulayan haberler vardır» (168).

Abdül'aziz Çâviş de aynı şekilde bu ruhsatın ihâta ettiği şümûlü şöyle anlatır:

«Şurası bilinmelidir ki, yukarda zikrolunan Ehâdîs-i Şerifeden maksat, Kur'ân'ın Arap lügatlarından herhangi birisi ile tilâvetinin câiz olduğunu beyan etmek demek,

(167) en-Nisâ', Âyet: 82.
(168) Tefsiru't-Taberi, I, 21-22.

değildir. Böyle bir tevcihi, ilim ehlinden hiçbiri dermeyan etmemiştir. Çünkü Kitâb-ı Kerîm'in Sûreleri, Âyetleri, kelimeleri ve harfleri sahih olduğu sâbit rivâyetlerle teayyün etmiş olduğundan, hiç bir kimse Resûl aleyhisselâmdan sudûru sâbit ve muhakkak olmayan bir vecihle Kur'ân'ı tilâvet etmek hakkını hâiz değildir. Kur'ân'ın tilâvetinin sıhhatinde ve herhangi bir sûretle tecviz esasında, dayanılacak şey, Cenâb-ı Resûlden sahih rivâyete iktiran edince, şek ve tereddütten uzak bir sûrette sübûtu kat'î olan bir kırâatten inhiraf edip, fasîh lügattan da olsa, diğer lügatla tilâvet, hiçbir vechile caiz değildir» (169).

Netice olarak, muhterem hocamız Prof. M. Tayyib Okiç, Resûlüllah (s.a.v.) in bu müsâadesini şöyle ifâde etmişlerdir :

«Hz. Peygamberin vahye müstenid olan bu müsâadesi bazı şartlara bağlı idi. Meselâ: Arap dilinin fesahatinden dışarı çıkmamak, mânâyı değiştirmemek ve okunuş çeşitleri Hz. Muhammed'den sâdır olmak, yani ondan duyulmuş olmak mutlaka şarttır» (170).

Bu konu ile ilgili Hadis-i Şeriflerde geçen « أقرأني جبريل » (Cebrâil bana okuttu); « هكذا أنزلت » (böylece nâzil oldu) tabirleri, bu kolaylık ve bu kolaylığın sınırını çizen en açık delillerdir.

Resûlüllah (s.a.v.) in vermiş olduğu bu iznin ne zamana kadar devam ettiği hakkında ihtilâf olmuştur. Yani Kur'ân-ı Kerîm'in Kureyş lisânı üzere istikrar kesbetmesi, Peygamberimizin hayatında mı, yoksa vefatından sonra mı mümkün olmuştur?

Bu hususta iki türlü görüş vardır :

a) Resûlüllah (s.a.v.) hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm Kureyş lehçesi üzerine istikrar kesbetmiştir.

ez-Zerkeşî, çoğunluğun bu fikirde olduğunu kaydediyor ve bu fikri seçenler arasında şu zevâtı zikrediyor: el-Kâdî Ebû Bekr b. et-Tayyib (403/1012), İbnu Abdi'l-Berr

---

(169) Sebilürreşad mec., XIV, 65.

(170) Prof. M. Tayyib Okiç, Usûl-ü Tefsir notları, S. 35-36; Fethu'l-Bârî, IX, 24.

(463/1070), İbnu'l-Arabî (543/1148) ve diğerleri (171). Bunların görüşüne göre, İslâm'ın ilk yıllarında birçok Arap kabilelerine, kendi lehçelerini bırakıp Kureyş lehçesine geçmeleri çok zor geldiği için — az miktarda — kelimelerin kendi lehçeleriyle okumalarına izin verildi. Fakat zamanla İslâmiyet'in Araplar arasında yayılmasıyla, Kurrâ ve hafızların çoğalmasıyla; bilhassa buna Resûlüllah (s.a.v.) in Kur'ân'ı daima Kureyş lehçesi ile okumasını da ekleyecek olursak, bu muvakkat tedbirin kendiliğinden kalkacağı açıkca görülür. Hatta aynı görüşün sahiplerine göre, «Kur'ân-ı Mübin bu sûretle intişâr ettikten sonra, Resûlü Ekrem'in vefat ettiği yılın Ramazan ayında, «Arza-i ahire» denilen ve Cibrîl ile son mukâbele üzerine Kureyş lehçesi takarrur etti» (172). ez-Zerkeşî ise doğrudan doğruya izne dayanan bu kırâatların Allah tarafından neshedildiğini kaydeder (173).

b) Kureyş lehçesi üzerine Kur'ân'ın takarrur etmesi Resûlüllah (s.a.v.) in vefatından sonra kabul edenler: Bu fikre sahip olanlara göre, bu işin önderliğini Hz. Ömer (r.a.), İbnu Mes'ud'a göndermiş olduğu meşhur mektubunda: «Nâsa Kur'ân'ı Kureyş lisânı ile okut, Hüzeyl lügatı ile okutma» (174) (ki İbnu Mes'ud Huzeyl kabilesinden idi) demesini bir merhale kabul etmekle beraber, bu işin esas Hz. Osman (r.a.) zamanında istikrar kesbettiğini kabul ediyorlar. İbnu Hacer: «Ömer'in bu emri, Osman'ın Kur'ân'ı toplamasından evvel idi» (175) diyerek, bu işe Hz. Osman'dan önce başlandığını; İbnu Mes'ud'un mürâdif kelimeleri kullanması ve öğretmesinin duyulmasıyla, Hz. Ömer'in bu işin önüne geçmek isteyişine işaret eder (176).

---

(171) el-Bürhân, I, 213.
(172) Tecrîd-i Sarih tercemesi, XI, 266.
(173) el-Bürhân, I, 213. İbnu-Teymiyye de aynı haberi naklediyor (Fetva Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 53).
(174) Fethu'l-Bârî, IX, 24.
(175) Aynı eser.
(176) Tefsiru'l-Kâsimî'de (I, 288) et-Tahâvî'den, bu istikrarın Hz. Osman zamanında olduğu zikredilmektedir; el-İtkân'da (I, S. 51) İbnu Sîrîn'den aynı şey rivâyet ediliyor.

Yalnız bu bahse son verirken, şunu açıklamalıyız ki, o da üzerinde ihtilâf edilen ve başka türlü okunmasına izin verilen kelimeler, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamına nazaran az bir kısım teşkil etmektedir.

«el'Ahruf» (الأحرف) un mânâsı:

Bu hususta, 40-41'inci sayfalarda mâlûmat geçmiştir.

«ES-SEB'U» (السبع) nun MÂNÂSI (177):

İslâm âlimleri arasında, bu «Yedi» den ne kasdedildiği hususunda fikir ayrılığı görülmektedir. Böyle olmakla beraber, bâzı hususlarda ittifak edildiğini İbnü'l-Cezerî (833/1428) haber vermektedir (178). Onlar da şu durumlardır:

a) Bundan maksat, yedi vecihle okunan kelimeler değildir. Çünkü bu kadar vecihle okunan kelimeler, Kur'ân'da çok azdır. « أف », « هيهات », « عبد الطاغوت » ...gibi (179).

b) Bu «Yedi»den meşhur yedi imâmın kırâatları da anlaşılmaz (180).

İbnu Teymiyye: «Muteber âlimler arasında, Nebî (s.a.v.) in söylediği, Kur'ân'ın inzâl edildiği «Yedi harf» in meşhur Yedi kırâat (181) olmadığı hakkında anlaşmazlık yoktur. Bil'akis bu kırâatları ilk defa toplayan, Bağdad'ta üçüncü (Hicrî) asrın başında Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935) dir. İbnu Mücâhid, Mekke, Medîne, Basra, Kûfe ve Şam kırâatlarını toplamak istedi. Bu beş şehir Kur'ân, Hadîs, Tefsîr, Fıkıh ve diğer dînî ilimlerden, nübüvvet ilminin zuhûr ettiği şehirlerdir. Ne zaman ki O, bu şehirlerin Kırâat İmâmlarından, bu meşhûr yedi kırâatı toplamayı arzu edince, bu rakam Kur'ân'ın nâzil olduğu harflerin

---

(177) Bu konu ile ilgili kısa mâlûmat için bak: S. 40-43.

(178) en-Neşr, I, 24.

(179) en-Neşr, I, 24; el-İtkân, I, 47; Menâhilü'l-İrfân, I, 166.

(180) en-Neşr, I, S. 24.

(181) Nâfi', İbnu Kesîr, Ebû Amr, İbnu Âmir, Âsım, Hamze, el-Kisâî'nin kıraatları.

adedıne uygun düştü. Yoksa «Yedi Harf»den maksadın, «Yedi Kırâat» olduğuna inandığı için değil» diyor (182).

Ebû Şâme: «Bir takım kimseler, mezkûr Hadîs-i Şerif'ten maksadın, şimdi, el'an mevcut olan yedi kırâat olduğunu zannediyorlar ise de, bu bütün ilim ehli kişilerin icmâına aykırıdır» demektedir (Abdü'l-Aziz Çâviş, Esrâr-u Kur'ân tercemesi, Sebilürreşad Mec. XIV, 65; Fethu'l-Bârî IX, 27).

ez-Zerkeşi (794/1391): «Yedi» den maksat kırâatlardır şeklindeki bir görüş, bu konuda ileri sürülen fikirlerin en zayıfıdır diyor ve devamla bu rivâyetin Halil b. Ahmed (130/747) den hikâye edildiğini söylüyor (183).

İbnu'l-Cezerî de böyle bir fikre — ancak — avamdan olan kimselerin sahip olacağını zikrediyor ve: «Bu Yedi Kurrâ henüz (bu Hadis îrâd edildiği zaman) yaratılmamışlar ve bulunmuyorlardı» diyor (184).

Abdü'l-Aziz Çâviş, Mekkî b. Ebî Tâlib (437/104[illegible]) (Bak. Mekki b. Ebi Tâlib, el-İbâne an ma'âni'l-kırâat, (Tah. Dr. Abdülfettâh Şiblî), Mısır, Matba'a'r-Risâle, Tarihsiz, S. 5) şu bilgiyi naklediyor: «Nafi', Âsım gibilerin kırâatinin, Hadîs'te beyan edilen Ahrufu's-Seb'a (yedi harf) meyanına dahil olduğunu zannedenler, pek büyük hata ederler. Çünkü bu çeşit anlayış kabul edildiği takdirde «Yedi Kurrâ»nın dışında kalan imâmlardan mervî olup da Mushafın hattına muvafık olan kırâatların Kur'ân olmaması icâb eder ki, bu büyük hatadır. Çünkü ilk İmâmlardan Ebû Ubeyd (244/835), Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/668), Ebû Câfer et-Taberî (310/922), İsmail el-Kâdî (282/898) gibi kırâatları tasnif eden zevat, «Yedi Kurrâ» ya nisbet edilen kırâatların birkaç misline ulaşacak kırâat vecihleri zikretmişlerdir (Abdü'l-Aziz Çâviş, Esrâr-u Kur'ân tercemesi, Sebilürreşat mec., XIV, 65).

---

(182) Fetvâ şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 44.

(183) el-Bürhân, I, 214; Mebâhis, S. 107; Muhammed Ali el-Biblâvî, et-Ta'rif bi'n-Nebiyyi ve'l-Kur'âni'ş-Şerif, Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1345 H./1927 M., I, 67.

(184) en-Neşr, I, 24.

YEDİ HARF İLE İLGİLİ İHTİLÂFLAR :

1 — Âlimlerin çoğunluğuna göre, bundan maksat, Arap kabilelerinden yedisinin dilidir. (185). Bu görüş sahiplerine göre Kur'ân-ı Kerîm bu Yedi lügatın dışına çıkmaz. Fakat bu diller hangileridir? Bu hususta ayrıca ihtilâf etmişlerdir.

Ebû Ubeyd'e göre bunlar şu kabilelerin lügatlarıdır: Kureyş, Hüzeyl, Sakif, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen'dir (186). Bu kabilelerin dilleri, Arap dilinin en fasîhıdır. Bazılarına göre, «Yedi Harf» konusunda söylenmiş sözlerin en doğrusu bu görüştür (187).

el-Beyhakî (458/1065), el-Ebherî (500/1106) bu fikirde olanlardandır (188).

Ebû Ubeyd demiştir ki: «Bundan maksat, "her kelime, Yedi lügat üzere okunur" demek değildir. Bil'akis bu Yedi lügat Kur'ân'da müteferriktir. Kur'ân'ın bazısı Kureyş lügatı ile, bazısı Hüzeyl lügatı ile, bazısı Hevâzin lügatı ve bazısı da Yemen lügatı iledir» (189). el-Bürhân'da yukarıdaki isimlere şu zevat da ilâve edilmektedir: Ahmed b. Yahya Sa'lem (291/903), Ebû Hâtim es-Sicistânî, el-Kâdî Ebû Bekr b. et-Tayyib (403/1012) dir. (190).

İbnu Atıyye (383/993) aynı rivâyeti el-Kâdî Ebû Bekr'

(185) Aynı eser.

(186) Aynı eser.

(187) Menâhilü'l-İrfân, I, 173; Ömer Nasuhi Bilmen, Tefsir Tarihi, Ankara, 1955, Örnek Mat. S. 23-24.

(188) Fethu'l-Bârî, IX, 24; el-Bürhân, I, 217; İbnu Atiyye Tefsiri mukaddimesi, Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 267; Menâhilü'l-İrfân, I, 173.

(189) en-Neşr, I, 24; el-Bürhân, I, 217; Menâhilü'l-İrfân, I, 173.

(190) el-Bürhân, I, 217.

den, bu rivâyetin hatalı olduğunu söylediğini naklediyor. Ona göre el-Kâdi Ebû Bekr demiştir ki: «Bir kısım insanlar, Yedi Harfin, muhtelif Yedi lügat olduğunu söylüyorlar. Bu bâtıldır. Bunun delili: Ömer'in, Übey b. Kâ'b'ın, Hişâm'ın ve İbnu Mes'ud'un lügatları bir olduğu halde, kırâatlarının farklı oluşudur» (191).

İbnu Atıyye, el-Kâdi Ebû Bekr'den, bâtıl olduğunu rivâyet ettiği bu haberin doğruluğunu müdâfa ediyor ve: «Sahih olan mezhep, Hadisdeki manânın "Arap lügatları» oluşudur. Kureyş'in kullandığı bir ibareyi, Huzeyl başka türlü, Sa'd b. Bekr başka türlü kullanır. el-Kâdî, Ömer'in, Übey'in, Hişâm'ın ve İbnu Mes'ud'un lügatlarının bir olmasını delil getiriyor. Bu sözde de şüphe vardır. Çünkü bunlardan Kureyş lügatını Ömer ve Hişâm kullanıyordu. Übey ise Ensârdandı. Hüzeyl lisânını da İbnu Mes'ud kullanıyordu. Böylece lügatları da birbirinden farklı oluyordu» (192) diyerek bu fikri teyid ediyor.

İbnu Atıyye, bu fikrin doğruluğunu isbat etmek gayretiyle: «Bu hususta Resûlüllah (s.a.v.) in yetişdiği yerin önemine dikkat edilmiştir. Fakat yer tayininde ihtilâf edilmiştir. Ben onları kısaca özetliyeyim: Resûlullah (s.a.v.) Kureyş kabilesi içinde doğmuştur, S 'd b. Bekr kabilesinde emzirilmiş (193), orada büyümüş ve dil noksanlıkları tamamlanmıştır. Dili de şu kabilelerle karışıktır: Kinâne, Hüzeyl, Sakif, Huzâ'a, Esed, Dabbe, Temîm ve Kays» (194) diyerek çırpınmıştır.

el-Ezheri (370/980), «et-Tehzib» isimli eserinde «muhtar olan (tercih edilmiş olan) budur» diyor ve Hz. Osman'ın, Mushafların yazılmasını emrettiği zaman: «Siz ve Zeyd ihtilâfa düştüğünüz zaman, Kureyş lügatı ile yazınız; muhakkak o (Kur'ân) ekseriyetle Kureyşlilerin lügatı ile inmiştir» sözünü delil olarak getirmiştir (195).

---

(191) İbnu Atıyye Tefsiri mukaddimesi, Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 267.

(192) Aynı eser, S. 268.

(193) Peygamberimizin süt annesi Hz. Halime bu kabiledendir.

(194) Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 268.

(195) el-Bürhân, I, S. 218; Mebâhis, S. 110.

Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/868) bu yedi kabilenin şunlar olduğunu söyler: Kureyş, Hüzeyl, Temîm, Ezd, Rabî'a, Hevâzin, Sa'd b. Bekr (196).

el-Beyhakî (458/1065) de «Şu'abu'l-İmân» da bu fikre işâretle, «muhakkak sahih olan budur, bu Yedi lügat Kur'ân'da yaygındır» demiş ve İbnu Mes'ud'un «Kurrânın kırâatini dinledim, onları birbirlerine yakın buldum. Öğrendiğiniz gibi okuyunuz, aranızda münakaşayı bırakınız. Ancak bu, sizden birinin (gel, anlamında) « هلم ، تعال ، أقبل » demesi gibidir» sözünü delil getirmiştir (197).

İbnu Hacer (852/1448) meşhûr hâdîsin « فاقرؤا ما تيسر منه » kısmını açıklarken: «Bu Hadîs, «Yedi Harf» den maksat, bir lügattan da olsa, mürâdif lâfızlarla mânânın iâdesidir diyenlerin kavlini teyid ediyor; çünkü Ömer ve Hişâm Kureyşli oldukları halde, farklı kırâatlara sahip idiler» diyor (198).

İbnu Abbâs (68/687) dan: «Kur'ân Yedi lügat üzerine indi, onlardan beşi Ulyâ Hevâzindir, onlar da: Sa'd b. Bekr, Cüşem b. Bekr, Nasr b. Mu'âviye, Sekîf. İkisi de Kureyş ve Huzâ'a'dır» dediği rivâyet olunur (199) Tefsiru'l-Kâsimî'de ise, bu rivâyetin delil olarak gösterilemiyeceği zikrediliyor. (Tefsîru'l-Kâsimî, I, 287).

Ebû Amr b. el-Alâ (154/770): «Arabın en fasîhi Ülyâ Hevâzindir» demiştir (200).

Bazısı da bu Yedi Harften maksadın, «Mudar kabilelerinden Yedi kabilenin lügatıdır» demişler ve Hz. Osman'ın: «Kur'ân, Mudar lisânı ile inmiştir» sözü ile delil getirmişlerdir. Bu kabilelerin de: Kureyş, Kinâne, Esed, Hüzeyl, Temîm, Dabbe ve Kays olduğunu söylemişlerdir (201).

---

(196) Fethu'l-Bârî, IX, 23; el-İtkân, I, 48.
(197) el-Bürhân, I, 218.
(198) Fethu'l-Bârî, IX, 23.
(199) et-Ta'rif bi'n-Nebiyyi ve'l-Kur'âni'ş-Şerif, I, 76.
(200) Aynı eser.
(201) el-Bürhân, I, 219; Menâhilü'l-İrfân, I, 175.

Bu fikri savunanlar, zikredilen bu lugatların fasih olması şartında ittifak etmişlerdir.

Buraya kadar bu fikri ileri suren ve müdafaasını yapanları görmüş bulunuyoruz. Şimdi de bu fikri kabul etmeyen ve batıl olduğunu iddia edenleri ve tenkidlerini görelim:

İbnu Kuteybe (276/889), bu fikri kabul etmemiş, inkâr etmiş ve demiştir ki: «Kur'ân, ancak Kureyş lisânı ile inmiştir, çünkü Allah

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

([202]) Âyeti ile bunu beyân eder» ([203]) ve devamla «Bu Hadisi, böyle te'vil etmeye imkân yoktur, benim bildiğime göre, Allah Teâlâ'nın kitabında, Yedi vecihle okunması sahih olan bir kelime yoktur» ([204]) demiştir.

İbnu'l-Enbâri (575/1179) de şu aşağıdaki örnekleri zikrederek, İbnu Kuteybe'nin, «Kur'ân'da Yedi vecihle okunan bir kelime bilmiyorum» sözünün hatalı olduğunu isbat ediyor ([205]). Zira şu örnekler, Yedi vecihten fazla okunabilen vecihlerdir: وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ ([206]),

اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ ([207]), رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا ([208]),

بِعَذَابٍ بَئِيسٍ ([209]).

İbnu Ceriri't-Taberi: «Yedi harf», Kur'ân-ı Kerîm'in her tarafında, müteferrik «Yedi lügat» olarak, muhtelif lehçe sahibi kabilelerin yaşayanlarının dillerinden yedisi-

---

(202) İbrahim, Âyet: 4. Âyetin meâli için bak: S. 31.

(203) Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, S. 26; el-Bürhân, I, 218; el-İtkân, I, 48.

(204) Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, S. 26; el-Bürhân, I, 218.

(205) el-Burhân, I, 218.

(206) el-Mâide, Âyet: 60; İthâf, S. 201.

(207) Yûsuf, Âyet: 12; İthâf, S. 262.

(208) Sebe', Âyet: 19; İthâf, S. 359.

(209) el-Ârâf, Âyet: 165; İthâf, S. 232.

dir» sözü doğru değildir. Bu söz, bu konuda hiç emeği olmayan bir kimsenin sözüdür» ([210]) diyor.

İbnu Abdi'l-Berr (463/1070) aynı konuda: «İlim ehli olan kimseler, «Yedi Harf» in mânâsının «Yedi lügat» olmasını reddetmişlerdir. Şayet bu fikir doğru olsa idi, işin başlangıcında Müslümanlar birbirlerini reddetmezlerdi. Kezâ Ömer b. el-Hattâb ve Hişâm ikisi de Kureyşli oldukları halde, ikisinin kırâatları da farklı idi. Ömer'in — yukardaki sözü doğru olsa —, Hişâm'ın dilini bilmemesi mümkün değildir» ([211]) demekte, es-Suyûtî'de aynı şeyi naklettikten sonra: «Bu "Yedi Harfle" kastedilen şeyin, lehçeler olmadığını gösterir» ([212]) şeklinde bir neticeye varmaktadır.

Yukarda (sayfa 63-64) İbnu Atıyye'nin, «Yedi Harf» den maksadın, «Yedi lügat» olduğu fikrini ne kadar hararetle savunduğuna işâret etmiştik. Onun müdafaa ettiği lügatlar içerisinde Mudar'dan olanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Halbuki Mudar kabilelerinin dillerini tetkik ettiğimiz zaman, bunların lisânlarında kullanmış oldukları bazı kâideleri Kur'ân'da görmemekteyiz.

Ebu Ömer b. Abdilberr, buna işâret ederek, Kur'ân'da Mudar lügatlarının hepsinin bulunduğunun reddedildiğini, çünkü bu lügatlarda okunmayan şâzların varlığını söylüyor ve kâidelerini zikrederek misâller veriyor ([213]).

Keşkeşetü Kays (كشكشة قيس) : Bunlar, «müennes Kâf (ك) ını», Şîn (ش) olarak okurlar. Meselâ:

قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ([214]) Âyetini « ربش » ve « تحتش » şeklinde;

An'anetü Temîm (عنعنة تميم): Bunlar « ان » yerine « عن » okurlar. Meselâ: فَعَسَى اللّٰهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ

(210) Tefsiru't-Taberî, I, 24.
(211) el-Bürhân, I, 219; el-İtkân, I, 49.
(212) el-İtkân, I, 49.
(213) el-Bürhân, I, 219-220.
(214) Meryem, Âyet: 24.

([215]) Âyetinde « أن » yerine « عن »; bazan da Sin (س) Harfini Tâ (ت) harfine çevirerek okurlar.

Halbuki Kur'ân-ı Kerim'de böyle bir okunuş mevcut değildir. Hattâ ez-Zerkânî, Kurân-ı Kerim böyle şâzlardan uzaktır ([216]) diyerek bu fikri reddetmiştir.

ez-Zerkeşi, Hz Osman (r.a.) dan birbirine zıt iki rivâyetten (birisi, Kur'ân'ın Kureyş lisânı ile, diğeri de Mudar lisânı ile nâzil olduğuna dâir) Kureyş lisânı ile olan rivâyetin, Medine'li sika kimselerden rivâyet edilmiş olması hasebiyle, daha doğru olduğunu söylüyor ([217]).

ez-Zerkânî, bu fikrin yanlış olduğunu şu noktalardan ortaya koymaya çalışmıştır:

a) Kur'ân-ı Kerim'de saymış oldukları bu Yedi lügattan başka, birçok Arap kabilelerinden lâfızlar vardır ([218]). Meselâ:

وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ (en-Necm, Âyet: 61) de « سامدون » kelimesi Himyeri lügatıdır.

إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا (Yûsuf, Âyet: 36) da « خمرا » kelimesi Ummanlı lügatıdır.

أَتَدْعُونَ بَعْلًا (es-Sâffât, Âyet: 125) « بعلا » kelimesi Ezduşenûe lügatıdır.

لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا (el-Hucurât, Âyet: 14) de « لا يلتكم » kelimesi Beni Abs lügatıdır.

وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ (Âl-i Imrân, Âyet: 11) de « فباءوا » kelimesi Cürhüm lügatıdır.

فَلَا رَفَثَ (el-Bakara, Âyet: 197) de « فلا رفث » kelimesi Mezhic lügatıdır.

---

(215) el-Mâide, Âyet: 52.
(216) Menâhilü'l-İrfan, I, 175.
(217) el-Bürhân, I, 220.
(218) Menâhilü'l-İrfân, I, 173.

b) el-Vâsıtî (431/1039) nin «el-İrşâd fi'l-Kırââti'l-aşr» isimli eserinde, Kur'ân'da kırk çeşit lisândan kelime bulunuşunu zikretmiş olması ([219]) ve bunları birer birer sayması da bu fikrin bâtıl oluşunun delilidir ([220]).

c) Kureyş lügatının, yukarda da açıklandığı vechile, diğer Arap lügatlarından, çeşitli münâsebetlerle kelime alıp vermiş olması, bunun neticesi, bütün Arapların ortak lisânı haline gelmesi ve daha sonra da Kur'ân'ın indiğini düşünürsek bu fikrin, çarpıklığı kendiliğinden anlaşılır ([221]).

d) Ebû Ubeyd, Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısmının Kureyş, bir kısmının Huzely ...lisânlarıyla geldiğini ileri sürüyor. Bu ise Allah'ın, Kur'ân-ı Kerîm'in kırâat ve tilâveti için, «Yedi Harf»le Müslümanlara vermiş olduğu kolaylık prensibine aykırıdır. Çünkü her şahıs, Kur'ân'ın bir kısmını kendi diliyle, diğer bir kısmını da başka bir lügatla öğrenmek mecbûriyetinde kalacaktır.

Diğer bir yönden ise, bu bahisle ilgili rivâyet edilen Hadîs-i Şeriflere göre, okunan Sûre aynı olduğu halde, münâkaşa da aynı kabileden olan kişiler arasında cereyan etmiştir. Meselâ Fürkân Sûresi'nde Ömer ve Hişâm, Âl-i Hâmîm (آل حم) de İbnu Mes'ûd ve arkadaşı arasında geçmiştir. Resûlüllah (s.a.v.), her ikisinin kırâatini tasvib etmiştir ([222]). Öyle ise bu fikri müdâfaa etmemize imkân yoktur.

Dr. Subhî's-Salih de, «Yedi Harf»i, bazı lehçe ve lügatlara hasredenlerin fikri de zayıflıkta, bundan önceki fikre yakındır diyerek, «Yedi Harf»le «Yedi lügat»ın kastedilmesini doğru bulmuyor ve devamla:

«Lehçelere gelince: Bazı âlimlere göre lehçeler, lâfız ve mânâda değişen bir ihtilâf değildir. Çünkü Izhâr, İdğâm, Revm, İşmâm......, bir lâfzın edâsında değişen sıfatlardır. Bu sıfatların değişmesi, lâfzı, aynı lâfız olmaktan çıkarmaz. Biz lehçeler hakkındaki ihtilâfı, ancak, bir lâfızda, edâ sı-

---

(219) Menâhilü'l-İrfân, I, 174.
(220) Kırk çeşit lügat için bak. S. 34.
(221) Menâhilü'l-İrfân, I, 174.
(222) Aynı eser ve yer.

fatlarındaki değişiklik, lügatların ihtilâfını da bir mevzûda, bir lâfız ile diğeri arasında açık farklılık olarak görüyoruz» diyerek, bu fikre iştirak etmediğini söylüyor ([223]). Bu fikri savunan ve aleyhinde bulunanların fikirlerini — mümkün olduğu kadar — söyledik, yapılan münakaşaları anlattık. Yegâne söylenecek söz, İbnu Atıyye'nin, «lâfız aynı olmakla beraber, kullanış tarzının farklı olması» ([224]) fikrine cevap verilmemiş oluyor; dolayısıyle bu ihtilâfın Hatt ve Resim ihtilâfına döndüğü görülüyor ki, Dr. Subhi's-Salih, «Mebâhis» de buna işâret etmiştir ([225]).

2 — «Yedi Harf» tabiri, medlûlü müşkil, mânâsı itibâriyle müteşâbih ([229]), bir tabirdir ([226]). Bu tabirin mânâsının müşkil ([227]) olmasının sebebi, « الحرف » kelimesinden gelmektedir. Çünkü «Harf» kelimesi, bir çok mânâlar arasında müşterek lâfızdır; müşterek lâfızların, hangi mânâsının kastedildiği anlaşılamaz ([228]).

Bu görüşe de itirazlar yapılmakta ve kabul edilmemesi lâzım geldiği ileri sürülmektedir. Şöyle ki:

Eğer «el-Ahruf» kelimesi, mutlak bir şekilde söylenmiş olsaydı, delâlet ettiği mânâ da hangi şeyin kastedildiği bilinmeyebilirdi. Fakat «müşterek lâfız», mânâyı tayin eden bir karine ile bulunursa, hangi mânâda kullanıldığı anlaşılır.

Bu Hadis-i Şerifde, el-Ahruf kelimesi, rivâyetin siyâkından, Kur'ân lâfızlarının okunuşundaki vecihlere geldiği anlaşılmaktadır ([230]). Çünkü rivâyet edilen Hadîslerde

(223) Mebahis, S. 110; Umdetü'l-Kârî, IX, 308.
(224) Bak: S. 64.
(225) Mebahis, S. 42.
(229) Müteşâbih: Kendisinden, ümmet için, mânasının ne olduğunu bilmek ümidi kesilmiş olan lâfızdır. (Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhıye Kamusu, İst., 1955, Nazir Mat., I, 89)
(226) el-Bürhân, I, 213; Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terc., IX, 33.
(227) Müşkil: Ya mânasındaki gizlilikten veya lâfzındaki bir istiâre-i bedîa'dan dolayı maksada delâleti fazla kapalı olan lâfızdır. (Ahmet Davutoğlu, Yük. İslâm Ens. Usul-ü Fıkıh Dersleri, 1963, S. 52.)
(228) Menâhilü'l-İrfan, I, 125.
(230) Menâhilü'l-İrfân, I, 165.

dâima, lâfızların kırâati ihtilâf konusu oluyor, mânâlar değil.

Hz. Ömer diyor ki: **«O, Resûlüllah (s.a.v.) in bana okutmadığı birçok harflerle okuyordu...».** Sonra Resûlüllah (s.a.v.) ikisinden her birine okumasını emretti ve **«böyle nâzil oldu, bunun hangisiyle okursanız, doğru okuyorsunuz demektir»** (231) buyurdular. Böylece bu «el-Ahruf» kelimesinden, lâfızların kırâatine ait vecihler olduğu anlaşılmış olur ve mânâsı da böylelikle bir anlam kazanıyor demektir (232).

3 — Hadîs-i Şerif'deki «Yedi»nin mânâsının, malûm olan yedi adedi olmayıb, bunun çokluktan kinâye olarak kullanıldığını ileri sürenlerin fikri: Bu hususta bilgi, yukarda geçti. (Bak. S. 43-44)

4 — Bazıları «Yedi Harf»ten maksadın, meşhur «Yedi İmâm»ın kırâati olarak kabul etmişlerdir, ki bu fikrin yanlış olduğu hakkında yukarda yeter derecede bilgi verildi. (Bak. Sayfa 61-62)

5 — Bazı İslâm bilginlerine göre, «Yedi Harf»den maksad, Kur'ân-ı Kerîm'deki «Yedi çeşit kelâm» dır (233).

Bu fikri ileri sürenler, İbnu Mes'ûd'dan rivâyet edildiğini söyledikleri şu Hadîs ile delil getiriyorlar:

« كَانَ الْكِتَابُ الْأَوَّلُ يَنْزِلُ مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ
وَنَزَلَ الْقُرْآنُ مِنْ سَبْعَةِ أَبْوَابٍ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ : زَاجِرٌ وَآمِرٌ
وَحَلَالٌ وَحَرَامٌ وَمُحْكَمٌ وَمُتَشَابِهٌ وَأَمْثَالٌ فَأَحِلُّوا حَلَالَهُ وَحَرِّمُوا
حَرَامَهُ وَافْعَلُوا مَا أُمِرْتُمْ بِهِ وَانْتَهُوا عَمَّا نُهِيتُمْ عَنْهُ وَاعْتَبِرُوا بِأَمْثَالِهِ
وَاعْمَلُوا بِمُحْكَمِهِ وَآمِنُوا بِمُتَشَابِهِهِ وَقُولُوا : (آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ
رَبِّنَا) » (234)

---

(231) Hadis'in metni için bak : S. 45.

(232) Menâhilü'l-İrfân, I, 145.

(233) Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, S. 25; el-İbâne, S. 35; Fethu'l-Bârî, IX, 26; en-Neşr, I, 24-25; el-Bürhân, I, 216; el-İtkân, I, 49-50; Menâhilü'l-İrfân, I, 175; Mebahis, S. 112.

(234) Âl-i İmrân, Âyet : 7.

Tercemesi : «İlk kitab(lar) bir kapıdan, bir harf üzerine inmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Yedi kapıdan, Yedi Harf üzerine inmiştir. Zâcirdir, âmirdir, helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâldir. Helâlını helâl, haramını haram biliniz. Emrolunduğunuzu yapınız, men olunduğunuzdan çekininiz. Darb-ı mesellerinden ibret alınız. Muhkemi ile amel ediniz, müteşabihine inanınız. Ve deyiniz ki: (Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır)» (235).

Fakat, bu fikrin müdâfîleri, bu Yedi çeşidin tayininde ayrı ayrı fikirlere sahip olmuşlardır. ez-Zerkânî'ye göre üslûb farkından doğan bu fikirler Kırk'a bâliğ olmaktadır (236).

Bunlardan bazılarını, burada zikredelim:

a) Bu «Yedi Harf», Kur'ân'daki, emir, nehiy, helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâldir.

b) Bunlar, va'd, va'îd, helâl, haram, mevâız, emsâl, ihticâctır.

c) Bunlar, muhkem, müteşâbih, nâsih, mensûh, husûs, umûm, kısastır.

d) Bazıları, bu «Yedi Harf», «kendisiyle âmm irâde edilen âmm lâfızdır; hâss irâde edilen hâss lâfızdır; hâss irâde edilen âmm lâfızdır; âmm irâde edilen hâss lâfızdır; te'vilden müstağnî olan lâfız; ancak âlimlerin bilebileceği lâfız; ancak ilimde ruhsat sahibi kimselerin bilebileceği lâfızdır» demişlerdir.

e) Yine bazıları: Bunlar, «Rubûbiyyeti açıklamak, vahdâniyeti isbat etmek, ulûhiyyeti ta'zîm etmek, Allah için ibâdet, şirk koşmaktan uzak olmak, sevaba teşvik etmek, azabdan çekindirmektir» demiştir.

f) Bunlar, «mutlak, mukayyed, âmm, hâss, nass, müevvel, nâsih, mensûh, istisnâ' ve kısımlarıdır».

g) Yine bunlardan bazıları demişlerdir ki; bunlar:

---

(235) Fethu'l-Bârî, IX, 26; en-Neşr, I, 25; el-Bürhân, I, 216; Mebâhis, S. 112.

(236) Menâhilü'l-İrfân, I, 175.

«Hazf, sıla, takdim, te'hir, isti'âre, tekrar, kinâye, hakîkat, mecâz, mücmel, müfesser, zâhir ve ğaribdir» ([237]).

Evvelâ bu fikir ayrılıklarına sebeb olan et-Tabarânî (360/970) nin rivâyet etmiş olduğu Hadîs üzerinde duralım:

el-Askallânî, Fethu'l-Bârî'de, yukardaki Hadîsi zikrediyor ve İbnu Abdi'l-Berr'in bu Hadîs hakkındaki kanaatini nakledıyor. İbnu Abdi'l-Berr: «Bu Hadîs sâbit değildir. Çünkü bu Hadîsi, İbnu Mes'ûd'dan rivâyet eden Ebû Seleme b. Abdirrahmân, İbnu Mes'ûd'a yetişmemiştir» diyor ([238]).

ez-Zerkeşî de aynı zâtın, bu Hadîs hakkındaki fikrini naklederken şöyle dediğini zikrediyor: «İlim ehli kimselerin katında bu Hadîs sâbit değildir, bunun zayıflığı hususunda (âlimlerin) ittifakı vardır» ([239]).

Kezâ «Fethu'l-Bârî»de İbnu Hıbbân (354/965) ve Hâkim (405/1014) den: «Ebû Seleme ile İbnu Mes'ûd arasında inkıta' bulunduğu için, bu Hadîsde şübhe vardır» dedikleri rivâyet edilmektedir.

İbnu'l-Cezerî (833/1429) de en-Neşr'de: «Bana, et-Tabarânî'nin rivâyet ettiği Ömer b. Ebî Selemeti'l-Mahzûmî (yukarda geçen) Hadîsi hakkında ne dersin?» denilse, buna üç şekilde cevap veririm ([240]):

a) Buradaki «Yedi», Nebî (s.a.v.) in bu husustaki Hadîslerinde zikretmiş olduğu, «Yedi Harf» değildir. Bu Hadîs, kendisinde zikredilen «Yedi»yi açıklamaktadır. «Biz onun hepsinin Rabbimizin katından olduğuna inandık» ([341]) emriyle de (Hadîste geçen) helâl, haram... gibi şeyleri te'kid etmiştir. Bu da, bu «Yedi»nin kırâatlardan başka birşey olduğunu gösterir.

b) Bu Hadîsteki «Yedi Harf» diğer Hadîslerde ve-

---

(237) En-Neşr, I, 24; el-İtkân, I, 49-50; Menâhilü'l-İrfân, I, 175-176.
(238) Fethu'l-Bârî, IX, 26.
(239) el-Bürhân, I, 216; Mebâhis, S. 112.
(240) en-Neşr, I, 25.
(241) Âl-i İmrân, Âyet : 7.

...hler ve kırâatlar olarak zikredilenlerdir. (Hadîste geçen helâl, haram ...sözleri ise «Yedi kapı»nın tefsiridir.

c) (Yahut) helâl, haram... gibi sözlerin «Yedi Harf» veya «Yedi kapı» ile ilgisi yoktur. Bil'akis, Kur'ân'da bulunan şeyler şunlar, şunlar... diye haber vermektir ([242]).

İbnu Atıyye şu haberi naklediyor: «Âlimlerden bir gurup, «Yedi Harf»den maksat, Allah'ın kitabındaki mânâlardır. Onlar da emir, nehy... v.s. dir» dediler. Bu fikir de zayıftır. Çünkü bunlara harf denilmez. Aynı şekilde, helâl, haram... ve zikredilen diğer mânâlarda kolaylaştırma olmadığında icmâ olmuştur ([243]).

Gene ayni eserde, el-Kâdî Ebû Bekr b. et-Tayyib'den, bahis konusu Hadîsi zikrederek, «Bu, Resûlüllah (s.a.v.) den, "Yedi Harf"in tefsiridir» dediği nakledilmektedir ([244])

el-Mâverdî (450/1058) de: «Bu söz hatâdır. Çünkü Resûlüllah (s.a.v.) bu harflerden her biri ile ve bir harfi bir harfle değiştirmek sûretiyle kırâatin câiz olduğuna işâret etmiştir. Müslümanlar ise, bir ahkâm âyeti yerine benzeri bir ahkâm âyeti getirmenin haram olduğunda ittifak etmişlerdir» demiştir ([245]).

ez-Zerkeşî, el-Beyhakî'nin, «el-Medhal» isimli eserinde, mezkûr Hadîs ile ilgili olarak şöyle dediğini naklediyor.

«Bu (Hadîs), Ebû Seleme'den, o da İbnu Mes'ûd'dan, o da Resûlüllah'dan rivâyet edilmiştir. Bu hadîs «Mürsel» dir ([246]). Çünkü Ebû Seleme, İbnu Mes'ûd'a yetişmemiştir: Şayet doğru olsa bile, bu Hadîsdeki «Yedi Harf» den maksat, kırâatı câiz olan lügatlardır; bununla da Kur'ân'ın indiği nevi'ler anlaşılır» ([247]).

---

(242) en-Neşr, I, 25.

(243) İbnu Atıyye Tefsiri mukaddimesi, Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 265.

(244) İbnu Atıyye Tefsiri mukaddimesi, Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 267; el-Bürhân, I, 216.

(245) el-Bürhân, I, 217.

(246) Tâbiinden birinin Sahâbî'yi atlayarak rivâyet ettiği Hadis. (Ahmed Naim, Tecrid-i Sarih Tercemesi, I, 137).

(247) el-Bürhân, I, 217.

Bütün bu incelemeler göstermektedir ki bu Hadîs sahih değildir. Binâenaleyh, buna istinâd eden fikirler de, ister istemez, yıkılmaya mahkûmdur.

ez-Zerkânî, bu fikirlerin hepsinin reddedilmesinin gerektiğine işâret ediyor ve bunların bâtıl olduklarını şöyle izah ediyor:

a) «Yedi Harf» ile ilgili sahih Hadîs'lerin siyâkı, bu fikirlere uymuyor. Çünkü bahis konusu olan Sahâbe arasındaki ihtilâf kırâat yüzünden çıkmıştır. Bunun da merciinin telâffuz ve nutk keyfiyeti olduğu açıktır. Yoksa bu, mânâ ile ilgili kelâmın açıklanması değildir.

b) Bu fikirleri iddiâ edenlerin, açıklama yaptıkları hususlarda, Kur'ân'ın nâzil olduğu «Yedi Harf»in tahsisine delâlet eden, sahih bir senetleri yoktur. Biz, delilsiz ve isbat edilmeyen bir re'yi kabul etmiyoruz.

c) Bu fikirler kabul edildiği takdirde, Allah'ın kullarına göstermiş olduğu kolaylık tahakkuk etmemiş oluyor.

d) Gözden geçirdiğimiz bu fikirlerin bazısı, ihtivâ ettiği çeşit bakımından, «Yedi» sayısını aşmaktadır. Bu da iki türlü hatadan doğmuştur. Ya sayının yanlış sayılmasından, veya «Yedi» lâfzının hakîki mânâda değil, kinâye olarak kullanılmasından ileri geliyor ki, bu ikinci şıkkın doğru olmadığı yukarda geçti (248).

e) Zikredilen bu reylerin birçoğu birbirine karışıyor, bazısı bazısına benziyor, müstakil fikirler halinde sayılması zor oluyor (249).

Netice olarak denilebilir ki, Sahâbe, Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatinde ihtilâfa düşmüşlerdir, yoksa mânâsı hususunda değil (250). Zâten mânâ hususundaki bir ihtilâfa Kur'ân-ı Kerîm müsâade etmiyor. İbnu Şihâb (124/741) ın, «Muhakkak bu Yedi Harf, haram ve helâl oluşları değişmeyen şeyler hakkındadır (251)» demesi de bunu açıklamaktadır.

---

(248) Bak: S. 43.
(249) Menâhilü'l-İrfân, I, 176-177.
(250) el-İbâhe, S. 36.
(251) et-Ta'rîf bi'n-Nebiyyi ve'l-Kur'âni'ş-Şerîf, S. 64.

Binâenaleyh, bu fikirlerin yanlış olmamasına da imkân yoktur.

( ) Bazı İslâm bilginlerine göre bu «Yedi Harf»den maksat, «aynı mânâya gelen çeşitli lâfızların Yedi vechidir.» Meselâ: «gel» anlamında « أقبل ، هلم ، تعال ، عجل » « أسرع ، أنظر ، أخر » ...lâfızları gibi (252).

فلا تقل لهما أف (253) âyetindeki « أف » lâfzı gibi birçok lâfızların kırâati buna örnektir.

İbnu Abdi'l-Berr, «İslâm âlimlerinin çoğu bu fikirdedir (254)» diyor. Yine aynı zâtın, «İslâm Hukukçuları (Fukahâ)nın ve Hadîs âlimlerinin çoğunluğunun fikri de budur (255)» dediğini ez-Zerkeşî ve ez-Zerkânî kaydetmekte ve bunlardan şu zevâtı zikretmektedirler: Süfyân b. Uyeyne (198/814), İbnu Vehb (197/812), Muhammed b. Cerîr, et-Tahâvî (321/933) ve diğerleri.

İbnu Abdi'l-Berr, bu fikrin doğruluğunu isbat etmek için şu Hadîs-i Şerifi delil getirmiştir:

«عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ قَالَ: قَرَأْتُ آيَةً وَقَرَأَ ابْنُ مَسْعُودٍ خِلَافَهَا
فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ (صلعم) فَقُلْتُ: أَلَمْ تُقْرِئْنِي آيَةَ كَذَا وَكَذَا؟ قَالَ:
بَلَى، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: أَلَمْ تُقْرِئْنِي كَذَا وَكَذَا؟ فَقَالَ: بَلَى
كِلَاهُمَا مُحْسِنٌ مُجْمِلٌ. قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ، فَضَرَبَ فِي صَدْرِي، فَقَالَ:
يَا أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ إِنِّي أُقْرِئْتُ الْقُرْآنَ، فَقِيلَ لِي: عَلَى حَرْفٍ أَوْ
عَلَى حَرْفَيْنِ؟ فَقَالَ الْمَلَكُ الَّذِي مَعِي عَلَى حَرْفَيْنِ، فَقُلْتُ: عَلَى

(252) el-Bürhân, C. I, S. 220; İbnu Atıyye Tefsîri mukaddimesi, Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 265; Fethu'l-Bârî, IX, 25; Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 45; el-İtkân, I, 50; Menâhilü'l-İrfân, I, 167; Tecrîd-i Sarih Tercemesi, IX, 33; Mebâhis, S. 112-113.

(253) el-İsrâ, Âyet: 23.

(254) el-Bürhân, I, 220.

(255) Aynı eser.

حَرْفَيْنِ، فَقَالَ: عَلَى حَرْفَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةٍ؟ فَقَالَ الْمَلَكُ الَّذِي مَعِي عَلَى
ثَلَاثَةٍ، فَقُلْتُ: عَلَى ثَلَاثَةٍ حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ لَيْسَ مِنْهَا إِلَّا شَافٍ
كَافٍ، إِنْ قُلْتَ غَفُورًا رَحِيمًا. أَوْ سَمِيعًا عَلِيمًا أَوْ قُلْتَ عَلِيمًا سَمِيعًا فَاللَّهُ
كَذَلِكَ مَا لَمْ تَخْتِمْ آيَةَ عَذَابٍ بِرَحْمَةٍ أَوْ آيَةَ رَحْمَةٍ بِعَذَابٍ» (256)

Tercemesi: «Übeyy b. Ka'b'dan (rivâyet edilmiştir). (O) dedi ki: Ben bir âyet okudum, İbnu Mes'ûd, o âyeti başka kırâatla okudu. Nebî (s.a.v.)e geldim ve dedim ki: (Ya Resûlallah, bu) Âyeti bana, aynen bu şekilde okutmadın (ız) mı? (Resûlüllah) «evet» dedi.

O zaman İbnu Mes'ûd: (Ya Resûlallah, aynı) Âyeti bana bu şekilde okutmadın(ız) mı? deyince, (Resûlüllah) buyurdu ki:

Her ikiniz de doğru ve güzel (okudunuz).

Übeyy b. Ka'b (eliyle) Resûlüllah'a (işaret ederek: Nasıl oluyor da her ikimize de «doğru okudunuz» diyorsun) dedim. Resûlüllah, bağrıma vurdu ve dedi ki:

Ey Übeyy b. Ka'b, bana Kur'ân okutuldu ve bana denildi ki: Bir harf üzerine mi, yoksa iki harf üzerine mi (okumak istersin?) Benimle beraber olan Melek (Mîkâil): «İki harf üzerine» dedi, ben de «İki harf üzerine» dedim. (Cebrâil): İki harf mi, yoksa üç harf üzerine mi (okumak istersin?) diye sordu. Benim yanımda olan Melek (Mikâil), «Üç harf üzerine» dedi, ben de «Üç harf üzerine» dedim. Böylece «Yedi Harf»e yükseldi. O harflerden herbiri (kalb ve nefs hastalıklarına) şifâ verici, (ahkâm ve ahlâk, ilâhî müjde isteyenlere de) kâfîdir. Eğer sen, « غَفُورًا رَحِيمًا » (Allah bağışlayıcı ve acıyandır) yahut « سَمِيعًا عَلِيمًا » (Allah işiten ve bilendir), yahut « عَلِيمًا سَمِيعًا » (Allah

(256) Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, el-Fethu'r-Rabbânî tertîbü Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî ve Bülûğu'l-emânî min esrâri'l-fethi'r-Rabbânî (Te'lif: Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ), Matba'a İhvânü'l-Müslimîn, Mısır, tarihsiz, XVIII, 51; el-Bürhân, I, 221.

bilen ve duyandır) dersen; Allah, azâb Âyetini rahmet, yahut rahmet Âyetini azâb Âyeti ile bitmediği müddetçe, böyledir» (257) (Yani doğrudur.)

Bu fikri savunanların ileri sürdükleri delillerden ikincisi de Ebû Bekre Hadîsidir.

«عَنْ أَبِي بَكْرَةَ : أَنَّ النَّبِيَّ (صلعم) قَالَ : أَتَانِي جِبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَقَالَ جِبْرِيلُ : اِقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ . قَالَ مِيكَائِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اِسْتَزِدْهُ فَاسْتَزَادَهُ ، قَالَ : اِقْرَأْهُ عَلَى حَرْفَيْنِ ، قَالَ مِيكَائِيلُ : اِسْتَزِدْهُ ، فَاسْتَزَادَهُ حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ قَالَ كُلٌّ شَافٍ كَافٍ مَا لَمْ تَخْتِمْ آيَةَ عَذَابٍ بِرَحْمَةٍ أَوْ آيَةَ رَحْمَةٍ بِعَذَابٍ نَحْوَ قَوْلِكَ تَعَالَ وَأَقْبِلْ وَهَلُمَّ وَاذْهَبْ وَأَسْرِعْ وَأَعْجِلْ » (258)

Tercemesi: «Ebû Bekre'den (rivâyet edilmiştir). Nebî (s.a.v.) buyurmuşlardır ki: Cebrâil ile Mîkâil —selâm ikisine olsun— bana geldiler. Cebrâil: «Kur'ân'ı bir harf üzerine oku» dedi. Mîkâil (a.s.) «onu arttır» dedi. (Cebrâil de) arttırdı ve (Resûlüllah'a) dedi ki: «İki harf üzerine oku». Mîkâil: «Onu arttır» dedi. O da, «Yedi Harf»e kadar yükseldi.

Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: «Hepsi, azâb Âyeti rahmet âyeti ile, rahmet âyeti, azâb âyeti ile bitmediği müddetçe kâfîdir, (kalb ve nefs hastalıklarına) şifâ vericidir. Bu senin (gel, anlamında) « تعال , أقبل , هلم , اذهب , أسرع , أعجل »demen gibidir».

Yine İbnu Mes'ûd'dan şu meâlde bir hadîs rivâyet edilmektedir:

«Ben muhtelif kabilelerden Kur'ân okuyanların kırâatlarını dinledim, işittim. Hepsini mânâ itibâriyle birbirlerine yakın buldum. Sizin aranızda "geliniz" mânâsına olan

(257) Hadîs-i Şerif'de iki Melek geçiyor, birisi Cebrâil, diğeri de Mîkâil'dir.

(258) el-Fethu'r-Rabbânî ve Bülûğu'l-emânî, XVIII, 50.

« أقبل , هلم » ...demeniz gibi — ki hepsi bir kapıya çıkar — artık nasıl öğrendiniz ise öyle okuyunuz» ([259]).

Bu konuda İbnu Teymiyye (728/1328) demiştir ki:

«Müslümanlar arasında, Kur'ân'ın inzâl olduğu "Yedi Harf"in, mânâ noksanlığı ve zıt mânâları tazammun etmediği hususunda fikir ayrılığı yoktur. İbnu Mes'ûd'un dediği gibi, bu ancak sizden birinizin (gel, anlamında) « أقبل », « تعال » ve « هلم » demeniz gibidir. Bazan, bunlardan birinin mânâsı, diğerinin aynı olmaz. Fakat bu iki mânâ da doğrudur. Bu türlü ihtilâf, teğâyür ve tenevvü ihtilâflarıdır, yoksa noksanlık ve zıtlık ihtilâfı değildir. Nitekim Nebî (s.a.v.) den rivâyet edilen Merfû' Hadîs ([260]) bunun şahididir. Bu durum meşhur kırâatlarda da böyledir.

Meselâ:

وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ([261]) İbnu Muhaysın ve diğer İmâmlara göre لِتَزُولَ, el-Kisâî'ye göre لَتَزُولُ okunur ([262]); بَلْ عَجِبْتَ ([263]) Hamze ve el-Kisâî, بَلْ عَجِبْتُ diğer İmâmların kırâatı... ([264]). gibi.

«Kırâatlardan dolayı meydana gelen bu mânâ değişikliği, bir yönden birbirine uygun, bir yönden de mütebâyin olur.

Meselâ:

يَطْهُرْنَ ve يَطَّهَّرْنَ ; لَامَسْتُمْ ve لَمَسْتُمْ ;

يَكْذِبُونَ ve يُكَذِّبُونَ ...gibi. Değişen bu kırâat-

---

(259) Tecrid-i Sarih tercemesi, IX, 33; Tefsiru'l-Kâsimî, I, 290.
(260) Hadis için bak: S. 78.
(261) İbrahim, Âyet: 46.
(262) İthâf, S. 273.
(263) es-Sâffât, Âyet: 12.
(264) İthâf, S. 368.

lardakı mânânın hepsi haktır; onlardan herbir kırâat, diğer kırâatlarla; âyet diğer âyetle aynı makamdadır. Hepsine imân etmek, ilmen ve amelen tazammun ettikleri mânâlara ittibâ etmek vâcibtir. İkisinden birisini, diğerinden dolayı terketmeyi icabettiren bir zann câiz değildir. Nitekim İbnu Mes'ûd'un dediği gibi (265): «**Kim Kur'ân'dan bir harfe inanmazsa, onun tamamına inanmamıştır** (266)».

İbnu Mes'ûd hakkında: «O, mânâ ile kırâatı tecviz ederdi diyen, muhakkak ona iftirâ etmiştir» (267).

İbnu Atıyye, böyle bir fikrin var olduğuna işâret ettikten sonra, «bu zayıf bir görüştür» (268) demiştir.

ez-Zühri (230/844): «Bu harfler, helâl veya haram olması değişmiyen şey hakkındadır» (269) diyerek, bu fikri desteklemektedir.

Bu görüşün sahiplerinin dayandıkları delillerden bir kısmını da Sahâbe-i Kirâm'dan nakledilen, mürâdif kelimelerin kullanılması sûretiyle, rivâyet edilen kırâatler teşkil etmektedir: Meselâ: Hz. Ömer'den :

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ

(270) yerine « فامضوا الى ذكر الله » kırâatı; İbnu Mes'ûd'dan:

إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ . طَعَامُ الْأَثِيمِ (271) yerine, « طعام اليتيم »

ve « طعام الفاجر » kırâatları... gibi.

Bu kırâatların tefsir mahiyetinde olduğu; Hz. Osman'a nisbet olunan Mushaflardan başkasında Sahâbe'nin icmâının bulunmaması hasebiyle, bu kırâatların âhâd tarîkıyle

---

(265) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 45-46.

(266) Hadîsin metni için bak: el-Fethu'r-Rabbânî ve Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 36.

(267) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 53.

(268) İbnu Atıyye Tefsiri mukaddimesi, Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 265.

(269) el-Bürhân, I, 221.

(270) el-Cum'a, Âyet: 9.

(271) ed-Duhan, Âyet: 43-44; Tefsiru'l-Keşşâf, III, 110.

cereyan ettiği; Kur'ân'ın mânâsının anlaşılması yönünden Namaz'ın dışında okunabilirse de, Namaz'da okunmasının câiz olmadığı Ebû Ömer (429/1037) den nakledilmektedir ([272]).

ez-Zerkânî, bu fikri birçok bakımlardan tenkîd etmektedir: (Özet olarak)

a) «Bu Hadîslerde zikredilen şeyler, yedi harf ve çeşitlerini ihâta edecek şekilde değildir ki, bu fikri müdâfaa edenlerin istidlâlleri doğru olsun. Bilâkis bu, Kur'ân'ın nâzil olduğu kırâatlar için darb-ı mesel kabilinden söylenmiş, mânâ ve zıddı hiçbir zaman değişmeyen, mefhûmu müttefik, duyuluşu farklı mânâlardır» ([274]).

Bu görüşe göre, anlamdaş (mürâdif) olmaları şartıyla, bir kelimenin diğer bir kelime yerinde kullanılmasının doğru olması lâzım gelir. Halbuki, kuvvetli olan bir görüşe göre, mütevâtir kırâatlar, bugün Mushaf'ın içerisinde mevcuttur. Öyle ise diğer vecihler nerededir?

b) Bu görüşün sahiplerine göre, bugün, Kur'ân'ın nâzil olduğu «Yedi Harf»ten, ancak bir harf mevcuttur. Diğer altısı ise mevcut değildir. Halbuki bu nevîlerin hepsi Kur'ân'da vardır. «Yedi Harf» bu ümmete Allah'ın bir lûtfu, Resûlüllah'ın açmış olduğu bir kolaylık yoludur. Şu halde Allah'ın Resûlü'nün Ashâb'ı, bu kolaylığa mâni olmamışlardır. Biz onların — mensûh olanlar hariç — altı Kur'ân vechinin kaybolmasına müsaade edeceklerine ihtimâl vermiyoruz.

c) Bu fikir dönüp dolaşıp, bugün elimizde bulunan Mushaf'ta «Yedi Harf»ten birinin mevcut olduğuna dayanıyor. Halbuki, bugün bizim elimizde, bu «Yedi Harf»in hepsinin mevcut oluşu muhakkaktır. Şu halde bu fikri nasıl kabul edebiliriz? ([275]).

Yine zamanımız âlimlerinden Dr. Subhî's-Sâlih de aynı konuya değinerek şu mâlumatı vermektedir: «Bazı âlim-

---

(272) el-Bürhân, I, 222.
(273) Aynı eser.
(274) Darb-ı Meselliği söyleyen Ebû Ömer'dir. (el-Bürhân, I, 221).
(275) Menâhilü'l-İrfân, I, 168-172.

ler, "Yedi Harf"ten maksadın, muhtelif lâfızlarla, aynı mânâya gelen "Yedi Vecih"tir; « أقبل », « هلم » ...gibi demişlerdir».

Müsteşriklerin bu fikirden faydalanarak, şöyle bir neticeye vardıklarını görüyoruz: «Muhakkak ki İslâmî hayatta, mânâ ile kırâat etme nazariyyesi, şüphesiz en kuvvetli nazariyyedir. Çünkü Kur'ân'a mahsus olan Nass, her şahsın kendi arzusuna uygun olan meyline göredir» ([276]).

Bunun sebebi, Nassların, hakîki vecihlerinin dışında kullanılmasıdır. Hakikatte, bizim anladığımıza göre, bu Hadîslerden «mânâ ile kırâat»ın doğru olacağı neticesini çıkarmaya imkân yoktur.

İbnu Mes'ûd'un mânâ ile kırâati câiz gördüğüne dair haber, ona yalan isnat etmektir ([277]).

Çünkü Kur'ân ve kırâatler başkalık arzeden (müteğâyir) iki hakikattirler: Kur'ân, beyân ve îcâz için Muhammed (s.a.v.) e indirilen Vahydir. Kırâatlar ise, zikrolunan Vahyin lâfızlarının, harflerinin ve keyfiyyetlerinin Tahfîf ve Teşkîl cihetinden, ayrılık arzetmesidir ([278]).

Şâyet bu doğru ise, Resûlüllah (s.a.v.), Müslümanlara ilk zamanlarda kolaylık göstermiştir. Buna et-Tirmizî (279/892) nin rivâyet ettiği Übeyy b. Ka'b Hadîsi ([279]) şâhittir. Âcizler ve ihtiyarlar bu kolaylıktan istifâde etmişlerdir. Şu halde herkes için kendi lehçesi ile söyleyebildiği, kendi lehçesinden başkasını söyleyemediği veya zor geldiği için, kendi lehçesi üzere okuması mümkün olabilir. Bunun mânâsı, Kur'ân'ın nâzil olduğu harfler üzerine, bu kırâatları ve yazılmalarını delil getirmelerine izin verilmesi demek, değildir. Şu halde bu, Resûllülah (s.a.v.)in, husûsi hallerde, bazı kimselere, kırâati kolaylaştırmak için verdiği izindir.

Fakat Vahyin yazılması son bulduktan sonra, az sayı-

---

(276) Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 133.

(277) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 53; Tefsîru'l-Kâsimî, I, 290.

(278) Bu paragraf el-Bürhân'dan alınmıştır. Bak: I, 318.

(279) Hadis için bak: S. 52.

da harfler hakkında tevâtür yoluyla sabit olanlar muhafaza edilmiş, bunun dışında kalan, velevki Sahih âhâd tarîkı ile gelmiş olsun, terk olunmuştur. Çünkü Kur'ân'ın Kur'âniyeti — ancak — tevâtürle sabit olur ([280]). Bu ferdî durumları yedi harfin hepsine tamim etmek, bunları mânâ ile kırâatin bir şekli saymak; Hadîsin mânâsını buna tahsis etmek mümkün değildir» ([281]).

Bütün bu tartışmalardan anlaşılıyorki, Kureyş lehçesi üzerine, Müslümanların Kur'ân'ı tilâvet edebilme imkânları hasıl oluncaya kadar, Resûlüllah (s.a.v.) tarafından, mürâdif kelimelerin kullanılmasına ve lehçe değişikliğine izin verilmiş, nihayet bu geçici şartların kalkmasıyle, son arzada Kureyş lehçesi takarrur etmiştir.

Yalnız şunu belirtmek isteriz ki, Resûlüllah (s.a.v.)in bu izni vahye müstenittir ve mürâdif kelimelerin kullanılması da aynı şarta bağlıdır.

7 — Bazı İslâm âlimlerine göre, bu «Yedi Harf» Kur'ân'daki bazı âyetlere aittir. Meselâ: أُفٍّ لَكُمْ ([282]) ve تُسَاقِطْ عَلَيْكِ ([283]) âyetleri gibi ([284]).

İbnu Abdi'l-Berr: «Kur'ân'ın, bütün kelime, harf ve âyetlerinin hepsinin yedi vecihle okunmasının câiz olmadığı hususunda icmâ vâki olmuştur. Çünkü Kur'ân'da Yedi Vecihle okunması mümkün olan çok az kelime mevcuttur. Meselâ: وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ ([285]), تَشَابَهَ عَلَيْنَا ([286]), بِعَذَابٍ بَئِيسٍ ([287]) âyetleri gibi» ([288]) diyerek, bu fikrin kabul göremeyeceğini söylüyor.

---

(280) Aynı şey için bak: el-Bürhân, II, 125.
(281) Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 112-114.
(282) el-Enbiyâ', âyet: 67; İthâf, S. 311.
(283) Meryem, âyet: 25; İthâf, S. 298.
(284) el-Bürhân, I, S. 223; el-İtkân, I, 47.
(285) el-Mâide, âyet: 60.
(286) el-Bakara, âyet: 70.
(287) el-Ârâf, âyet: 165.
(288) el-Bürhân, I, 223.

Hakikaten Kur'ân-ı Kerîm'de bir vecihten başka türlü okunamayacak âyet ve kelimeler bulunduğu gibi, iki, üç... ve Yediden fazla okunan vecihler mevcuttur. Bundan dolayı, bu fikrin müdâfaa edilecek bir tarafını göremiyoruz.

8 — Bazıları, «Yedi Harf»ten maksad, «Kur'ân İlmi» nin içine aldığı Yedi şeydir (289). Bunlar da:

İsbât ve icâd ilmi: إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ (290).

Tevhid İlmi: قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ (291), وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ (292).

Tenzih İlmi: أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ (293)

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (294)

Zât sıfatları İlmi: وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ (295) الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ (296).

Fiil sıfatları İlmi: وَاعْبُدُوا اللّٰهَ (297), وَاتَّقُوا اللّٰهَ (298)

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ (299).

Afv ve azâb ilmi: وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللّٰهُ (300),

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَأَنَّ... (301).

(289) el-Bürhân, I, 224-225.
(290) Âl-i İmrân, âyet: 190.
(291) el-İhlâs, âyet: 1.
(292) el-Bakara, âyet: 163.
(293) en-Nahl, âyet: 17.
(294) eş-Şûrâ, âyet: 11.
(295) el-Münâfikûn, âyet: 8.
(296) el-Cum'a, âyet: 1.
(297) en-Nisâ', âyet: 36.
(298) en-Nisâ', âyet: 1.
(299) el-Bakara, âyet: 43.
(300) Âl-i İmrân, âyet: 135.
(301) el-Hıcr, âyet: 49-50.

Haşr ve hesab ilmi: إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ [302],

اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ [303].

Nübüvvet ilmi: رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ [304],

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ [305].

İmâmât ilmi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ [306],

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ [308]. كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ [307],

9 — Bir görüşe göre «Yedi Harf» şu yedi şeye denir: Mutlak - Mukayyed, Âmm - Hâss, Nass - Müevvel, Nâsih - Mensûh, Mücmel - Müfesser, İstisnâ' ve kısımları.

Ebu'l-Meâlî (494/1100), bu fikri İslâm Hukukçuların (Fukahâ) dan nakletmiştir [309].

10 — Dilcilere göre, bu «Yedi Harf»den maksat şunlardır:

Hazf ve Sıla, takdîm ve te'hir, kalb ve istiâre, tekrar, kinâye, hakikat ve mecâz, Mücmel ve Müfesser, Zâhir, Ğarîbdir [310].

11 — Gramercilere göre bu «Yedi Harf» şunlardır:

Müzekkerlik - Müenneslik, Şart ve Cezâ, Tasrîf ve i'râb, Yeminler ve Cevabları, Cem' ve Tefrîk, Tasğîr ve Ta'zîm, edatların değişmesidir [311].

12 — Kırâat İmamlarına göre «Yedi Harf», tilâvet ve

---

(302) Ğafir, âyet: 59.
(303) el-İsrâ', âyet: 14.
(304) en-Nisâ', âyet: 165.
(305) İbrâhim, âyet: 4.
(306) en-Nisâ, âyet: 59.
(307) Âl-i İmrân, âyet: 110.
(308) en-Nisâ', âyet: 115.
(309) el-Bürhân, I, 225: Mebâhıs fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 112.
(310) el-Bürhân, I, 225; el-İtkân, I, 49.
(311) el-Bürhân, I, 225-226; el-İtkân, I, 49-50.

ülâvetin keyfiyeti yönündendir. Onlar da: Izhâr, İdğâm, Tefhim, Terkîk, İmâle ve İşbâ', Medd ve Kasr, Tahfîf ve Telyîn, Teşdîddir ([312]).

13 — Mutasavvıflara göre bu «Yedi Harf»den maksat şunlardır:

«Yakin ile zühd ve kanaat; hayâ ile cezm ve hizmet; fakr ile kerem ve cömertlik; havf ile mücâhede ve murâkabe, rıza ile recâ, tedarru' ve istiğfâr; muhabbet ve muhâsebe ile sabır ve şükür; müşâhede ile şevkdir ([313]).

14 — Bazılarına göre «Yedi Harf»: «Allah'ın Rubûbiyyetini açıklamak, birliğini isbat etmek, ulûhiyyetini ta'zîm, ibadeti yalnız ona tahsis, ona şerîk koşmaktan kaçmak, sevab kazanmaya teşvik ve azâbından korkutmaktır» ([314]).

15 — Bir görüşe göre de bu «Yedi Harf», Sahâbe'den yedisinin herbirine ait kıraâatlardır. Onlar da: Ebû Bekr, Ömer, Osman Ali, İbnu Abbâs, Übeyy b. Ka'b'dır ([315]).

16 — Diğer bir görüşe göre, Yedi Harf, Hecâ harflerinin anası sayılan şu «Yedi Harf» dir: Elif (ا), Bâ (ب), Cim (ج), Dâl (د), Râ (ر), Sin (س), Ayn (ع) dır ([316]).

Hiçbir delile dayanmayan bu görüşlerin münakaşasını yapmaya lüzum görmüyoruz. Yalnız bundan, bu görüş sahibi kimseleri küçüksediğimiz mânâsı çıkmamalı, âlimlerimizden her birine olan saygımız sonsuzdur. Bütün bu görüş ayrılıkları, onların dinî ve ilmî konulardaki hassasiyet ve ciddiyetlerinin en güzel bir örneğidir.

17 — Ebu'l-Fadl er-Râzî (290/902) nin görüşü:

Ebu'l-Fadl er-Râzî, «el-Levâih» isimli eserinde şöyle diyor: «Kelimeler ihtilâf (değişme) hususunda şu yedi şeyden dışarıya çıkamaz ([317]):

---

(312) el-Bürhân, I, 226-227.
(313) el-Bürhân, I, 226; el-Itkân, I, 50.
(314) el-Itkân, I, 50.
(315) el-Itkân, I, 50.
(316) Aynı eser.
(317) en-Neşr, I, 27; el-Itkân, I, 47; Menâhilü'l-Irfân, I, 148-150.

1) İsimlerin ihtilâf etmesi: Müfred (Tekil), Tesniye (İkil), Cem' (Çoğul), Müzekker, Müennes... gibi.

2) Fiillerin çekimlerinin değişmesi: Mâdî, Mudârî, emir...

3) İ'râb şekillerinin değişmesi.

4) Ziyâdelik ve noksanlık.

5) Takdîm ve te'hîr.

6) Bir kelimenin diğer bir kelimeye, bir harfin diğer bir harfe ibdâl ve kalbi.

7) Lehçelerin değişmesi: Fetha, imâle, terkîk, tefhîm, tahkîk, teshîl, idğâm ve ızhâr ...gibi (318).

ez-Zerkânî bu kâidelere, Kur'ân-ı Kerîm'den misâller vermektedir:

Birinciye misâl : وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (319)

Âyet-i Kerîme'sinde لِأَمَانَاتِهِمْ kelimesi, İbnu Kesîr'e göre müfred, diğerlerine göre çoğuldur (320).

İkinciye misâl : رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا (321)

Âyetinde, İbnu Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm رَبَّنَا بَعِّدْ (emir sigasıyla), Yâkûb رَبُّنَا بَاعَدَ (fiili mâdî sigasıyla), diğerleri رَبَّنَا بَاعِدْ okurlar (322).

Üçüncüye misâl : وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ (323)

(318) en-Neşr, I, 27; Menâhilü'l-İrfân, I, 148.
(319) el-Mu'minûn, âyet: 8.
(320) İthâf, S. 317.
(321) es-Sebe', âyet: 19.
(322) İthâf, S. 359.
(323) el-Bakara, âyet: 282.

Âyetinde: Ebû Cafer وَلَا يُضَارْ , diğerleri وَلَا يُضَارُّ okurlar (324).

Dördüncüye misâl : وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ (325) Âyeti aynı lâfızlarla okunduğu gibi, « ما خلق » olmaksızın « والذكر والأنثى » şeklinde de okunur (326).

Beşinciye misâl : وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ (327) Âyetini, « وجاءت سكرة الحق بالموت » şeklindeki kırâat. (Bu, Ebû Bekr ve İbnu Mes'ûd'un kırâatleridir) (328).

Altıncıya misâl : وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا (329) Âyeti « ننشرها » (330) (Râ ile); وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ (331) Âyeti « طلع » (332) (Ayn ile) okunur.

Yedinciye misâl: وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ Âyetinde, « أتى » ve « موسى » lâfızları, Fetha ve İmâle ile okunur (334).

ez-Zerkânî, bu görüşü tercih ediyor. Aynı zamanda da tercih sebeblerini şöyle sıralıyor: (Özet olarak):

a) Bu konuda rivâyet edilen Hadîs-i Şerifler, bu görüşün doğruluğunu te'yid ediyor.

---

(324) İthâf, S. 166.
(325) Ve'l-leyl, âyet : 3.
(326) Tefsiru'l-Keşşâf, III, 343; el-Fethu'r-Rabbânî ve Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 45. (Mütevâtir kıraat değil).
(327) Kaaf, âyet : 19.
(328) Tefsiru'l-Keşşâf, III, 161. (Mütevâtir kıraat değil).
(329) el-Bakara, âyet : 259.
(330) Tefsiru'l-Keşşâf, I, 295; İthâf, S. 162. (Ebû Amr, Ebu'l-Hâris, Ca'fer ve Yâ'kub'un kıraatı).
(331) el-Vâkı'a, âyet : 29.
(332) Bu, On kıraattan değildir, Hz. Ali'ye nisbet edilir. (Tefsiru'l-Keşşâf, C. III, S. 194).
(333) Tâhâ, âyet : 9.
(334) en-Nâziât, 15; Menâhilü'l-İrfân, I, 148-150.

b) Bu Hadîs-i Şeriflerden açık olarak elde edilen ölçüler, bu görüşün tercih sebebi olmasını gerektiriyor. Çünkü bu görüşte tam bir mutabakat hâsıl olduğu halde, diğer görüşlerde — kısmen bir uyuşma olsa da — hepsine tatbik etmek mümkün olmamaktadır.

c) Bu görüş, diğerlerinin zıddına olarak, yedi çeşit kırâatın râcî olduğu, kırâat ihtilâflarına tamamen uygunluk göstermektedir. Diğer görüşlerdeki uygunluk ise, ya eksiktir, veyahut da eksik hükmündedir.

d) Diğer görüşlerin hedef aldığı hiçbir mahzûr da, bu görüşü ilzâm edici mahiyette değildir.

ez-Zerkânî devamla, bu görüşü tercih ediş sebeblerini anlatırken, İslâm bilginlerinden birçoğunun aynı görüşü seçmiş olduklarını, bir kısım âlimlerin — İbnu Kuteybe, İbnu'l-Cezerî, İbnu't-Tayyib gibi — bu görüşe çok yakın fikirler ortaya attıklarını; hattâ yukarıda ismi geçen ve başlı başına bu konuda görüş sahibi olan kimselerle, Ebu'l-Fadl er-Râzî'nin görüşü arasında büyük bir fark bulunmadığını iddia ediyor. Yalnız bununla kalmayıp, bu görüşün diğerlerinden daha doğru olduğunu, İbnu Hacer'in «Ebu'l-Fadl er-Râzî'nin görüşü ile, İbnu Kuteybe'nin görüşünün — fazlalıkları atıldıktan sonra — aynı olduğunu» ve «er-Râzî, İbnu Kuteybe'nin görüşünü almış ve onun fazlalıklarını atmıştır» dediğini naklediyor ([335]).

Ve yine müteahhirinden olan tahkîk erbabı bazı kişilerin, ed-Dimyâtî (1118/1706) ve Muhammed Bahîs el-Matî'î (1354/1935) gibi, bu görüşü benimsemelerinin, bir tercih sebebi sayılacağı aynı müellif tarafından zikredilmektedir ([336]).

Dr. Suphî's-Salih, bu görüşü iki noktadan tenkîd ediyor.

a) Harflerdeki ihtilâf vecihlerini açıklamamaktadır.

b) İ'rabdaki ihtilâf vecihlerinde dercetmiş olmakla beraber, fiillerin tasriflerini mâdî, mudârî ...diye başlı başına bir ihtilâf şekli saymaktadır ([337]).

---

(335) Menâhilü'l-İrfân, I, 150.
(336) Aynı eser, I, 151.
(337) Mebâhıs fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 123.

18 — İbnu Kuteybe (276/889) nin görüşü:

İbnu Kuteybe, Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân» isimli eserinde şöyle demektedir: «Ben kırâatlardaki ihtilâf vecihlerini iyice düşündüm ve onları Yedi aded olarak buldum (338):

1) Harekesi değişen ve fakat sûreti değişmeyen kırâat. Meselâ : هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ (339) Âyetinde, umumun kırâati أَطْهَرُ Ref'a ile, İbnu Mervân'a göre أَطْهَرَ Nasb ile (340); وَيَضِيقُ صَدْرِى (341) Âyetinde, umumun kırâati وَيَضِيقُ Ref'a ile, Yâkub'un kırâati ise وَيَضِيقَ nasb iledir.

2) Fiilinin değişmesiyle değişen kırâat. Bunda mânâ ve İ'râb değişir, yazılış şekli değişmez. Meselâ : رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا (342) Âyetini, İbnu Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm رَبَّنَا بَعِّدْ (emir sîğasıyla), Yâkub رَبُّنَا بَاعَدَ fiil-i mâdî sîğasıyla, diğerleri ise رَبَّنَا بَاعِدْ (342) mufâaleden emir sîğasıyla okurlar.

3) Kelimenin harflerinin değişmesiyle meydana gelen kırâat. Bunda İ'râb değişikliği olmaz, mânâ değişir ve kelimenin sûreti değişmez. Meselâ:

وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا (343)

âyetini Ebû Amr, Ebu'l-Hâris, Câfer ve Yâkub « ننشرها »

---

(338) Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, S. 28; el-İbâne, S. 36-40; en-Neşr, I, 27-28; el-Bürhân, I, 214-215; Menâhilü'l-İrfân, I, 151-152.

(339) Hûd, âyet: 78; el-Bürhân, I, 214.

(340) Tefsîru'l-Keşşâf, II, 108.

(341) eş-Şu'arâ', âyet: 13; İthâf, S. 331.

(342) es-Sebe', âyet: 19; İthâf, S. 359.

(343) el-Bakara, âyet: 259; İthâf, S. 162.

(Râ ile), diğer İmâmlar « ننشزها » (343) Zây (ز) ile okurlar.

4) Kelimenin mânâ ve sûretinin değişmesiyle, kelimede meydana gelen değişik kıraâtlar. Meselâ : وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ

(344) Âyeti on imâm tarafından « طلح » Hâ (ح) ile, İmâm Ali'ye nisbet edilen bir kırâatte ise « طلع » (345) Ayn (ع) ile okunur.

(Bunun diğer bir tarifi de şöyledir: Mahrecleri birbirine yakın olan iki harften, birinin diğerine ibdâl edilmesiyle meydana gelen kırâat şekli).

5) Takdîm ve te'hir ile meydana gelen değişik kırâatlar. Meselâ:

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ (346) Âyeti umuma göre yazıldığı gibi, Ebû Bekr ve İbnu Mes'ûd'a nisbet olunan kırâatlara göre ise « وجاءت سكرة الحق بالموت » (347) şeklinde okunur.

6) Ziyâde ve noksanlıktan dolayı meydana gelen kırâat şekilleri. Meselâ : وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى (384) âyeti, aynı lâfızlarla okunduğu gibi, Ahmet b. Hanbel'in, İbnu Mes'ûd'a izâfetle Ebû'd-Derdâ'dan rivâyetine göre « والذكر والأنثى » (349) şeklinde okunur.

7) Bir kelimenin, mürâdifi bir kelime ile değişmesi neticesi meydana gelen kırâat şekli. Meselâ : كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

---

(344) el-Vâkı'a, âyet : 29.
(345) Tefsîru'l-Keşşâf, III, 194.
(346) Kaaf, âyet : 19.
(347) Tefsîru'l-Keşşâf, III, 161.
(348) Velleyl, âyet : 3.
(349) el-Fethu'r-Rabbânî ve Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 4.., Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân, (Tahkîk : Ali Muhammed el-Bicâvî), Mısır, 1957, Dâru ihyâi'l-Kütüb, IV, 1930.

([350]) Âyetinin İbnu Mes'ûd, Sa'id b. Cübeyr'in kırâatlarına göre « كالصوف المنفوش » şeklinde okunması gibi.

15 — İbnu'l-Cezerî (833/1429) nin, «Yedi Harf» konusundaki görüşü:

İbnu'l-Cezerî diyor ki: «Yedi Harf» ile ilgili Hadîs-i Şerif üzerinde düşündüm, otuz küsûr sene sonra, Allah bana — inşâ Allah — doğru olması mümkün olan (bir kapı) açtı. Ben de Sahih, Şâz, Da'if ve Münker kırâatları inceledim ki, o kırâatlardaki ihtilâflar şu yedi vecihtir ve bu Yedi'den dışarı çıkmıyor ([351]):

a) Mânâ ve sûrette (yazılışta) değişiklik olmaksızın, harekelerde meydana gelen vecihler. Meselâ:

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ ([352]) Âyet-i Kerimesindeki « البخل » kelimesini, Hamze, el-Kisâî ve Halef الْبَخَلْ Bâ (ب) nın ve Hâ (خ) nın Nasblariyle, diğerleri ise Bâ (ب) nın Ref'i ve Hâ (خ) nın sükûnu ile okurlar ([352]); فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ ([353]) Âyetindeki « ميسرة » kelimesini, Nâfi ve İbnu Muhaysın مَيْسُرَةٍ Sin (س) in Dammesi, geri kalanlar ise مَيْسَرَةٍ ([353]) Sin (س) in fethası ile okurlar.

b) Yalnız mânânın değişmesiyle — hattaki sûret değişmeksizin — harekede meydana gelen vecihler. Meselâ: رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا ([354]) âyetinin « بَاعِدْ ، بَاعَدَ ، بَعِّدْ »

(350) el-Kâri'a, âyet: 5; Fethu'l-Bârî, IX, 25.
(351) en-Neşr, I, 26-27; el-İtkân, I, 47-48; el-Bürhân, I, 334-336; Menâhil, I, S. 152-153.
(352) en-Nisâ', âyet: 37; İthâf, S. 190.
(353) el-Bakara, âyet: 280; İthâf, S. 166.
(354) Sebe', âyet: 19.

şeklinde okunuşu (355); فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٍ (356)

âyetini, İbnu Kesîr فَتَلَقّٰٓى اٰدَمَ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٌ

« آدم » lâfzının Mîm (م) inin fethası, « كلمات » lâfzının Tâ (ت) sının Ref'ası ile, diğer İmâmlar « آدم » lâfzının Mîm (م) inin ref'ası, « كلمات » lâfzının Tâ (ت) sının kesresi ile okumaları gibi.

c) Hattın sûreti ve kelimenin harekesi değişmeksizin, mânânın değişmesiyle beraber kelimenin harflerinin tebdîli sûretiyle meydana gelen vecihler. Meselâ:

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ (357) âyetinde « ننجيك » kelimesinin, hem Cim (ج) ile « ننجيك », hem de Hâ « ح) ile « ننحيك » (358) şeklinde okunması gibi.

d) Kelimede, yazılışdaki sûretinin değişmesi ve mânâsının değişmemesi sûretiyle, meydana gelen vecihler. Meselâ : « الصراط » kelimesinin, hem Sâd (ص) ile, « الصراط », hem de Sîn (س) ile « السراط » şeklinde okunması. Kunbûl ve Ruveys, Sîn (س) ile, Halef İşmâm ile, diğerleri Sâd (ص) ile okurlar (359).

« بصطة » kelimesi, hem Sâd (ص) ile « بصطة », hem de Sîn (س) ile « بسطة » okunur (360).

e) Mânâsı ve hattaki sûreti değişmek sûretiyle kelimede meydana gelen vecihler. Meselâ :

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ

(355) Bak: S. 87 ve 90.
(356) el-Bakara, âyet : 37; İthâf, S. 134.
(357) Yûnüs, âyet : 92.
(358) Tefsîru'l-Keşşâf, II, 85.
(359) İthâf, S. 123.
(360) Geniş malûmat için bak: İthâf, S. 160.

([361]) âyeti kerîmesinin فامضوا ([362]) şeklinde (Hz. Ömer, İbnu Abbâs, İbnu Mes'ûd'a nisbet olunan bir kırâat şekline göre) okunması gibi.

f) Takdîm ve te'hir ile meydana gelen vecihler. Meselâ : وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ([363]) âyetinin, « وجاءت سكرة الحق بالموت » şeklinde okunması ([364]) gibi.

g) Harflerde ve kelimede ziyâde ve noksanlıkla meydana gelen kırâat vecihleri. Meselâ : وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ ([365]) âyetinin « وما عملت » ([365]); وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا ([366]) âyetinin, « تجري من تحتها » ([366]) (İbnu Kesir'e göre), yani « من » fazlalığı ile okunması ([367]) gibi.

İbnu'l-Cezerî bu yedi çeşit ihtilâfı saydıktan sonra, bu bahse şöyle son veriyor:

«Fakat usûlde açıklanan Izhâr, İdgâm, Revm, İşmâm, Tefhîm. Terkîk, Medd, İmâle, Fetha, Tahkîk, Teshîl, İbdâl, Nakl gibi şeyler, lâfız ve mânâyı değiştiren ihtilâflardan değildirler. Çünkü değişen bu sıfatlar, lâfzın edâsına âit olup, onu bir lâfız olmaktan çıkarmaz. Şâyet, (bir lâfız olmaktan çıktığı) farzolunsa bile, o zaman birinci kâideye tâbi olur ([368]).

ez-Zerkeşî de aynı neticeye varmış ([369]), hattâ daha geniş tarif ve tahlil ile konuyu aydınlatmış, fakat kimden

(361) el-Cum'a, âyet : 9.
(362) Tefsiru'l-Keşşâf, III, 231.
(363) Kaaf, âyet : 19; Tefsiru'l-Keşşâf, III, 161.
(364) Bak: S. 91.
(365) Yâsîn, âyet : 35; Tefsiru'l-Keşşâf, II, 587.
(366) et-Tevbe, âyet : 100; İthâf, S. 244.
(367) Geçmiş misâller için bak: el-Bürhân, I, 234-236; en-Neşr, I, 26.
(368) en-Neşr, I, S. 26-27. Aynı şeyi el-Mekkî, İbnu Kuteybe'den rivayet ediyor. Bak: el-İbâne, S. 40; Menâhilü'l-İrfân, I, S. 154; Mebâhis, S. 122.
(369) el-Bürhân, I, 334-336.

aldığını söylememiştir. Fakat iki müellif arasındaki zaman farkı fazla olmadığı için, (meselâ ez-Zerkeşî'nin vefatı: (794/1391), İbnu'l-Cezerî'nin vefatı ise (833/1429) dur. İki müellifin birbirlerinden faydalanmış olmaları insanı düşündürmektedir. Her ne kadar İbnu'l-Cezerî, «bu konu üzerinde otuz küsûr sene düşündüm» ([370]) diyor ise de, onun ez-Zerkeşî'den biraz daha sonra vefat etmiş olması, ondan faydalandığı zannını kuvvetlendiriyor. (Bu türlü kırâatların değeri hakkında, Kırâat bahsi incelenirken mâlûmat verilecektir).

20 — el-Kâdî İbnu't-Tayyib (407/1012) in görüşü:

el-Kurtubî (671/1272) nin anlattığına göre el-Kâdî İbnu't-Tayyib şöyle söylemiştir: «Ben kırâatlardaki ihtilâf vecihlerini düşündüm ve onları yedi tane buldum ([371]):

1) Mânâsı ve yazılış şekli bozulmadan, harekesinin değişmesi ile meydana gelen vecihler. Meselâ : هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ ([372]) âyetinde أَطْهَرُ ve أَطْهَرَ (Râ'nın ref'a ve fethasıyla); وَيَضِيقُ صَدْرِي ([373]) âyetinde يَضِيقُ ve يَضِيقَ (Kaaf'ın ref'a ve fethasıyla) kırâat gibi.

2) Yazılış şekli değişmeyen, i'râb ile mânâsı değişen kırâatler. Meselâ : رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا ([374]) âyetinde, «بَاعِدْ ، بَاعَدَ ، بَعِّدْ» kırâatları gibi.

3) Yazılış şekli aynı kalan, harflerin değişmesiyle mânâsı da değişen kırâatlar. Meselâ :

---

(370) en-Neşr, I, 26.

(371) Ebu Abdillâh Mühammed b. Ahmed el-Ensârî, Tefsîru'l-Kurtubî, Kahire, 1353 H./1938 M., Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. baskı, I, 43-44.

(372) Hûd, âyet: 78. Bak: S. 90.

(373) eş-Şu'arâ, âyet: 13. Bak: S. 90.

(374) es-Sebe', âyet: 19. Bak: S. 90.

وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا (375) âyetinde « ننشزها » ve « ننشرها » kırâatları gibi.

4) Yazılış şekli değişen ve mânâsı aynı kalan kırâatlar. Meselâ : كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (376) ve « كالصوف المنفوش » (377) vecihleri gibi.

5) Yazılış şekli ve mânâsının değişmesiyle meydana gelen kırâatlar. Meselâ : وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ (378) ve « وطلع منضود » (yani Hâ ve Ayn harfleri değişerek yapılan) kırâatlar.

6) Takdim ve te'hir ile meydana gelen vecihler. وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ (379) ve «وجاءت سكرة الحق بالموت» kırâatları gibi.

7) Fazlalık ve eksiklikle meydana gelen vecihler. Meselâ : وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى (380) ve « والذكر والانثى » kırâatları gibi.

Bu son dört görüş içerisinden, birinci görüş olan Ebû'l-Fadl er-Râzî'nin (Bak. S. 86) görüşünü ve Subhî's-Sâlih'in o görüşü tenkîdini (Bak. S. 89) görmüş idik. Aynı müellif, son üç görüşü de bir noktadan tenkîd etmektedir. O nokta da her üç müellifin de tahlillerinde «lehçe farklarından doğan ihtilâf vecihleri»ne yer vermeyişleridir.

Aynı konuda, ez-Zerkânî de her üç müellifin gafletlerine işâret ederek, Ebû'l-Fadl er-Râzî'nin bu noktadan da tercihe değer olduğunu kaydediyor.

Halbuki aynı müelliflerin eserlerinde, bu lehçe farklarının, konumuzla ne kadar yakından alâkalı olduğu, bizzât,

(375) el-Bakara, âyet : 259. Bak: S. 90.
(376) el-Kâri'a, âyet : 5.
(377) Tefsiru'l-Keşşâf, III, 355.
(378) el-Vâkı'a, âyet : 29. Bak: S. 91.
(379) Kaaf, âyet : 19. Bak: S. 91.
(380) Velleyl, âyet : 3. Bak: S. 91.

kendileri tarafından ifâde edilmektedir. Meselâ: İbnu'l-Cezerî, bu konu ile ilgili Hadîs-i Şeriflerin vürûd sebeblerini anlatırken, «Yedi Harf, bu Ümmet için bir kolaylaştırmadır, Allah'ın bu Ümmete hafiflik irâde etmesidir, bu ümmetin şerefini arttırmasıdır; Hakk'ın sevgilisi, bütün yaratılmışların en faziletlisi olan Peygamber (s.a.v.) inin düâlarına icâbettir» ([381]) ve devamla «lehçe farkının zarûretini» hem kendisi anlatıyor, hem de İbnu Kuteybe'den örnekleriyle açıklıyor. Biz bunları, «bu Hadîslerin vürûd sebebleri»nden bahsederken anlatmış bulunuyoruz ([382]), onun için tekrarına lüzum görmedik.

İşte bu üç görüş de (yani İbnu Kuteybe, İbnu'l-Cezerî, el-Bâkıllânî'nin görüşleri), her iki müellif — ez-Zerkânî ve Dr. Subhî's-Salih — tarafından tenkîd konusu olmuştur ([383]).

ez-Zerkânî, bu görüşleri şöyle karşılaştırmıştır: (Özet olarak):

«Bazı âlimler, bu üç görüş ile Ebû'l-Fadl er-Râzî'nin görüşü arasında fark gözetmeyerek, bir birliğin mevcût olduğuna, aralarında hakîkî bir ihtilâfın bulunmadığına, ihtilâf gibi görünen şeylerin — ancak — lâfızda kalan bir ihtilâf olduğuna sâhib olmuşlardır. Halbuki bu üç kişiden hiçbiri Ebû'l-Fadl er-Râzî'nin seviyesine yükselememiştir. Diğer üçünün yedi vechi, onun altı vechi içerisinde mündemiş olup, o, lehçe vecihlerini yedinci bir vecih olarak altıya eklemiştir.»

«Diğer üç büyük âlim (İbnu Kuteybe, İbnu'l-Cezerî, el-Bâkıllânî), bu lehçe ihtilâfını ihmâl etmişlerdir.» ([384])

«İbnu Kuteybe diyor ki Izhâr, İdğâm... gibi ihtilâflar, lâfız ve mânâda değişen ihtilâflardan değildir, çünkü bu değişen ihtilâflar, lâfzın edâsına âit olup, onu bir lâfız olmaktan çıkarmaz» ([385]).

«İbnu Kuteybe'nin bu vechi ihmâl ettiği için takdim

---

(381) en-Neşr, C. I, S. 22.
(382) Bak: S. 52-60.
(383) Menâhilü'l-İrfân, I, 154-156; Mebâhis, S. 121-123.
(384) Menâhilü'l-İrfân, I, 154.
(385) Bak: S. 94, 368 numaralı hâşiye.

etmiş olduğu bu ozrunu ihmâline bağışlanacak kadar basit görmüyorum. Lehçeler konusunun, bir lâfzı aynı lâfız olmaktan çıkarıp çıkarmaması mühim değildir. Esas olan, kırâatların fiilen değişliği ve Sahâbe arasındaki kırâatların farklılığı hususunda cereyan eden münâkaşanın büyüklüğüdür»

«Diğer yönden «Yedi harf» ile bu Ümmete kolaylık, ancak er-Râzî'nın önemle ele aldığı «lehçelerin ihtilâfı» ile mümkün olur. Çünkü bir insan için en kolay olan, kendi lehçesi ile telâffuz etmesidir... Arap kabilelerinin ihtilâfları, ençok lehçeler etrafında döner...»

«Şu halde, Allah'ın bu Ümmete, Kur'ân'ı «Yedi Harf» üzerine indirmekle ihsan ettiği kolaylık, ancak, bu lehçelerdeki ihtilâfı düşünmekle tahakkuk eder».

«İbnu Kuteybe, bu kolaylığa, bizzat kendi eserinde işâret etmiş ve misâllerle çeşitli kabilelerin lehçelerine uygun kırâat tarzlarını anlatmıştır» (386)

«İbnu'l-Cezeri de lehçelerdeki bu ihtilâfı itiraf ediyor ve diyor ki: (387)» (bir kısım kabileler) Damme ile

« عَلَيْهُمْ ، فِيهُمْ » (Hamze ve Ya'kub)! bir kısmı

« عَلَيْهِمُو ، فِيهِمُو » Sıla ile Kâlun, İbnu Kesîr ve Ca'fer); bir

kısımları, harekenin nakli ile قَدَ اَفْلَحَ (388) قُلِ اُوحِيَ (389),

خَلَوَا اِلَى (390) (Verş); bir kısmı « موسى », « عيسى »

gibi lâfızları İmâle ile (Hamze, el-Kisâi, Halef) okurlar.

«Ne kadar tuhaftır ki, bu iki yüksek âlim, gerek lehçe ihtilâflarını ve gerekse bu vecihle ilgili edâ yollarını itiraf ettikleri halde, Kur'ân'ın indiği «Yedi Harf»in içine bunu

(386) Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, S. 30.
(387) en-Neşr, I, 23.
(388) el-Mü'minûn, âyet : 1.
(389) el-Cinn, âyet : 1.
(390) el-Bakara, âyet : 14.

koymamışlardır. Bu en haklı ve en ince noktaya er-Râzî varmıştır» [391].

Bu görüşlere yapılan itirazlar ve cevabları:

a) Deniliyor ki: Bu görüş sahipleri, kırâatlardaki ihtilâf vecihlerini incelediler ve onların yediden ibaret olduğunu gördüler, hiçbir delil getirmeden, kırâatlardaki ihtilâf vecihleriyle, «Yedi Harf»in kastedildiğini kabul ettiler [392].

Cevap: Bu görüşleri te'yid eden birçok deliller vardır. Kırâatlardaki ihtilâf vecihlerinin ,«Yedi Harf»i açıklamak için delil olarak gösterilmesi doğru değildir. Çünkü, istikrâ-i tâm, eski Mantığın kabûl ettiği delillerdendir. Burada istikrâ-i tâmmın her üç şartı da vardır [393].

Şüphesiz er-Râzî'nin dediği gibi, bu yedi vecihte, her üç şart da tahakkuk etmiştir. Çünkü er-Râzî ihtilâf vecihlerini düşündü ve onları Yedi'den ibâret buldu. Sonra bu istikrâ-i tâmmı, hakîkî hükme döndürdü, ki o da Hadîs'teki «Yedi Harf»in mânâsı, bu yedi vechin dışında bir mânâ değildir. İşte bu da genel prensip yerine geçmiş olan bir hükümdür [394].

b) Zikredilen dört görüşün inceleme metodu birbirine uymuyor. Bu da gösteriyor ki, bu yedi vecih üzerine ziyâde etmek mümkündür.

Cevap: Bu İmâmlardan herbirinin inceleme yollarının çeşitli olması, onların herbirinin görüşüne ziyâde yapılabileceğine imkân vermez. Yukarıda er-Râzî'nin İstikrâ-i tâm sahibi olduğunu isbat etmiş bulunuyoruz. Bu itiraz ancak eksik İstikrâ sahiblerini ilgilendirir. Şu kadar var ki, insan zarûri neticeye ulaşmak için istediği metodu seçmekte serbesttir.

---

(391) Menâhilü'l-İrfân, I, 154-156.

(392) Aynı eser, I, 157.

(393) İstikrâ-i Tâmmın üç şartı: a- İstikrâ kazıyesi hakikî bir hükmü içine almalı. b- Konusunu teşkil eden şeylerin hepsine sadık kalmalı. c- Kaziyyeye düşünce ve tecrübe ile ulaşmak mümkün olmalıdır. (Menâhilü'l-İrfân, I, 157).

(394) Aynı eser ve yer.

etmiş olduğu bu özrünü, ihmâline bağışlanacak kadar basit görmüyorum. Lehçeler konusunun, bir lâfzı aynı lâfız olmaktan çıkarıp çıkarmaması mühim değildir. Esas olan, kırâatların fiilen değiştiği ve Sahâbe arasındaki kırâatların farklılığı hususunda cereyan eden münâkaşanın büyükluğüdür».

«Diğer yönden: «Yedi harf» ile bu Ümmete kolaylık, ancak, er-Râzî'nin önemle ele aldığı «lehçelerin ihtilâfı» ile mümkün olur. Çünkü bir insan için en kolay olan, kendi lehçesi ile telâffuz etmesidir... Arap kabilelerinin ihtilâfları, ençok lehçeler etrafında döner...»

«Şu halde, Allah'ın bu Ümmete, Kur'ân'ı «Yedi Harf» üzerine indirmekle ihsan ettiği kolaylık, ancak, bu lehçelerdeki ihtilâfı düşünmekle tahakkuk eder».

«İbnu Kuteybe, bu kolaylığa, bizzat kendi eserinde işâret etmiş ve misâllerle çeşitli kabilelerin lehçelerine uygun kırâat tarzlarını anlatmıştır» (386).

«İbnu'l-Cezerî de lehçelerdeki bu ihtilâfı itiraf ediyor ve diyor ki: (387)» (bir kısım kabileler) Damme ile « عَلَيْهُمْ ، فِيهُمْ » (Hamze ve Ya'kub)! bir kısmı « عَلَيْهِمُو ، فِيهِمُو » Sıla ile Kâlun, İbnu Kesîr ve Ca'fer); bir kısımları, harekenin nakli ile قَدَافْلَحَ (388) قُلُ اوحِىَ (389), خَلَوَا الَى (390) (Verş); bir kısmı « موسى », « عيسى » gibi lâfızları İmâle ile (Hamze, el-Kisâî, Halef) okurlar.

«Ne kadar tuhaftır ki, bu iki yüksek âlim, gerek lehçe ihtilâflarını ve gerekse bu vecihle ilgili edâ yollarını itiraf ettikleri halde, Kur'ân'ın indiği «Yedi Harf»in içine bunu

(386) Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, S. 30.
(387) en-Neşr, I, 23.
(388) el-Mü'minûn, âyet : 1.
(389) el-Cinn, âyet : 1.
(390) el-Bakara, âyet : 14.

koymamışlardır. Bu en haklı ve en ince noktaya er-Râzî varmıştır» (391).

Bu görüşlere yapılan itirazlar ve cevabları:

a) Deniliyor ki: Bu görüş sahipleri, kırâatlardaki ihtilâf vecihlerini incelediler ve onların yediden ibaret olduğunu gördüler, hiçbir delil getirmeden, kırâatlardaki ihtilâf vecihleriyle, «Yedi Harf»in kastedildiğini kabul ettiler (392).

Cevap: Bu görüşleri te'yid eden birçok deliller vardır. Kırâatlardaki ihtilâf vecihlerinin ,«Yedi Harf»i açıklamak için delil olarak gösterilmesi doğru değildir. Çünkü, istikrâ-i tâm, eski Mantığın kabûl ettiği delillerdendir. Burada istikrâ-i tâmmın her üç şartı da vardır (393).

Şüphesiz er-Râzî'nin dediği gibi, bu yedi vecihte, her üç şart da tahakkuk etmiştir. Çünkü er-Râzî ihtilâf vecihlerini düşündü ve onları Yedi'den ibâret buldu. Sonra bu istikrâ-i tâmmı, hakîkî hükme döndürdü, ki o da Hadîs'teki «Yedi Harf»in mânâsı, bu yedi vechin dışında bir mânâ değildir. İşte bu da genel prensip yerine geçmiş olan bir hükümdür (394).

b) Zikredilen dört görüşün inceleme metodu birbirine uymuyor. Bu da gösteriyor ki, bu yedi vecih üzerine ziyâde etmek mümkündür.

Cevap: Bu İmâmlardan herbirinin inceleme yollarının çeşitli olması, onların herbirinin görüşüne ziyâde yapılabileceğine imkân vermez. Yukarıda er-Râzî'nin İstikrâ-i tâm sahibi olduğunu isbat etmiş bulunuyoruz. Bu itiraz ancak eksik İstikrâ sahiblerini ilgilendirir. Şu kadar var ki, insan zarûri neticeye ulaşmak için istediği metodu seçmekte serbesttir.

---

(391) Menâhilü'l-İrfân, I, 154-156.

(392) Aynı eser, I, 157.

(393) İstikrâ-i Tâmmın üç şartı: a- İstikrâ kazıyesi hakikî bir hükmü içine almalı. b- Konusunu teşkil eden şeylerin hepsine sadık kalmalı. c- Kaziyyeye düşünce ve tecrübe ile ulaşmak mümkün olmalıdır. (Menâhilü'l-İrfân, I, 157).

(394) Aynı eser ve yer.

c) Yedi harf üzerine ziyâdeden maksat, ruhsattır. O zaman ümmetin çoğunluğu ümmî idi, okuma ve yazma bilmezler, ancak yeter derecede harfleri ve mahreclerini biliyorlardı. Böyle olunca, bir fiilin malûm veya mechûl kılınmasında; bir harekeyi, bir harfi diğeriyle değiştirmekte, kelimeleri takdim ve tehir etmekte, açıkca ruhsat yoktur. Onların herbiri ile kırâat zor değildir. Halbuki Resûlullah (s.a.v.) o zorluktan ümmetinin afvını istiyor, «Ümmetimin buna gücü yetmez» ([395]) diyerek ümmetine yukardaki hususlarda ruhsat istemişti. Geçen rivâyetler ise bunu ifâde etmiyor.

Cevap: Söylenilen hususlarda, ruhsatın gizli oluşunu kabul etmiyoruz. Çünkü, bunda ruhsat açıktır. Kelime aynı kalmak sûretiyle lehçelerin değişmesi, harf ve harekenin farklılığı, kelimeler ve harfler arasındaki tertibin değişmesinde ruhsat açıkca görülüyor. Bazı insanların, bazı harflerin sıfatlarında kolaylık veya zorlukla karşılaştıklarını görüyoruz. Bazısına kalın okumak ince okumaktan, fetha okumak İmâleden, Izhâr yapmak İdğamdan kolay geliyor. Bunun zıddı da mümkündür. Öyleyse kelimeler, yahut harfler, yahut harekeler veyahut da tertip değişince, bu itiraza yer kalmaz.

d) Söylenen kırâatlardaki çeşitli ihtilâfların bir kelimede mevcut olması tasavvur edilemezki, kolaylık ve tercih işi düşünülsün.

Cevap: Bu itiraz, konumuz olan görüşlerin hakîkatini bilmemekten doğmuştur. Çünkü söylenen şey, bir kelimede yedi vechi iltizâm etmeksizin ve bu yedi çeşit ihtilâf Kur'ân'ın bazı yerlerine ayrı ayrı dağıtılmıştır demeksizin, kırâatta bütün ihtilâfların râcî olduğu yedi çeşit ihtilâftır. Şu halde ruhsat tahakkuk etmiştir. Bu vecihler mütevâtir, Sahîh, Da'if, Şâz bütün kırâatlardaki vecihleri, lehçelerdeki ihtilâflara varıncaya kadar, bütün ihtilâf yollarını topladıktan sonra, ruhsat ve kolaylıktan geriye ne kalıyor?

---

(395) Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, VI, 103-104.

e) Ruhsatın olduğunu kabul edelim. O zaman Sahabe'nin çoğu yazı yazamıyor ve yazılanı bilmiyor, ancak harfleri ve mahreclerini biliyorlardı.

Cevap: Onların çoğunun Ümmî olduğu muhakkaktır. Yalnız onlar her ne kadar bu «Yedi Harf» tabir olunan deyim ve isimleri — belki — bilmiyorlardıysa da, bütün Kur'ân-ı Kerîm'deki yedi harfi tatbikan biliyorlardı. Netice olarak, belki onlar, İ'râb ve kelime yapısı ile ilgili kanunları, isimleri ve deyimleri bilmeyebilirlerdi. Fakat bizim bildiğimiz bu isim ve kaideleri, bizden daha çok açık, berrak, fasîh bir şekilde telâffuz etmesini biliyorlardı ([396]).

21 — *Dr. Subhî's-Sâlih'in yedi harf ile ilgili görüşü:*

Bu zâtın, gerek Ebû'l-Fadl er-Râzî ve gerekse diğer üç âlimin görüşü hakkındaki tenkidini yukarıda zikretmiştik ([397]).

Dr. Subhî's-Sâlih diyor ki: «Yukarıda geçen bu fikirlerin biri üzerinde karar kılamayacağımıza göre, bizim, akıl ve naklin çarpışmadığı, fikirlerin en doğrusuna götüren, ifrât ve tefrîtten en uzak olan bir neticeye varmamız gerekiyor» ([398]).

«Yedi Harf»ten maksat (daha iyisini Allah bilir), İslâm Ümmetine Allah'ın lûtfettiği yedi vecihdir. Kur'ân okuyan, bunlardan hangi vecihle okursa doğrudur».

«Kur'ân'a mahsus olan bir lâfzın edâsı ne kadar çoğalırsa çoğalsın, kırâatı da ne kadar çok çeşitli olursa olsun, ondaki bu değişiklik, gelecek olan yedi vecihten dışarıya çıkmaz:

A — İ'râb vecihlerindeki ihtilâf. Bunda mânânın değişip değişmemesi müsâvîdir.

a) Mânânın değiştiğine örnek: فَتَلَقّٰى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ

([399]) âyetinin « آدم » lâfzının hem Ref'a, hem de Fetha ile, « كلمات » lâfzının hem Kesre, hem de Ref'a ile

---

(396) Menâhilü'l-İrfân, I, 157-160.
(397) Bak: S. 86 ve 89.
(398) Mebâhıs fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 114.
(399) el-Bakara, âyet: 37.

okunması (400); رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا (401) âyetinin «رَبَّنَا بَاعِدْ ، رَبُّنَا بَاعَدَ ، رَبَّنَا بَعِّدْ» (402) okunuşu.

b) Mânâsı değişmiyene misâl: وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ (403) âyetinin, وَلَا يُضَارُّ ve وَلَا يُضَارَّ (403) şeklinde okunuşu.

B — Harflerdeki ihtilâf : Bu da şu şekillerde tezâhür eder :

a) Yazının şekli değişmeksizin, mânânın değişmesi ile olur. Buna aynı zamanda «noktalardaki ihtilâf» da denir. Misâli : « يعلمون » ve « تعلمون » gibi. «İmâm Mâlik'e bu iki kelimeden soruldu. O da: Onların ihtilâflarında bir sakınca (beis) görmüyorum» dedi (404).

b) Mânâ bozulmaksızın, yazı şeklinin bozulmasıyle olur. Meselâ : وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا (405) âyetinin « ننشرها » okunması, « الصراط » (406) kelimesinin Sîn (س) ile okunması, « السراط » gibi.

C — İsimlerin, müfred (tekil)lik, tesniyelik, cem' (çoğul)lik, müzekkerlik, müenneslik hususlarında ihtilâfı. Meselâ : وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (407) âyetini, hem « لأماناتهم » (çoğul olarak), hem de « لأمانتهم » (müfred olarak) okunması. (İbnu Kesir, müfred, (tekil); diğerleri çoğul olarak okur. Bk. İthâf, S. 317).

---

(400) İthâf, S. 134.
(401) Sebe', âyet : 19.
(402) Aynı âyetin tevcihi için bak: S. 90.
(403) el-Bakara, âyet : 282. Âyetin tevcihi için bak: S. 87.
(404) el-Bürhân, I, 222.
(405) el-Bakara, âyet : 259. Bak: S. 88.
(406) el-Fâtiha, âyet : 5. Bak: S. 93.
(407) el-Mu'minûn, âyet : 8. Bak: S. 90.

Hz. Osman'a nisbet olunan mushaflarda « لأمنتهم » (yani Elif'siz olarak) yazılmıştır. Bunun da iki vechi vardır:

a) Müfred okunduğu zaman «cins» kastedilir, cinste de çoğulluk mânâsı vardır.

b) Cem' okunduğu zaman ise, fertlerini istiğrâk içindir. İstiğrâkta da cinsiyet mânâsı vardır. Bir emânete riâyet, emânetlere riâyet gibidir ([408]).

D — Bir kelimenin, diğer bir kelime ile değişmesi sûretiyle meydana gelen ihtilâflar. Bu durumda ekseriyetle, her iki kelimeden birisi, diğerinin mürâdifidir. Bu da iki şekilde olur :

a) Bir kabilede, her iki kelimeden birisi, diğerini geride bırakmış olabilir. Meselâ : كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ([409]) ve « كالصوف المنفوش » kırâatları gibi.

b) Değiştirilen her iki kelimede, mahreclik yönünden yakınlık vardır. (Diğer bir deyimle, her iki kelimenin mânâ yönünden yakın olması, lâfız yönünden de yakın olmasını gerektirmiştir.) Meselâ : وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ([410]) ve « طلع منضود » kırâatları gibi. Bu durumda, Ayn (ع) harfi ile Hâ (ح) harfinin mahrecleri birdir, ikisi de boğaz'dan çıkar.

İbnu Mes'ûd'un فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ([411]) âyetinde « ايديهما » yerine « ايمانهما » kırâatine gelince, bu kırâat Şâzdır. Çünkü «âhâd» tarîkıyla gelmiştir ([412]).

E — Bütün Arapların lisânında, yahut Hâs tâbirin terkibinde, takdim ve te'hir yönü bilinen hususlarda, takdim

---

(408) Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 116.
(409) el-Kâri'a, âyet : 5. Tevcihler için bak: S. 91.
(410) el-Vâkı'a, âyet : 29.
(411) el-Mâide, âyet : 38.
(412) Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 117.

ve te'hirle meydana gelen ihtilâflar. Meselâ: إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى

(413) âyetinde « فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ » (Hamze, el-Kisâî ve Halef'in kırâati) ve « فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ » . (414) (diğer İmâmların kırâatı) gibi.

Birinci veche göre mânâ: «Mü'minler, düşmanla savaşa koşuyorlar» (415) demektir.

İkinciye göre ise: «Mü'minler, Allah'ın kendilerini şehid etmesini arzu ederek, savaş meydanına hasret duyuyorlar» (415) demektir.

Hz. Ebû Bekir'e nisbet olunan وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ (416) âyetini « وجاءت سكرة الحق بالموت » kırâatine gelince: Bu kırâat, tevâtür derecesine yükselememiş, âhâd tarîkı ile gelmiştir; Sahâbe'nin icmâ'ına muhâlif olup, şâz bir kırâattir. Bununla kırâat, Mushafa uymadığı için, câiz değildir (417)

F — Ziyâde ve noksanla meydana gelen ihtilâflar. Âdetlerine göre Araplar, bazan «câr» ve «atf» edatlarını hazfederler, bazan da isbat ederler. Bunun misâli Kur'ân-ı Kerîm'de çok azdır.

Ziyâdeye örnek: وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا (418) âyetini, İbnu Kesîr « من تحتها » yani « من » ziyâdesiyle okur (419). Bu kırâatların ikisi de mütevâtir kırâatlar

---

(413) et-Tevbe, âyet: 111. Meâli: «Şübhesiz ki Allah, Hak yolunda (muhârebe ederek düşmanları) öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını ve mallarını — kendilerine Cennet (vermek) mukâbilinde — satın almıştır».

(414) İthâf, S. 245.

(415) Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 117.

(416) Kaaf, âyet: 19.

(417) el-Bürhân, I, 335-336.

(418) et-Tevbe, âyet: 100.

(419) İthâf, S. 244.

olup, İmâm Mushaf'a uygundurlar (420). Ziyâdeli olan Mekke'lilerin, ziyâdesiz olan da diğer şehirlilerin Mushâflarına uymaktadır (421).

Noksan olana örnek: « قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا » (422) âyetini İbnu Âmir Vâv (و) sız okur. Bu kırâat da Şam'lıların Mushâf'ına uymaktadır. « والذكر والأنثى » (423) kırâati. (Yani « ما خلق » olmaksızın).

Ziyâde ile olan âhâd kırâatlar epeyce vardır. Bunların hepsi, tefsir ve açıklamak için konulmuş olup, bunları «Yedi Harf» den bir harf saymaya imkân yoktur (424). Her ne kadar İbnu Mes'ûd'un Mushaf'ında bulunmuş olsalar da (425).

G — Lehçelerin ihtilâfından doğan kırâatlar. Bunlar, fetha ve İmâle'de, terkîk ve tefhîm'de, hemze ve teshîl'de, mudâra'at harfinin meksûr olmasında, bazı harflerin kalbedilmesinde, müzekker mîm (م) inin işbâında, bazı harekelerin İşmâm'ında olur. Örnekler:

« موسى » ve « عيسى » gibi kelimelerin İmâle ile okunması (426); « خبيرا » « بصيرا » kelimelerinde Râ (ر) harflerinin terkîk ile okunması; قَدْ أَفْلَحَ (427), « قل أوحي » (428) ve خَلَوْا إِلَى (429) âyetlerinde, hemze (ء) nin harekesini, kendisinden önceki harfe vermek (nakil)le kırâat etmek; « تِسْوَدُّ ، نِعْلَمُ ، نِعْلَمُ » ...kelimelerinde mudâra'at

---

(420) el-Bürhân, I, S. 336.
(421) Mebâhis, S. 118.
(422) İthâf, S. 146.
(423) Velleyl, âyet: 3. Bak: S. 96.
(424) Mebâhis, S. 119.
(425) el-Bürhân, I, S. 215.
(426) Bak: S. 98.
(427) el-Mü'minûn, âyet: 1.
(428) el-Cinn, âyet: 1.
(429) el-Bakara: âyet: 14.

harfini kesre ile kırâat etmek; « حتى » yerine « عتى » şeklinde kırâat; « منهمو ، عليهمو » gibi kelimeleri sıla ile okumak bunun misâlleridir (430).

Dr. Subhî's-Sâlih, kendi görüşünü açıkladıktan ve haklı olduğu kanâatini de savunduktan sonra, diyor ki: «İncelediğimiz bu «Yedi Vecih», Kur'ân'ın edâsındaki bütün ihtilâfları içine alır. Yoksa biz, bir kelimede, bu «Yedi Vech»in mevcût olmasının zarûrî olduğunu kastetmiyoruz. Bazan birçok kelimelerde iki veya daha çok vecih bulunur, bazan da yalnız bir vecih bulunur. Bizim burada kastımız, birçok ihtilâflar meydana çıkınca, bu ihtilâfların vârid olduğu münâsib bir vecihtir» (431).

«Kendilerine Kur'ân, «Yedi Harf» üzerine nâzil olan Ashâb'a gelince: Resûlüllah (s.a.v.), onların arasında idi. Onlara «Yedi Harf»le okur ve mâhiyetini onlara haber verirdi. Onların çoğu, okuma ve yazma bilmeyen ümmî kimselerdi. Onlara «Yedi Harf»ten maksadın ne olduğunu tahdide lüzûm yoktu. Çünkü onlar, Kur'ân'ın tümündeki ihtilâf vecihlerinin, bu «Yedi Vech»in dışına çıkmayacağını biliyorlardı. Resûlüllah (s.a.v.)in kendilerine haber verdiği, bu «Yedi Harf» e dayanan kırâatlar, amelî olarak toplanmıştı» (432).

Bu son görüşü, hem bu görüşten evvelki dört büyük âlimin varmış oldukları neticelerin bir özeti olması, hem de tenkîd konusu hususların giderilmiş olması bakımından itimâda şâyân görmekteyiz.

Buraya kadar «Yedi Harf»le ilgili fikir ayrılıklarını, bu fikirler üzerindeki tenkîd ve münâkaşaları —elde edebildiğimiz imkânlar nisbetinde— görmüş bulunuyoruz. Şimdi aynı konu ile ilgili diğer bazı hususları gözden geçirelim.

---

(430) Dr. Subhî's-Sâlih'in görüşü için bak: Mebâhis, S. 114-119.
(431) Mebâhis, S. 123-124.
(432) Aynı eser, S. 124.

BU YEDİ İHTİLÂF'IN KULLANILDIĞI YERLER:

Evvelâ şunu söylemek yerinde olurki, bu ihtilâf, tezâd ve çelişik olmaktan uzaktır. İbnu Kuteybe, genel olarak ihtilâfı iki kısma ayırıyor ([433]).

a) **Tezâddın ihtilâfı,**

b) **Teğayyürün ihtilâfı.**

a) Tezâddın ihtilâfı câiz değildir. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de hiçbir şey bulunamaz. Ancak emir ve nehy hususundaki nâsih ve mensûhlar müstesnâ.

b) Teğayyürün ihtilâfı câizdir. Buna bir misâl vermek için, Sebe' Sûresi'nin 19. âyetini ele alalım:

ربنا باعد بين أسفارنا ([434]) emir sîğasıyla okunduğu zaman mânâsı: **«Ey Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır»;** ربنا باعد بين أسفارنا fiil-i mâdî siğasıyla okunursa, mânâsı: **«Rabbimiz seferlerimizin arasını uzaklaştırdı»** olur ([435]).

Bu iki mânâ, ayrı ayrı olsalar da sahihtirler.

Aynı şekilde Yûsuf Sûresi 31. âyet وأعتدت لهن متكأ in mânâsı: **«O (kadın), o (kadı)nlara yaslanacak bir yer hazırladı»;** وأعتدت لهن متكا şeklindeki kırâatta ([436]) ise

---

(433) Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân, S. 31.
(434) Sebe', âyet: 19.
(435) Ithâf, S. 359.
(436) Aynı eser, S. 264.

mânâ: «Onlar için bir turunç (veya ağaç kavunu) hazırladı» ([437]) olur. Her iki mânâ da — aralarındaki farka rağmen — doğrudur.

İhtilâfın cinsini tayin ettikten sonra — bu ihtilâfa mütevâtir kırâatların dışındaki kırâatlar da dâhildir — gördükleri vazifelere geçebiliriz.

a) Mütevâtir olan ve üzerinde icmâ' olunan bir kırâatin hükmünü açıklar. Meselâ :

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ ([437a]).

Meâlî : «Eğer mirâsı aranan erkek veya kadın, çocuğu ve babası olmıyan bir kimse olur ve onun erkek veya kız kardeşi bulunursa bunlardan herbirinin (hakkı) altıda birdir» âyetinde, Sâ'd b. Ebi Vakkâs'a nisbet edilen « من أم » ziyâdesi ile olan «وله أخ أو أخت من أم» kırâatı, buradaki kardeşliğin ana cihetinden olduğunu açıklamıştır ([438]) ve bunun üzerinde icmâ' vâkî olmuştur ([439]).

b) İhtilâf edilen bir hükümde tercihe şâyân olanını açıklar. Meselâ :

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

([440]).

Meâli : «O (yemin)in keffâreti de ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak, ya onları giydirmek, yahut bir köle âzat etmektir», âyetinin « مؤمنة » ziyâdesiyle okunmasıyla, yeminin keffâretinde imân şartının tercih edilmesinin gereği kendini göste-

---

(437) Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, S. 32.
(437a) en-Nisâ', âyet: 12.
(438) en-Neşr, I, 28; Menâhilü'l-İrfân, I, 140.
(439) Âyetle ilgili daha geniş malûmat için bak: M. Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili Yeni meâlli Türkçe Tefsir, İst. 1960, Nebioğlu Yayınevi, 2. baskı, II, 1309-1310.
(440) el-Mâide, âyet: 89.

rir. İmam Şâfi'î'nin görüşü bu olup, Ebû Hanîfe Hazretleri ise, yeminin keffâreti için âzat edilmesi lâzım gelen kölenin «mü'min» olması şartını kabul etmemiştir ([441]).

c) Muhtelif iki hüküm arasını bir araya toplar. Meselâ:

فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ ([442]).

Meâli : **«Hayız zamanında kadınlar(ınızla münasebet) den ayrılın, temizlendikleri vakta kadar kendilerine yaklaşmayın»** Âyet-i Kerîme'sini, Ebû Bekir, Hamze, el-Kisâî, حَتَّى يَطَّهَّرْنَ , diğerleri حَتَّى يَطْهُرْنَ ([442]) okurlar. Birinci okuyuş, kadının hayızdan temizlenmesi hususunda mübalâğa yoktur. Böyle olunca, iki kırâattan iki türlü hüküm çıkar. Bunlardan birisi, «kadının âdet kanı kesilip yıkanıncaya kadar, kocası kadına yaklaşamaz» demektir. Bu iki hükmün arasını birleştirmek lâzım gelince şöyle demek icâbeder. «Hayızlı kadına, âdeti kesilip temizleninceye ve yıkanıncaya kadar kocası yaklaşamaz» ([443]).

d) Şer'î ve fakat muhtelif iki durumdaki hükme delâlet eder. Meselâ :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ

([444]).

Meâli : **«Ey imân edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza**

---

(441) en-Neşr, I, 29; Tefsiru'l-Keşşâf, I, 480-481; Menâhilü'l-İrfân, I, 140.

(442) el-Bakara, âyet : 222; Ebû Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî, et-Teysir fi'l-Kırââti's-Seb', (Tahkîk : Otto pretzl), İstanbul, 1930, Devlet matbaası, S. 80.

(443) Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, İstanbul, 1335/1338, Evkâf-ı İslâmiyye matbaası, I, 140-141; en-Neşr, I, 29.

(444) el-Mâide : âyet : 6.

meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın» Âyet-i Kerîme'sini İbnu Âmir, el-Kisâî, Hafs وَاَرْجُلَكُمْ (Lâm'ın Fethasıyla); diğerleri ise وَاَرْجُلِكُمْ (445) (Lâm'ın kesresi ile) okurlar.

Birinci okuyuşa göre, بِرُؤُسِكُمْ üzerine atfolunmuştur ve abdestde ayakların meshedilmesinin farz olduğuna delâlet eder.

İkinci okuyuşa göre ise, وُجُوهَكُمْ üzerine atfolunmuş olup, ayakların yıkanmasının lüzûmunu gösterir. Resûlüllah (s.a.v.), meshin, mesh giyen kimse için; yıkamanın da mesh giymeyen kimse için olduğunu açıklamıştır (446).

e) Zâhirin zıddını iktizâ ettiren hükmü açıklamaya yarar. Meselâ :

يَاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ (447).

Meâli : **«Ey imân edenler, Cuma günü namaz için çağırıldığında Allah'ı zikretmeye koşunuz»** Âyetini, Hz. Ömer, İbnu Abbas ve İbnu Mes'ûd « فامضوا الى ذكر الله » (448) okumuşlardır. Mütevâtir olan فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ kırâatı ilk bakışta Cuma Namazına koşarak gitmenin lüzûmunu akla getiriyor. Halbuki durum bunu iktiza ettirmez. İşte mütevâtir olmamakla beraber, ikinci kırâat, akla gelen bu

(445) et-Teysir, S. 98.
(446) Ahkâmü'l-Kur'ân (Cessâs), II, 345-347; en-Neşr, I, 29; Menâhilü'l-İrfân, I, 141.
(447) el-Cum'a, âyet : 9.
(448) Tefsiru'l-Keşşâf, III, 231.

tevehhümü kaldırıyor. Çünkü « المضى » kelimesinin delâletinde «koşmak» yoktur (449).

f) Bazan bilinmeyen (müphem) bir lâfzı beyan eder. Meselâ : كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (450). Meâli : **«Atılmış renkli yün gibi»** Âyetini İbnu Mes'ûd ve Sa'îd b. Cübeyr « كالصوف المنفوش » (451) okumuşlardır. Bu kırâat, mütevâtir kırâattaki « العهن » kelimesinin «yün» mânâsına geldiğini açıklamaktadır (452).

g) Hakîkat ehline delil olur, sapıkları da reddeder. Meselâ : Allah Teâlâ Cennet ve Cennettekileri vasfederek buyurur ki : وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا (453).

Meâli : **«Orada herhangi bir yere baktığın zaman (büyük) bir nimet, bol bir (ihtişam ve) saltanat görürsün».** Bu âyette مُلْكًا kırâatı — cümhûrun — olduğu gibi, مَلِكًا (Mîm'in fethası ve Lâm'ın kesresiyle) kırâatı vardır. Bu ikinci kırâat, (âhirette, mü'minlerin Cenâb-ı Hakk'ı görmelerine ait olan inanışları hususundaki perdeyi açmıştır» (454).

h) Bazı âlimlerin fikirlerini tercih hususunda delil olurlar. Meselâ : en-Nisâ 43 âyetini, Hamze ve el-Kisâî « اولمستم النساء » (455) şeklinde (Lâm'dan sonra Elifsiz olarak), geri kalanlar ise Elif ile أَوْلَامَسْتُمُ النِّسَاءَ şeklinde

---

(449) en-Neşr, I, 29; Menâhilü'l-İrfân, I, 141.
(450) el-Kâri'a, âyet : 5.
(451) Fethu'l-Bârî, IX, 25.
(452) en-Neşr, I, 29; Menâhilü'l-İrfân, I, 141.
(453) ed-Dehr, âyet : 20.
(454) en-Neşr, I, 29; Menâhilü'l-İrfân, I, 141-142.
(455) en-Nisâ', âyet : 43.

okurlar ([456]). Buna göre aynı kelimeyi Hanefî Mezhebi âlimleri, cimâ'; Şâfi'î Mezhebi âlimleri ise sadece «dokunma» olarak ([457]) kullanmışlardır ([458]).

(456) et-Teysir, S. 96.

(457) Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u beyne fennî'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ılmi't-Tefsir, Mısır, 1349 H., Matba'a Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî, I, 433-434.

(458) Bu konu için bak: el-Bürhân, I, 326; el-İtkân, I, 83-84.

BU «YEDİ İHTİLÂF» KAÇ MÂNÂYA GELİR?

İbnu'l-Cezerî, gerek Sahîh ve gerekse Şâz kırâatlar olsun, bütün bu ihtilâfların, netice itibariyle iki mânâya geldiğini söylemektedir. Bunlar da:

a) Lâfızları farklı olup, mânâsı aynı olur. Bu ihtilâfın çok veya az olması aynıdır. Meselâ : « أرشدنا » ve « واهدنا »; « العهن » ve « الصوف » (459) gibi.

b) Lâfız ve mânâsı değişik olur. Meselâ : يُخَادِعُونَ ve يَخْدَعُونَ ; « يَكْذِبُونَ ve ؛ يُكَذِّبُونَ ; وَاتَّخَذُوا ve ؛ «وَاتَّخِذُوا ...gibi.

«Lâfız ve mânâsı bir olanda — ancak — kelimenin telâffuz şekli değişir. Hemzeler, Meddler, İmâleler, Nakıller... gibi kırâat âlimlerinin «Usûl» dedikleri şeyler, lâfız ve mânâyı değiştiren şeyler değildirler. Lâfzı telâffuz etmekte değişen bu sıfatlar, onu bir lâfız olmaktan çıkarmaz». Bu fikri, İbnu'l-Cezerî, Ebû Amr b. el-Hâcib (646/1248) den rivâyet ediyor (460). İbnu Teymiyye de «Fetvâ» sında aynı şeyi söylemektedir (461).

ez-Zerkeşî, İbnu'l-Hâcib'in «Yedi Kırâat, edâ kabîlinden olmamak şartıyla — Medd, İmâle, Teshîl... gibi — mütevâtirdir» sözünü zayıf buluyor ve diyor ki: «Hak olan Medd, İmâle... gibi şeylerin müşterek tevâtürde kullanılmasıdır... fakat Kurrâ' meddin ölçüsünde ihtilâf etmişlerdir... Meddin aslı mütevâtir olup, ihtilâf onun telâffuzunun keyfiyetindedir (462).

---

(459) en-Neşr, I, 29-30.
(460) en-Neşr, I, 30.
(461) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 46-47.
(462) el-Bürhân, I, 319.

okurlar [456] Buna göre aynı kelimeyi Hanefi Mezhebi âlimleri «cimâ'», Şâfi'i Mezhebi âlimleri ise sadece «dokunma» olarak [457] kullanmışlardır [458].

(456) et-Teysir, S. 96.

(457) Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u beyne fennî'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-Tefsir, Mısır, 1349 H., Matba'a Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî, I, 433-434.

(458) Bu konu için bak: el-Bürhân, I, 326; el-İtkân, I, 83-84.

BU «YEDİ İHTİLÂF» KAÇ MÂNÂYA GELİR?

İbnu'l-Cezerî, gerek Sahîh ve gerekse Şâz kırâatlar olsun, bütün bu ihtilâfların, netice itibariyle iki mânâya geldiğini söylemektedir. Bunlar da:

a) Lâfızları farklı olup, mânâsı aynı olur. Bu ihtilâfın çok veya az olması aynıdır. Meselâ : « أرشدنا » ve « واهدنا »; « العهن » ve « الصوف » (459) gibi.

b) Lâfız ve mânâsı değişik olur. Meselâ : يُخَادِعُونَ ve يَخْدَعُونَ ; «يَكْذِبُونَ» ve «يُكَذِّبُونَ» ; وَاتَّخَذُوا ve «وَاتَّخِذُوا» ...gibi.

«Lâfız ve mânâsı bir olanda — ancak — kelimenin telâffuz şekli değişir. Hemzeler, Meddler, İmâleler, Nakıller... gibi kırâat âlimlerinin «Usûl» dedikleri şeyler, lâfız ve mânâyı değiştiren şeyler değildirler. Lâfzı telâffuz etmekte değişen bu sıfatlar, onu bir lâfız olmaktan çıkarmaz». Bu fikri, İbnu'l-Cezerî, Ebû Amr b. el-Hâcib (646/1248) den rivâyet ediyor (460). İbnu Teymiyye de «Fetvâ» sında aynı şeyi söylemektedir (461).

ez-Zerkeşî, İbnu'l-Hâcib'in «Yedi Kırâat, edâ kabîlinden olmamak şartıyla — Medd, İmâle, Teshîl... gibi — mütevâtirdir» sözünü zayıf buluyor ve diyor ki: «Hak olan Medd, İmâle... gibi şeylerin müşterek tevâtürde kullanılmasıdır... fakat Kurrâ' meddin ölçüsünde ihtilâf etmişlerdir... Meddin aslı mütevâtir olup, ihtilâf onun telâffuzunun keyfiyetindedir (462).

---

(459) en-Neşr, I, 29-30.
(460) en-Neşr, I, 30.
(461) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 46-47.
(462) el-Bürhân, I, 319.

YEDİ HARF KUR'ÂN-I KERÎM'DE DAĞINIK (müteferrik) MIDIR?

Yedi Harf»in Kur'ân-ı Kerîm'de dağınık (müteferrik) olup olmaması hususunda, iki türlü fikir görmekteyiz. Bunlardan :

a) İbnu'l-Cezerî'ye göre «Yedi Harf» Kur'ân-ı Kerîm'de dağınık durumdadır. İbnu'l-Cezerî diyor ki: «Kim söylenen «Yedi Vecih»i içine alan muayyen bir kırâatla Kur'ân'ın tamamını veya bir kısmını okuyacak olursa, «Yedi Harf»in tamamını okumuş olmaksızın, zikrettiğimiz «Yedi Vecih»le okumuş olur (462a).

b) Ebû Amr ed-Dânî (444/1052) ye göre, «Yedi Harf» Kur'ân-ı Kerîm'de dağınık (müteferrik) değildir. Kur'ân'da «Yedi Harf»in tamamı yoktur, ancak bir kısmı vardır. Bir kimse kırâatlardan her hangi bir kırâat veya rivâyetle Kur'ân'ı okuduğu zaman, o «Yedi Harf» ten ancak bir kısmını okumuş olur. Bu fikir, «Yedi Harf»i «çeşitli Arap lügatları» olarak kabul edenlere göre sahihtir. Şüphesiz, herhangi bir rivâyete göre okuyan kimse için, bir defada, aynı harfi sâkin veya harekeli; Meftûh veya Merfu', veyahut aynı lâfzı takdim veya tehirle okumak mümkün değildir (463).

(462a) en-Neşr, I, 30.
(463) Aynı eser, I, 30-31.

«YEDİ HARF» İHTİLÂFININ HAKÎKATİ VE FAYDALARI

Bu ihtilâflardan maksadın tezâdların ihtilâfı olmayıp, bir teğayyür ve tenevvü' ihtilâfı olduğunu, İbnu Kuteybe'den rivâyetle söylemiş idik ([464]). Aynı şeyi İbnu'l-Cezerî de zikrediyor ([465]).

İbnu'l-Cezerî, bu ihtilâfların, ancak üç şekilde tezâhür edeceğini bildiriyor. Bunlar da:

a) Lâfız değişir, mânâ aynı kalır. Meselâ : « الصراط », « عليهم », « يؤوده »... lâfızları gibi ([466]).

b) Lâfız ve mânâ, her ikisi de — bir şeyde toplanmaları câiz olmakla beraber — değişir. Meselâ: el-Fâtiha'daki « مالك » (Mîm'den sonra Elif ile) ve « ملك » (elifsiz) kırâatı gibi. Çünkü her iki kırâatta da mânâ doğrudur; yani birinci kırâata göre mânâ: **«Din gününün sahibi»**; ikinci kırâata göre: **«Din gününün sultanı»** demektir.

يُكَذِّبُونَ ve يَكْذِبُونَ kırâatlarında da durum aynıdır. Çünkü her ikisinde de kastedilen münâfıklardır. Birinciye göre mânâ: **«Nebî (s.a.v.)i yalanlıyorlar»**; ikinciye göre ise: **«Kendileri hakkındaki haberlerde yalan söylüyorlar»** demektir ([467]).

c) Lâfız ve mânâ — bir şeyde toplanmaları câiz olmamakla beraber — değişir; fakat çelişmeyi gerektirmeyen bir cihetten de birleşirler. Meselâ : وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا

---

(464) Bak: S. 107. Aynı şey için bak: Menâhilü'l-İrfân, I, 178.
(465) en-Neşr, I, 31.
(466) en-Neşr, C. I, S. 49-50; Menâhil, C. I, S. 178-179.
(467) Aynı yerlerden.

([468]) âyetinde كُذِّبُوا (mechul sîgası ve Zâl'in şeddesiyle. Nâfî, İbnu Kesîr, Ebû Amr, İbnu Âmir ve Yâ'kub'un) ([469]) kırâatına göre mânâ: **«Peygamberler kat'î olarak biliyorlardı ki, kavimleri tarafından tekzib olundular»**; « كُذِبُوا » (Zâl'in şeddesiz olarak okunması ile. Âsım, Hamze ve el-Kisâî'nin) ([469]) okuyuşuna göre mânâ: **«Kendilerine peygamber gönderilen kavimler zannettiler ki, peygamberleri, kendilerine vermiş oldukları haberlerinde yalana çıkarılmışlardır»** olur.

Diğer örnek : وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ

([470]) âyetinde لَتَزُولُ (Birinci Lâm'ın fethası, ikincisinin ref' ile) kırâata göre إِنْ kelimesi ağırlıktan dolayı tahfîf olunmuştur. Mânâsı : **«Muhakkak onların tuzakları o kadar yüksek idi ki, o sebeple köklü dağları yerlerinden koparır»**; ikinci لِتَزُولَ (Birinci Lâm'ın kesresi, ikinci Lâm'ın fethası ile) kırâatına göre ise « إن » nâfiyedir. Mânâ da : **«Onların tuzakları, Muhammed (s.a.v.) in ve İslâm Dininin ortadan kalkması için dağlardan daha büyük olsa bile»** olur. Birinci kırâata göre, **«dağlar»** hakîki; ikinci kırâata göre ise **«mecâzî»** olarak kullanılmıştır ([471]). Kırâatlar arasında tezat ve tenâkuz diye bir şey yoktur.

---

(468) Yûsüf, âyet : 110. Meâli : **«Hatta o peygamberler (kavimlerinin îmânından) ümidlerini kesip de onların (va'dettikleri nusret-i ilâhiyye hususunda) muhakkak yalana çıkarıldıklarını zannettikleri sırada onlara nusretimiz yetişip gelmiş...»**.

(469) et-Teysir, S. 130.

(470) İbrahim, âyet : 46. Meâli : **«Hakikat, onlar (peygamberlere karşı) bir takım tuzaklar kurmuşlardı. Halbuki onların tuzaklarından dağlar yerinden oynayıp gitmiş olsa bile Allah katında onlara ait (nice nice) cezâlar vardır»**.

(471) en-Neşr, I, 50-51; Menâhil, I, 179.

Bundan dolayı Peygamberimiz (s.a.v.) den sahîh olarak sabit olan kırâatların hepsini kabul etmek mecburiyeti vardır. Bu ümmetten hiç biri o kırâatlardan birini reddedemez, onların hepsinin Allah katından indiğine imân etmek lâzımdır. Bir âyet diğerine göre ne ise, bir kırâat da diğer kırâata göre aynı kıymeti taşır. Hepsine imân etmek, ilmen ve amelen mânâsının tazammun ettiği şeylere uymak lâzımdır. Birinden dolayı diğerini, birbirine zıt zannederek, terketmek doğru değildir.

İşte Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) buna işâret ederek buyurmuşlardır ki: «Kur'ân hakkında ihtilâfa düşmeyiniz ve onun üzerinde münâkaşa etmeyiniz. Muhakkak o, zıtlık ve çelişmezlik arzetmez. Dikkat ediniz, İslâm Dininde cezâlar, kırâatlar ve Allah'ın emrettiği şeyler birdir. Şayet, birinin emrettiğini diğeri yasaklayan iki kırâat bulunursa, işte bu ihtılâftır ve (onların cezâlarında ve farzlarında değişmiyenlerin) hepsini toplar. Kim bir kırâat üzerine okuyorsa, ondan vaz geçmesin. Çünkü Kur'ân'ın bir harfini inkâr eden, tamamını inkâr etmiş demektir» ([472]).

İbnü'l-Cezerî, «Resûlullah (s.a.v.) in muhtelif şekilde Kur'ân-ı Kerîm okuyan iki kişiden her birine **«güzel okudun»** ([473]), **«doğru okudun»** ([474]), **«Kur'ân böylece indi»** ([475]) buyurmaları ve her birinin kırâatını tasvib etmeleri, bunlardan her birinin, Allah katından, bu kırâatlarla kat'î olarak indiğine bir işârettir» dedikten sonra, mühim bir noktaya parmak basmaktadır. O da, Fıkhî Mezheblerle, «Kırâat İlmi»ndeki mezhebler arasındaki farktır. Merhum müellif bu konuyu şöyle açıklıyor:

«Kırâat imâmlarının ihtilâfı, Kur'ân'ın kat'î olarak indiği bu vasıflariyle, Fukahâ (İslâm Hukukçuların) dan ayrılır. Kırâat İmâmlarının ihtilâflarının hepsi doğru ve haktır. Kur'ân, Allah katından inmiştir. Şüphesiz o, O'nun kelâmıdır. Fukahâ'nın ihtilâfları ise, ictihâda dayanan bir

---

(472) el-Fethu'r-Rabbânî ve Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 36-52; el-İbâne, S. 67-68; en-Neşr, I, 51; Menâhil, I, 143-144.
(473) Bak : S. 46.
(474) Bak : S. 47.
(475) Bak : S. 44.

ihtilâftır. Şüphesiz «Hakk» başka başka olamıyacağına göre, Fıkıh'da her mezheb —hata ihtimâli olmakla beraber— diğerine nisbetle doğrudur. Kırâat ilminde ise, kırâatların hepsi diğerine nisbetle hak ve doğrudur. Kat'î olarak bunu böyle bilir ve öyle inanırız. İnancımız şudur ki, ihtilâf vecihlerinden her birinin Sahâbe ve diğerlerine izâfe edilmesinin mânâsı, o kimsenin, o kırâati zabtetmiş, o kırâatı çok okumuş, okutmuş, ona devam etmiş ve ona meyletmiş demektir. Aynı şekilde, bu kırâatları ve harfleri kırâat imâmlarına ve râvilerine izâfe etmenin anlamı da, bu kâri', imâm, Kur'ân'ı okurken bu vecihle kırâatı seçmiş, diğerlerine o kırâatı tercih etmiş, onu okumaya devam etmiş, o kırâatla şöhret bulmuş ve bilinmiş; o vecihde kendisi kastolunmuş ve ondan alınmış demektir. Bundan dolayı, kırâat imâmlarından birine, herhangibir kırâatın izâfe edilmesi, o imâmın o kırâatı seçme ve ona devam etme yüklenişi olup, re'y ve ictihâda dayanan bir izâfet değildir» [476]

---

(476) en-Neşr, I, 51-52; el-Bürhân, I, 339-340.

KIRÂATLARIN ÇEŞİTLİ OLMALARININ FAYDALARI

a) Yeni İslâmiyete girmiş olan İslâm Ümmetini, Kur'ân-ı Kerîm'in indiği Kureyş lehçesi etrafında toplayan, kırâatların ihtilâfıdır. Kureyş lehçesi üzerinde, bilgi verirken, bu lehçenin geçirmiş olduğu safahât ve tercihe değer tarafları yukarda geçtiği için burada ayrıca bahsetmiyoruz (477).

b) Kırâat, İslâm ümmetine bir kolaylıktır. Bu konuya da yukarda işâret etmiştik. Burada aynı konu ile ilgili bazı hususlara işâret edelim: Kur'ân'ın ezberlenmesi ve nakledilmesinde bir kolaylık vardır. Şöyle ki, kendisine çok kolay gelen, daha kolayca anlayabildiği çeşitli vecihleri bulunan kelimeleri ezberleyen kimse, bu muhtelif kırâatların mânâlarını yerine getirir. Bilhassa bu kırâatların hattı bir ise, ezberlenmesi çabuk, telâffuzu kolaydır (478).

c) Her kırâat, bir âyet yerini tutmaktadır. Her kelimenin telâffuzu çeşitlendikçe, âyetlerin yerine geçer. Yani kelâm i'câzını muhafaza etmekle beraber delâleti müteaddit olur.

d) Bu ihtilâfların çoğalmasına nazaran, Kur'ân'da hiç bir tezat ve çelişme bulunmadığı gibi, her biri diğerini tasdik eder, açıklar, üslûbundaki yeknesaklık bozulmaksızın, biri diğerinin doğruluğuna şehâdet eder. İşte bu haslet, Kur'ân'ı Allah'dan tebliğ eden peygamberin doğruluğuna açık bir delil ve yüksek bir alâmettir (479).

e) Bu ümmetin ecir ve sevablarının çoğalmasına ve-

(477) Bak: S. 20-29.
(478) en-Neşr, I, 52.
(479) Aynı eser, I, 52-53.

sîle olur. Şöyle ki: Ümmet-i merhûme, bu kırâatlardaki mânâları anlayabilmek, her lâfzın delâletinden hükümler istinbât edebilmek, derin sır ve gizli işâretlerinden istihracta bulunmak, tevcîh, ta'lîl ve tercihden dolayı keşif ve nazarlarını onun hizmetine vermek, ilimlerinin kudreti nisbetinde açıklamalar yapmak ve anlayışlarının sonunda ona ulaşmak için bütün güçlerini ona sarfetmişlerdir (480). Cenâb-ı Hak da mü'minlerin haklarını zayi' etmediğini Âl-i İmran Âyet 195'de haber vermektedir:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى

(481).

Meâli : **«Nihâyet Rableri onlara icâbet etti. İçinizden gerek erkek, gerek kadın, bir iş yapanın amelini ben elbette boşa çıkarmıyacağım.»** Şu halde ücret de meşakkate göre olacağından, mü'minlerin Kur'ân'a hizmetleri, onların Allah katındaki rütbelerinin yükselmesine sebeb olacaktır.

f) Kırâatlar, bu ümmetin diğer ümmetlere olan üstünlüğünü açıklamaktadır. Çünkü bu ümmet rablerinin kitabını büyük bir alâka ile kabul etmişler, onu çok güzel karşılamışlar, kelime kelime ondan bahsetmişler, sîğa sîğa onu keşfetmişler, onun doğruluğunu açıklamışlar, Tecvidine son derece dikkat etmişlerdir. Hattâ onu tahriften himâye etmişler, onu eksiklik ve sapıklıktan muhafaza etmişler; harekesini, sükûnunu, harflerin ince ve kalın okunuşlarını ihmâl etmemişlerdir. Hattâ medlerin ölçülerini ve imâlelerin farklarını zabtetmişler, harfler ve sıfatların aralarını ayırmışlardır. Ümmetlerden hiç birinin fikri, bu doğru yolu bulamamıştır. Buna ancak Allah'ın ilhamiyle ulaşılabilir (482).

g) Allah Teâlâ, bu yüksek ümmet için, Rablerinin kitabını kendilerine isnâd etmek sûretiyle, yüksek makamla-

(480) en-Neşr, I, 53.
(481) Âl-i İmrân, âyet : 195.
(482) en-Neşr, I, 53.

rı ve büyük nimetleri bir araya getirmiştir. Bu ilâhî sebebin kırâatlar sebebine muttasıl (bitişik) olması, Allah Teâlâ'nın bu Muhammed (s.a.v.) ümmetine bir tahsîsi, hak ma'bud olan Allah'a kulluk eden bu milletin kadrini yükseltmesidir. Her Kur'ân okuyan kırâatını nakil ile aslına ulaştırır, dinsizlerin şüpheleri de ona ulaşmakla izâle olunur ([483]).

h) Allah'ın azîz olan kitabını muhâfaza etmekte ve korumaktaki sırrının zuhûrudur. Çünkü Allah Teâlâ hiç bir asrı ve hiç bir yeri, Allah'ın kitabını nakleden, hurûf ve rivâyetlerini kuvvetle ayakta tutan, vecihlerini ve kırâatlarını tashîh eden bir imâmdan boş bırakmamıştır. Böyle bir zatın mevcûdiyeti, asırları devam ettiren bu kuvvetli sebebin varlığına âmil olduğu gibi, Allah'ın yarattığı bu sebebin ebedî oluşu da, mushaflarda ve sadırlarda Kur'ân-ı azîmüşşan'ın ebedî oluşunun bir delîlidir ([484]).

---

(483) en-Neşr, I, 53.
(484) Aynı eser, I, 53-54.

«YEDİ HARF» HAKKINDA İLERİ SÜRÜLEN ŞÜPHELER VE CEVAPLARI:

Her konuda olduğu gibi, İslâm âlimleri bu konuda da, gerek İslâm düşmanlarının ve gerekse müslüman olduğu halde bilgisizliği sebebiyle şüpheye düşen kimselerin tereddütlerine cevaplar vererek, hakîkî müslümanları aydınlatmışlardır. Şimdi biz burada, bu konu ile ilgili olarak ileri sürülen veya ileri sürülmesi ihtimâl dahilinde bulunan bu şüpheleri zikrederek, elimizden geldiği kadar, cevaplarını vermeğe — Allah'ın izniyle — çalışacağız.

a) Eğer: «Kur'ân'ın "Yedi Harf" üzerine indiği hakkındaki Hadîslerle Kur'ân'da ihtilâfın olduğu, halbuki Kur'ân'da en-Nisâ' 82. âyeti (Âyetin meâli için bk. S. 57) ile kendisinde ihtilâfın bulunmadığı haber verilmektedir. Bu ise bir tenâkuzdur» denirse:

Cevap : Bu Hadîslerle sâbit olduğu ihtilâf ile, Kur'ân'ın reddettiği ihtilâf arasında hiç bir alâka yoktur. Konumuzla ilgili Hadîs-i Şerifler, Kur'ân-ı Kerîm'in edâsı ve lâfızlarının telâffuzu ile ilgili, yedi vechi geçmiyen, Nebî (s.a.v.) den alınması şartiyle, tenakuz ve tezad olmayan tenevvü (çeşitlenme) anlamında bir ihtilâfı haber vermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in reddettiği ihtilâf ise, tenâkuz ve Kur'ân'ın mânâları ve öğrettiği şeyler arasındaki — telâffuz ve edâsındaki farklılık sâbit kalmakla beraber — mübâyenettir.

Bu açıklama göstermektedir ki, Kur'ân'ın «Yedi Harf» üzerine inmesinin mânâsı, tenâkuz ve çelişmeyi gerektirmez. Kur'ân'ın mânâsında ve delâletinde zıtlık yoktur. Kur'ân'ın hepsi, halkaları bitişik, sûre ve âyetleri muhkem — kırâat vecihleri ne kadar çok olursa olsun, edâ san'atı

ne kadar çeşitli olursa olsun — baştan sona kadar birbirini tutan bir dizidir ([485]). Bilhassa burada, İbnu'l-Cezerî'nin bu ihtilâfın hakîkatını anlatan beyanatına işaret etmek isteriz. (Bu kısmı 114-118. sayfalarda zikrettiğimiz için, burada tekrarına lüzum görmüyoruz).

b) Bazıları şöyle demektedir: «Kırâatlardaki bu ihtilâflar, Kur'ân'da şek ve şüphenin bulunduğu kanaatını bırakıyor. Bilhassa, bazı rivâyetlerdeki, mürâdif kelimelerden birinin veya mânâsında çelişme bulunmayan lâfızların seçilmesi, meselâ Ebû Bekre Hadîsini:

«كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ ، مَا لَمْ تَخْتِمْ آيَةَ عَذَابٍ بِرَحْمَةٍ أَوْ آيَةَ رَحْمَةٍ
بِعَذَابٍ نَحْوَ قَوْلِكَ : تَعَالَ وَأَقْبِلْ وَهَلُمَّ وَاذْهَبْ وَأَسْرِعْ وَعَجِّلْ» (486)

ve İbnu Mes'ûd'un bir adama ed-Duhân Âyet 44 de

طَعَامُ الأَثِيمِ (487) « طعام اليتيم » veya « طعام الفاجر »

([488]) okunmasını öğretme durumunu düşünürsek, bu şüphelere hak vermemek elden gelmiyor.»

Cevap: Kırâatların ihtilâfı, Kur'ân'ın hepsinin Allah katından indiği hakkında şüphe bırakmaz.

Bu şüphenin dayandığı rivâyetlere gelince: Biz, bir kimsenin kendi kanaatine uygun olan mürâdif bir lâfzı, veyahut mânâ yönünden çelişme arzetmeyen bir lâfzı tercih ve kabul etmesi fikrini kabul etmiyoruzki bu, Kur'ân hakkında bir şüphe bırakmış olsun. Bil'akis bu rivâyetlerin göstermiş olduğu netice, Allah Teâlâ'nın kullarına kolaylık göstermiş olması — bilhassa Resûlüllah (s.a.v.) in risâletinin ilk zamanlarında — Müslümanların dillerine kolay geleni okumalarına müsaadesi demektir. Allah katından inmiş

---

(485) Menâhilü'l-İrfân, I, 178-180.
(486) Hadîs için bak: S. 50 ve 51.
(487) ed-Duhân, âyet: 44.
(488) Bak: S. 80.

olması şartıyla, aynı mânâda, mürâdif lâfızlardan biri ile kırâat, genişlik cümlesindendir. Bu lâfızların hepsi, Rûh'u'l-Emin vasıtasıyle, Muhammed (s.a.v.) in kalbine, Allah tarafından inmiştir. Resûlüllah (s.a.v.) onu insanlara okumuş, insanlar Kur'ân'ı ondan dinlemiş, bundan sonra Allah, neshini dilediğini neshetmiş, ebedî kalmasını istediğini de ibkâ etmiştir.

Resûlüllah (s.a.v.) in Ashâbından, kırâat hususunda ihtilâfa düşen ve münakaşa eden iki kişiden her birine, okuttuktan sonra: «**Bu, böyle nâzil olmuştur**» buyurmaları; sahâbeden olanların da «**onu, bana Resûlüllah (s.a.v.) okuttu**» demeleri; Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberinden Kur'ân'ı değiştirmesini istiyenlere,

قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ

إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (489)

Deki: «Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, vahy olunagelenden başkasına tâbi olmam. Eğer Rabbim'e isyan edersem, şüphesiz büyük günün azâbından korkarım» âyetiyle cevap vermiş olması, Kur'ân'ın tamamının Allah katından inmiş oluşunun en büyük delilidir. Ve bundan açık olarak anlaşılmıştır ki, Allah'ın kelâmı, Resûlünün kelâmı değildir.

Zâten ümmetin icmâ'ı da, Kur'ân'ın nazmı hususunda ne üslûbu, ne lâfızları ve ne de edâsındaki kanun yönünden, hiç bir beşerin tesiri olmadığı hususundadır.

Yukarıda zikredilen Âyet-i Kerîme, Resûlüllah (s.a.v.) in Kur'ân-ı Kerîm'i herhangi bir şekilde tebdîl edemiyeceğini, şâyet böyle bir şey bahis konusu olsa, bunun Allah katında cezayı icâb ettiren bir şey olduğunu bildirdikten sonra, İbnu Mes'ûd, hatta ondan daha büyük bir kimsenin, Kur'ân lâfızlarını kendi kanaatına göre değiştirmesini düşünmeye imkân bırakmaz.

---

(489) Yûnüs, âyet: 15.

İbnu Mes'ûd'a nisbet olunan rivâyetteki, onun bir adama « طعام الأثيم » yerine « طعام الفاجر » okutması, İbnu Mes'ûd'un her iki rivâyeti Resûlüllah'dan duymuş olduğunu gösterir. İbnu Mes'ûd, adama birinci kırâatın zor geldiğini görünce, ikincisini okumasına işâret etmiştir. Çünkü her iki kırâat da Allah katından inmiş ve fakat ikincisi arza-i ahîrede kaldırılmıştır.

Yukarıda geçen Ebû Bekre Hadîsi de, herkesin — zıt olmamak şartiyle — Kur'ân'dan dilediğini seçmesinin doğru olduğu anlamına gelmez. Bu Hadîs ve benzerleri, Peygamberimiz tarafından, Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu «Yedi Harf» ihtilâfları bir darb-ı mesel olarak ifâde buyurulmuştur. Çünkü bu lâfızların mefhumları uygun, mânâları müteşâniddir. Aralarında anlaşmazlık ve farklılık, zıtlık ve çelişme, biri diğerine muhâlif — rahmetin, azâbın zıddı olduğu gibi — bir mânâ yoktur. Yoksa doğrudan doğruya, bir harfin diğer bir harfle, bir âyetin diğer bir âyetle değişmesi hususunda, böyle bir fikrin icmâ-ı ümmete aykırı ve fâsid olduğunu İmam Nevevî «Sahîhu Müslim bi şerhı'n-Nevevî» de el-Kâdî Iyâd (544/1149) dan naklediyor (490).

ez-Zerkânî, müttefekunaleyh olan bir Hadîsi, bu bahsi teyîd eder mahiyette görüyor ve onu bir delîl olarak kullanıyor. Şöyle ki: Berâü b. Âzib'e Resûlüllah (s.a.v.) uyumadan evvel okuması için bir duâ öğretiyor. Bu duânın bir yeri metin olarak şöyledir: « ونبيك الذي أرسلت » Berâü b. Âzib, duâyı Resûlü Ekrem'e tekrar ederken, « ونبيك » yerine « ورسولك » kelimesini kullanıyor, bunun üzerine Resûlüllah (s.a.v.) «hayır, ونبيك » diyerek, buna mâni oluyor (491). Halbuki her iki kelime de doğru ve birbirinin yerinde kullanılmaları da muhâl değildir.

Öyle ise, Resûlüllah bir duâda, mürâdif iki kelime arasında seçme yapmaya mâni olursa, nasıl olur da bazı câhillerin dediği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de « عزيز حكيم »

---

(490) Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî, VI, 100-101.
(491) el-Lü'lü-ü ve'l-Mercân, III, 297-298, Hadîs No: 1734.

yerine « غفور رحيم », « سميع عليم » denmesini câiz görür? (492)

c) Bazıları: «Kur'ân'ın yedi harf üzerine inzâli, onun yalnız Kureyş lisânı üzerine inmiş olarak takarrur etmesine uymaz ve lisândaki birliğin de elden gitmesine sebeb olur» diyorlar.

Cevap : Kur'ân'ın «Yedi Harf» üzerine inmiş olması, onu Kureyş lisânı üzerine takarrur etmesine münâfi değildir ve lisân birliğini de bozmaz. Çünkü, Kur'ân-ı Kerîm'in indiği yedi vechin hepsi, Kureyş lügatında vâki olmuştur, Kureyşliler, Kur'ân-ı Kerîm inmeden önce, bütün Arap kabileleri arasında dolaşıyorlar, sosyal durumları sebebiyle, çeşitli vesîlelerden — meselâ panayırlar, Hacc, Eyyâmü'l-Arap... gibi — faydalanarak kulağa hoş gelen kelimeleri alıyorlar, ağır olan bazı kelimeleri yumuşatıyorlar; hâsılı, Kureyş lügatı bütün Arap kabîleleri arasında seçilmiş lügatların mecmûu oluyor. Dolayısıyla da bu kabile, onlar içinde şeref ve itibârın en yükseğine erişiyor.

İşte Kur'ân, Kureyş lehçesinin Araplar arasında genel bir lisân olması sonunda, o lügat üzerine iniyor. Tabiî ki bu, Cenâb-ı Hakkın hikmeti gereğince tecellî ediyor.

Şayet Kur'ân, Kureyş lügatından başka bir lügatla inmiş olsaydı, bu Araplar arasındaki ırkî ve asabî dalgalanmalara sebeb olur, her kabile kendi dilini tercih edeceği için, Araplar ebedî olarak bir araya gelemezlerdi. Bu konuda diğer bir endîşe de, Araplar, Kur'ândan şüphe edecekler ve ona birçok iftiralarda bulunacaklardı. Çünkü Kur'ân ile Resûlüllah (s.a.v.) in Hadîsleri arasındaki büyük farkı anlayamayacaklardı. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm, büyük bir i'câz ile inince, onu teslim etmek mecburiyetinde kaldılar (493). Hz. Ömer ve diğer birçok Arap şâir ve ediplerinin, Kur'ân'ın belâğat ve i'câzı karşısındaki tutumları, bunun en bâriz delilleridir.

Diğer bir kısımları: «Yedi Harfin mânâsı, malûm olan

(492) Menâhil, I, 170-172.
(493) Menâhilü'l-İrfân, I, 172-173.

Yedi Kurrâdan menkûl olan Yedi Kıraattan başka birşey değildir» diyorlar.

Cevap : Böyle bir hükümde bulunan kimselerin Kur'ân ve Hadîs ilimleri ile ilgileri yoktur. Bunun yanlış bir fikir olduğu hakkında yukarıda geniş bilgi verilmiş idi (494). Burada aynı konuya iki yönden cevap vermeye çalışacağız:

1 — Evvelâ, Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu yedi harf âmm, yedi imâma nisbet olunan yedi kırâat ise, ondan ehasdır. Allah'ın kitabını indirdiği bu vecihleri, Resûlüllah (s.a.v.) okumuş ve Ashâbına okutmuştur. Bu yedi imâma nisbet olunan kırâatlara, tilâveti mensûh olanlar, Şâz, münker... kırâatlar dahil olmadığı halde, yedi harfe dahildirler.

2 — Resûlüllah (s.a.v.), yedi harfle ilgili Hadîs-i Şerifi îrâd buyurdukları zaman, henüz yedi kırâat mevcût değil idi. Böyle olunca, Resûlüllah (s.a.v.) efendimizin, gerek kendisini ve gerekse Ashâbını, ancak, Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harfle okumaya mecbur edişi — yedi imâmın seçtiği kırâatları öğreninceye kadar — muhâl olurdu. Bunun için de iki buçuk asırdan fazla beklemeleri lâzım gelecekti. Halbuki gerek bu yedi imâm ve gerekse diğerleri, kırâatı Ashâbtan ve Tâbiînden almışlardır. Öyle olunca bu şüphe «bâtıl bir devir» üzerine kurulmuştur.

Diğer yönden, eğer biz bu şüpheyi haklı görecek olursak, hâşâ, Resûlüllah (s.a.v.) in, yedi harf ile ilgili Hadîs-i Şerifinin, yedi kırâat doğuncaya kadar faydadan uzak telâkkî edilmesi gerekir. Halbuki gerek Hz. Peygamberin, gerekse Ashâbının ve gerekse Tâbiînin, yedi harf üzerine kırâat ettikleri vâkıası, bu isnâdı yalanlamaktadır (495).

Bu konuya İbnu'l-Cezerî'nin, İsmail b. İbrahim b. Muhammed el-Ğurab (414/1023) dan «eş-Şâfî» isimli kitabında zikrettiği şu mütâlâ ile son veriyoruz: «Eğer yedi harf ile ilgili olan Hadîs-i Şerif, Tâbiînden sonra doğan yedi kurrânın kırâatlarına hamledilecek olursa, bu yedi imâmın doğup onlardan kırâat alınıncaya ve Sahâbeden hiçbirinin

---

(494) Bak: S. 60-62.
(495) Menâhilü'l-İrfân, I, 174-175.

de, yine aynı zevâtın doğup ve onların seçmiş oldukları yedi kırâatı onlardan öğreninceye kadar, Kur'ân okumasının câiz olmaması gerekir. Bunu söyleyen kimse câhildir. Ben, bunun halktan bir kısmının cehâleti sebebiyle söylediğini zikrettim. Onlar, haberde vâkî olan bu yedi imâma uyma hususunun, yedi harf anlamına geldiğini zannettiler. Halbuki onların bu tahminleri doğru değildir. Bilâkis, kırâati alma yolu, sika bir imâmdan kelime bekelime diğerine intikâl sûretiyle, Nebî (s.a.v.) e vâsıl olmaktır» ([496]).

(496) en-Neşr, I, 46-47.

YEDİ İMÂMIN KIRÂATLARI, YEDİ HARFTEN BİRİ MİDİR?

Yedi imâma nisbet olunan yedi kırâatın, «Yedi Harf» ten biri veya tamamı olup olmayışı, İslâm âlimleri arasında, bir hayli birbirinden farklı fikirlerin ileri sürülmesine sebeb olmuştur. Bu bahsi aynı zamanda «Hazret-i Osman'a nisbet olunan mushaflarda yedi harfin hepsi mevcut mudur, değil midir?» şeklinde incelemek de mümkündür.

İbnu'l-Cezerî, bu konuyu incelemeğe koyulunca, konunun önemine işâret ederek: «Bu, büyük bir meseledir, bunda âlimler ihtilâf etmişlerdir» ([497]) der.

Ebû Şâme aynı konu ile ilgili olarak: «selef, Kur'ân'ın inzâl olduğu yedi harf hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bugün insanların elinde bulunan mushaflarda yedi harf toplanmış mıdır? Yoksa yedi harften yalnız bir harf mi vardır?» ([498]) diyerek, ihtilâfın varlığına dikkatimizi çekiyor.

Şimdi bu görüşlere geçelim :

1 — İslâm Hukukçuları (Fukahâ), kırâat imâmları ve kelâmcılardan bir gurup, Hz. Osman'a nisbet olunan mushafların yedi harfin tamamını içine aldığına kâni olmuşlardır. Bunlara göre Muhammed (s.a.v.)'in ümmetine, Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu yedi harften herhangi birinin naklinde ihmâlkârlık göstermek veya onu terketmek câiz değildir. Bununla beraber Ashâb-ı Güzîn, İmâm Mushaf'ın nakli ve ondan başkasının terkedilmesi hususunda ittifak etmişlerdir. Bu grupta olanlar : «Yedi harften bazısının kırâatinin terk edilmesi câiz değildir» ([499]) demişlerdir.

---

(497) en-Neşr, I, 31.
(498) Fethu'l-Bârî, IX, 26.
(499) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 51-52; Fethu'l-Bârî, IX, 26-27; en-Neşr, I, 31; Menâhilü'l-İrfân, I, 161.

2 — Selef ve Halef âlimlerinin çoğunluğu, Osman Mushafları, yalnız yedi harften hatt (yazı)larının muhtemel olduğuna şâmildir, son arzada Resûlüllah (s.a.v.) in Cebrâil'e arzetmiş olduğunu içine alır ([500]).

Bu fikirleri savunanlar ve reddedenler bulunmuştur.

İbnu Teymiyye, ikinci görüşün doğruluğunu kabul ederek: «Sahih Hadisler, yaygın ve meşhûr haberler bunu gösteriyor» ([501]) diyor. Aynı şeyi İbnu'l-Cezerî de kaydetmektedir ([502]).

İbnu Hacer, Ebû Şâme'den şu haberi naklediyor. Ebû Şâme diyor ki: «Bir kısım insan zannetti ki, yedi harf bu gün mevcuttur ve Hadiste irâd olunan da budur. Bu fikir, ümmetin icmâına, ilim ehli olan kimselerin kanaatine — kat'i olarak — aykırıdır. Böyle bir fikre, ancak câhil olanlar kâil olur» ([503]).

İbnu Cerir et-Taberî de aynı fikri savunanlardandır. Ona göre, bugün okunan yedi kırâatın tamamı, Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harften biridir. O da Hz. Osman'ın mushafa yazmış olduğu harftir ([504]). Geriye kalan altı harf kaldırılmıştır ([505]). İcmâ ile sâbit olan, bir harf üzerine yazılmış olan mushafla amel etmektir ([506]). Ümmet üzerine yedi harfin hepsini kırâat etmek vâcib değildir ([507]). Onlar Kur'ân'ın ezberleme ve kırâatiyle memur, yedi harften birisiyle okumakta muhayyerdir. Görülen lüzum üzerine, bir harf kalmış, diğerleri ise kalkmıştır. Diğer harflerle okumakta da bir mahzur yoktur ([508]).

İbnu Cerir: «Birisi bana: "Senin söylediğin diğer altı harfin mevcut olmadığına, Resûlüllah (s.a.v.) Ashâbına bunları okuttuğuna ve onlarla okumayı emrettiğine; Al-

---

(500) Aynı yerlerden.
(501) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 51.
(502) en-Neşr, I, 31.
(503) Fethu'l-Bârî, IX, 27.
(504) el-İbâne, S. 10-11.
(505) Tefsîru't-Taberî, I, 25; el-İbâne, S. 11.
(506) el-İbâne, S. 11-12.
(507) en-Neşr, I, 31.
(508) Tefsîru't-Taberî, I, 25.

lah da Peygamberine bunları inzâl ettiğine göre, bunlar nesholunup kaldırıldı mı? Şayet mesholundu ise, bunun delili nedir? Yoksa bu ümmet, onları unuttular mı? Eğer unuttularsa, bu muhafazasıyla emrolundukları şeyi kaybetmişler demektir?" diyecek olursa, ona şu cevap verilir: Bunlar nesholunmadılar ve kalkmadılar da .Bu ümmet onları hıfzetmekle mükelleftir. Lâkin Kur'ân'ın kırâatı ve hıfzı hususunda, yedi harften hangisini isterse onunla okuması hususunda serbest bırakılmışlardır» ([509]) diyor.

Yine aynı konu ile ilgili olarak İbnu Cerîr, yedi harften yalnız birinin kalmasını gerektiren sebebler üzerinde durduktan sonra ([510]), sorulması muhtemel bir suâle cevap veriyor. Şöyle ki: «Nasıl oluyor da Resûlüllah (s.a.v.) in okuttuğu ve kırâatını emrettiği şeyi terk etmek câiz olabiliyor?»

Ona şöyle cevap verilir: Resûlüllah (s.a.v.) in Ashâbına olan bu emri, vücûb veya farz olmayı gerektiren bir emir değil; bu işin mübah olduğunu bildiren bir emirdir. Şayet onların hepsiyle kırâat farz olsaydı, bütün bu yedi harfi öğrenmek vâcib olurdu. Bunun vücûbunu gösteren bir delil olmadığı halde, bu ümmetin bu harflerden birisiyle kırâat etmekte serbest olduğunu gösteren deliller ise açıktır. Müslümanlara vâcib olan şey, ancak okudukları harftir. Yazılışı aynı kalmak şartiyle, bir harfin harekesinin değişmesi, harekeli veya sükûnlu olması gibi kırâat ihtilâfları, Kur'ân'ın kırâatı hususunda kırâat ihtilâflarından yedi harfle ilgili değildir ([511]), yedi harfin ihtilâf etmesi için, muhakkak yazı (hat) nın değişmesi lâzım gelir ([512]).

Aynı görüşü savunanlardan İbnu Teymiyye de: «Zikretmiş olduğumuz vechile, açık olarak anlaşılmaktadır ki, Nâfî ve Âsım... gibi imâmlara nisbet olunan kırâatlar, Kur'ân'ın nâzil olduğu «Yedi Harf»in tamamı değildir.

(509) Aynı eser, I, 24.
(510) Aynı eser, I, 25-29.
(511) Tefsîru't-Taberî, I, 28-29.
(512) el-İbâne, S. 11.

Bunda Selef ve Halef âlimlerinin ittifakı vardır. Kezâ bu «yedi kırâat» muteber âlimlerin ittifakı ile, Kur'ân'ın inzâl olunduğu «Yedi Harf»den bir harfin de tamamı değildir. Bilâkis el-Âmeş (148/765), Yâkub, Ebû Câfer... gibi kırâat imâmlarından sâbit olan kırâatlar, bu yedi imâmın kırâatı ile aynı derecededir. Bu hususta kırâat imâmları ile İslâm Hukukçuları arasında fikir ayrılığı yoktur.

Yalnız gerek yedi, gerekse on ve gerekse bunların dışındaki kırâatların hepsinin, Osman mushafında mevcut olup olmadığı; bu mushafların yedi harften bir harf veya tamamı olup olmadığı hakkında ihtilâf olmuştur.

Bu hususta meşhur iki fikir vardır:

a) Seleften olan imâmların ve âlimlerin fikri.

b) Kelâmcıların, kırâat âlimlerinin bir kısmının fikri.

Yalnız şunu hemen söyleyelim ki, bu âlimlerin hepsi yedi kırâatın birbirine muhalif olmadıkları, birbirine zıt olmadıkları, çelişik mânâlar taşımadıkları hususunda ittifak etmişlerdir. Nasıl ki âyetler birbirini tasdîk ederse, kırâatlar da aynıdır. Mushafın hattının muhtemel olduğu hususlarda kırâatların çeşitli olmasının sebebi, Allah'ın bunu câiz görmesi ve (bu ümmete) kırâatı kolaylaştırmasıdır. Bunun mercii de sünnet ve ona ittibâdır, re'y ve bid'at değildir.

«Yedi kıraat», «Yedi harf»den bir harftir denildiği zaman, bunu kabul etmek kolaydır... Hatt (yazı) aynı olmak şartiyle, harfler çeşitli olduğu için, bir kelimeyi başka başka okumak imkânı bulunabilir. Bunun sebebi de ilk yazılan mushafların, noktasız ve harekesiz olması hasebiyle, iki kırâati ihtimâl dahiline almasından dolayıdır. Böyle olunca, bir hat, menkûl, mâkûl ve malûm iki mânâya delâlet etmiştir. Muhakkak olan şudur ki, Resûlüllah (s.a.v.) in Ashâbı, Allah'ın ona tebliğini emrettiği Kur'ân'ı —lâfız ve mânâsiyle birlikte— almışlardır ([513]).

---

(513) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 57-60.

Mekkî b. Ebî Tâlib'in bu konudaki görüşü:

O diyor ki: «Bugün insanların okuduğu ve yedi imâma nisbet olunan kırâatlar, Resûlüllah (s.a.v.) in okunmasını serbest bıraktığı «yedi harf» den biri midir, yoksa bir kısmı mıdır?» diye sorulsa, ona şu cevap verilir.

Bugün insanların okuduğu, imâmlardan rivâyeti sahîh, lâfzı İmâm Mushaf'ın hattına uygun olan kırâatlar, Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harften bir kısmıdır. Mushaf, Kur'ân okumakta müslümanlar arasındaki ihtilâfın azalması için, Kureyş lehçesi ve bir harf üzerine yazılmıştır.

Eğer bu yedi harfin hepsi mushafa uygun olsaydı, bu mushaf, yedi kırâat üzerine yazılırdı. Dolayısiyle Osman'ın çirkin gördüğü ihtilâf da olduğu gibi kalmış olurdu. Halbuki o, bu ihtilâfın ortadan kalkması için, müslümanları bir mushafta toplamıştır. Bundan açıkça anlaşılıyor ki, kırâat imâmlarının okuduğu, mushafın hattına uygun olan, rivâyeti sahîh kırâatların hepsi, Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harften biridir.

Mushaf, her ne kadar bir harf üzerine yazılmış ise de onun hattı — noktasız ve harekesiz olduğu için — bir harften daha fazlasını ihtimâl dahiline alıyordu. İşte hattın ihtimâli dahiline girenler, geri kalan altı harftir...

Bu yedi imâmın her birinin kırâatını, Nebî (s.a.v.) in haber verdiği «yedi harf» zanneden kimse, büyük hata yapmıştır. Çünkü böyle olduğu kabul edilirse, yedi harften herhangi birisiyle amel etmeyi terketmenin ve Hz. Osman'ın mushafı bir harf üzerine toplamasının bâtıl olması; bu yedi imâmın dışında kalan imâmların kırâatlarının terk olunması lâzım gelecektir. Yine aynı görüşün kabul edilmesi neticesi, Sahâbe ve Tâbiînden, mushafın hattına uygun olan ve fakat bu imâmlar tarafından okunmayan kırâatları da terketmemiz gerekecektir.

Bu görüş sahiplerine göre, yedi imâmın kırâatı, yedi harfin tamamını içine aldığı için, bu yedi imâmın dışında kalan imâmların kırâatlarının terkedilmesi lâzım gelir. Halbuki, kırâat ilmine ait yazılan eserlerde, mezkûr yedi imâmdan daha kudretli ve dirâyetli, yetmişden fazla imâm ismi zikredilmiştir.

Bir kısım âlimler, kırâatlarla ilgili kitaplarında bu yedi imâmdan bazılarını zikretmemişlerdir. Meselâ Ebû Hâtim es-Sicistânî ve diğerleri Hamze (156/772), el-Kisâî 189/804), İbnu Âmir (118/736) i zikretmemiş, yedi imâma yirmi imâm daha ilâve etmişlerdir.

İbnu Cerîr et-Taberî de «Kitâbu'l-Kırâat» da, yedi imâma onbeş kişi ilâve etmiştir. Ebû Ubeyd ve İsmâil el-Kâdî de aynı şeyleri yapmışlardır.

el-Kisâi, daha dün el-Me'mûn (218/833) zamanında yediye ilhâk edildi. O zamana kadar onun yerinde, yedinci olarak Yâkub el-Hadramî (205/820) vardı. Hicrî üçyüz senesinde Yâkub'un yerine, yedinci olarak el-Kisâî'yi koyan İbnu Mücâhid (324/935) dir.

Şu halde, müteahhirinden olan bu yedi imâmın her birinin kırâatini, yedi harften biri saymak büyük bir hatâdır» ([514]).

Ebu'l-Abbâs Ammâr (430/1038), «Şerhu'l-Hidâye» de: «Kırâat ilminde mâhir olanların yaptığı şey, izin verilen yedi harften bazısını okumak — tamamını değil — ve mushafın resm-i hattına uygun olanı zabtetmektir. Eğer resm-i hatta uygun olmazsa, meselâ إِنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ « في مواسم الحج » ([515]) ve « اذاجاء فتح الله والنصر » ([516]) gibi, bunlar terkolunmuş kırâatlardır. Bunların senedi sahîh olsa bile, bunların Kur'ân olması için senedin sahîh olması kâfî değildir» ([517]) demiştir.

İbnu'l-Cezerî'nin açıklamasına göre, bazıları: «Yedi harf ile ilgili ruhsat, İslâm'ın ilk zamanlarında, müslümanları bir harf üzerine toplamanın zor olmasından dolayı verilmiştir. Onların dilleri kırâate alışınca, bir harf üzerinde ittifak ettiler. Çünkü bu onlara daha uygun geldi ve son arzada cereyan eden harf üzerinde toplandılar» ([518]) demiştir.

---

(514) el-İbâne, S. 2-9; Fethu'l-Bârî, IX, 27-29; en-Neşr, I, 37.
(515) el-Bakara, âyet: 198.
(516) en-Nasr, âyet: 1.
(517) Fethu'l-Bârî, IX, 27.
(518) en-Neşr, I, 32.

Diğer bir kısım kimse: «Son arzanın dışında kalan harfler tilâvetten kaldırılmıştır» demişler ve bundan dolayı da Übeyy b. Kâ'b, İbnu Mes'ûd ve diğerlerinden rivâyet edilen İmâm Mushafın hattına uymayan kırâatların mensûh olduğunu açıklamışlardır ([519]).

el-Beğavî (510/1116), «Şerhu's-Sünne» de aynı fikri destekliyor ve : «istikrar kesbeden mushaf, Resûlüllah (s.a.v.) e en son vukû bulan arzaya göredir. Osman da onun çoğaltılmasını emretmiş, müslümanlar da onun üzerinde icmâ etmiştir. Mushafın hattına uygun olmayan kırâat mensûh hükmündedir» ([520]) diyor. el-Mekkî de aynı fikirdedir ([521]).

Son arzada kırâat hususunda neshin vukû bulduğu, Sahâbeden bir çoğu tarafından sahih olarak ifâde olunmuştur. Sahâbe, son arzada nesholunmayan, Kur'ân olduğu Resûlüllah (s.a.v.) den kat'î olarak sâbit olan ve son arza ile istikrar kesbettiğini bildiklerinin tamamını mushaflarına yazmışlardır.

İbnu'l-Cezerî diyor ki: «Bizim kanaatimize göre, gerek Osman, gerek İbnu Mes'ûd, gerek Übeyy ve gerekse diğer Sahâbenin mütevâtir kırâatları arasında, Kurrâ'nın tesbit ettiği az bir ihtilâftan başka bir şey yoktur. Sonra Sahâbe, mushafları, bir hat ile, menkûl, mesmû' ve metlûv iki lâfzı, iki mânâyı göstersin diye, nokta ve harekesiz yazmışlardır» ([522]).

Yine aynı müellif, bazı câhil kişilerin, yedi harf ile kastedilen mânânın, yedi imâmın kırâatleri ve sahih olan kırâatların da «Şâtıbiyye» ve «et-Teysîr» in muhtevâsına dahil olan kırâatlar olduklarını zannettiklerini zikreder ([523]).

İbnu'l-Cezerî, yedi harfi, yedi imâmın kırâatlarına tahsis etmenin mümkün olmadığını, Ebû Bekr b. el-Arabî

---

(519) en-Neşr, I, 32.
(520) Fethu'l-Bârî, IX, 27.
(521) el-İbâne, S. 10.
(522) en-Neşr, I, 33.
(523) Aynı eser, I, 36.

(543/1148) nin «Ebû Câ'fer, Şeybe ve el-Âmeş'in kırâatlariyle okumanın ve okutmanın câiz olduğunu, zîra bu kırâatların da şâz kırâat olmadıklarını» söylemesi ve Ebû Muhammed b. Hazm (456/1064) in «es-Sîyre» de, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî (510/1116) in tefsirinde: «Sonra insanlar, Kur'ân'ın tilâveti ve kırâatının muhafazası hususunda, Sahâbenin ittifak ettikleri İmâm Mushafın hattının şekline, Sahâbe ve Tâbiînden sonra gelen malûm (yedi) Kurrâ'nın okuduğu hatta uygun olanların dışına çıkılmaması gerektiğine inandılar ve İslâm ümmeti de bunların seçilmesinin zarûri olduğunda ittifak ettiler. Halbuki o kitaplarda, kırâatlariyle bu imâmlardan daha meşhurları zikredilmiştir» sözleriyle ifâde ediyor ([524]).

Ebu'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hasen el-Hemezânî (569/1173), on imâmı zikretmiş, İbnu's-Salâh (643/1245) da Ebû Şâme (665/1266) nin «el-Mürşidü'l-Vecîz» kitabında zikrettiği bir fetvâya cevabında: «okunacak kırâatın, Resûlüllah (s.a.v.) den tevâtüren nakledilmiş olması, aynı şekilde naklinin yaygın olması ve ümmetin de onu kabul etmiş olması şarttır. Çünkü bu hususta nazar-ı itibare alınacak şey, esaslardaki ilim ve kat'îliktir. Bu şartlar kendisinde bulunmayan — ister yedi, ister on kırâat olsun — o kırâatla okumak haramdır» ([525]) demiştir.

Aynı eserde Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yûsüf el-Kevâşî el-Mûsılî (680/1281) nin «et-Tabsıre» isimli tefsirinden: «Senedi sahih, vechi Arapçaya uygun, lâfzı da İmâm Mushafın hattına uygun olan her kırâat, delil olarak ileri sürülen yedi kırâattandır. İsterse o kırâatı, beraber veya ayrı olarak, yetmiş bin kişi rivâyet etmiş olsun. Gerek yedi Kurrâ, yahut yedi bin kişiden olsun, kırâatların kabul edilmelerinin şartları bu esas üzerine kurulmuştur» dediği zikrediliyor ([526]).

Abdülaziz Çâviş (1347/1929) aynı konu ile ilgili şu malûmatı veriyor: «Esasen hicrî» 200 senesi sonunda halk

---

(524) en-Neşr, I, 37-38.
(525) Aynı eser, I, 38.
(526) Aynı eser, I, 44.

Basrada Ebû Amr ve Yâ'kub, Kûfede Âsım ve Hamze, Şam' da İbnu Âmir, Mekke'de İbnu Kesîr, Medine'de Nâfi' kıraâtlarını kabul etmiş ve bu yerlerde tilâvet şekli bu cereyanı takip edip gitmiş idi. Üçyüz senesi sonlarında bazılarından iki zât rivâyet ettiği halde, diğerlerinden daha fazla kimse rivâyet ediyor. Gerek Kurrâ, gerek sâir zevâttan rivâyet ve okuyucu tabakalar (Tabakât-ı Tâliye) ı tarafından ahz ve telâkkî edilmiş olan diğer kırâatlar arasında mevcut ihtilâfların yerleri kırâat kitaplarında yazılmıştır.

Hulâsa, yedi kırâat imâmlarına nisbet edilmekle beraber, bir imâmın talebeleri, ondan rivâyet ettikleri bir kırâatta ihtilâftan kurtulamadıkları dâima görülegelmektedir. Buna bir misâl olmak üzere Âsım'ın tilmizleri Hafs ile Şû'beyi ele alalım: Görürüz ki Şu'be elif'i imâle etmekte olduğu halde, arkadaşı Hafs

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا

(527) Âyet-i Kerîmesindeki « مجريها » den başka hiç bir yerde imâleyi kabul etmiyor (528).

Bazan da oluyor ki, yedi kırâat sahiplerinden bir kısmı, bir kelimede ittifak ediyor da, diğerleri muhalif kalıyor. Ezcümle Kûfelilerden Âsım, Hamze ve el-Kisâî تَسَاءَلُونَ lâfzının Sîn (س) ini şeddesiz olarak kırâat ettikleri halde, diğer yedi kırâat imâmları şeddeli olarak okumuşlardır (529). Aynı şekilde el-Â'râf Sûresinde « الرشد » (530) kelimesini Hamze ve el-Kisâî, diğerlerine muhâlif olarak, Râ (ر) ve Şın (ش) ın fethi ile الرَّشَدَ şeklinde kıraât ediyorlar (531). Yine aynı şekilde Ebû Amr, el-Kehf Sûresinde رُشْدًا (532) kelimesini

(527) Hûd, âyet: 41.
(528) İthâf, S. 256.
(529) İthâf, S. 185.
(530) el-Â'râf, âyet: 145.
(531) İthâf, S. 230.
(532) el-Kehf, âyet: 65.

Râ (ر) ve Şın (ش) ın fethalariyle رَشَدًا şeklinde okur ([533]). Netice olarak kırâat imâmlarından rivâyet olunan kırâatlar tamamiyle birbirlerine zıt veya tamamiyle birbirleriyle ittifak halinde olmayıp, ittifak ettikleri yerler olduğu gibi, ihtilâf ettikleri yerler de vardır.

Bazan talebeleri arasında, harfler itibariyle, bir dereceye kadar ihtilâf husûle geldiği gibi, yedi imâmdan birinin talebesinin tilâvet ettiği harfin, râvisi bulunduğu imâmdan başka imâmın kırâatına uyduğu da vardır. Nitekim Hafs, Âsım'ın talebesi olduğu halde, imâle hususunda Hamze ile uyuşmuş durumdadır.

Netice olarak, yedi imâmdan olsun, kırâat âlimlerinin prensip ve kırâatlarındaki mesleklerini araştırdıkları diğer imâmlardan bulunsun, Kurrâ arasında ihtilâf meydana gelmiştir. Meydana gelen bu ihtilâflar ise, ya muayyen ve mahdut bazı harflere, yahut mahdut şekiller ve terkiplere râci bulunmaktadır. Kırâat âlimleri, kırâat imâmları arasındaki ihtilâfların dayandığı noktaların, genel olarak, şu hususlar olduğunu kaydetmişlerdir: 1 — **Teşdîd ve Tahfîf** (Harfi şeddeli veya şeddesiz okumak). 2 — **Med ve Kasr** (Harfin uzatılarak veya uzatmadan okunuşu). 3 — **İdğâm ve Izhâr** (İki harfin birini diğerine sokarak veya ayrı ayrı okunması). 4 — **Nakl ve Terk** (bir harfin harekesini diğerine nakletmek veya etmemek). 5 — **Tahkîk ve Teshîl** (harfi mahrecinden tam veya eksik çıkarmak). 6 — **Fetha ile Kesre, Cer ile Nasb, Cezm ile Ref', Damme ile Fetha gibi birbirlerine yakınlığı olmayan harekeler arasında değişiklik yapmak. 7 — İmâle** (fethayı kesreye meylettirmek) **ve Fethanın taklîli.**

İşte kırâatlardaki ihtilâfın başlıca vukû bulduğu yerler, şu sıralanan yedi vecihten ibârettir... Bu sebebden dolayıdır ki, kırâatları meşhur yedi veche tahsîs edebilmek şöyle dursun, yedi imâmdan herbirine, bir rivâyetin tahsîsi bile mümkün olamamış ve herbirine müteaddit râvi-

(533) Ithâf, S. 292.

ler, rivâyetler nisbet edilmiştir. Şu kadar var ki, bu rivâyetler ne kadar çok olursa olsun, aralarındaki fark ve ihtilâf söylenen yedi vechin dışına çıkmamaktadır.

Bu durum isbât ediyor ki, yedi harfden maksat, yedi kırâat olsaydı, Mekkî'nin dediği gibi, Kur'ân'da diğer imâmlardan rivâyet edilen ve mushafın hattına uygun olup da yedi kırâata uymayan kırâatların bulunmamaları icab ederdi. Böyle bir muhakeme ise büyük hatadır. Çünkü mütekaddimînden olan imâmlardan Ebû Ubeyd, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Câfer et-Taberî, İsmâ'îl el-Kâdî gibi kırâat ilminde mühim eserler vücûda getiren kimseler, meşhur imâmlar meyanında bu yedi zatın bir kaç misli fazlasına yükselen isimleri beyân etmişlerdir» ([534]).

Prof. M. Kâmil Mîras, Sebilürreşâd Mecmuası'na, Kur'ân'ın toplanmasına ait yazmış olduğu makalelerinde, bu konu ile ilgili şu bilgiyi veriyor: «el-Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî, «el-İntisâr» da beyanı vechile, Mesâhıf-i Osmaniyye Hz. Peygamberden menkûl ve marûf olan yedi kırâati kâmilen câmi' ve muhtevîdir, son arzaya tamamen muvafıktır. Bunun haricindeki kırâatlar tamamen terkedilmiştir. Çünkü Ashab-ı Kiram, Mesâhif-i Osmaniyye'nin Ebû Bekr'in Sahifelerinden nakil ve yazılmasına ve ondan mâdâ kırâatların terkedilmesine müttefikan karar vermişlerdir. Ve bu karar ve icmâ' dairesinde istinsâh edilmişti. Ebû Bekr'in sahifeleri yedi harfi tamamen içine alıyordu. Ümmet için ondan birisinin naklini terk ve ihmâl etmek tecviz edilemezdi.

Osman musfahları nokta ve harekeden mücerred olarak ve Elif-Vav gibi bazı harfler Kur'ân'ın yazılışında terkedilmek sûretiyle, kırâat vecihlerini içine alacak bir şekil ile yazıldı. Çünkü istenilen şey Kur'ân'ın hıfzı idi, yalnız hatt değildi. Hulâsa Osman Mushafları, resim (yazı) ve şekil itibariyle tesbit edilmiş ve hıfza mefrûz bir sûrette toplanarak, yedi harfi içine almasına önem verilmiş ve bu sû-

(534) Sebîlürreşad Mecmuâsı, C. 14, Sayı: 347, S. 65-67. (Tarafımızdan bugünkü dile çevrilmeye çalışılmıştır).

retle gelecekte Allah'ın Kitabına fesad ilkâ ve şüphe imkânı tamamen menedilmiştir» ([535]).

Netice olarak denebilir ki, bütün bu mütâlaalardan sonra, yedi kırâat, yedi harfin tamamı olmaktan çok uzaktır.

(535) Prof. M. Kâmil Miras, Sebîlürreşad Mec., İst. 1954, C. 7, Sayı: 168, S. 279.

İKİNCİ
BÖLÜM

I — YEDİ KIRÂAT

Bu ikinci bölümü iki kısma ayırdık:

1 — **Kur'ân'ın Cem'i,**

2 — **Yedi Kırâat.**

Yedi Kırâat konusuna bir çok noktalardan ışık tutacağı için, Kur'ân'ın cem'i hususunu ilk önce gözden geçirelim.

1 — KUR'ÂN'IN CEM'İ :

Kur'ân'ın Cem'i konusu, genel olarak iki mânâda anlaşılmaktadır:

A — Kur'ân'ın ezberlenmesi şeklindeki cem'i.

B — Kur'ân'ın tamâmının yazılması [1].

A — Kur'ân'ın ezberlenmesi şeklindeki cem'i:

Bu mânâda, Kur'ân-ı Kerîmi ilk ezberleyen bizzat Resûlüllah (s.a.v.) efendimizdir. Resûlüllah (s.a.v.) in ümmî olduğu gerek kendi beyânları ve gerekse Kur'ân-ı Kerîm ile sâbittir. Âyet :

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ . [2].

Meâli : «O, ümmîler içinde kendilerinden (kendilerine) bir Peygamber gönderendir ki (bu,) onlara âyetlerini okur, onları temizler, onlara kitâbı, hikmeti öğretir. Hal-

---

(1) el-Bürhân, I, 237; Menâhil, I, 232-233; Mebâhis, S. 61; Sebîlürreşad Mec., C. 14, Sayı : 343, S. 33.

(2) el-Cum'a, âyet : 2.

buki onlar daha evvel hakîkaten apaçık bir sapıklık için-de idiler».

Vahy geldiği zamanlarda Peygamberimizin, Kur'ân-ı Kerîm'in hiç bir kelimesini kaybetmemek için, ne kadar acele davrandığı ve onu ezberlemek için ne kadar sabırsızlandığı bilinen bir gerçektir. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberine, Kur'ân'ı göğsünde hıfzettireceği, lâfzının kırâatı ve mânâsının anlaşılması hususunda kendisine kolaylık ihsân edeceğine dair garanti vermesine kadar devam etmiştir. Nihâyet el-Kıyâme Sûresi 16-17 ve Tâ-Hâ Sûresi 113. âyetler bu garantiyi bildirir.

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ . إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ (3).

Meâli : **«Onu acele** (kavrayıp ezber) **etmen için** (Cebrâil vahyi iyice bitirmeden) **dilini onunla depretme. Onu** (göğsünde) **toplamak, onu** (dilinde akıtıp) **okutmak şüphesiz bize aittir».**

وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

(4).

Meâli : **«Sana onun vahyi tamamlanmazdan evvel Kur'ân**(ı okumada) **acele etme, "Rabbim, benim ilmimi artır" de».**

Cenâb-ı Hak, hakîkaten Kur'ân-ı Kerîm'i Peygamberinin kalbinde topladı ve zamanının hâfızlarının önderi, Kur'ân ve ilimleri konusunda müslümanların mercii kıldı. Peygamberimiz de onu Allah'ın emrine uyarak gece gündüz okumuş, Hz. Âişe ve Fâtıma'dan el-Buhârî'nin rivâyet ettiği bir Hadîs-i Şerif (5) gereğince, her sene, Kur'ân'ı Cebrâil kendisine sunmuş ve vefat edeceği sene de iki defa arzetmiş; dolayısiyle Kur'ân-ı Kerîm'in sıhhati, olduğu gibi durumunu muhafaza etmiştir.

(3) el-Kıyâme, âyet: 16-17.
(4) Tâ-Hâ, âyet: 114.
(5) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 101.

Peygamberimizin Ashâbının da Kur'ân öğrenmek ve onu — mümkün olduğu kadar — ezberlemek hususundaki gayretleri bilinen hakikatlardandır. Onların birbirlerine olan üstünlükleri, Kur'ân-ı Kerîm'e olan liyâkatleri ile ölçülürdü.

Resûlüllah (s.a.v.) in Kur'ân öğrenmenin ve öğretmenin ne kadar büyük bir iş olduğu hakkındaki teşvîk ve terğîblerini bildiren Hadîs-i Şerifleri pek çoktur. Ezcümle el-Buhârî'nin Hz. Osman (r.a.) dan rivâyet ettiği

إِنَّ أَفْضَلَكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ (6).

Tercemesi : **«Sizin en üstününüz, Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir»** Hadîs-i Şerifi ile, İbnu Ömer (r.a.) den rivâyet ettiği :

« أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ . سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ (صلعم) يَقُولُ . لَا حَسَدَ إِلَّا عَلَى اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ الْكِتَابَ وَقَامَ بِهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَرَجُلٌ أَعْطَاهُ اللهُ مَالًا فَهُوَ يَتَصَدَّقُ بِهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَآنَاءَ النَّهَارِ »

(7).

Tercemesi : **«Abdullah b. Ömer (r.a.), Resûlüllah (s.a.v.) in: "İnsanlar içinde gıbta etmeye değer iki kişi vardır: Biri, Cenâb-ı Hak tarafından Kur'ân'a nâil olan ve Kur'ân'ı gece gündüz tilâvet eden; diğeri, Allah tarafından kendisine bol servet ihsân edilen ve gece gündüz Allah yolunda verendir" dediğini işittim»** şeklindeki Hadîs-i Şerifleri ile yetiniyoruz.

Kur'ân-ı Kerîmi tilâvetin bir taraftan namaz ibâdetinin yapılabilmesinin şartı oluşu, diğer yönden de bizzat Kur'ân'ın kendi tilâvetinin ibâdet oluşu, bu mes'elenin ciddiyetine ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Ayrıca İbnu Mâce (275/888) nin rivâyet ettiği şu iki

---

(6) Aynı eser, VI, 108.
(7) Aynı eser ve yer.

Hadîs-i Şerif, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek ve ezberlemenin ne derece yüksek bir meziyet olduğunu göstermektedir.

«عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ؛ قَالَ. قَالَ رَسُولُ اللهِ (صلعم). «إِنَّ لِلّٰهِ أَهْلِينَ مِنَ النَّاسِ» قَالُوا. يَارَسُولَ اللهِ مَنْ هُمْ؟ قَالَ «هُمْ أَهْلُ الْقُرْآنِ، أَهْلُ اللهِ وَخَاصَّتُهُ»

(8).

Tercemesi: **«Enes b. Mâlik'den Resûlüllah (s.a.v.) in şöyle dediği (rivâyet edilmiştir): "Muhakkak insanlar içinde Allah ehli olanlar vardır". (Sahabe), Yâ Resûlallah, onlar kimlerdir? dediler. (Resûlüllah s.a.v.), "Ehl-i Kur'ân olanlar, Allah'ın ehli ve kendisine seçtiği kimselerdir" dedi».**

«عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ؛ قَالَ. قَالَ رَسُولُ اللهِ (صلعم) «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَحَفِظَهُ أَدْخَلَهُ اللهُ الْجَنَّةَ وَشَفَّعَهُ فِي عَشَرَةٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ. كُلُّهُمْ قَدِ اسْتَوْجَبَ النَّارَ»

(9).

Tercemesi: **«Ali b. Ebî Tâlib'den, Resûlüllah (s.a.v.) in şöyle dediği (rivâyet edilmiştir): "Kim Kur'ân'ı okur ve onu hıfzederse, Allah o kimseyi cennete koyar ve âilesinden cehenneme girmek mecbûriyetinde kalan kimselere şefâat etme hakkı tanır"».**

Resûl-i Ekrem'in bu teşvik ve müjdelerine lâyık olabilmek için, Ashab-ı Kirâm, âdeta birbirleriyle yarış ederlerdi. Mus'ab b. Umeyr ve İbnu Ümmi Mektûm'ün Hicretten önce Medineye, Mu'âz b. Cebel'in Hicretten sonra Mekke'ye, Kur'ân okutmak ve ezberletmek için gönderildiklerini de biliyoruz (10).

---

(8) Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbnu Mâce, Sünenu İbni Mâce, (Tahkîk: Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî), Mısır, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1952, I, 78, Hadîs No: 215; en-Neşr, I, 5.

(9) Sünenu İbni Mâce, I, 78, Hadîs No: 216.

(10) Menâhil, I, 234.

SAHABEDEN HÂFIZ OLANLAR:

Resûlüllah (s.a.v.) in Ashâbı arasında, Peygamberimizin hâl-i hayatında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyenlerin sayısı bir hayli kabarık idi.

Ashâb-ı Kirâm içerisinde Kur'ân'ı ezbere bilenlere Kurrâ denirdi. İbnu Hacer'in «Fethu'l-Bârî» deki açıklamasına göre, «Kurrâ» kelimesi, «Kur'ân'ı ezberlemek ve onu başkalarına öğretmekle tanınan kimseler» ([11]) hakkında kullanılmıştır.

Ashâb-ı Kirâm arasındaki hâfız sahâbîlerin adedi bir rakam olarak tesbit edilmiş değildir ve İslâm âlimleri arasında ihtilâf konusu olan mes'elelerden biri de budur.

Fakat bazı olaylar, Ashâb arasında hâfızların çok oldukları hakkında bize bilgi vermektedir. Meselâ Resûlüllah (s.a.v.) hayatta iken, Bi'r-ü Mâ'ûne (4/625) vak'asında yetmiş Kurrâ Sahâbenin şehid edildiği muhtelif eserler tarafından haber verilmektedir. Aynı şekilde Yemâme vak'asında (12/633) da — en az — yetmiş Kurrâ'nın şehîd edildiğini görmekteyiz ([12]) Fethu'l-Bârî'de «kîl» kavliyle, bunların yediyüz veya daha fazla olduğu rivâyet edilmekte ([13]), el-Aynî (855/1451) ise yüzyetmiş kişi olarak rivâyet etmiş ve daha fazla olduğunu söyliyenin de mevcut olduğuna işâret buyurmuştur ([14]). Yemâme vak'asında şehid düşen Kurrâ arasında, Resûlüllah (s.a.v.) in, kendisinden Kur'ân-ı Ke-

---

(11) Fethu'l-Bârî, IX, 42; Sadr-ı İslâm (Asr-ı Saâdet), VI, 103.
(12) Fethu'l-Bârî, IX, 9; Umdetü'l-Kârî, IX, 309; Sahîhu Müslim bişerhı'n-Nevevî, XVI, 19; Menâhil, I, 235; Mebâhis, S. 61; İslâm Tarihı Sadr-ı İslâm, VI, 103.
(13) Fethu'l-Bârî, IX, 9.
(14) Umdetü'l-Kârî, IX, 304.

rîm'ır. öğrenilmesini tavsiye ettiği Sâlim Mevlâ Ebû Hu zeyfe de vardır ([15]).

Bu vak'alara bakılacak olursa Ashâb içerisinde bir çok hâfızın bulunduğu kendiliğinden anlaşılıyor. el-Aynî, «Resûlullah (s.a.v.) in zamanında Kur'ân'ı hıfzedenlerin adedi sayılamıyacak kadar çoktur» ([16]) diyor.

Şimdi delillerle bu zevâtı tesbit etmeye çalışalım; el-Buhârî'nın şu üç rivâyetinden yedi Kurrâ'nın isimleri açıklanmış oluyor:

«عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ. سَمِعْتُ النَّبِيَّ (صلعم) يَقُولُ. خُذُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةٍ مِنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ وَسَالِمٍ وَمُعَاذٍ وَأُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ»

([17])

Tercemesi : «Abdullah b. Amr Nebî (s.a.v.) i şöyle söylerken işittiğini rivâyet ediyor: "Kur'ân'ı şu dört kişiden alınız: Abdullah b. Mes'ûd, Mu'âz, Sâlim, Übeyy b. Kâ'b'dan"».

«عَنْ قَتَادَةَ قَالَ. سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ. مَنْ جَمَعَ الْقُرْآنَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ (صلعم) قَالَ أَرْبَعَةٌ كُلُّهُمْ مِنَ الْأَنْصَارِ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَأَبُو زَيْدٍ»

([18])

Tercemesi : «Katâde'den (rivâyet edilmiştir). Katâde, Enes b. Mâlik (r.a.) e : "Nebî (s.a.v.) in zamanında Kur'ân'ı hıfzedenler kimlerdir?" diye sordum. O, (onlar) dört kişidir, hepsi de Ensar'dandır: Übeyy b. Kâ'b. Mu'âz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd».

---

(15) Fethu'l-Bârî, IX, 9.
(16) Umdetü'l-Kârî, IX, 315.
(17) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 102.
(18) Aynı eser, VI, 102-103.

عَنْ أَنَسٍ قَالَ . مَاتَ النَّبِيُّ (صلعم) وَلَمْ يَجْمَعِ الْقُرْآنَ غَيْرُ أَرْبَعَةٍ : أَبُو الدَّرْدَاءِ وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَأَبُو زَيْدٍ ،

(19).

Tercemesi : «Enes'den (rivâyet edilmiştir). Dedi ki: "Nebî (s.a.v.) vefat ettiği zaman, Kur'ân'ı — ancak — dört kişi ezberlemişti: Ebû'd-Derdâ, Mu'âz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd"».

Bu üç Hadîs-i Şerif gereğince, Übeyy b. Kâ'b, Mu'âz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ebû Zeyd, Ebu'd-Derdâ, Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim'in isimleri zikredilmiş oluyor (20). Hattâ bazıları işin derinliğine inmeden, Resûlüllah devrinde ancak bu zevâtın, Kur'ân'ın tamamını ezberlediklerini zannetmişlerdir (21). Halbuki bunun hatalı bir fikir olduğu müteaddit kimselerden rivâyet edilmiştir. Şöyleki:

en-Nevevî, Müslim şerhinde, el-Mâzirî (536/1141) den bu Hadîslerle ilgili şu bilgiyi naklediyor: «Bu Hadîslerde zikredilen dört kişiden başkasının Kur'ân'ı hıfzetmedikleri tasrîh edilmemiştir; yahut bundan maksat, Ensârdan bilinen hâfızlar bunlardır. Diğer taraftan Muhâcir'den ve Ensâr'dan bilinmeyenler bunların dışında kalmıştır. Şayet bundan maksat, Ashâbdan yalnız bu dört kimsenin dışında hâfız bulunmadığı şekilde anlaşılsa bile, Resûlüllah (s.a.v.) in zamanında sahâbeden hâfız olan bir çok kişinin bulunduğunu Müslim'den başkaları rivâyet etmiştir (22). el-Mâzirî onbeş sahâbî zikretmiştir. Sahîh olarak sâbit olmuştur ki, Resûlüllah (s.a.v.) in vefatından az sonra Yemâme vak'asından Kur'ân'ı ezberleyenlerden yetmiş kişi şehid edilmiştir. Bunlar o zaman orada şehid edilenlerdir. Halbuki o gün orada bulunup da şehid edilmeyen, o harpte bulunmayan, Mekke'de Medine'de yahut başka şehirler-

(19) Aynı eser, VI, 103.
(20) Mebâhis, S. 62.
(21) Aynı eser, S. 61-62.
(22) Sahîhu Müslim bişerhı'n-Nevevî, XVI, 19.

de kalıp da harbe iştirak etmeyen bir çok hâfız mevcûd idi. Bu dört kimsenin içinde Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali ve bunlara benzer sahâbenin büyüklerinden bir çoğu — hayra ve itâata son derece bağlılıkları bilindiği halde — zikredilmemişlerdir. Ashâbın sulh ve savaş zamanında yegâne dayanakları Kur'ân olduğu halde, onun ihmâl edilmesi düşünülemez» ([23]).

İbnu Hacer, «Fethu'l-Bârî» de bir numaralı Hadîsi açıklarken, el-Kirmânî (500/1106) den: «Resûlüllah (s.a.v.) kendisinden sonra, bu dört kişinin Kur'ân-ı Kerîm hususunda üstünlük sağladıklarını açıklamıştır... Bunlar, Peygamber Efendimizin zamanından sonra, zikredilenler arasında, Kur'ân'ın Tecvidi konusunda mâhir kimseler idiler. Bunlardan Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe Yemâme vak'asında şehid edildi, Mu'âz, Ömer'in hilâfeti zamanında vefat etti; Übeyy ve İbnu Mes'ûd, Osman zamanında vefat ettiler. Zeyd b. Sâbit ise en geç vefat ettiği için, kırâattaki riyâset onda son bulmuştur» dediğini; üç numaralı Hadîsi açıklarken de, «hepsi de Ensârdandır» demek, "bunlardan başka Hazrec kabilesinden Kur'ân'ı ezberleyen yoktur" demektir; yoksa, bu tahsise Muhâcirin dahil değildir» diyor ([24]).

Yine aynı müellif, el-Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî'nin bu Hadîs ile ilgili görüşlerini nakletmektedir. el-Bâkıllânî «el-İntisar» da bu Hadîsden şu neticeleri çıkarıyor:

a) Bu Hadîs, Hadîsde ismi geçen dört kişiden başkası ezberlemedi mânâsına gelmez.

b) Kur'ân'ı, vecihleri ve kırâatları ile, ancak, bu dört kişi ezberlemiştir.

c) Kur'ân'ın tilâvetinden başka, nâsih ve mensûhu ile, ancak bu dört kişi hıfzetmiştir.

d) Bundan maksat, Resûlüllah (s.a.v.) in mübarek ağızlarından, bizzat, Kur'ân'ı hıfzetmiş olmalarıdır. Yani araya kimse girmemiştir.

e) Kur'ân'ın yayılması ve öğretimi ile çok meşgûl olmuşlardır.

---

(23) Sahîhu Müslim bişerhı'n-Nevevî, XVI, 19; Umdetü'l-Kârî, IX. 313.

(24) Fethu'l-Bârî, IX, 46; el-İbâne, S. 53.

f) Kur'ân'ı yazmışlardır. Bunların Kur'ân'ı yazmış olmaları, başkalarının hıfzetmiş olmalarına mâni değildir. Bunlar ise Kur'ân'ı hem yazmışlar, hem de hıfzetmişlerdir.

g) Bunlar, Resûlüllah'ın zamanında Kur'ân'ı ezberlediklerini açıklamışlardır.

h) Kur'ân'ın bunlar tarafından cem' edilmesinden maksat, Kur'ân'ı duyar duymaz itâat etmeleri ve gereği gibi amel etmeleridir ([25]).

Yine Fethu'l-Bârî'de: «Birçok Hadîsten açıkça anlaşıldığına göre, Resûlüllah (s.a.v.) zamanında Kur'ân'ı ezberleyenlerden biri de Ebû Bekir (r.a.) dır. Resûlüllah'ın hastalandığı zaman Ebû Bekir (r.a.) imâmlık vazifesini üzerine alırdı. Bu onun Ashâb içinde Kur'ân'ı en iyi okuyan kimse olduğunu gösterir» denmektedir ([26]).

Umdetü'l-Kârî'de muhtelif tarîklarla şu isimler zikredilmektedir: Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ubâdetü b. es-Sâmit, Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd, Ebû Musâ'l-Eş'arî, Mücemme'u b. Câriye, Amr b. Zeyd el-Ensârî, Sa'd b. en-Nûmân el-Evsî, Kays b. es-Seken, Ümmü Varak binti Nevfel.

Ebû Ubeyd, «Kitâbü'l-Kırâat» da şu isimleri saymaktadır:

el-Muhâcirûn'dan: Dört Halife (Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali), Talha, Sa'd, İbnu Mes'ûd, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hüreyre, Abdullah b. es-Sâib, el-Abâdile (Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Amr b. el-Âs) ([27]). Kadınlardan: Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme. Ensârdan: Mu'âz, Fedâletü b. Ubeyd, Mücemme'u b. Câriye, Müslimetü b. Muhlid. Bunlardan bazıları, Peygamber (s.a.v.) in vefatından sonra Kur'ân'ın tamamını ezberlediklerini açıklamışlardır ([28]).

---

(25) Fethu'l-Bârî, IX, 46-47; Umdetü'l-Kârî, IX, 314-315; El-Bürhân, I, 242.

(26) Fethu'l-Bârî, IX, 47; İbnu Kesir tefsiri zeyli, S. 28.

(27) Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid Tercemesi, I, 28; Mebâhis, S. 63.

(28) Fethu'l-Bârî, IX, 47; Umdetü'l-Kârî, IX, 315; en-Neşr, I, 6; el-İtkân, I, 74.

el-Mâverdî (450/1058), «Kur'ân'ın tamamını mezkûr dört kişiden başkası ezberlememişti. Çünkü Ashâb şehirlere dağılmışlardı» ([29]) diyor.

İbnu Ebî Dâvud, «Kitâbü'ş-Şerî'a» da, Muhâcirînden: Temîm b. Esved ed-Dârî, Ukbe b. Âmir; Ensârdan: Ubâde b. es-Sâmit, Mu'âz, Mücemme'u b. Hârise, Fedâle b. Ubeyd, Müslime b. Muhlid, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi zikrediyor ([30]).

İbnu Hacer, «Enes'den rivâyet edilen (3 numaralı hadîs) deki, Kur'ân-ı Kerîm'i Sahâbeden yalnız dört kişinin ezberlediğine ait haber vâkıaya uymamakta ve şöyle takdir edilmektedir: «Enes, Sahâbe içinde, ancak, bu dört zâtı biliyordu. Enes'in bu sözünü — olduğu gibi — ancak dinsizlerden bir zümre kabul ediyor. Biz ise bu sözün zâhirine hamledilmesini doğru görmüyoruz» ([31]) diyor.

İbnu Sâ'd (230/844), «et-Tabakâtü'l-Kübrâ» da hâfız olan Sahâbîler hakkında şu bilgiyi vermektedir: «eş-Şa'bî (104/722) den: «Resûlüllahs (s.a.v.) in zamanında Kur'ân'ı altı kişi ezberlemiştir: Übeyy b. Ka'b, Mu'âz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Sa'd, Ebû Zeyd» ([32]). İbnu Sîrîn (110/728) den: «Peygamberimiz zamanında Kur'ân'ı ezberleyenler, Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, Osman b. Affân, Tetîmü'd-Dârî'dir» ([32]).

Mekkî b. Ebî Tâlib'in bu Hadîslerle ilgili bazı açıklamalarını burada zikretmeden geçemiyeceğiz: «Bir kimse, Abdullah b. Amr Hadîsinde dört Sahâbî zikredildi. Siz ise Übeyy ve Zeyd'in kırâatına intisâb ediyorsunuz, niçin?» derse:

Cevap : «Âlimlere göre Resûlüllah (s.a.v.) in bu emrine sebeb, Hadîste ismi geçen dört kişinin, Resûlüllah bu haberi verinceye kadar, Sahâbe arasında kırâat hususundaki kıymetlerinin bilinmeyişidir. İşte Peygamber Efendimiz, bu zevâtı tanımaları için, Ashâbın nazar-ı dikkatlerini çekmiştir. Halbuki Zeyd ve Ali gibi meşhur zevâtın zikredil-

---

(29) el-Bürhân, I, 242; Mebâhis, S. 62-63.
(30) Fethu'l-Bârî, IX, 47.
(31) Aynı eser, IX, 48.
(32) İbnu Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrût, 1376 H./1957 M., Dâru Beyrût, II, 355.

mesine lüzum görülmemiştir. Veyâhut, şöyle bir tevcîh yapmak mümkündür: Her ne kadar Resûlüllah (s.a.v.) bu emri verdiği zaman, bu dört kişiden daha iyi kırâat bilen kimse yok idiyse de, sonradan Zeyd ve Ali gibi, onlar kadar veya daha üstün kimseler çıkmıştır» (33).

en-Nesâî (303/915), sahîh senedle Abdullah b. Amr'dan rivâyet etmiştir ki, Abdullah: «Ben, Kur'ân'ın tamamını ezberledim, onu her gece okurdum. Resûlüllah (s.a.v.), bu durumu haber alınca, bana, «Onu bir ayda oku» (34) dedi. Bu haber de Abdullah b. Amr'ın, daha Resûlüllah zamanında hâfız olduğunu gösteriyor.

el-Hâfız Şemsü'd-Dîn ez-Zehebî (748/1347), «Tabakâtu'l-Kurrâ» da (35) şu açıklamayı yapmıştır: «Hadîslerde zikredilen adet, isnâdları bize ulaşan ve Kur'ân'ı Resûl-ü Ekreme arzeden kimselerin miktarıdır. Fakat Ashâbdan, isnâdları bize ulaşamayan ve lâkin Kur'ân'ı ezberlemiş olanlar çoktur. Kur'ân'ı Resûlüllah'a arzedenler yedi kişidir. Onlar: Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Übeyy, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Ebu'd-Derdâ'dır. Kırâatları bize ulaşmayan, bunlardan başka Ashâb da şunlardır: Mu'âz b. Cebel, Ebû Zeyd, Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe, Abdullah b. Amr, Ukbe b. Âmir'dir» (36)

Prof. M. Kâmil Mîras, Enes Hadîsinin (37) açıklamasında şöyle demektedir: «Asr-ı Saâdette Kur'ân'ı ezberleyenlerin bu dört zâttan ibâret olduğu sanılmamalıdır. Dört Halifenin de içlerinde bulunduğu daha bir takım Ashâb-ı Kirâm da ezberlemişlerdi. Adet mefhûmu ziyâdeyi nefyetmiyeceğinden hadîsteki adet, bu şerefli hususiyetin bunlara inhisarını ifâde etmez. Abdullah b. Amr Hadîsi (38) ile bu

---

(33) el-İbâne, S. 54.

(34) Fethu'l-Bârî, IX, 47; el-İtkân, I, 74.

(35) ez-Zerkeşî, bu kitabdan «Ma'rifetü'l-Kurrâ» olarak bahsetmiş ise de, el-Bürhân'ın edisiyon kritiğini yapan Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, bunun «Tabakâtü'l-Kurrâ» olduğunu, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de 1537 numarada kayıtlı olduğunu söylüyor. (el-Bürhân, I, 242, H. 2)

(36) el-Bürhân, I, 242-243.

(37) Bak: S. 149.

(38) Bak: S. 148.

Hadîs arasında taâruz da yoktur. Çünkü İbnu Amr'in o Hadîsinde Kur'ân'ın dört zâttan öğrenilmesi emrolunmuştu. Enes Hadîsinde İbnu Mes'ûd ile Sâlim'in hâric kalması, bu büyük âlim ve hâfızların Kur'ân'ı ezberlememiş olmalarını icâb ettirmez. Câiz ki Enes b. Mâlik bu Hadîsinde yalnız bir kabileden, yalnız Ensâr'dan dört zâtın Kur'ân'ı cem' ve hıfzetmiş olduklarını bildirmiş olsun» ([39]).

Prof. M. Hamîdullah da bu konu ile ilgili şu açıklamayı yapıyor: «Hz. Peygamber (s.a.v.) namazlarında okuyabilmek için, Kur'ân-ı Kerîm'in ezberlenmesi husûsunda ısrar ediyordu. Bunun için de bütün metni ezbere bilmek mecbûrî idi. Bazıları, bazı sûreleri, diğerleri başkalarını ezberliyor, bir kısmı ise sûrelerin hepsini ezberliyordu... Hz. Muhammed (s.a.v.), işte bu çift metotla Kur'ân-ı Kerîm'in bir bütün hâlinde muhafazasını temin etmek istemişti: Yazılı ve hâfıza yoluyla. Yazarken yapılan hatalar, ezber öğrenilmiş metin vasıtasiyle düzeltilebilirdi, hâfızada unutulanlar ise, yazılı metne müracâat ile düzeltilebilirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) in son aylarında irtidât edenlerle harp ediliyor, hükümet başka işlere bakamıyordu. Bilhassa Müseylime ile yapılan Yemâme Savaşı kanlı oldu. Yüzbin düşmanla, onüçbin müslüman karşılaştı. Bunlar dayanamadılar. Hz. Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe kumandasında üçbin kişi toplandı. Onlara «Kur'ân-ı Kerîm'i bilen birlikler» adı verildi. Bu fedâî birliklerin yediyüz askeri, kumandanları ile birlikte şehid oldu. Fakat düşman ordusu yok edildi» ([40]). (İbnu Kesîr Tefsiri Zeyli, S. 28).

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, Ashâb-ı Kirâm içerisinde bulunan hâfızların adedi binleri bulmaktadır. Bunların adedini tahdîd ve ta'yin etmek de mümkün değildir ([41]).

---

(39) Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, X, 23-24.

(40) Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, S. 45-46; Corci Zeydan, Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi'nde «Yediyüzü Kurrâ'dan olmak üzere 1200 kişi şehîd oldu» diyor (Corci Zeydan, Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi, (Müterc. Zeki Meğamiz) Dersaâdet, İtkân, Matb. 1329, III, 109.

(41) Prof. M. Kâmil Mîras, Sebîlürreşad Mec., İstanbul, 1954, C. 7, Sayı: 167, S. 264.

Bundan dolayıdırki büyük âlimlerden İbnu Teymiyye ve İbnu'l-Cezerî ve onlardan naklen daha bir çok âlim, «Kur'ân-ı Kerîm'in naklinde esas dayanak kalplerin ve göğüslerin hıfzettiğidir. Mushafların ve kitapların hıfzettiği değil» ([42]) demişlerdir. «Bu husus Allah Teâlâ'nın Muhammed Ümmetine bahşettiği en şerefli husûsiyettir» ([43]).

«إِنَّ رَبِّي قَالَ لِي قُمْ فِي قُرَيْشٍ فَأَنْذِرْهُمْ. فَقُلْتُ لَهُ أَيْ رَبِّ إِذًا يَثْلَغُوا رَأْسِي حَتَّى يَدَعُوهُ خُبْزَةً فَقَالَ: إِنِّي مُبْتَلِيكَ وَمُبْتَلٍ بِكَ مُنَزِّلٌ عَلَيْكَ كِتَابًا لَا يَغْسِلُهُ الْمَاءُ، تَقْرَؤُهُ نَائِمًا وَيَقْظَانَ فَابْعَثْ جُنْدًا أَبْعَثْ خَمْسَةً مِثْلَهُ، وَقَاتِلْ بِمَنْ أَطَاعَكَ مَنْ عَصَاكَ. وَأَنْفِقْ فَسَنُنْفِقُ عَلَيْكَ» (44)

Tercemesi : **«Rabbim bana dedi ki: Kureyş'in içinde kalk ve onları (Allah'ın azâbından) korkut. Ben de "Ey Rabbim, o zaman, benim başımı ekmek yarar gibi yararlar" ([45]) dedim. Cenâb-ı Hak: "Ben, seni ve senin (sebebin) le (başkalarını) imtihan edeceğim. Ve sana kalblerde mahfûz ve ebedî ([46]), uyanık ve uyurken okuyacağın bir kitab indireceğim. Sen, bir ordu gönder, ben onun beş katını göndereceğim. Sana uyanlarla beraber, sana isyan edenlere karşı savaş. Sen yardım et, biz de sana yardım edeceğiz».**

Bu Hadîs-i Şerif gereğince, Kur'ân-ı Kerîm, muhafazası hususunda kâğıt ve ona benzer şeylere muhtaç olmadığı gibi; «ezberlenebilir» vasfı ile, tahtını mü'minlerin kalbine kurmuştur. Yine aynı niteliği ile de münzel (Allah'tan indirilmiş) kitaplar içerisinde mümtaz bir mevki kazanmış-

---

(42) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 56; en-Neşr, I, 6.

(43) en-Neşr, I, 6.

(44) Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh, İst., Matbaa-i Âmire, 1330, VIII, 159; Sahîhu Müslim bi şerhı'n-Nevevî, XVII, 196-199; Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, Müsned, Mısır, 1313 H., IV, S. 162.

(45) Sahîhu Müslim bi şerhı'n-Nevevî, XVII, 198.

(46) Aynı yerden.

tır. Tâ Resûlüllah (s.a.v.) zamanından, zamanımıza kadar, sayısını ancak Cenâb-ı Hakkın bileceği, büyük bir hâfız kitlesi tarafından ezberlenegelmiş, aynı şekilde devam edip gitmektedir. « أناجيلهم في صدورهم » ([47]) «Onların İncilleri, sadır (göğüs) larındadır» hikmeti gereğince, Allah'ın dilediği ehlinden onun muhafazasına seçmiş olduğu bir çok itimâda şâyan din önderleri, Resûlüllah (s.a.v.) den, bir harekesi, bir sükûnu bile ihmâl edilmeksizin, hayatlarını onun sıhhatine harcamak sûretiyle, hayırlı ümmet olmanın icâbını yerine getirmişlerdir.

Bu bahse Sahâbe-i Kirâm arasında Kur'ân okutmakla meşhûr olan Yedi Sahâbînin isimlerini zikretmekle son veriyoruz. Onlar da: Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir ([48]).

---

(47) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 56-57; en-Neşr, I, 6; Menâhil, I, 235.

(48) Menâhil, I, 238; Mebâhis, S. 65; Medeniyyet-i İslâmiyye Târihi, III, 108-110.

KUR'ÂN'IN YAZILMASI YÖNÜNDEN TOPLANMASI:

Bu konuyu üç bölümde inceleyeceğiz:

1 — Kur'ân'ın Peygamber (s.a.v.) zamanında yazılması.

2 — Hazret-i Ebû Bekir zamanında toplanması.

3 — Hazret-i Osman zamanında çoğaltılması.

1 — Kur'ân'ın Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yazılması:

Peygamberimiz (s.a.v.) in vahye tâbî olduğu bir çok âyet-i kerîme ile sâbittir (49). İşte Resûlüllah (s.a.v.) tâbî olduğu bu vahy gereğince, Kur'ân-ı Kerîm'i bizzat yazdırmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm, ezberleme ve yayılmasında kolaylık gibi bir çok hikmetlere mebnî yirmi iki sene, iki ay ve yirmi iki gün zarfında parça parça nâzil olmuştur (50).

Prof. M. Hamidullah'a göre, Peygamber (s.a.v.) in vahyi yazdırmayı düşündüğü zamanın tarihi belli değildir. Fakat Peygamberliğinin beşinci yılında yazdırmaya başladığından bahsediliyor (51).

Vahyin Resûlüllah (s.a.v.) zamanında yazılmış olduğu, şu Hadîs-i Şerif ile açık bir şekilde anlaşılmaktadır:

---

(49) Bak: el-En'âm, âyet: 50 ve 106; el-Ahzâb, âyet: 2; el-Â'râf, âyet: 203; Yûnüs, âyet: 109; ez-Zuhruf, âyet: 43.

(50) Tarih-i Kur'ân, S. 9.

(51) Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, S. 42.

«قال زيد بن ثابت : إنّي قاعد إلى جنب رسول الله (صلعم) يوماً إذ أوحى إليه، قال : وغشيته السكينة ووقع فخذه على فخذي حين غشيته السكينة، قال زيد فلا والله ما وجدت شيئاً قط أثقل من فخذ رسول الله (صلعم) ثمّ سرّي عنه، فقال : أكتب يا زيد فأخذت كتفاً، فقال أكتب (لا يستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون) الآية كلّها إلى قوله (أجراً عظيماً) فكتبت ذلك في كتف، فقام حين سمعها ابن أمّ مكتوم وكان رجلاً أعمى فقام حين سمع فضيلة المجاهدين، قال : يا رسول الله فكيف بمن لا يستطيع الجهاد ممّن هو أعمى وأشباه ذلك ؟ قال زيد : فوالله ما مضى كلامه أو ما هو إلاّ أن قضى كلامه غشيت النبيّ (صلعم) السكينة فوقعت فخذه على فخذي فوجدت من ثقلها كما وجدت في المرّة الأولى، ثمّ سرّي عنه فقال : إقرأ فقرأت عليه (لا يستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون) فقال النبيّ (صلعم) (غير أولي الضرر) قال زيد فألحقتها» (52)

Tercemesi : «Zeyd b. Sâbit dedi ki: Resûlüllah (s.a.v.) e vahy geldiği bir gün, yanında oturuyordum. Onu bir ağırlık kapladı. Onu ağırlık kapladığı zaman, onun uyluğu benim uyluğumun üzerinde idi. Zeyd dedi ki: Hayır, Allah'a yemin ederim ki, hiç bir şeyi, Resûlüllah (s.a.v.) in uyluğundan daha ağır bulmadım. Sonra o hâl ondan gitti ve: "yaz, ey Zeyd" dedi. Ben (de) bir kürek kemiği aldım

لا يستوي القاعدون من المؤمنين ... âyetinin tamamını

أجراً عظيماً ya kadar yaz dedi. Onu bir kürek kemiğine yazdım. Âmâ bir adam olan İbnu Ümmi Mektûm, mücâhidlerin faziletini bu âyette duyunca, kalktı: "Yâ Resûlallah, âmâ ve benzerleri gibi olanlardan, Allah yolunda cihâda gücü yetmiyenler (in durumları) nasıldır?" dedi. Zeyd "Allah'a yemin ederim ki, onun sözü ya bitmedi, yahut henüz bitmiş idi, Nebî (s.a.v.) i (tekrar) ağırlık kapladı. Onun uyluğu, benim uyluğumun üzerinde idi, (bu defa) uyluğunun ağırlığını birinci defadan daha ağır buldum. Sonra o hal ondan zâil oldu. (Yazdığını) "oku" dedi, ona « لا يستوي القاعدون » (53) (âyetini) okudum. Nebî (s.a.v.) « غير اولى الضرر » buyurdular." Zeyd : "(bu kısmı) o âyete kattım" dedi.»

Yine Zeyd b. Sâbit'ten rivâyet edilen şu Hadîs konumuza ışık tutmaktadır:

«أنّ زيد بن ثابت (رض) قال : بينما نحن عند رسول الله (صلعم) نؤلّف القرآن من الرقاع» (54)

Tercemesi : «Zeyd b. Sâbit (r.a.) dedi ki: Biz, Resûlüllah (s.a.v.) in yanında bulunduğumuz zaman, Kur'ân'ı bez (veya kâğıt) parçalarına yazardık».

(Aynı Hadîsi el-Hâkim'in «el-Müstedrek» inden ez-Zerkeşî, (el-Bürhân, I, 237); es-Süyûtî (el-İtkân, I, 59); ez-Zerkânî (Menâhil, I, 240); Dr. Subhi Sâlih (Mebâhis, s. 66) nakletmişlerdir).

Bütün kaynakların ittifakla bildirdiklerine göre, ne zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) e Kur'ân-ı Kerîm'den bir şey

---

(52) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 29-30; Bazı ufak farklarla Sahîhu'l-Buhârî, VI, 99-100.

(53) en-Nisâ', âyet : 95. Meâli : «Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda mallariyle, canlariyle savaşanlar bir olamaz. Allah, mallariyle, canlariyle savaşanları, derece itibariyle, oturanlardan çok üstün kıldı. (Gerçi) Allah hepsine de Cenneti vadetmiştir. (Fakat) Allah, savaşanlara oturanların üstünde daha büyük bir ecir vermiştir».

(54) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 30.

vahyedilince, vahy kâtiplerinden birini çağırır: «bunu falân sûreye koyunuz» ([55]) diye emreder ve yazdırırdı. Bu gelen vahy bazan bir, bazan bir kaç âyet, bazan bir sûre olarak gelirdi. Resûlüllah (s.a.v.) yeni gelen vahyi, daha önce gelmiş olanların neresine yazılacağını bildirirdi. Yalnız bu gelen vahiyler kronolojik bir sıraya göre değil, Kur'ân-ı Kerîm'in kendine hâs üslûbuna göre sıralanırdı. Bütün âyetler Hz. Peygamber'in huzurunda yazılır ve Resûlüllah'ın evine konurdu. Vahiy Kâtipleri de bir sûretini kendileri için yazarlardı. Âyetleri bir taraftan Vahiy Kâtiplerinin kendileri için yazmaları, diğer taraftan yazılan âyetlerin Hâne-i Saâdette bulunması, âyetlerin ezberlenmesi ve zabtı bakımından mühim idi ([56]).

Yazılmış olan bu âyetler, Hz. Peygambere arzedilir, şâyet bir eksiklik olursa onu tashih ederdi ([57]).

el-Buhârî'nin tahric etmiş olduğu bir Hadîs-i Şerife göre Cebrâil, Resûlüllah (s.a.v.) e her sene Ramazan ayında Kur'ân-ı Kerîm'i arzederdi. Vefâtına tekaddüm eden sene ise bu arz iki defa vukû bulmuştu ([58]).

Kâğıdın azlığından dolayı Kur'ân-ı Kerîm, tabaklanmış derilere, tahta levhalara, develerin kürek kemiklerine, beyaz yassı taşlara, hurma dallarına, kâğıt parçalarına, porselenler üzerine yazılırdı ([59]).

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı Resûlüllah (s.a.v.) zamanında yazıldı. Böyle olmakla beraber, Kur'ân sahifelerde veya mushaflarda toplanmış değildi.

Netice olarak Kurân'ın Resûlüllah zamanında yazılmasından maksat, Allah'ın Cebrâil'e emri ile her âyetin nereye yazılacağını Peygamberimize bildirmesi, onun da tâbi olduğu vahyi emrolunduğu yere yazdırması, dolayısıyle âyetlerin tertibinden ibârettir ([60]). Böylece âyetlerin ter-

---

(55) el-Bürhân, I, 232.
(56) Tarîh-i Kur'ân, S. 9.
(57) Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, S. 43.
(58) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 101; el-Bürhân, I, 232.
(59) el-İbâne, S. 24; el-Bürhân, I, 233; Menâhil, I, 239-240; Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, S. 44.
(60) Menâhil, I, 240.

tîbinin tevkîfî olduğunun kat'îliği ve Resûlüllah (s.a.v.) in yazdırdığı bu Kur'ân'da yedi harfin bulunabileceği düşünülebilir. Şu kadar var ki sahâbeden bazılarının, «tilâveti mensûh» olanları ve «haber-i vâhid» le sâbit olanları yazdıkları olmuştur. Fakat Kur'ân Resûlüllah (s.a.v.) zamanında bir mushafta, bir cilt halinde toplanmadığı gibi, sûreler de tertip edilmemişti ([61]).

ez-Zerkeşî, «el-Bürhân» da âyetlerin vahye dayandığını şöyle anlatıyor: «Bütün sûrelerdeki âyetler, sûrelerin başında bulunan Besmelelerin konuluşu, âyetlerin tertibi — şüphesiz — tevkîfîdir ve bunda ihtilâf da yoktur. Bundan dolayı da âyetlerin takdîm ve te'hiri câiz değildir» ([62]).

el-Mekkî ve başkaları: «Sûrelerdeki âyetlerin tertibi, Nebî (s.a.v.) tarafındandır. Berâe Sûresinin başına emretmediği için Besmele terkedilmiştir» ([63]) demişlerdir.

el-Kâdî Ebû Bekr de: «Âyetlerin tertibi, kat'î bir emir ve kat'î bir hükümdür. Cebrâil, "felân âyeti, felân yere koyun" derdi» ([64]) demiştir.

İbnu'z-Zübeyr dedi ki: «Ben, Osman'a: "el-Bakara, 224 âyetini diğer bir âyet neshetmiştir. Onu niçin yazıyorsun, veya onu (yazılı olarak) niçin tesbit ediyorsun?" dedim. Bana: "Ey kardeşimin oğlu, hiç bir şeyi yerinden kımıldatamayız" dedi» ([65]).

Resûlüllah (s.a.v.) den bu zikretmiş olduğumuz ve daha bir çok Hadîs-i Şerifler göstermektedir ki Cebrâil, Peygamberimize; Peygamberimiz ve Vahy Kâtiplerine âyetlerin sûrelerdeki yerlerini göstermiş ve o sûretle âyetler tevkîfî olarak tertip edilmiştir.

---

(61) el-İtkân, I, 59; Menâhil, I, 241; Tarih-i Kur'ân, S. 10.
(62) el-Bürhân, I, 256; Mebâhis, S. 67.
(63) el-Bürhân, I, 256.
(64) Aynı yerden.
(65) Sahîhu'l-Buhârî, V, 163.

VAHİY KÂTİPLERİ (كتاب الوحى)

Resûlüllah (s.a.v.) in okur yazar Sahâbîlerden bazılarını Vahiy Kâtibi olarak kullandığı bilinen bir hakikattır.

Ali b. Bürhânü'd-Dîn Halebî (1044/1635) nin «es-Siyretü'l-Halebiyye» isimli eserinde, bu hususta şu malûmatı bulmaktayız:

«Bazılarına göre Vahiy Kâtipleri yirmi altı kişi idi. Sika âlimlerden bir topluluğa göre, bunlar kırk ikidir» (66) demekte fakat yalnız şu isimleri saymaktadır:

«Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh el-Âmirî, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Âmir b. Füheyre, Übeyy b. Kâ'b, Sâbit b. Kays, Zeyd b. Sâbit, Mu'âviye b. Ebî Süfyân, Muğıyre b. Şu'be, Zübeyr b. el-Avvâm, Hâlid b. el-Velîd, el-Alâ Hadramî, Amr b. el-Âs, Abdullah b. Ravâha, Abdullah b. Abdullah b. Übeyy b. Selûl» (67).

«Mevâhibu Ledünniyye» de bu zevattan başka şu kimseler zikredilmektedir:

Talha b. Ubeydullâh, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hanzala b. er-Rabî' el-Esedî, Yezîd b. Ebî Süfyân, Şurahbil b. Hasene, Mu'aykıb, Huzeyfe b. el-Yemân, Huveytıb b. Abdi'l-Uzzâ (68).

«İslâm Tarihi» inde de: «Hâlid b. Sa'îd, Ebân b. Sa'îd» (69) in isimleri geçmektedir.

---

(66) Ali b. Bürhânü'd-Dîn el-Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye, 1320, III, 326.

(67) Aynı eser, III, 326-327.

(68) İmâm Kastalânî, Mevâhibü Ledünniyye, (Mütercim: Şâir Abdülbâkî), Dersaâdet, 1316, Cemal Ef. Matbaası, I, 231-234.

(69) İslâm Tarihi, VI, 96-97.

KUR'ÂN-I KERÎM'İN PEYGAMBERİMİZ ZAMANINDA BİR CİLT HALİNDE TOPLANMAYIŞININ SEBEBLERİ :

ez-Zerkeşî diyor ki: «Eğer sen; Kur'ân'ın yeryüzüne kısım kısım inmesinin sebebi nedir, diğer kitaplar gibi hepsi birden inemez miydi?» dersen, ben de derim ki: Bu suâlin cevabını Allah Teâlâ kendi üzerine almıştır. Allah buyurdu ki : وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ (70).

Meâli : «**O küfredenler** (şöyle) **dedi**(ler): "**Ona Kur'ân bir** (hamlede), **toplu bir halde indirilmeli değil miydi?**"». Allah onlara cevap verdi :

كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا (70).

Meâli : «**Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle** (yaptık). **Onu** (çok güzel bir nizâm ile) âyet âyet ayırdık (ve âheste âheste bildirdik)». Vahy, her hâdisede yenilendikçe, kalbi kuvvetlendiriyor ve Peygamber (s.a.v.) e yardımı da artırıyordu. Bu da (vahy) meleğinin sık sık inmesini icâb ettiriyor, Peygamber (s.a.v.) e Allah tarafından verilen Peygamberlik vazifesi hususunda Allah'ın va'dini yeniliyor; kendisinden gizlenen sırlar meydana çıkıyor; Cibrîl (a.s.) in sık sık gelmesinden dolayı da her Ramazan daha güzel oluyordu» (71).

« لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ » âyetinin mânâsı : «**Kur'ân'ı ona ezberletmemiz için**» demektir. Çünkü Nebî (s.a.v.), okuma yazma bilmeyen «Ümmî» idi. Kur'ân'ı ezberlemesi kendi-

---

(70) Fürkân, âyet : 32.
(71) el-Bürhân, I, 231.

sine kolay olsun diye kısım kısım indirilmiştir. Diğer Peygamberler ise okur yazar olduklarından, onların kitaplarının tamamını toplamaları mümkün olurdu ([72]).

İbnu Fûrek (406/1015): «Tevrat, okuma yazma bilen Mûsâ Peygambere, tamamı birden inmiştir. Kur'ân ise Ümmi Nebî (s.a.v.) e indiği için, azar azar inmiştir. Onun hepsinin birden inmemesinin sebeblerinden biri de içinde nâsih ve mensûhun bulunuşudur» ([73]) demiştir.

el-Aynî de aynı şeye temas ederek: «Resûlüllah (s.a.v.), Kur'ân-ı Kerîm'i, bazı âyetlerin hükümlerinin ve tilâvetlerinin mensûh olma ihtimâlini düşünerek, sayfalarda toplamamıştı. Resûlüllah'ın vefatı ile nüzûl sona erdi» ([74]) demiştir.

Abdulaziz Çâvîş, «Âyât-ı Kur'âniyye muhtelif ve mütenevvi bir takım esbâb (sebepler) ve makâsıda (maksatlar) binâen nüzûl eder ve cânib-i risâletten tayin olunan mevâkı'a (mevkiler) va'zedilir idi. Kur'ân'da en son nâzil olan âyet,

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

([75]).

Meâli : «Öyle bir günden sakının ki (hepiniz) o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tastamam verilecek, onlara haksızlık edilmeyecektir» âyet-i kerîmesidir. Ulemâ-i Kur'ân bu âyetlerin nüzûlünden sonra, risâletpenâh efendimizin kaç gün yaşamış olduğu hakkında ihtilâf etmişlerdi ([76]). İhtilâfât-ı rivâyât dokuz ile seksen bir gün arasında cereyan etmekte ise de ercah-i akvâl (sözlerin en üstünü) dokuz gece yaşamış olmasıdır. Tabiîdir ki bu ka-

---

(72) Tefsîru'l-Keşşâf, II, 407; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, IV, 70-71; el-Bürhân, I, 231.
(73) el-Bürhân, I, 231.
(74) Umdetü'l-Kârî, IX, 304.
(75) el-Bakara, âyet : 281.
(76) İ'câzü'l-Kur'ân, I, 31.

dar müddet zarfında Süver (sûreler) ve Âyât-ı Kur'âniyye-nin tertibine imkân müsâit olamaz» ([77]).

ez-Zerkânî de Kur'ân-ı Kerîm'in Resûlüllah (s.a.v.) zamanında bir mushafta toplanmayışını şu sebeblere bağlıyor. (Özet olarak):

a) Resûlüllah (s.a.v.) zamanında, gerek Hz. Ebû Bekir ve gerekse Hz. Osman zamanında olduğu gibi, Kur'ân'ın mushaflarda toplanmasını gerektiren sebebler mevcut değildi. O zamanda müslümanlar hayırlı, Kurrâ çok, İslâmiyet — henüz — çok genişlememiş, müslümanlar fitnelerden emîn, yazıdan daha çok hıfza itimad ediliyor, yazı âletleri kolay bulunmuyor, Resûlüllah (s.a.v.) de dâima yardımcı idi.

b) Allah'ın dilediği bir veya daha fazla âyet nesihle inmiş olsa bile, Resûlüllah onu beyân ederdi.

c) Kur'ân yirmi küsûr senede inmişti, yâni hepsi birden inmemişti.

d) Âyet ve Sûrelerin tertîbi, nüzûl tarihine göre değildi ([78]).

İşte bu sebeblere dayanarak, Resûlüllah Kur'ân'ı bir mushafta toplamamıştır.

---

(77) Sebîlürreşad Mec., (Sene: 1333 H.) C. 14, Sayı: 342, S. 33; Târih-i Kur'ân, S. 10.

(78) Menâhil, I, 241.

KUR'ÂN'IN HZ. EBÛ BEKİR ZAMANINDA TOPLANMASI

Peygamberimiz (s.a.v.) in zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının yazılmış olduğunu ve bir çok ashâb tarafından da ezberlenmiş olduğunu ve fakat bir cilt halinde toplanmamış bulunduğunu söylemiştik.

Kur'ân'ın bu toplanmayış sebeblerini yukarda izah ettik. Bütün bu sebebler Resûlüllah (s.a.v.) in vefatı ile ortadan kalkınca ve Kur'ân'ın toplanmasını zarûrî hâle sokan hâdiseler de ortaya çıkınca, Allah'ın büyük vâzifeler yüklediği Râşid Halifeler, bu ulvî vazifeyi îfâya koyulmuşlardır.

Hicretin 12. senesi vukû bulan Yemâme vak'asında, bir çok Kurrâ Sahâbînin şehit edilmesi hadisesi (79), Kur'ân-ı Kerîm'in toplanmasına vesîle teşkil etmiştir (80). Şöyle ki; bu hâdisede bir çok hâfız sahâbî şehid düşünce, bunun gibi daha bir kaç hâdisede aynı şekilde ashâbın aralarından ayrılabileceğini ve bunun da Kur'ân-ı Kerîm'in zararına bir netice doğurabileceğini düşünen Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e bu endişesini açıklamış ve Kur'ân'ı toplamasının zamanının geldiğini ona bildirmişti. Şimdi el-Buhârî'nin, Zeyd b. Sâbit'ten rivâyet ettiği bir Hadîs-i Şerifle konumuza devam edelim:

---

(79) Bu harbde şehid edilen Sahâbî adedi hakkında Bak: S. 100; Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı: 168, S. 276.

(80) el-Hasen tarikı ile İbnu Ebî Dâvud'un rivâyet ettiği: «Ömer, Allah'ın kitâbından bir âyeti sordu. (Ona), o âyet Yemâme günü öldürülen felân adamda vardı» denildi. O zaman Ömer «Muhakkak ki biz, Allah'ın (teslîm olmuş kulları) yız» dedi ve Kur'ân'ı toplamayı emretti. O, Kur'ân'ı Mushafta toplayanların ilkidir» şeklindeki haber, münkatı'dır. (el-İtkân, I, 59)

«أن زيد بن ثابت رضى الله عنه قال : أرسل الى أبو بكر مقتل
اهل اليمامة فاذا عمر بن الخطاب عنده ، قال أبو بكر رضى الله عنه :
ان عمر أتانى فقال : ان القتل قد استحر يوم اليمامة بقراء القرآن
وانى أخشى أن يستحر القتل بالقراء بالمواطن فيذهب كثير من
القرآن وانى أرى أن تأمر بجمع القرآن ، قلت لعمر كيف تفعل
شيئا لم يفعله رسول الله (صلعم) ؟ قال عمر : هذا والله خير فلم يزل
عمر يراجعنى حتى شرح الله صدرى لذالك ورأيت فى ذلك الذى
راى عمر . قال زيد قال ابو بكر : انك رجل شاب عاقل لا نتهمك
وقد كنت تكتب الوحى لرسول الله (صلعم) فتتبع القرآن فاجمعه .
فوالله لو كلفونى نقل جبل من الجبال ما كان أثقل على مما أمرنى به
من جمع القرآن قلت : كيف تفعلون شيئا لم يفعله رسول الله (صلعم)؟
قال: هو والله خير فلم يزل أبو بكر يراجعنى حتى شرح الله صدرى للذى
شرح له صدر ابى بكر وعمر رضى الله عنهما فتتبعت القرآن اجمعه
من العسب واللخاف وصدور الرجال حتى وجدت آخر سورة التوبة
مع ابى خزيمة الانصارى لم اجدها مع احد غيره (لقد جاءكم رسول
من أنفسكم عزيز عليه ما عنتم) حتى خاتمة براءة فكانت الصحف
عند ابى بكر حتى توفاه الله ثم عند عمر حياته ثم عند حفصة
بنت عمر رضى الله عنه » (81)

Tercemesi : «Zeyd b. Sâbit (r.a.) dan (rivâyet edilmiştir). **Dedi ki: Ebû Bekir, Yemâme'de şehîd olanların ölü-**

---

(81) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 98-99; Umdetü'l-Kârî, IX, 303-304.

[illegible] müteâkip, beni çağırttı. Ömer b. el-Hattâb onun yanında idi. Ebû Bekir (r.a.), (bana şu sözleri) söyledi: "Ömer bana gelerek, Yemâme gününün şiddetli sırasında Kur'ân hâfızlarının çoğunun şehid olduklarını, diğer sahnelerde de hâfızların aynı hâle uğramalariyle Kur'ân'dan bir çoğunun zâyi olmasından endişe ettiğini söyleyerek, Kur'ân'ın toplanmasını emretmekliğimi tavsiye etti." Ömer'e, "Resûl-i Ekrem'in yapmadığı bir işi (sen) nasıl yaparsın?" dedim. Ömer yemin ederek, bunun hayırlı bir iş olduğunu söyledi ve bana mürâcaatta devam etti. Nihâyet Cenâb-ı Hak, benim bu işe aklımı yatırdı, göğsüme ferahlık verdi. Ben de Ömer'in fikrine iştirâk ettim. Zeyd: «Ebû Bekir (bana) dedi ki: Sen,genç ve akıllı bir adamsın, senin aleyhinde hiç bir şey söyleyemeyiz. Sen, Resûlüllah (s.a.v.) e vahyi yazıyordun, Kur'ân'ı incele ve topla» dedi. (Zeyd devamla:) "Allah'a yemin ederim ki, bana, bir dağı taşımayı teklif etselerdi, Kur'ân'ın toplanması hususundaki (bu teklif, onun bana emrettiğinden daha ağır gelmezdi. (Onlara) Resûlüllah (s.a.v.) in yapmadığı bir şeyi siz nasıl yapıyorsunuz?" dedim. (Ebû Bekir) "Vallahi bu bir hayırdır" dedi. Ebû Bekir, bana müracaatta devam etti. Cenâb-ı Hak, Ebû Bekir ile Ömer (Allah ikisinden de razı olsun) in aklını yatırdığı ve göğsünü ferahlattığı gibi, benim de aklımı açtı ve göğsümü ferahlandırdı. Ben de Kur'ân'ı inceledim, (yazılı bulunduğu) hurma dallarından, beyaz ince taşlardan ve hâfızların hâfızalarından topladım. Hattâ Tevbe Sûresinin (son iki âyetini) لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ... (81 a) yalnız, Huzeymetü'l-Ensârî'nin yanında buldum. (Toplanan bu) sayfalar, vefat edinceye kadar Ebû Bekir'in yanında idi. Sonra hayatı boyunca Ömer'in yanında, daha sonra da Ömer'in kızı (Resûlüllah'ın zevcesi) Hafsa'nın yanında kaldı».

(81a) et-Tevbe, âyet: 128-129. Meâli: «Andolsun, size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve güç gelir. Üstünüze çok düşkündür. Mü'minleri cidden esirgeyicidir, bağışlayıcıdır. (Habîbim, sana îman etmekten) yüz çevirirlerse de ki: «Bana Allah yeter. Ondan başka hiç bir Tanrı yok. Ben ancak ona güvenip dayandım. O, büyük arşın sahibidir».

Hadîs-i Şerif'ten anlaşılacağı üzere Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ebû Bekir'e Kur'ân-ı Kerîm'in toplanmasını emretmesini tavsiye ettiği zaman, Hz. Ebû Bekir'in çekingen davrandığını ve «Resûlüllah (s.a.v.) in yapmadığı bir işi, biz nasıl yapabiliriz?» dediğini görüyoruz. Fakat Hz. Ömer'in isâbetli görüşü karşısında, hakikatı kabul ediyor; Hz. Ömer'le aralarında bu mühim meseleyi istişâre ve müzâkere ettikten sonra (82), Halîfe Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'i çağırıp, ona bu vazifeyi teklif ediyor.

Zeyd b. Sâbit'in de bu vazifeyi ağır görüşünün sebebleri vardı: Evvelâ Zeyd, Kur'ân-ı Kerîm'in yazılmış olan kısımlarını toplayacaktı. Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısmının Mekke'de, bir kısmının da Medine'de nâzil olduğunu düşündüğümüz zaman, Zeyd'in Hicretten sonra Müslüman olması (83) ve Vahiy Kâtipliğine de bundan sonra başlaması hasebiyle, onun yanında Medine'de nâzil olan âyetlerin tamamı bile yoktu. Sonra bunları arayacak, fakat yazılı bulduğu her şeyi kabul etmiyecek, ancak Resûl-ü Ekrem'in huzûrunda yazılanları bulacaktı (84). Herhalde, bu, zor bir iş idi? Bununla beraber Hz. Ebû Bekir onu iknâ etmek sûretiyle vazifeye başladı.

Hz. Ebû Bekir, ashâbdan sika ve zabt ile meşhûr olan hâfızları, Hz. Ömer'in evinde topladı. Bundan maksat, toplama işinin nasıl olacağını tesbit idi ve orada bu, karar altına alındı (85).

Burada şuna işâret etmek isteriz ki, bu iş için Zeyd b. Sâbit'in başkan olarak tercih edilmesi, çok dikkate değer bir hâdisedir. Çünkü Zeyd b. Sâbit:

a) Resûlüllah (s.a.v.) in Medine'deki hayatı müddetince Vahiy Kâtipliğini yapmıştır.

b) Ashâb içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyenlerden birisi ve aynı zamanda Kur'ân'ı en iyi okuyanlardan birisidir. Tebük Seferinde Mâlik b. Neccâr Oğul-

(82) Umdetü'l-Kârî, IX, 304.
(83) Umdetü'l-Kârî, IX, 307.
(84) İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, VI, 123-124.
(85) Tarih-i Kur'ân, S. 11; Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı: 168, S. 276-277.

münü müteâkip, beni çağırttı. Ömer b. el-Hattâb onun yanında idi. Ebû Bekir (r.a.), (bana şu sözleri) söyledi: "Ömer bana gelerek, Yemâme gününün şiddetli sırasında Kur'ân hâfızlarının çoğunun şehîd olduklarını, diğer sahnelerde de hâfızların aynı hâle uğramalariyle Kur'ân'dan bir çoğunun zâyi olmasından endîşe ettiğini söyleyerek, Kur'ân'ın toplanmasını emretmekliğimi tavsiye etti." Ömer'e, "Resûl-i Ekrem'in yapmadığı bir işi (sen) nasıl yaparsın?" dedim. Ömer yemin ederek, bunun hayırlı bir iş olduğunu söyledi ve bana mürâcaatta devam etti. Nihâyet Cenâb-ı Hak, benim bu işe aklımı yatırdı, göğsüme ferahlık verdi. Ben de Ömer'in fikrine iştirâk ettim. Zeyd: «Ebû Bekir (bana) dedi ki: Sen,genç ve akıllı bir adamsın, senin aleyhinde hiç bir şey söyleyemeyiz. Sen, Resûlüllah (s.a.v.) e vahyi yazıyordun, Kur'ân'ı incele ve topla» dedi. (Zeyd devamla) "Allah'a yemin ederim ki, bana, bir dağı taşımayı teklif etselerdi, Kur'ân'ın toplanması hususundaki (bu teklif) onun bana emrettiğinden daha ağır gelmezdi. (Onlara) Resûlüllah (s.a.v.) in yapmadığı bir şeyi siz nasıl yapıyorsunuz?" dedim. (Ebû Bekir) "Vallahi bu bir hayırdır" dedi. Ebû Bekir, bana müracaatta devam etti. Cenâb-ı Hak, Ebû Bekir ile Ömer (Allah ikisinden de razı olsun) in aklını yatırdığı ve göğsünü ferahlattığı gibi, benim de aklımı açtı ve göğsümü ferahlandırdı. Ben de Kur'ân'ı inceledim, (yazılı bulunduğu) hurma dallarından, beyaz ince taşlardan ve hâfızların hâfızalarından topladım. Hattâ Tevbe Sûresinin (son iki âyetini) لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ... (81 a) yalnız, Huzeymetü'l-Ensârî'nin yanında buldum. (Toplanan bu) sayfalar, vefat edinceye kadar Ebû Bekir'in yanında idi. Sonra hayatı boyunca Ömer'in yanında, daha sonra da Ömer'in kızı (Resûlüllah'ın zevcesi) Hafsa'nın yanında kaldı».

(81a) et-Tevbe, âyet: 128-129. Meâli: «Andolsun, size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve güç gelir. Üstünüze çok düşkündür. Mü'minleri cidden esirgeyicidir, bağışlayıcıdır. (Habîbim, sana îman etmekten) yüz çevirirlerse de ki: «Bana Allah yeter. Ondan başka hiç bir Tanrı yok. Ben ancak ona güvenip dayandım. O, büyük arşın sahibidir».

Hadîs-i Şerif'ten anlaşılacağı üzere Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ebû Bekir'e Kur'ân-ı Kerîm'in toplanmasını emretmesini tavsiye ettiği zaman, Hz. Ebû Bekir'in çekingen davrandığını ve «Resûlüllah (s.a.v.) in yapmadığı bir işi, biz nasıl yapabiliriz?» dediğini görüyoruz. Fakat Hz. Ömer'in isâbetli görüşü karşısında, hakikatı kabul ediyor; Hz. Ömer'le aralarında bu mühim meseleyi istişâre ve müzâkere ettikten sonra (82), Halîfe Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'i çağırıp, ona bu vazifeyi teklif ediyor.

Zeyd b. Sâbit'in de bu vazifeyi ağır görüşünün sebebleri vardı: Evvelâ Zeyd, Kur'ân-ı Kerîm'in yazılmış olan kısımlarını toplayacaktı. Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısmının Mekke'de, bir kısmının da Medine'de nâzil olduğunu düşündüğümüz zaman, Zeyd'in Hicretten sonra Müslüman olması (83) ve Vahiy Kâtipliğine de bundan sonra başlaması hasebiyle, onun yanında Medine'de nâzil olan âyetlerin tamamı bile yoktu. Sonra bunları arayacak, fakat yazılı bulduğu her şeyi kabul etmiyecek, ancak Resûl-ü Ekrem'in huzûrunda yazılanları bulacaktı (84). Herhalde, bu, zor bir iş idi? Bununla beraber Hz. Ebû Bekir onu iknâ etmek sûretiyle vazifeye başladı.

Hz. Ebû Bekir, ashâbdan sika ve zabt ile meşhûr olan hâfızları, Hz. Ömer'in evinde topladı. Bundan maksat, toplama işinin nasıl olacağını tesbit idi ve orada bu, karar altına alındı (85).

Burada şuna işâret etmek isteriz ki, bu iş için Zeyd b. Sâbit'in başkan olarak tercih edilmesi, çok dikkate değer bir hâdisedir. Çünkü Zeyd b. Sâbit:

a) Resûlüllah (s.a.v.) in Medine'deki hayatı müddetince Vahiy Kâtipliğini yapmıştır.

b) Ashâb içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyenlerden birisi ve aynı zamanda Kur'ân'ı en iyi okuyanlardan birisidir. Tebük Seferinde Mâlik b. Neccâr Oğul-

---

(82) Umdetü'l-Kârî, IX, 304.
(83) Umdetü'l-Kârî, IX, 307.
(84) İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, VI, 123-124.
(85) Tarih-i Kur'ân, S. 11; Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı: 168, S. 276-277.

larının bayrağı Amâra b. Hazm'in elinde iken, Resûlüllah onun elinden alarak Zeyd'e vermiş ve «Zeyd Kur'ân'ı çok iyi bilir, Kur'ân mukaddemdir» buyurmuşlardır.

c) Çok zekî bir insan idi. Resûlüllah'a Süryânîce mektuplar gelmeye başlayınca, Resûlüllah'ın emri ile en kısa zamanda Süryânîceyi öğrenmişti.

d) Zeyd'i, Hz. Ebû Bekir Kur'ân-ı Kerîm'i toplamaya memûr ettiği zaman, özür dilemesi üzerine, onun müstesnâ zekâsını, ilmî şahsiyetini ve hakkında genel bir itimadın varlığını: «Ey Zeyd, sen akıllı, yetişkin bir gençsin, seni biz, hiç bir kusur ile ithâm edemeyiz» sözleriyle ifâde etmişti.

e) Peygamberimiz (s.a.v.) in vefat edeceği yıl, Peygamberimiz Kur'ân'ı nasıl Cebrâil'e arzetmiş ise, Zeyd de yazdığı bütün âyetleri Hz. Peygambere arzeylemiş, böylece «arza-i ahîre»yi yani son arzolunanı yazmış idi ([86]).

Ömer Nasûhî Bilmen, Mescidü'n-Nebî'de Kur'ân'ı toplamak için bir komisyonun kurulduğunu ve bu komisyonda Ömer, Osman, Ali, Übeyy b. Ka'b, İbnu Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Saîd, Talha, Sa'd, Huzeyfe, Amr b. el-Âs, Ebû Hüreyre, Hâlid b. el-Velîd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Zeyd ve Ebu'd-Derdâ'nın ([87]) bulunduğunu söylüyor. İşte bu komisyon Kur'ân'ı toplamaya koyuldu.

---

(86) el-İbâne, S. 58; Tecrîd-i Sarih Tercemesi, VIII, 317-318; Târih-i Kur'an, .S 10; Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, el-Mukni fî ma'rifeti mersûmi mesâhif-i ehli'l-Emsâr ma'a kitâbi'n-Nukad, (Tahkîk: Muhammed Ahmed Dehmân), Dımeşk, 1359 H./1940 M., Matba'a et-Terakkî, S. 121-122; Menâhil, I, 243.

(87) Ömer Nasûhî Bilmen. Tefsir Tarihi, Ank., 1955, Örnek Mat. S. 22.

MUSHAFIN TOPLANMASINDA KABUL EDİLEN PRENSİPLER:

Âyetlerin kabûl edilebilmesi için iki şartın mevcût olması gerekiyordu:

1 — O âyetin veye âyetlerin Resûlüllah (s.a.v.) in huzurunda yazılmış olması.

2 — Âyetlerin ezberlenmiş olması.

İbnu Ebî Dâvud (316/928) un, «Kitâbu'l-Mesâhif» de rivâyet ettiği haberde Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer ve Hz. Zeyd'e: «Mescidin kapısına oturunuz, kim ikinize, Allah'ın Kitabından bir şeyi iki şahitle getirirse, onu yazınız [88] şeklindeki direktifinde bu prensipler açıkça görülüyor.

Fakat bu «iki şahit» in ne olduğu hakkında ihtilâf edilmiştir:

Ebû Şâme (665/1266), «Onların maksatları, yalnız hıfza güvenmeyip, Resûlüllah (s.a.v.) in gözünün önünde yazılmış olmasıdır» [89] demiştir.

İbnu Hacer (852/1448), «Fethu'l-Bârî» de demiştir ki: «Zeyd, iki şahitten aşağısını kabul etmiyordu. Bu iki şahitten maksat, hıfz (ezber) ve kitâbet (yazı) dir. Yâhut, «Resûlüllah'ın huzurunda yazıldığını iki kişinin görmesi» veyâhut «Kur'ân'ın nâzil olduğu vecihleri gören iki kişi» demektir. Bütün bunlardan gaye de, yalnız ezbere dayanmayıp, bizzat Resûlüllah (s.a.v.) in huzurunda yazıldığını görme zarûretidir» [90].

---

88. el-İtkân, I, 60 da Suyûtî: «Bu hadîste inkıtâ bulunmakla berâber, ricâlinin hepsi sikadır» diyor; Ebû Bekr Abdillah b. Ebî Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Kitâbü'l-Mesâhif, (Tahkîk: Arthur Jeffery), Mısır, 1355 H./1936 M., I, 6; Menâhil, I, 245; Mebâhis, S. 74.

(89) el-İtkân, I, 60.

(90) Fethu'l-Bârî, IX, 12.

larının bayrağı Amâra b. Hazm'in elinde iken, Resûlüllah onun elinden alarak Zeyd'e vermiş ve «Zeyd Kur'ân'ı çok iyi bilir, Kur'ân mukaddemdir» buyurmuşlardır.

c) Çok zekî bir insan idi. Resûlüllah'a Süryânîce mektuplar gelmeye başlayınca, Resûlüllah'ın emri ile en kısa zamanda Süryânîceyi öğrenmişti.

d) Zeyd'i, Hz. Ebû Bekir Kur'ân-ı Kerîm'i toplamaya memûr ettiği zaman, özür dilemesi üzerine, onun müstesnâ zekâsını, ilmî şahsiyetini ve hakkında genel bir itimadın varlığını: «Ey Zeyd, sen akıllı, yetişkin bir gençsin, seni biz, hiç bir kusur ile ithâm edemeyiz» sözleriyle ifâde etmişti.

e) Peygamberimiz (s.a.v.) in vefat edeceği yıl, Peygamberimiz Kur'ân'ı nasıl Cebrâil'e arzetmiş ise, Zeyd de yazdığı bütün âyetleri Hz. Peygambere arzeylemiş, böylece «arza-i ahîre»yi yani son arzolunanı yazmış idi ([86]).

Ömer Nasûhî Bilmen, Mescidü'n-Nebî'de Kur'ân'ı toplamak için bir komisyonun kurulduğunu ve bu komisyonda Ömer, Osman, Ali, Übeyy b. Ka'b, İbnu Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Saîd, Talha, Sa'd, Huzeyfe, Amr b. el-Âs, Ebû Hüreyre, Hâlid b. el-Velîd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Zeyd ve Ebu'd-Derdâ'nın ([87]) bulunduğunu söylüyor. İşte bu komisyon Kur'ân'ı toplamaya koyuldu.

---

(86) el-İbâne, S. 58; Tecrîd-i Sarih Tercemesi, VIII, 317-318; Tarih-i Kur'an, .S 10; Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, el-Mukni fî ma'rifeti mersûmi mesâhif-i ehli'l-Emsâr ma'a kitâbi'n-Nukad, (Tahkîk: Muhammed Ahmed Dehmân), Dımeşk, 1359 H./1940 M., Matba'a et-Terakkî, S. 121-122; Menâhil, I, 243.

(87) Ömer Nasûhî Bilmen, Tefsir Tarihi, Ank., 1955, Örnek Mat., S. 22.

MUSHAFIN TOPLANMASINDA KABUL EDİLEN PRENSİPLER:

Âyetlerin kabûl edilebilmesi için iki şartın mevcût olması gerekiyordu:

1 — O âyetin veye âyetlerin Resûlüllah (s.a.v.) in huzurunda yazılmış olması.

2 — Âyetlerin ezberlenmiş olması.

İbnu Ebî Dâvud (316/928) un, «Kitâbu'l-Mesâhif» de rivâyet ettiği haberde Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer ve Hz. Zeyd'e: «Mescidin kapısına oturunuz, kim ikinize, Allah'ın Kitabından bir şeyi iki şahitle getirirse, onu yazınız ([88]) şeklindeki direktifinde bu prensipler açıkça görülüyor.

Fakat bu «iki şahit» in ne olduğu hakkında ihtilâf edilmiştir:

Ebû Şâme (665/1266), «Onların maksatları, yalnız hıfza güvenmeyip, Resûlüllah (s.a.v.) in gözünün önünde yazılmış olmasıdır» ([89]) demiştir.

İbnu Hacer (852/1448), «Fethu'l-Bârî» de demiştir ki: «Zeyd, iki şahitten aşağısını kabul etmiyordu. Bu iki şahitten maksat, hıfz (ezber) ve kitâbet (yazı) dir. Yâhut, «Resûlüllah'ın huzurunda yazıldığını iki kişinin görmesi» veyâhut «Kur'ân'ın nâzil olduğu vecihleri gören iki kişi» demektir. Bütün bunlardan gaye de, yalnız ezbere dayanmayıp, bizzat Resûlüllah (s.a.v.) in huzurunda yazıldığını görme zarûretidir» ([90]).

---

88. el-İtkân, I, 60 da Suyûtî: «Bu hadîste inkıtâ bulunmakla beraber, ricâlinin hepsi sikadır» diyor; Ebû Bekr Abdillah b. Ebî Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Kitâbü'l-Mesâhif, (Tahkîk: Arthur Jeffery), Mısır, 1355 H./1936 M., I, 6; Menâhil, I, 245; Mebâhis, S. 74.

(89) el-İtkân, I, 60.

(90) Fethu'l-Bârî, IX, 12.

es-Sahâvî (614/1255), «Cemâlü'l-Kurrâ'»da: «İki şahitten maksat, yazılmış olan şeylerin, Resûlüllah (s.a.v.) in huzûrunda yazıldığını görmeleridir» ([91]) diyor.

es-Süyûtî (911/1505) de: «Bu iki şahitten maksadın Resûlüllah (s.a.v.) in vefatı senesi, Kur'ân'ın kendisine arz olunduğunu gören iki kişi» ([92]) olduğunu söylüyor.

Hz. Ömer ilk toplantıda bir beyânatta bulunmuştur. İbnu Ebî Dâvûd bunu Yahyâ b. Abdirrahmân b. Hâtıb'dan rivâyet ediyor:

« قَدِمَ عُمَرُ فَقَالَ مَنْ كَانَ تَلَقَّى مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ (صلعم) شَيْئاً مِنَ الْقُرْآنِ فَلْيَأْتِ بِهِ . وَكَانُوا يَكْتُبُونَ ذٰلِكَ فِي الصُّحُفِ وَالْأَلْوَاحِ وَالْعُسُبِ وَكَانَ لَا يَقْبَلُ مِنْ أَحَدٍ شَيْئاً حَتَّى يَشْهَدَ شَهِيدَانِ » ([93]).

Tercemesi : «Ömer geldi ve dedi ki: Kim Resûlüllah (s.a.v.) den Kur'ân'dan bir şey aldıysa, onu getirsin. Onlar sayfalara, levhalara ve hurma dallarına yazıyorlardı. İki şahit olmayınca kimseden bir şey kabul edilmedi».

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre, Zeyd b. Sâbit (r.a.), gayet ihtiyatlı davranarak, Kur'ân'ı araştırmaya koyuldu. Hurma kabuğunda, taş parçalarında, kürek kemiklerinde, deriler üzerinde ve hâfız sahabîlerin ezberlerinde, hâsılı nerede bulduysa hepsini bir araya getirdi. Yalnız hâfızada olanlarla yetinmeyip, bizzat Peygamber (s.a.v.) in huzurunda yazılmış olduğuna dâir — en az — iki şahit bulunmasını şart koşarak, bilhassa Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu «Yedi Harf» den olduğuna — aynı şartlar altında — dikkat etmek sûretiyle Kur'ân-ı Kerîm'i sayfalarda topladı.

Tabiîdir ki bütün bunlar ihtiyattan dolayı olup ([94]), kimsenin gönlünde «acaba mushafa konulmayan bir âyet kalmış mıdır?» gibi bir şüphe bırakmamak için idi.

---

(91) el-İtkân, I, 60; Menâhil, I, 245; Mebâhis, S. 75.

(92) el-İtkân, I, 60.

(93) Fethu'l-Bârî, IX, 12; Tefsîr İbni Kesîr Zeyli, S. 9; el-İtkân, I, 59-60; Menâhil, I, 245; Mebâhis, S. 75; Târih-i Kur'ân, S. 11.

(94) el-İtkân, I, 59.

el-Buhârî'nin, Zeyd b. Sâbitten rivâyet ettiği hadîste ([95]) et-Tevbe Sûresinin son iki âyetini ([96]), «Ebû Huzeyme el-Ensârî'den başkasının yanında bulamadım» demesi, «Yazılı Nüsha» olarak demektir. Çünkü sahâbeden bir çoğu bu âyetleri ezbere biliyorlardı. Zeyd de bunlardan biri idi ([97]). Hadîsde ismi geçen Ebû Huzeyme, Resûlüllah (s.a.v.) tarafından şahitliği iki kişi yerine geçmesi hususunda müjdelenmiş bir kimsedir ([98]). «Kitâbü'l-Mebânî»de de Zeyd b. Sâbit'ten, «Kur'ân'ı yazdık ve bir sayfaya topladım. Onu bir kerre içimden kendi kendime okudum. el-Ahzâb, 23 âyetini eksik buldum. Muhâcirlere ve Ensâra sordum, hiç birinin yanında bulamadım. Halbuki ben, bu âyeti biliyordum. Resûlüllah (s.a.v.) onu bana yazdırmıştı. Benimle beraber başka bir şahit bulununcaya kadar, onu tesbit etmeyi doğru görmedim. Nihâyet o âyeti Ebû Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî (ki ona Peygamberimiz iki kişinin şahitliğine izin vermişti) nin ([99]) yanında buldum ve yazdım. Sonra diğer bir kerre daha tetkik ettim, iki âyeti eksik olarak buldum. Ben o iki âyeti biliyordum, (et-Tevbe: 128-129). Bu iki âyeti Muhâcirlere ve Ensâra sordum ve onların hiç birinde bulamadım. Onları Ebû Huzeyme b. Sâbit'in yanında buldum ve Berâe Sûresinin sonuna yazdım» ([100]).

Burada açıkça söylendiğine göre önceden uyulması kararlaştırılan prensiplerden hiç bir zaman ayrılınmamıştır.

Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'ân'ın toplanması işi, takriben bir sene içinde olmuştur ([101]). Çünki onun, Zeyd'e böyle bir emir vermesi 12. Hicrî senesi vukû bulan Yemâme vak'asından sonradır.

---

(95) Bak: S. 167-168.
(96) et-Tevbe: âyet: 128-129.
(97) Tarih-i Kur'ân, S. 11; Menâhil, I, 245; Mebâhis, S. 74.
(98) Tefsîr İbni Kesîr Zeyli, S. 9.
(99) el-Bürhân, I, 234.
(100) Kitâbü'l-Mebânî, Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 21-22; Tefsîru't-Taberî, I, 27.
(101) İslâm Tarihi, (VI, 25) nde bunun, Resûlüllah'ın vefâtından altı ay sonra olduğu söyleniyor.

Bu kadar kısa bir zaman içerisinde, bu büyük işin başarılmış olması, Sahâbe-i Kirâm'ın büyük himmet ve gayretlerine, bilhassa Ebû Bekir (r.a.) ın müstesnâ ihlâsına bağlı bir iştir. Dr. Subhi's-Sâlih'in dediği gibi, «bu büyük insanları ta'zîm etmemiz çok değildir» ([102]).

Hz. Ebû Bekir'in bu büyük hizmetinden dolayı, Hz. Ali (r.a.), (İbnu Ebî Dâvûd'un rivâyetine göre) şöyle buyurmuştur:

«عَنْ عَلِيٍّ قَالَ : رَحْمَةُ اللهِ عَلَى أَبِي بَكْرٍ كَانَ أَعْظَمُ النَّاسِ أَجْرًا فِي جَمْعِ الْمَصَاحِفِ ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ جَمَعَ بَيْنَ اللَّوْحَيْنِ» ([103]).

Tercemesi : **«Ali (r.a.) den şöyle dediği rivâyet olunmuştur: Allah'ın rahmeti, Ebû Bekir'in üzerine olsun. Mushafların toplanmasında en büyük ecir onundur. Kur'ân'ı iki kabın arasına toplayanların ilki, odur».** Hz. Ömer'in geniş düşünceli bir insan olduğunu da, zaten tarih tescil etmiştir ([104]).

İsmâil Hakkı İzmirli diyor ki: «Kur'ân-ı Mübîn tamamiyle toplandıktan sonra, Hz. Ömer, Ashâb-ı Kirâmı toplattı. Onlara okudu. Ashâb-ı Güzîn tamamiyle tasdik ettiler. İçlerinden hiç bir itiraz vâkî olmadı». (Târih-i Kur'ân, S. 11).

Toplanan bu sayfalar vefatına kadar Hz. Ebû Bekir'in yanında kalmış, onun vefatı ile Hz. Ömer'e intikâl etmiştir. Hz. Ömer'in vefatı ile de mü'minlerin annesi, Resûlüllah (s.a.v.) in zevcesi Hz. Hafsa'ya geçmiştir. Hz. Osman halîfe olunca, Hz. Hafsa'dan bu nüshayı istetmiş ve ondan bir kaç nüsha istinsah ettirdikten sonra kendisine iâde etmiştir ([105]).

---

(102) Mebâhis, S. 76.
(103) Kitâbü'l-Mesâhif, I, 5.
(104) Mebâhis, S. 76.
(105) Hz. Osman zamanını incelerken bu bahse tekrar dönülecektir.

BU SAYFALARIN ÖZELLİKLERİ

Hz. Ebû Bekir zamanında toplanan sahifelerde şu özellikler vardı :

1) Bu sahifeler en ince ilmî tesbit usûlleriyle toplanmıştır.

2) Bu sahifelere — ancak — tilâveti mensûh olmayan âyetler alınmıştır.

3) Bu sahifelerin doğruluğu hem ümmetin icmâı, hem de tevâtür yoluyla sâbittir.

4) Bu sahifeler, «Yedi Harf» i içine almaktadır ([106]).

Toplanan bu sayfalara «İncîl» veya «es-Sifr» gibi isimler teklif edilmiş ise de, İbnu Mes'ûd'un teklifi ile «el-Mushaf» ismi verilmiştir ([107]).

İzmirli İsmail Hakkı'nın beyânatına göre, her ne kadar bazı hadîslerde «el-Mushaf» lâfzı varsa da bu rivâyetler delil olmaya yeterli değildir. (Bak. Tarih-i Kur'ân, S. 11-12).

---

(106) Menâhil, I, 246-247.
(107) el-Bürhân, I, 282; Târih-i Kur'ân, S. 11-12; Mebâhis, S. 76-77.

SÛRELERİN TERTİBİ

Hz. Ebû Bekir zamanındaki Kur'ân-ı Kerîm'in toplanması işinde, mühim olan noktalardan birinin, sûrelerin tertibi konusu olduğu muhakkaktır.

Sûrelerin tertibinin vahye müstenid (tevkîfî) olup olmadığı hakkında ayrı ayrı fikirler serdedilmiştir. Bu hususta üç görüşün mevcut olduğunu görmekteyiz:

1 — Bir kısım İslâm bilginlerine göre, Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin bu günkü tertibi, Ashâbın ictihâdına dayanmaktadır. İbnu Hacer bu fikrin, âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edildiğini söylüyor ve: «Gerek namaz dahilinde ve gerekse namaz dışında sûrelerin tertibine lüzum yoktur. Seleften, bunu yasaklayan hiç bir haber mevcut değildir» [108] diyor. Yine aynı eserde, aynı fikri te'yid eder mahiyette el-Kâdî Iyâd'dan: «Nebî (s.a.v.) in bir gece namazda Âl-i İmrân Sûresinden önce en-Nisâ' Sûresini okuduğu ve Übeyy b. Ka'b'ın Mushafının da aynı tertipte olduğu» [109] nakledilmektedir. el-Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî de: «Sûrelerin tertibi, tilâvette, namazda, derste ve öğretimde vâcib değildir» [110] demiştir.

Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, «el-Mesâilü'l-Hams» isimli eserinde şöyle demektedir: «Kur'ân'ın toplanması iki kısma ayrılır:

a) **Sûrelerin tertibi**: Meselâ, yedi uzun sûrenin önce getirilmesi ve onları yüz âyetli sûrelerin tâkip etmesi gibi. Bunu yapan sahâbîlerdir.

---

(108) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 52-53; el-Bürhân, I, 257, Fethu'l-Bârî, IX, 36.

(109) Fethu'l-Bârî, IX, 36.

(110) Aynı eser ve yer.

b) **Âyetlerin tertibi**: Yâni âyetlerin ve kıssaların birbirlerini takip etmesi. Bu işi de — Cebrâil'in haber verdiği şekilde — Resûlüllah (s.a.v.) yapmıştır ([111]).

ez-Zerkeşî, İmâm Mâlik, el-Kâdî Ebû Bekir b. et-Tayyib'in de aynı görüşte olduklarını zikrediyor ([112]) ve: «Sûrelerin tertibi Allah'ın vâcib kıldığı bir emir olmayıp, sahâbenin ictihad ve ihtiyarına râcidir» diyerek, sahâbe içerisinde mushafı toplayan sahâbîlerin tertiplerinin çeşitli oluşlarını delil olarak getiriyor ([113]).

Çünkü sahâbeden mushafı toplamış olanların tertiplerinde değişikler göze çarpmaktadır. Meselâ İbnu Mes'ûd'un mushafındaki sıra şöyle idi: el-Fâtiha ([114]), el-Bakara, en-Nisâ', Âl-i İmrân, Elif Lâm Mîm Sâd, el-En'âm... ([115]).

Hz. Ali'nin mushafının tertibi ise nüzûl sırasına göre idi: el-Alâk, el-Müddessir, Nûn, el-Müzzemmil, Tebbet... ([116]).

Übeyy b. Ka'b'ın mushafındaki tertip: el-Fâtiha, el-Bakara, en-Nisâ', Âl-i İmrân, el-En'âm, el-A'râf... ([117])

Görülmektedir ki, Hz. Osman'ın topladığı ve bugün elimizde bulunan mushaftaki sûrelerin tertibi ile, yukarda ismi geçen sahâbîlerin tertipleri arasında açık bir fark vardır. Bu fark ta, sûrelerin tertibinin ictihâdî olduğunu gösteriyor.

Prof. M. Kâmil Mîras, Kurtubî'nin ve İbnu Hazm'in yukarda ismi geçen sahâbîlerin tertiplerini son arzadan evvel olması sebebiyle reddettiklerini zikrediyor ([118]).

---

(111) el-Bürhân, I, 258-259.

(112) Aynı eser, I, 258.

(113) el-Bürhân, I, 262; İbnu Hacer, Fethu'l-Bârî'de el-Bâkıllânî'den aynı şeyi naklediyor, (IX, 311); Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı: 169, S. 290.

(114) el-Aynî, el-Fâtihayı (Umdetü'l-Kârî, IX, 311) zikretmiş ve fakat İbnu'n-Nedîm, «el-Fihrist»de zikretmemiştir. (İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, Mısır, 1348 H., el-Matba'a er-Rahmâniyye, S. 39.)

(115) el-Fihrist, S. 39; Umdetü'l-Kârî, IX, 311.

(116) Umdetü'l-Kârî, IX, 311.

(117) el-Fihrist, S. 40.

(118) Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı: 169, S. 290.

el-Kâdî Ebû Bekir b. et-Tayyib (230/845): «Sûrelerin tertibi, Zeyd ve arkadaşları tarafından olmuştur» ([119]) diyor.

2 — Bazılarına göre sûrelerin tertibi, tevkîfî (vahye müstenid) dir. Bu görüş sahiplerine göre, âyetlerin tertibinde olduğu gibi, sûrelerin tertibi de Resûlüllah (s.a.v.) in öğrettiği ve emir buyurdukları şekilde olmuştur. Hz. Osman zamanında toplanan mushafın tertibi üzerinde Ashâbın icmâı, sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğuna delildir ([120]). el-Enbârî, Tayyibî, ez-Zerkeşî ve el-Beyhakî bu fikirdedir.

Dr. Subhî Sâlih, «Sahâbenin şahsî mushaflarındaki tertipte, onların ictihâdı şahsî idi, hiç bir kimseyi onu kabul etmiye zorlamadılar. Kendi tertiplerine uymayan kimsenin de haram işlediğini iddia etmediler. Çünkü onlar, bu mushaflarını şahısları için yazmışlardı. Ne zaman ki Osman'ın tertibi üzere, İslâm ümmeti fikir birliği edince, onu aldılar ve şahsî mushaflarını terkettiler» ([121]) diyerek Ashâbdan bazılarının mushaflarının tertibinin bugünkü tertibe uymayışının, sûrelerin tertibinin ictihâdî oluşuna delil olmayacağını iddia ediyor.

ez-Zerkeşî, bu fikri tercih edenlerin, «Resûlüllah (s.a.v.) in namazda önce en-Nisâ', sonra da Âl-i İmrân Sûresini okuduğuna dair Müslim'in Huzeyfe'den rivâyet ettiği hadîsi ([122]), «O ümmetine kolaylık olsun diye bunu yaptı. Bu, sûrelerin tertibinin tevkîfî olmasına mâni değildir. Bu bir tek hâdiseye göre değil, Resûlüllah (s.a.v.) den zuhur eden bir çok hâdiseye göre hüküm verilmelidir» (yâni Resûlüllah'ın bugünkü tertib üzere okuduğu çoktur) şeklinde anladıklarını zikrediyor ([123]).

---

(119) Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, S. 275.

(120) Menâhil, I, 248.

(121) Mebâhis, S. 69.

(122) Sahîhu Müslim, Kitâbü'l-Misâfirîn, 203-204; Sahîhu'l-Buhârî, Kitâbü'l-Ezân, 77.

(123) el-Bürhân, I, 257.

Bu görüşte olanlar, Müslim'in rivâyet ettiği:

« اقْرَءُوا الزَّهْرَاوَيْنِ : الْبَقَرَةَ وَآلَ عِمْرَانَ » ([124])

«İki Zehrâyı, yâni el-Bakara ve Âl-i İmrân'ı okuyunuz» Hadîs-i Şerifi ile, el-Buhârî'nin Hz. Âişe (r.a.) den rivâyet ettiği: «Nebî (s.a.v.) her gece yatağına girerken, iki elini toplar, el-İhlâs, el-Felâk, en-Nâs Sûrelerini okuyarak iki eline üfler, sonra iki eli ile, yetişebildiği kadar vücudunu sıvazlardı» ([125]) meâlindeki Hadîsi delil olarak ileri sürüyorlar. Çünkü bu Hadîslerde, Resûlüllah (s.a.v.) gerek okurlarken ve gerekse namaz kılarlarken veya kıldırırlarken, bu günkü malûm olan sıraya uyarlardı.

ez-Zerkeşî, Ebû Ca'fer en-Nahhâs (339/950) den «Tercih olunan fikir, sûrelerin tertibinin Resûlüllah (s.a.v.) tarafından oluşudur» ([126]) dediğini naklediyor.

Ebû Ca'fer b. ez-Zübeyr (807/1404), «Sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu söyleyenler çoğunlukta, ictihâdî olduğunu söyleyenler ise azınlıktadır» ([127]) demiştir.

Dr. Subhî Sâlih, İctihâdî reyin zayıf olduğunu, terciha değer hükmün ise, sûrelerin tertibinin, bugün elimizde bulunduğu şekliyle vahye dayandığını söylemek olacağını ifâde ediyor ([128]).

3 — Bir kısım âlimler de, sûrelerden bir kısmının tertibinin tevkîfî, bir kısmının da ictihâdî olduğunu söylemişlerdir.

İbnu Atiyye (543/1148), Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045) in Berâe Sûresinin tefsirinde: «Sûrelerdeki âyetlerin tertibi ve sûrelerin başlarında bulunan Besmelelerin konuluşu, Peygamber (s.a.v.) tarafındandır... Haberlerin zahirinden anlaşılan, yedi uzun sûre, Hâ-Mîm'lerin ve el-Mufassal'lerin tertibi Peygamber (s.a.v.) zamanındadır. Onun

---

(124) Sahîhu Müslim, Kitâbü'l-Misâfirîn, 252.
(125) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 106.
(126) el-Bürhân, I, 258.
(127) Mebâhis, S. 70.
(128) Mebâhis, S. 71.

zamanında tertib olunmayanlar, Kur'ân'ın yazılması esnasında tertib olunmuştur» ([129]) dediğini naklediyor.

ez-Zerkeşî, Ebû Muhammed b. Atıyye'nin bu fikri desteklediğini ve: «Sûrelerin bir çoğunun tertibi — Yedi uzun sûre, Hâ-Mîm'ler ve el-Müfassal'ler gibi — Resûlüllah (s.a.v.) in hayatında biliniyordu. Bunların dışında kalanlar hakkında işi, kendisinden sonraki ümmetine bırakmış olmasının mümkün olduğuna işaret etmişlerdir» ([130]) dediğini zikrediyor.

el-Hâkim (405/1014), «el-Müstedrek» de el-Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olarak şu haberi rivâyet etmiştir: «Açık bir şekilde anlaşılıyor ki, Kur'ân'ın toplanması bir kerrede olmamıştır. Onun bir kısmı, Nebî (s.a.v.) zamanında, sonra Ebû Bekr es-Sıddîk zamanında toplandı, üçüncü toplama — ki bu da sûrelerin tertibidir — Osman'ın zamanındadır» ([131]).

Bu haberin içerisinde Hz. Osman zamanındaki toplama da «Sûrelerin tertibi» nin yapıldığı açıkça anlaşılmış oluyor.

Şimdi bu üç görüşü gözden geçirdikten sonra, bu fikir ayrılıklarının — ez-Zerkeşî'nin dediği gibi — lâfzî bir ihtilâftan ileriye gitmediği anlaşılıyor ([132]). Fakat Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında Kur'ân hâfızlarının bulunduğu ve dâimâ Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettikleri bir çok Hadîs-i Şerif ile sâbit olduğuna göre, bunların gerek namazlarında ve gerekse diğer zamanlarda malûm bir sıraya göre okuyacakları tabiîdir. Binâenaleyh bu üç görüşten, birinin muhakkak tercihi gerekirse, tercihe şâyân olan görüşün, sûrelerin tertibinin tevkîfî oluşudur.

Yalnız burada işaret etmeden geçemiyeceğimiz bir husus, sûrelerin tertibi ister ictihâdî, isterse tevkîfî olsun, bugünkü tertibe hürmetin lüzumudur. Bilhassa Kur'ân'ın yazılması bahis konusu olursa, bu daha fazla önem kazanır.

---

(129) Mukaddimetân, S. 275-276; el-Bürhân, I, 260.
(130) el-Bürhân, I, 257.
(131) el-Bürhân, I, 256; el-İtkân, I, 59.
(132) el-Bürhân, I, 257; Menâhil, I, 351.

Çünkü elimizdeki tertip, Ashâbın icmâına dayanır. İcmâ ise bir delildir. Buna uymamakta, fitneye sebeb olmak vardır. Halbuki bu, terkedilmesi gereken bir fiildir (133).

Tilâvette tertib ise vâcib değildir (134), mendûbtur. İmâm en-Nevevî (676/1277), «et-Tibyân» isimli eserinde, bu konuda şöyle demektedir: «Âlimler demişlerdir ki, mushafın tertibi üzere okumayı tercih (eden kimse) el-Fâtiha'yı, sonra el-Bakara'yı, sonra Âl-i İmrân'ı, daha sonra da bu tertib üzere ondan sonrakini okur. Bunun namazda yahut namazın haricinde olması aynıdır. Arkadaşlarımızdan bazıları; «bir kimse, birinci rek'âtta en-Nisâ Sûresini okursa, ikinci rek'âtta el-Fâtihadan sonra el-Bakara Sûresinden okur» demişlerdir. Diğer bazıları da: «bir sûre okunduğu zaman, ondan sonra geleni okumak müstehabdır» demiştir. Bunun delili, mushafın tertibinin bir hikmete mebnî, böyle yapılmış olmasıdır. Şu halde, şerîatın istisnâsıyla vârid olduğu şeyde, bu hikmeti muhafaza etmek lâzımdır. İstisnâlar, Cum'a gününün sabah namazının birinci rek'âtında es-Secde Sûresi, ikinci rek'âtında ed-Dehr Sûresi; Bayram namazının birinci rek'âtinde Kaaf Sûresi, ikinci rek'âtında el-Kamer Sûresi; sabah namazının birinci rek'âtında el-Kâfirûn Sûresi, ikinci rek'âtında el-İhlâs; vitir namazının birinci rek'âtında el-A'lâ Sûresi, ikinci rek'âtında el-Kâfirûn Sûresi, üçüncü rek'âtında el-İhlâs Sûresi okunur.

Sıraya uymayarak birinciden sonra gelmeyen bir sûreyi okusa, veya tertibe uymayarak birinciden önceki sûresi okusa, bu câizdir. Bu hususta bir çok haber vardır. Ömer b. el-Hattâb (r.a.), sabah namazının birinci rek'âtında el-Kehf Sûresini, ikinci rek'âtında Yûsüf Sûresini okumuştur.

Bir gurup âlim de, mushafın tertibine uymamayı çirkin görmüştür. el-Hasen'den, İbnu Ebî Dâvud'un rivâyetine göre o, mushaftaki tertibe uymaksızın okumayı çirkin görmüştür. Sahîh bir isnadla Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet olunduğuna göre, ona: «Felân, Kur'ân-ı Kerîm'i tersi-

---

(133) Menâhil, I, 351.
(134) Fethu'l-Bârî, IX, 36-37.

ne okuyor» denildi, o da, öyleyse «o kimsenin kalbi tersine çevrilmiştir» ([135]) demiştir.

Fakat sûreleri, sonundan baş tarafına doğru okumak, kat'i olarak yasaklanmıştır. Çünkü bu şekilde kırâat, Kur'ân'ın bazı icâz yönlerini giderir ve âyetlerin tertibindeki hikmeti de izâle eder. İbnu Ebî Dâvud'un, İbrahim en-Naha'î ve İmâm Mâlik'ten rivâyetine göre, her iki âlim de bunu ayıplayarak, «bu büyük (hata) dır» demiştir. Çocuklara, mushafın sonundan başına doğru okutmayı öğretmek güzel bir şeydir. Bu, söylenilen kategoriye girmez. Sayılı günlerdeki mâlûm sûrelerin okunuşu, Müslümanların o sûreleri ezberlemelerini kolaylaştırmak içindir» ([136]).

---

(135) ez-Zerkeşî, aynı haberi el-Beyhakî'nin rivâyet ettiğini söylüyor. Bak : el-Bürhân, I, 257.

(136) en-Nevevi, et-Tibyan fi âdabı hamelcti'l-Kur'ân, yersiz ve tarihsiz, S. 53-55; Menâhil, I, 351-352.

KUR'ÂN-I KERÎM'İN HZ. OSMAN ZAMANINDA ÇOĞALTILMASI

Hz. Ebû Bekir zamanında, bir cilt halinde toplanan mushaf, onun vefatı ile hilâfet makamına geçen Hz. Ömer'in yanında kaldı. İbnu Ebî Dâvud (316/928), Hz. Ömer'e varan bir senedle, Kur'ân-ı Kerîm'i ilk toplayanın Ömer olduğunu bildiriyor ([137]). Bundan maksadın, Hz. Ebû Bekir zamanındaki Kur'ân'ın toplanmasına ilk defa işaret edenin Hz. Ömer olması dolayısiyle olsa gerektir. Fakat aynı eserde Hz. Ömer'e ait şu bilgi verilmektedir: «Ne zaman ki Ömer, mushafı yazmayı arzu etti, arkadaşlarından bir gruba bu vazifeyi verdi ve: «Dil hususunda aranızda fikir ayrılığı olunca, onu Mudar'ın dili ile yazınız. Çünkü Kur'ân Mudar (kabilesin) den bir kimseye inmiştir» ([138]) demiştir. Bu habere göre, Hz. Ömer'in kendisine ayrıca bir nüsha Kur'ân-ı Kerîm yazdırdığı anlaşılıyor ([139]).

Hz. Ömer'in vefatını müteâkib bu mushaf, kızı ve Hz. Peygamber (s.a.v.) in zevcesi Hafsa'nın yanında kalmıştır. Çünkü Hz. Osman, henüz Halîfe seçilmemişti ([140]). Sonra Hz. Osman Halîfe olunca, emâneten Hz. Hafsa'dan bu mushafı, bir kaç nüsha çoğaltıp iâde etmek üzere, yeminle onu temin ederek istemiş ve iş bittikten sonra kendisine iâde etmiştir ([141]).

---

(137) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 10.
(138) Aynı eser, Cüz: 1, S. 11.
(139) Prof. M. Hamîdullah, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, S. 47. İbnu Sa'd de, Hz. Osman'ın, Hz. Ömer zamanında Kur'ân'ı topladığını söylüyor. Bak: et-Tabakâtü'l-Kübrâ, II, 356; Tefsîru't-Taberî, I, 26.
(140) Mebâhis, S. 76.
(141) Tefsîru't-Taberî, I, 27.

Hz. Hafsa'nın vefatı üzerine, Mervân (65/684), Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflarla bunun arasında bir ihtilâf çıkmasından korktuğu için, bu mushafı yok etmiştir (142).

Hz. Ömer'in zamanı, İslâmî fetihlerin birbirini takip ettiği ve İslâm Devletinin sınırlarının Arap Yarımadasının ötesinde Şam, el-Cezîre, Afrika'da da Mısır'ın ötesine uzanmaktaydı. Fethedilen bu beldelerin her birinde müteaddit mescidler bina edilmiş, bu mescidlere mushaflar konulmuş ve Kur'ân-ı Kerîm'in öğretimine devam edilmiştir. Bol bol Kur'ân-ı Kerîm hâfızı yetiştirilmeye çalışılmıştır. Hz. Ömer'in zamanında Mısır'dan, Irak'a, Şam'a, Yemen'e kadar uzanan bu geniş hudut dahilinde binlerce mushaf istinsâh edilmişti. İbnu Sa'd (230/844), Hz. Ömer zamanına âit şu hâdiseyi naklediyor: «Ömer b. el-Hattâb zamanında, Yezid b. Ebî Süfyân (19/640) ona bir mektup yazdı: «Muhakkak ki Şam ahâlîsi çoğaldı, şehirlere doldular, kendileri Kur'ân-ı Kerîm'i ve İslâm Hukuku (Fıkıh) nu öğretecek kimselere muhtaçtırlar. Ey mü'minlerin emîri, onlara öğretecek kimseleri (göndermek sûretiyle) bana yardımcı ol» dedi. Ömer, Resûlüllah (s.a.v.) zamanında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş olan Mu'âz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, Übeyy b. Ka'b, Ebû Eyyûb ve Ebu'd-Derdâ'yı yanına çağırdı ve onlara: «Şamlı kardeşleriniz, kendilerine Kur'ân'ı ve İslâm Hukukunu öğretecek kimseleri (göndermem hususunda) benden yardım istiyorlar. İçinizden üçünüz, bana yardımcı olunuz, Allah size yardım etsin. Eğer kabul ederseniz, aranızda kur'â çekelim. Şâyet, sizden üçünüz, daveti (kur'âsız) kabul ederse meydana çıksın» dedi. Onlar: «Bizim için kur'âya lüzum yoktur. Ebû Eyyûb, ihtiyar bir adamdır, Übeyy b. Ka'b hastadır» dediler ve Mu'âz, Ubâde ve Ebu'd-Derdâ' vazifeyi kabul ettiler. Ömer, onlara şu talimatı verdi: «Hıms'dan başlayınız. Sizler, oralarda çeşitli insanlarla karşılaşacaksınız. Onlar içerisinde anlayışlı olanlar vardır. Böyle kimseleri, topluluklara gönderin. Biriniz Hıms'ta kalsın, biriniz Dımaşk'a çıksın, bir diğeriniz de Filistin'e...»

---

(142) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 21; Tefsîru't-Taberî, I, 27; el-İbâne, S. 26.

«Hıms'a geldiler. İnsanları aynı durumda buldular. Oranın insanları kendisini sevdikleri için, Ubâde orada kaldı. Ebu'd-Derdâ', Dımaşk'a; Mu'âz da Filistin'e çıktı. Mu'âz, Tâûn Senesi Amvas'ta vefat etti. Ubâde, Filistin'e vardı ve orada vefat etti. Ebu'd-Derdâ' da vefatına kadar Dımaşk'dan ayrılmadı» (143).

Bu hâdiseden açıkça anlaşılıyor ki, İslâm Devletinin sınırları göz kamaştıracak bir hızla genişlemeye devam ederken, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenme ve öğretme işi de aynı sür'atle ilerlemeye ayak uydurmuş; Kur'ân öğretmenliği vazifesi kendisine teveccüh eden Ashâb-ı Kirâm, seve seve bu vazifeye koşmuşlardır.

Hz. Ömer'in Hicrî 23. senesi vefatından sonra, hilâfet makamına Hz. Osman (r.a.) geçti. İslâmî fütûhat aynı hızla devam ediyor, Kur'ân-ı Kerîm'in aydınlattığı dâire her gün biraz daha genişliyordu.

Hâsılı gerek Hz. Ebû Bekir zamanında, gerek Hz. Ömer zamanında ve gerekse Hz. Osman zamanında Kurrâ', fetholunan muhtelif memleketlere gitmişlerdi. Bu cümleden olarak, Kûfeye Abdullah b. Mes'ûd, Basra'ya Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Şam'a Übeyy b. Ka'b ve Ebu'd-Derdâ' gitmişti (144).

Bu zevatın her birinin mushaflarının tertibinde farklar mevcut olduğu gibi, aralarında kırâat ve kırâatı edâ hususunda farklar eksik değildi. Son arzada, mânâları birbirine yakın olan lâfızlardan Kureyş lügatına uymayanlar terk edildiği halde (145), buna vâkıf olmayan bazı Kurrâ', o lâfızları muhafaza ediyorlardı. Bir kısmı da tefsir tarîkı ile bazı kelimeler katmışlardı.

Müslümanlar ise, Kur'ân-ı Kerîm'i bunlardan öğreniyorlardı. Böyle olunca da aralarında — kırâat bakımından — ihtilâflar baş gösterdi. Her ne kadar aralarındaki ihtilâfın, netice itibariyle Resûlüllah (s.a.v.) e dayandığını öğreniyorlarsa da, Mustafa Sâdık er-Râfi'î (1937) nin dedi-

---

(143) et-Tabakâtü'l-Kübrâ, II, 357.

(144) Menâhil, I, 248; Tarih-i Kur'ân, S. 12; Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı : 168, S. 277; Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi, III, 109-110.

(145) Yukarda söylendiği vechile, bu kırâatların çoğu zarûrete dayanarak verilmiş hususî izinlerdi.

ği gibi, yine de kalblerine şüphelerin gelmesine mâni olamıyorlardı ([146]). Hz. Osman'ın zamanında ve huzurunda, Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu «Yedi Harf» ile ilgili Resûlüllah'ın ruhsatına, birbirlerini bu hususta yalanlamaları yasaklanmış olmasına ve hatta bu konuda münakaşanın küfür sayılacağı açıklanmış bulunmasına rağmen, münakaşalar büyüdü ([147]). Kırâatı her hangi bir ashâbdan alan, kendisini diğerinden daha hayırlı görmeye, birbirlerini tekzib etmeye ve hatta küfre nisbet etmiye başladılar.

«Kitâbü'l-Mesâhif» de İbnu Ebî Dâvud, Ebû Kılâbe'den şu haberi nakletmektedir: «Osman Halîfe olunca, adamlara Kur'ân'ın kırâatını öğretecek muallimler tayin etti. Muallimler, adamlara kırâatı öğretiyorlar, çocuklar birbirlerine karşı cephe almaya ve araları açılmaya başladı. Bu ihtilâf, muallimlere kadar yükseldi. Hatta bazısı diğerinin kırâatını inkâr etti. Bu durumdan Osman haberdar oldu ve onlara şöyle bir hitâbede bulundu: «Sizler, benim yanımda ihtilâf ediyorsunuz. (Diğer) şehirlerde olup da benden uzak olanlarda bu ihtilâf daha şiddetlidir. Ey Muhammed'in ashâbı, toplanın ve insanlara bir imâm (mushaf) yazınız» ([148]).

Hz. Osman'ın tahmin ettiği gibi, diğer şehirler arasındaki ihtilâf daha büyüktü. ez-Zerkânî'nin ifâdesine göre, bu şehir müslümanları her hangi bir sebeble bir araya gelince, Kur'ân'ın edâsı yönünden, birbirlerine şaşıyor ve birbirlerinin kırâatlarını inkâra kalkışıyorlardı. Bir de buna, bu şehirlerde oturanlar tarafından Kur'ân'ın nâzil olduğu «Yedi Harf» in bilinmeyişini — ki bunların hepsini bilmek onlar için kolay değildi — ve ihtilâf ettiklerine göre hükmettiklerini ilâve edersek, mesele daha iyi anlaşılır. Çünkü bunların kendilerinden okudukları ashâbdan her biri, Kur'ân'ın nâzil olduğu bu yedi harften — yalnız — bildiğini onlara okutuyordu. Aralarındaki ihtilâfı gidermek için, müracaat edecekleri bir mushaf da mevcut değildi ([149]).

---

(146) İ'câzü'l-Kur'ân, S. 34-35.
(147) Tefsîru't-Taberî, I, 28.
(148) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: I, S. 21; el-Mukni, S. 6-7.
(149) Menâhil, I, 249.

el-Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten rivâyet ettiği şu Hadîs konumuzu aydınlatacağı için buraya alıyoruz:

«عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ حَدَّثَهُ أَنَّ حُذَيْفَةَ بْنَ الْيَمَانِ قَدِمَ عَلَى عُثْمَانَ وَكَانَ يُغَازِي أَهْلَ الشَّامِ فِي فَتْحِ أَرْمِينِيَّةَ وَأَذْرَبِيجَانَ مَعَ أَهْلِ الْعِرَاقِ فَأَفْزَعَ حُذَيْفَةَ اخْتِلَافُهُمْ فِي الْقِرَاءَةِ. فَقَالَ حُذَيْفَةُ لِعُثْمَانَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَدْرِكْ هَذِهِ الْأُمَّةَ قَبْلَ أَنْ يَخْتَلِفُوا فِي الْكِتَابِ اخْتِلَافَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى فَأَرْسَلَ عُثْمَانُ إِلَى حَفْصَةَ أَنْ أَرْسِلِي إِلَيْنَا بِالصُّحُفِ نَنْسَخُهَا فِي الْمَصَاحِفِ ثُمَّ نَرُدُّهَا إِلَيْكِ فَأَرْسَلَتْ بِهَا حَفْصَةُ إِلَى عُثْمَانَ فَأَمَرَ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ وَعَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ ابْنَ الْعَاصِ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ فَنَسَخُوهَا فِي الْمَصَاحِفِ وَقَالَ عُثْمَانُ لِلرَّهْطِ الْقُرَشِيِّينَ الثَّلَاثَةِ إِذَا اخْتَلَفْتُمْ أَنْتُمْ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي شَيْءٍ مِنَ الْقُرْآنِ فَاكْتُبُوهُ بِلِسَانِ قُرَيْشٍ فَإِنَّمَا نَزَلَ بِلِسَانِهِمْ فَفَعَلُوا حَتَّى إِذَا نَسَخُوا الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ رَدَّ عُثْمَانُ الصُّحُفَ إِلَى حَفْصَةَ فَأَرْسَلَ إِلَى كُلِّ أُفُقٍ بِمُصْحَفٍ مِمَّا نَسَخُوا وَأَمَرَ بِمَا سِوَاهُ مِنَ الْقُرْآنِ فِي كُلِّ صَحِيفَةٍ أَوْ مُصْحَفٍ أَنْ يُحْرَقَ. قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي خَارِجَةُ بْنُ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ سَمِعَ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ قَالَ:

فَقَدْتُ آيَةً مِنَ الْأَحْزَابِ حِينَ نَسَخْنَا الْمُصْحَفَ قَدْ كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِهَا فَالْتَمَسْنَاهَا فَوَجَدْنَاهَا مَعَ خُزَيْمَةَ بْنِ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيِّ (مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللهَ عَلَيْهِ) فَأَلْحَقْنَاهَا فِي سُورَتِهَا فِي الْمُصْحَفِ» (150)

(150) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 99.

Tercemesi : «İbnu Şihâb'dan (rivâyet edilmiştir): Enes b. Mâlik ona haber vermiştir ki: Huzeyfe b. el-Yemân, Şam'lılar ve Irak'lılarla beraber Ermenistan ve Âzerbeycan'ın fethinde harp etti(kten sonra), Osman'a geldi. (Irak'lılarla Şam'lıların) kırâat hususundaki ihtilâfları, Huzeyfe'yi korkutmuştu. Huzeyfe, Osman'a: "Ey Müslümanların emîri, kalk, Kur'ân-ı Kerîm(in kırâatin)da, Hıristiyanlarla Yahûdilerin (kitaplarındaki) ihtilâfları gibi, ihtilâf etmeden evvel (bu işin) çaresine bak" dedi. Osman Hafsa'ya: "(yanında bulunan) sayfaları bize gönder, onları mushaflarda çoğaltalım, sonra sana onları (yine) iâde ederiz" diye haber gönderdi. Hafsa, onu Osman'a yolladı. Osman da, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. ez-Zübeyr, Sa'îd b. el-Âs ve Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm'ı (çağırtarak), onlara Kur'ân'ı istinsâh etmelerini emretti, onlar da (sayfaları) mushaflarda çoğalttılar. Osman Kureyşli olan üç kişiye: "Siz ve Zeyd b. Sâbit Kur'ân'dan (her hangi) bir şeyde ihtilâfa düştüğünüz zaman, onu, Kureyş lisânı ile yazınız, çünkü (Kur'ân) onların dili ile inmiştir. (Onlar da, aldıkları talimata göre vazifelerini) yaptılar. Sayfalar, mushaflarda çoğaltılınca, Osman sayfaları Hafsa'ya iâde etti, her tarafa çoğalttıklarından bir mushaf gönderdi ve bu mushafın dışında kalan sayfalarda yahut başka mushaf nüshalarında bulunan Kur'ân'ın yakılmasını emretti.

İbnu Şihâb dedi ki: Bana Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Zeyd b. Sâbit'ten duyduğu (şu haberi) anlattı. (Zeyd b. Sâbit demiştir ki): Mushafı çoğalttığımız zaman, Resûlüllah (s.a.v.) den okuduğunu işitmiş olduğum el-Ahzâb (Sûresin)den bir âyeti ... من المؤمنين رجال (151) kaybettim. Onu aradık, Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin yanında bulduk ve mushaftaki sûresine kattık.»

et-Taberî, aynı rivâyeti daha geniş olarak zikretmiş ve

(151) el-Ahzâb, âyet : 23. Meâli : «Mü'minler içinde Allah'a verdikleri sözde sadâkat gösteren nice erler var. İşte onlardan kimi adadığını ödedi, kimi de (bunu) bekliyor. Onlar hiçbir sûretle (ahidlerini) değiştirmediler».

aradaki ihtilâfı daha açık bir şekilde göstermiştir. Onun rivâyetine göre, Huzeyfe b. el-Yemân şöyle demiştir: «Ermenistan'ın fethinde, Irak'lılarla Şam'lılar beraberdiler. Şam'lılar, Übeyy b. Ka'b'ın — Irak'lıların duymadıkları — kırâatıyla okuyorlar, Irak'lılar, (bundan dolayı) onları tekfir ediyorlar; Irak'lılar, İbnu Mes'ûd'un — Şam'lıların bilmedikleri — kırâatıyle okuyorlar, Şam'lılar da onları tekfir ediyorlardı» (152). Bu haber yukarda işaret olunan Hicaz'ın dışındaki ihtilâfların had safhaya geldiğini teyid etmektedir.

Bütün bu sebebleri göz önüne alan Hz. Osman (r.a.), bu kaynayan fitne kazanını söndürmek için, ashâbın büyüklerini toplantıya dâvet etti ve onlarla istişâreye koyuldu.

Hicrî 25 senesinde (153) vukû bulan Ermenistan fethinden sonra Medine'ye dönen Huzeyfe'nin henüz evine varmadan (154), Halîfe Hz. Osman'ın yanına varıp durumu arzetmesinden sonra, Halîfe Meclisi'ni toplayıp onlara durumun vehâmetini izâh etti. Orada bulunan zevât, bu işe nasıl bir çare düşündüğünü kendisinden sorunca, o: «Ben, halkı bir tek mushafta toplayacağım, böylece ihtilâfın önünü almak istiyorum» (155) dedi.

Orada bulunan Ashâb-ı Kiram, Hz. Osman'ın bu fikrini tasvib ettiler. Ebû Amr ed-Dânî (444/1052), el-Muknî'de, Hz. Osman'ın Kur'ân'ı toplamasının sebebini anlatırken şöyle demektedir: «...bunun sebebi açıktır. Âlimlerin bazılarına göre Ebû Bekir (r.a.), Kur'ân'ı «Yedi Harf» üzerine toplamıştı, bir harfe tahsis etmemişti. Hz. Osman zamanında Irak'lılarla Şam'lılar arasında kırâat ihtilâfı baş gösterdi. Huzeyfe, durumu Hz. Osman'a anlattı. O ve sahâbeden hayatta olanlar, Müslümanları bir harf üzerine toplamayı, bunun dışında kalanları ortadan kaldırmayı, ya-

---

(152) Tefsîru't-Taberî, I, 26; Umdetü'l-Kârî, IX, 306, Ammâre'den.

(153) el-Itkân, I, 61.

(154) Fethu'l-Bârî, IX, 15.

(155) el-Mukni, S. 119-120; el-Bürhân, I, 235; Tarîh-i Kur'ân, S. 12; Sebîlürreşad Mec., C. 14, Sayı: 344, S. 43; Prof. M. Kâmil Mîras, es-Sahâvî'den, Hz. Osmân'ın hitabettiği bu topluluğun ellibin kişi olduğunu söylüyor. (Bak: Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı: 168, S. 278.)

pılan bu işin ihtilâfı kaldıracağı ve ittifaka sebeb olacağı kanaatında birleştiler. Ümmet, «Yedi Harf» in tamamını değil, onlardan her hangi birini seçmekte muhayyer idi» (156).

Hz. Osman, zamanında bulunan Ashâbın ve Tâbi'în'in aynı noktada ittifak ettiklerini görünce, Hicretin 25. senesinde şartlarına uygun bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in istinsahına girişmiştir. Bunun için Hz. Hafsa'nın yanında bulunan ve Hz. Ebû Bekir zamanında toplanmış olan mushafı emâneten istedi.

İstinsah işini, sahâbenin hayırlılarından, hâfız ve sika olan dört kişiye tevdi etti. Bu dört kişiden yalnız Zeyd b. Sâbit Ensârdan, diğer üç tanesi Abdullah b. ez-Zübeyr, Sa'îd b. el-Âs, Abdurrahmân b. Hâris b. Hişâm Kureyş kabilesinden idi (157).

İbnu Ebî Dâvud'un, Muhammed b. Sîrîn (110/728) den rivâyetine göre, istinsâh heyeti on iki kişiden teşekkül etmişti: «Muhammed b. Sîrîn'den şöyle rivâyet edilmiştir: Osman, Mushaf (ın istinsahını yapmaları) için Muhâcirler ve Ensâr'dan on iki kişi topladı. Übeyy b. Ka'b (158) ile Zeyd b. Sâbit onlardandır» (159).

İbnu Hacer, «Fethu'l-Bârî» de Mus'ab b. Sa'd rivâyetiyle, istinsah heyetini seçme şeklini şöyle anlatıyor: «Osman Müslümanların en iyi kâtibi kimdir?» diye sordu. «Resûlüllah (s.a.v.) in kâtibi Zeyd'dir» dediler. Osman: «İçinizde en iyi Arapça bilen kimdir?» diye sordu. «Sa'îd b. el-Âs'dır» dediler. O zaman Osman, «Sa'îd söylesin, Zeyd de yazsın» (160) dedi.

Ebû Amr ed-Dânî, «el-Mukni'» de, Hz. Osman'ın, is-

---

(156) el-Mukni, S. 119-120.

(157) el-Bürhân, I, 236; el-İtkân, I, 61.

(158) Übeyy b. Ka'b'ın vefat tarihi hakkında bir hayli ihtilâf vardır. Meselâ: Hicrî 19, 20, 23, 30, 32, 33. (Bak: Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ, (Neşr: G. Bergstrasser), Mısır, 1351 H./1932 M. Mektebetü'l-Hancî, I, 31-32). Bundan dolayı onun bu komisyonda bulunup bulunmadığını kat'î olarak tesbit etmek mümkün olamıyor.

(159) Kitâbü'l-Mesâhif, I, 26. Mezkûr eserde aded zikredilmiş ve fakat yalnız iki isim tasrih edilmiştir.

(160) Fethu'l-Bârî, IX, 16.

tinsâh işinde, Zeyd'i yalnız vazifelendirmeyişini şöyle izah ediyor: «Kırâat hususunda nâsın ihtilâfı kendisine ulaşınca, hâssaten Kureyş lehçesi üzerine Kur'ân'ın toplanması mümkün olsun diye, Zeyd'in yanına Kureyşli kimseleri tayin etti. Çünkü Kureyş'in lehçesi, Arap lehçelerinin en fasîhı, en kolayı, Nebî (s.a.v.) in dili, lügatların seçilmesi ve kırâatların birbirinden ayırt edilmesi esnasında üzerinde icmâ olunan lügat da o idi. Osman, Zeyd ile beraber Kureyş'lileri de vazifelendirdi ki, onların lügatlarından başka hiç bir şey yazılmış olmasın. Nitekim, Osman'ın onlara emri de Kureyş lehçesi üzerine yazmaları idi» ([161]).

Böylece Hz. Osman'ın bu hey'etten istediği, Kur'ân-ı Kerîm'in istinsahına âit ve hayatta bulunan bütün Ashâb ve Tâbi'în'in fikirlerinin de temerküz ettiği noktaları tesbit etmiş bulunuyoruz:

1 — İstinsah yapılacak olan mushafın esası, Hz. Ebû Bekir'in zamanındaki mushaftır ve ona göre istinsah yapılacaktır.

2 — Bu mushafta, son arzada, son şeklini bulmuş olan Kur'ân tesbit edilecektir, tilâveti mensûh olanlar bu mushafa alınmayacaktır.

3 — Şayet lehçe itibariyle, aralarında bir ihtilâf çıkarsa, bunda esas, Kureyş lehçesi olacaktır. el-Buhârî'nin rivâyet ettiği Hadîste, Hz. Osman'ın, istinsah heyetinde bulunan Kureyş'li üç kişiye, «Siz ve Zeyd b. Sâbit, Kur'ân'dan herhangi bir şeyde ihtilâf ederseniz, onu Kureyş'in lügatı ile yazınız. Çünkü (Kur'ân) onların diliyle inmiştir» ([162]) şeklindeki emir ve düsturları bunu göstermektedir ([163]).

---

(161) el-Mukni, S. 120-121.

(162) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 99.

(163) Hatta bu işe Hz. Ömer zamanında başlandığını söylemek daha yerinde olacaktır. Çünkü Hz. Ömer, Kûfe'de bulunan İbnu Mes'ûd'un, Kur'ân-ı Kerîm'i öğretirken bazı kelimeleri Hüzeyl lehçesiyle öğrettiğini duyunca, ona: «Kur'ân-ı Kerîm muhakkak ki Kureyş lisânı ile nâzil olmuş, Hüzeyl lisânıyla nâzil olmamıştır. Onun için herkese Kur'ân'ı, Hüzeyl lisâniyle değil, Kureyş lisânı ile okut» meâlinde bir mektup yazmıştır. (Fethu'l-Bârî, IX, 7)

4 — Bir kaç nüsha mushaf yazılacak ve bunlar muhtelif İslâm memleketlerine gönderilecek, örnek olarak gönderilecek olan bu nüshaya uymayan sahifeler ve mushaflar imha edilecektir.

5 — Sûreler mâlûm olduğu şekilde tertip edilecek. Çünkü Hz. Ebû Bekir zamanında toplanan mushafta sûreler birbirlerinden ayrılmış, her sûre âyetleriyle sıraya konulmuş, fakat sûreler — mâlûm olduğu şekilde — birbirlerini takip etmiyordu. Osman'ın istinsahında ise, sûreler birbirlerini takip edecek şekilde tertip edilecekti.

6 — İstinsah edilecek bu mushaflar, Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu harfleri ve çeşitli kırâat vecihlerini toplayacak bir tarzda yazılacaktı (164).

7 — Bu mushaflardan Kur'ân olmayan — meselâ bazı sahâbenin tefsir mahiyetinde yazılmış oldukları veya nâsih ile mensûhu açıklamak için koydukları bazı ilâveler gibi — şeyler terkedilecektir.

İstinsah heyeti, işte bu söylenilen vasıflara uygun bir şekilde, mushafları istinsah işine koyulmuşlardır.

İbnu Ebî Dâvud'un bir rivâyetine göre şöyle denmektedir: «Onlar, bir âyet hakkında ihtilâfa düştükleri zaman, o âyeti Resûlüllah (s.a.v.) den alan bir adamı hatırlarlar, o adam da orada bulunmaz veya Medine'nin dışında bir yerde ise, o âyetin evvelini ve sonunu yazarlar, o kimseyi yanlarına çağırırlar; o adama: «Resûlüllah (s.a.v.) sana bu âyeti nasıl okuttu?» diye sorarlar, o da, öğrendiği şekilde haber verir ve o şekilde yazarlardı» (165).

Bir çok kaynağın haber verdiğine göre, bu dört kişilik komisyon, yalnız bir kelimede ihtilâf etmişlerdir. O da « التابوت » kelimesidir. Zeyd b. Sâbit, « التابوه » Ha (ه) ile, diğer Kureyş'li olan Abdullah b. ez-Zübeyr, Sa'îd b. el-Âs, Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm, « التابوت » Tâ « ت » ile okunmasını istediler. Aralarındaki bu ihti-

(164) Bu bölümle ilgili ayrıca bir açıklama yapılacaktır.

(165) Kitâbu'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 21-22; el-Mukni, S. 6-7; Tefsîru't-Taberî, I, 27.

lâf Hz. Osman'a intikâl edince, Osman « التابوت » (Ta « ت » ile) yazınız, çünkü Kur'ân, Kureyş lisânı üzere inmiştir» ([166]) demiştir. Bu beyân ihtilâfın yalnız resm-i hatta olduğunu gösteriyor ([167]).

Hz. Hafsa'dan emanet olarak alınan aslî nüshadan bir kaç nüsha istinsah edildikten sonra, kendisine iâde edilmiştir. Hafsa'nın yanında bulunan bu mushafı, Medine Emîri Mervân (133/750) istemiş, Hafsa ona vermemiştir. Onun vefatı ile Abdullah b. Ömer'i mushafı almaya göndermiş ve getirtmiş, Mervân bu mushafı yok etmiştir. Yapmış olduğu bu işi mâzur göstermek için de şöyle demiştir: «Zamanın ilerlemesiyle tertip olunan mushaflarla, bu mushaf arasında, insanların her hangi bir şüpheye düşmesinden korktuğum için bu işi yaptım» ([168]).

Çoğaltılan bu nüshaların kaç tane olduğu hakkında âlimler farklı fikirler öne sürmüşlerdir. İbnu Ebî Dâvud, Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/868) den: «Osman, mushafları topladığı zaman, yedi mushaf yazdı. Bir tanesini Mekke'ye, bir tanesini Şam'a, bir tanesini Yemen'e, bir tanesini Bahreyn'e, bir tanesini Basra'ya, bir tanesini Küfe'ye gönderdi, bir tanesini de Medine'de alıkoydu» dediğini duydum ([169]) dediğine göre, o, mushaf nüshalarının yedi tane olduğunu kabul ediyor demektir.

Ebû Amr ed-Dânî de: «Âlimlerin çoğunun fikri, Osmân b. Affân zamanında istinsah edilen mushafların dört nüsha olduğu üzerindedir. Onlardan herbirini bir beldeye gönderdi» diyor, gönderilen şehirlerin Kûfe, Basra, Şam ve Medine olduğunu kaydediyor; devamında da : «yedi adet» olduğu hakkındaki rivâyeti naklederek: «birinci görüş doğru ve sahîh olandır, imâmların fikri de bu merkezdedir» ([170]) diyor.

---

(166) el-Mukni, S. 121; Fethu'l-Bârî, IX, 17; Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 20; Tefsîr İbni Kesîr Zeyli, S. 11.

(167) Târîh-i Kur'an, S. 19.

(168) Fethu'l-Bârî, IX, 17; Tefsîr İbni Kesîr Zeyli, S. 12; Tefsîru't-Taberî, I, 27.

(169) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 2, S. 34.

(170) el-Mukni, S. 9.

İbnu'l-Cezerî de aynen İbnu Ebî Dâvud'un fikrindedir ([171]).

İbnu Hacer ve es-Süyûtî, «dışarıya gönderilen mushafların beş tane olduğu meşhurdur» ([172]). diyorlar.

Genel olarak Hz. Osman zamanında istinsah olunan bu mushaflara «İmâm Mushaflar» ([173]) denilirse de, bu mushaflar içinde, «Medine'de kalan nüshaya», yahut «Hz. Osman'ın kendi şahsı için yazılmış olan mushafa», veya «istinsah esasında en evvel yazılan mushafa» veyahut da «istinsah heyeti içerisinde Zeyd b. Sâbit'in yazmış olduğu mushafa» ([174]), «İmâm Mushaf» denildiği rivâyet edilmiştir ([175]).

Hz. Osman, istinsah işi tamam olduktan sonra, mushafları gönderdiği beldelere, mushaflara uygun olmayan sahifelerin ve mushafların yakılmasını emretmiştir ([176]). İbnu Ebî Dâvud'un bildirdiğine göre Osman, istinsah heyetinin toplamış olduğu bu mushaflara uymayan gerek sahifeler ve gerekse mushafların yok edilmesi işine evvela kendisinin başladığını bildirmiş ve mushafların gönderildiği şehirlere: «aynı şeyi ben yaptım, yanımdaki (resmî mushaflara uymayanları) imha ettim, siz de yanınızdakileri imha ediniz» ([177]) demiştir.

Hz. Osman — bir görüşe nazaran — adı geçen şehirlere yalnız bu mushafları göndermekle yetinmemiş, bunların kırâat şekillerini öğretecek kimseleri de vazifeli olarak göndermiştir. Bunlardan Zeyd b. Sâbit Medine'de, Abdullah b. es-Sâib Mekke'de, Muğîyra b. Şihâb Şam'da, Ebû Abdirrahmân es-Sülemî Kûfe'de, Âmir b. Kays Basra'da, gön-

(171) en-Neşr, I, 7.
(172) Fethu'l-Bârî, IX, S. 18; el-İtkân, I, 62.
(173) Tefsîr İbni Kesîr Zeyli, S. 15.
(174) Prof. M. Kâmil Mîras, «Vahiy Kâtibi olmasına nazaran, Zeyd b. Sâbit'in nüshasının Medîne'de alıkonulan Mushaf olduğu ve el-İmâm denilen nüshanın da bu olduğu kuvvetli ihtimâldir» diyor. (Bak : Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı : 168, S. 278)
(175) Târîh-i Kur'ân, S. 12.
(176) el-İbâne, S. 30; Tefsîru't-Taberî, I, 28; el-Fihrist, S. 37; Fethu'l-Bârî, IX, 18.
(177) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz : I, S. 22.

derilen mushafları okutmaya ve öğretmeye memur idiler ([178]). Bu sayede, bu şehirlerde bir çok hâfız ve Kurrâ' yetişmiş, sayısız mushaflar istinsah edilmiştir.

Gönderilen bu mushaflara göre, daha önce yazılmış olan mushaf ve sayfaların düzeltilmesi cihetine gidilmiş, tashihi mümkün olmayanlar ise Halîfe'nin emriyle yok edilmiştir ([179]).

Hz. Osman'ın yaptığı bu işi, Ashâb-ı Kirâm, çok yerinde bir hareket saymış, kendi şahıslarına ait olup da bu mushaflara uymayan mushaflarını imha etmişler, Osman'a nisbet olunan mushaflar üzerine Ashab'ın ve Tâbi'în'in icmâ'ı takarrur etmiştir ([180]). ez-Zerkeşî, «bu hususta Osman'ı hiç bir kimse reddetmedi» ([181]) diyor ve Râfidîlerin Osman'a: «Mushafları yaktı» şeklindeki sözlerinin cehâlet ve bilgisizlik sonucu söylenmiş olduğunu, yaptığı bu işin onun faziletini gösterdiğini ve vazifesi cümlesinden olduğunu, şayet söylenenin tersine, bu işi yapmamış olsaydı, bunun isyan sayılması gerektiğini ifâde ediyor ([182]).

el-Aynî, «mushafları yakmak» la ilgili bölümünde, el-Kirmânî (500/1106) den: «Sen, Kur'ân'ı yakmak nasıl câiz olur?» dersen, ben de derim ki: «(Hz. Osman tarafından) yakılan mushaflar, (tilâveti) mensûh olan, yahut içerisine tefsir, Kureyş lehçesinden başka bir lehçe, veyâhut Şâz kıraâtlar karışan mushaflardır» ([183]) dediğini naklediyor. Yine aynı eserde el-Aynî: «Hanefî olan ashâbımıza göre, eğer mushaf okunamaz hale gelir ve kendisinden faydalanılamazsa, insanların ayak altından uzak temiz bir yere gömülür» ([183]) şeklinde fıkhî kâideyi zikretmektedir.

Şahsî mushaf sahibleri içerisinde, mushafın ilk zaman-

---

(178) Sebîlürreşad Mec., C. 7, Sayı: 168, S. 279; Menâhil, I, 396-397.

(179) Târîh-i Kur'ân, S. 13.

(180) Tefsîru't-Taberî, I, 28; Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 12; Menâhil, I, 254.

(181) el-Bürhân, I, 240; Umdetü'l-Kârî, IX, 306 Mus'ab b. Sa'd'den.

(182) el-Bürhân, I, 240.

(183) Umdetü'l-Kârî, IX, 306.

larda yakmayan yalnız İbnu Mes'ûd'u görüyoruz. Diğer şehirlere giden mektuplar gibi ona da, istinsah edilen mushaflara uyması ve mushafını da ona göre tashih etmesi veya yakması bildirilince: «sizden kim mushafını gizlemeye gücü yeterse gizlesin. Kim bir şeyi (çalmak sûretiyle) gizleyecek olursa, Allah Teâlâ kıyâmet günü çaldığı ile getirir» ([184]) diyerek, mushafını yakmayı çirkin görmüştür. Hatta, istinsah heyeti başkanı olan Zeyd b. Sâbit'e kafa tutarak: «Ben yetmiş sûreyi Resûlüllah (s.a.v.) in ağzından aldım. Resûlüllah (s.a.v.) den aldığım şeyi terk eder miyim?» Zeyd (ben bunları öğrendiğim zaman, henüz) bir çocuk idi ([185]) «veya «çocuklarla oynuyordu» ([186]) veya «henüz Müslüman olmamıştı» ([187]), veyahut «kâfir olarak babasının sulbünde idi») ([187]) dediği rivâyet edilmekte ise de, böyle sözlerin İbnu Mes'ûd tarafından söyleneceğini çok uzak buluyoruz ([188]). İmâm en-Nevevî de, İbnu Mes'ûd'dan, nakil ehli tarafından sâbit olmayan bir çok şeylerin rivâyet edildiğini söylemektedir ([189]).

Dr. Subhi Sâlih, aynı konu ile ilgili olarak: «şayet böyle bir şeyi İbnu Mes'ûd söylediyse, dört kişilik hey'ete alınmaması dolayısiyle, bir infiâl neticesi söylemiş olabilir» ([190]) demiş; ez-Zerkânî ise: «istinsah edilen bu Osmânî mushafların meziyetlerini, onlar üzerinde ümmetin icmâ'ını ve söz birliği ettiğini anlayınca İbnu Mes'ûd, fikrinden döndü ve İslâm topluluğuna, girdi» ([191]) demektedir.

Nitekim İbnu Ebî Dâvud, «Kitâbü'l-Mesâhif» de, İbnu Mes'ûd'un Osman'ın fikrine döndüğünü kaydetmektedir ([192]).

---

(184) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 35; Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 15.
(185) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 35.
(186) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 15.
(187) Aynı eser, Cüz: 1, S. 17.
(188) Mebâhis, S. 83.
(189) Sahîhu Müslim bi Şerhı'n-Nevevî, VI, 109.
(190) Mebâhis, S. 83.
(191) Menâhil, I, 245.
(192) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 18.

Hz. Osman'a buğzedenlerin, dillerine doladıkları ve istismar etmek istedikleri meselelerden biri de, bütün ümmetin icmâına dayandığı halde, onun «mushafları yakan bir kimse» olarak hedef ittihaz edilmesidir. Nitekim Hz. Osman'ın aleyhindeki Mısır'lılar, «el-Cuhfe» ye geldikleri zaman, yanında Hz. Ali (r.a.) de olduğu halde, ona bir kaç noktadan kafa tutuyorlardı. Bunlardan birisi de, «Allah'ın kitabını imha etti» şeklindeki itham idi. Hz. Osman, bu isnadlara ayrı ayrı cevap vermişti. Konumuzu teşkil eden mesele ile ilgili olarak da: «Kur'ân-ı Kerîm'e gelince, o, Allah katındandır. Ben sizin ihtilâflarınızdan korktuğum için, sizi (bu mushaftan başkasını okumaktan) menetmiştim. İstediğiniz kırâatı okuyunuz» ([193]) demiştir.

Aynı konuda, İslâm içerisine ihtilâflar sokmak sûretiyle emellerine erişmek sevdasında olanların, Hz. Osman ile Hz. Ali arasının açık olduğu fikrini yaymak veya mevcut olmayan böyle bir anlaşmazlığı körüklemek istedikleri göze çarpmaktadır. Fakat — Allah'ın izniyle — İslâmî firâsetin şâhikasına çıkmış olan bu büyük insanların, böyle bir oyuna gelmelerine imkân var mı? İşte Hz. Ali, kendisine dostluk perdesi altında, Hz. Osman'a yöneltilen bu yersiz ithamlara, büyüklüğü ile mütenâsib neşterini vurmuş ve bir daha bu konuda kimsenin söz etmeye mecâli kalmamıştır. İbnu Ebî Dâvud'un rivâyeti şöyledir: «Süveyd b. Ğaflet'e, "Allah'a yemin ederim ki, size Ali b. Ebî Tâlib'den duyduğum bir şeyi haber veriyorum" dedi. Hz. Ali demiştir ki: Ey insanlar, Osman hakkında haddi tecâvüz etmeyiniz. Mushaflar ve (istinsah edilenlere uymayan) mushafları yakmak hususunda, ondan — ancak — hayırla bahsediniz. Allah'a yemin ederim ki o, bizim hepimizle istişâre etmeden mushafların istinsahı işine girmemiştir. Osman bize: «şu kırâat hakkında ne dersiniz?» dedi. Bana gelen haberlere göre bazıları: «benim kırâatım, seninkinden daha hayırlıdır» dermiş. Böyle bir düşünce ise, neredeyse küfürdür. Biz, «Buna sen, nasıl bir çare düşünüyorsun?» dedik. O da: «Nâsı, bir mushaf üzerinde toplamak istiyo-

(193) Aynı eser, Cüz: 2, S. 36.

larda yakmayan yalnız İbnu Mes'ûd'u görüyoruz. Diğer şehirlere giden mektuplar gibi ona da, istinsah edilen mushaflara uyması ve mushafını da ona göre tashih etmesi veya yakması bildirilince: «sizden kim mushafını gizlemeye gücü yeterse gizlesin. Kim bir şeyi (çalmak sûretiyle) gizleyecek olursa, Allah Teâlâ kıyâmet günü çaldığı ile getirir» ([184]) diyerek, mushafını yakmayı çirkin görmüştür. Hatta, istinsah heyeti başkanı olan Zeyd b. Sâbit'e kafa tutarak: «Ben yetmiş sûreyi Resûlüllah (s.a.v.) in ağzından aldım. Resûlüllah (s.a.v.) den aldığım şeyi terk eder miyim?» Zeyd (ben bunları öğrendiğim zaman, henüz) bir çocuk idi ([185]) «veya «çocuklarla oynuyordu» ([186]) veya «henüz Müslüman olmamıştı» ([187]), veyahut «kâfir olarak babasının sulbünde idi») ([187]) dediği rivâyet edilmekte ise de, böyle sözlerin İbnu Mes'ûd tarafından söyleneceğini çok uzak buluyoruz ([188]). İmâm en-Nevevî de, İbnu Mes'ûd'dan, nakil ehli tarafından sâbit olmayan bir çok şeylerin rivâyet edildiğini söylemektedir ([189]).

Dr. Subhi Sâlih, aynı konu ile ilgili olarak: «şayet böyle bir şeyi İbnu Mes'ûd söylediyse, dört kişilik hey'ete alınmaması dolayısiyle, bir infiâl neticesi söylemiş olabilir» ([190]) demiş; ez-Zerkânî ise: «istinsah edilen bu Osmânî mushafların meziyetlerini, onlar üzerinde ümmetin icmâ'ını ve söz birliği ettiğini anlayınca İbnu Mes'ûd, fikrinden döndü ve İslâm topluluğuna, girdi» ([191]) demektedir.

Nitekim İbnu Ebî Dâvud, «Kitâbü'l-Mesâhif» de, İbnu Mes'ûd'un Osman'ın fikrine döndüğünü kaydetmektedir ([192]).

---

(184) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 35; Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 15.
(185) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 35.
(186) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 15.
(187) Aynı eser, Cüz: 1, S. 17.
(188) Mebâhis, S. 83.
(189) Sahîhu Müslim bi Şerhı'n-Nevevî, VI, 109.
(190) Mebâhis, S. 83.
(191) Menâhil, I, 245.
(192) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 18.

Hz. Osman'a buğzedenlerin, dillerine doladıkları ve istismar etmek istedikleri meselelerden biri de, bütün ümmetin icmâına dayandığı halde, onun «mushafları yakan bir kimse» olarak hedef ittihaz edilmesidir. Nitekim Hz. Osman'ın aleyhindeki Mısır'lılar, «el-Cuhfe» ye geldikleri zaman, yanında Hz. Ali (r.a.) de olduğu halde, ona bir kaç noktadan kafa tutuyorlardı. Bunlardan birisi de, «Allah'ın kitabını imha etti» şeklindeki itham idi. Hz. Osman, bu isnadlara ayrı ayrı cevap vermişti. Konumuzu teşkil eden mesele ile ilgili olarak da: «Kur'ân-ı Kerîm'e gelince, o, Allah katındandır. Ben sizin ihtilâflarınızdan korktuğum için, sizi (bu mushaftan başkasını okumaktan) menetmiştim. İstediğiniz kırâatı okuyunuz» (193) demiştir.

Aynı konuda, İslâm içerisine ihtilâflar sokmak sûretiyle emellerine erişmek sevdasında olanların, Hz. Osman ile Hz. Ali arasının açık olduğu fikrini yaymak veya mevcut olmayan böyle bir anlaşmazlığı körüklemek istedikleri göze çarpmaktadır. Fakat — Allah'ın izniyle — İslâmî firâsetin şâhikasına çıkmış olan bu büyük insanların, böyle bir oyuna gelmelerine imkân var mı? İşte Hz. Ali, kendisine dostluk perdesi altında, Hz. Osman'a yöneltilen bu yersiz ithamlara, büyüklüğü ile mütenâsib neşterini vurmuş ve bir daha bu konuda kimsenin söz etmeye mecâli kalmamıştır. İbnu Ebî Dâvud'un rivâyeti şöyledir: «Süveyd b. Ğaflet'e, "Allah'a yemin ederim ki, size Ali b. Ebî Tâlib'den duyduğum bir şeyi haber veriyorum" dedi. Hz. Ali demiştir ki: Ey insanlar, Osman hakkında haddi tecâvüz etmeyiniz. Mushaflar ve (istinsah edilenlere uymayan) mushafları yakmak hususunda, ondan — ancak — hayırla bahsediniz. Allah'a yemin ederim ki o, bizim hepimizle istişâre etmeden mushafların istinsahı işine girmemiştir. Osman bize: «şu kırâat hakkında ne dersiniz?» dedi. Bana gelen haberlere göre bazıları: «benim kırâatım, seninkinden daha hayırlıdır» dermiş. Böyle bir düşünce ise, neredeyse küfürdür. Biz, «Buna sen, nasıl bir çare düşünüyorsun?» dedik. O da: «Nâsı, bir mushaf üzerinde toplamak istiyo-

(193) Aynı eser, Cüz: 2, S. 36.

rum, o zaman ayrılık da olmaz, ihtilâf da» dedi. Biz, "ne güzel düşünmüşsün" dedik» ([194]).

Yine aynı müellifin haber verdiğine göre, aynı konuda Hz. Ali (r.a.): «Allah, Osman'a rahmet eylesin. Eğer ben Halife olsaydım, mushaflar hususunda, onun yaptığını yapardım» ([195]) diyerek, Hz. Osman'ı tutmuş olduğu bu işinde te'yid etmiştir.

Hz. Osman'ın giriştiği ve muvaffak olduğu bu işte, ashâbın ittifakına ait «İslâm Tarihi»nde verilen şu bilgiyi nakletmeden geçemiyeceğiz: «Bundan anlaşılıyor ki, Hz. Osman ancak ashâb ile istişâre ve onların tasvibini de temin ettikten sonra ihtilâfa bâdî olan Kur'ân sahifelerini ortadan kaldırtmıştır. Bir rivâyete göre Kur'ân'ın istinsahına nazâret eden ashâbın adedi oniki kadardı. Zeyd, Sa'id, Übeyy, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbâs bunların arasında idi. Kur'ân'a vukûfu ile marûf olan ashâbdan Abdullah b. Mes'ûd'u bunlar arasında görmemekliğimizin sebebi, onun Kûfe'de bulunması idi. Bir rivâyete göre Mus'ab b. Sa'd Hz. Osman'ın mûcib-i ihtilâf olan nüshaları arattırarak onları yakmak istediği zaman ashâbdan birçoklariyle görüşmüş, fakat hepsinin bu hareketten memnun olduklarını, içlerinden birisinin de bu harekete itiraz etmediğini görmüştü. Esasen Hz. Ali'nin yukarda naklettiğimiz beyanatından anlaşılacağı vechile, gerek Hz. Osman, gerek Ashâb-ı Güzîn, kırâat ihtilâfından fazla, bu ihtilâfın neticelerinden endişe ederek bu hatt-ı hareketi kararlaştırmışlardı. İslâmiyete yeni girenler, Resûl-i Ekrem'in kırâat ihtilâfına niçin müsaade ettiğini bilmiyor, bilmediklerinden dolayı Kur'ân'ı hangi kırâat üzere öğrenmişlerse onu şiddetle müdafaa ediyor ve bunun neticesi olarak, kavgalara girişecek derecede galeyan gösteriyorlardı. Binâenaleyh, Hz. Osman tarafından tutulan yol, en doğru, en dürüst yoldu.

Hz. Osman'ın devrinde ashâbdan binlercesi hayatta idiler. Bunların içinde, bizzat Resûl-i Ekrem'den kırâatını

---

(194) Aynı eser, Cüz: 1, S. 22.
(195) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: 1, S. 23.

ezberleyen Übeyy b. Ka'b ve Abdullah b. Ömer gibi zevât da bulunuyordu. Yüzlercesi ise, Resûl-i Ekrem'in irtihâlinden sonra Kur'ân'ı ezberlemişlerdi. Hz. Osman, Resûl-i Ekrem'in irtihâlinden ancak onüç sene sonra Kur'ân'ı istinsah ettirmiş idi. Şayet bu nüshalar ile Kur'ân-ı Kerîm'in aslı arasında cüz'î bir fark bulunsaydı, Cumhûr-u Ashâb, Hz. Osman'ın aleyhinde kıyâm eder ve Kitâb-ı İlâhî'yi bütün kuvvetleriyle müdafaada zerre kadar tereddüt etmezlerdi. Böyle bir şey vuku bulmamış ve hiç bir kimse, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği nüshalar aleyhinde bir kelime söylememiş olduğuna göre, bu hususta herhangi şüpheye mahâl kalmaz» ([196]).

Netice olarak İbnu'l-Cezerî'nin dediği gibi, Hz. Osman zamanında istinsah edilen bu mushafların muhtevasında hata olmadığında, bunlara (ziyâde, noksanlık, bir kelimenin diğer bir kelime ile tebdili gibi herhangi bir şekilde) uymayan mushafların ve Kur'ân olduğu tevâtürle sâbit olmayanların terkedilmesi hususlarında ümmetin icmaı sâbit olmuştur ([197]).

Konumuz ile ilgili Hadîs-i Şerifin ([198]) devamında, İbnu Şihâb'ın, Zeyd b. Sâbit'in oğlundan, babasından duyduğu şu habere gelince: Zeyd b. Sâbit demiştir ki: (Kur'ân'ı istinsah ederken) **ben (Hafsa'nın yanındaki Kur'ân yazılı) sahifeleri(n sûretlerini) mushaflara naklettim de el-Ahzâb (sûresin) den ([199]) bir âyeti — ki Resûlüllah (s.a.v.) den onu okuduğunu her zaman işittiğim halde — kaybetmiştim. Ve o âyeti (yazılı olarak) bulamamıştım; yalnız Peygamberimizin, tek başına şehâdetini iki kimsenin şehâdetine denk tuttuğu Ensârdan Huzeyme'nin yanında buldum.** (En sonra onu da heyetin kararıyla mushaftaki sûresine koyduk). **O âyet de Allah'ın** من المؤمنين رجال ([200]) **kavlidir** ([201]).

---

(196) İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, X, 238-239.
(197) en-Neşr, I, 7.
(198) Bak : S. 187-188.
(199) el-Ahzâb, âyet : 23.
(200) Âyetin meâli için bak : S. 188. H. 151.
(201) Terceme için bak : Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, VIII, 314.

Yalnız, bu el-Ahzâb Sûresi 23. âyetin Hz. Ebû Bekir (r.a.) zamanında Kur'ân'ın toplanması sırasında mı, yoksa Hz. Osman (r.a.) zamanındaki Kur'ân'ın istinsahı zamanında mı bulunup yerine konulduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. Her iki görüşü de savunan ve deliller serdeden âlimler vardır.

Meselâ, Ebû Ca'fer et-Taberî'den, İbnu Atiyye, «o son toplamada kaybolmuştur, fakat birinci cem'de kaybolmuş olması daha sahihdir» dediğini rivâyet ediyor. Fakat kendisi Berâe Sûresinin son iki âyetini Ebû Bekir zamanında bulduğunu söylüyor [202].

Kitâbü'l-Mebânî'de de aynı şekilde, her iki sûrede geçen âyetlerin Hz. Ebû Bekir zamanında ve Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin yanında bulunduğu zikrediliyor [204].

Fakat bunlara rağmen el-Buhârî'nin rivâyetinde Zeyd b. Sâbit Hadîsinin zahirinden Berâe Sûresinin son iki âyetinin Hz. Ebû Bekir zamanındaki ilk cem'de, el-Ahzâb 23. âyeti de Hz. Osman zamanındaki istinsahta bulunduğu açıkça anlaşılıyor [205]. Bundan dolayı el-Aynî, el-Ahzâb 23. âyetin Hz. Ebû Bekir zamanında kaybolmasını «vehim» olarak vasıflandırıyor ve «doğru olan, Ebû Bekir'in zamanında Zeyd'in kaybettiği Berâe Sûresinin son iki âyeti, Osman zamanında kaybettiği de el-Ahzâb 23. âyettir» [206] diyor.

Burada şuna işaret etmek isteriz ki, el-Buhârî'nin rivâyet ettiği Zeyd Hadîsi'nde [207], zikredilen Berâe Sûresinin son iki âyetini Zeyd, Ebû Huzeyme'nin yanında bulduğunu bildirmesine rağmen, Ahmed b. Hanbel, Übeyy b. Ka'b'dan şu hadîsi rivâyet etmektedir:

---

(202) Mukaddimetân, S. 274.
(203) Kitâbü'l-Mesâhif, I, 7-8.
(204) Kitâbü'l-Mebânî Mukaddimetân, S. 44.
(205) Sahîhu'l-Buhârî, C. 6, S. 98-99. VI, 98-99.
(206) Umdetü'l-Kârî, IX, 307. Aynı şey için bak: Fethu'l-Bârî, IX, 19.
(207) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 98-99.

«عن أبي بن كعب أنهم جمعوا القرآن في مصاحف في خلافة
أبي بكر رضي الله عنه فكان رجال يكتبون ويملي عليهم أبي بن كعب
فلما انتهوا إلى هذه الآية من سورة براءة: (ثم انصرفوا صرف الله
قلوبهم بأنهم قوم لا يفقهون) (208) فظنوا أن هذا آخر ما أنزل
من القرآن، فقال لهم أبي بن كعب: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم
أقرأني بعدها آيتين (لقد جاءكم رسول ... وهو رب العرش العظيم)
(209) ثم قال: آخر ما أنزل من القرآن» (210)

Tercemesi : «**Übeyy b. Ka'b'dan** (rivâyet edilmiştir): **Onlar, Ebû Bekir (r.a.) ın Halîfe olduğu zamanda Kur'ân'ı mushaflarda topladılar, bir kısım adamlar yazıyorlar, Übeyy b. Ka'b da onlara imlâ ettiriyordu. Ne zaman ki, Berâe Sûresinde şu** « ثم انصرفوا صرف الله » **âyetinde son verdiler. Onlar zannettiler ki, Kur'ân'ın en son inen âyeti budur. Übeyy b. Ka'b onlara: "Resûlüllah (s.a.v.) bana, bu** (âyetten) **sonra iki** (âyet) **daha okuttu.**لقد جاءكم رسول...وهو رب **dedi." Sonra "Kur'ân'dan en son nâzil olan** (bunlardır)" **dedi».**

Bu hadîsin şerhinde, Hâfız İbnu Kesîr'in «garibdir», Ahmed b. Hanbel'in «senedi sahîhdir», ez-Zehebî'nin de «el-Buhârî ile Müslim'in şartlarına uygundur» dedikleri; el-Hâkimin de bu hadîsi tahric ettiği söylenmektedir (211). Böyle olunca, her iki Hadîs-i Şerif arasında taâruz bulun-

---

(208) et-Tevbe, Âyet : 127. Meâli : «(Aleyhlerinde) bir sûre indirilince birbirine bakarlar da "sizi bir kimse görüyor mu?" (diye de endişe ederler) ve sonra (rüsvây olmaktan korkarak sıvışıp) giderler. Allah onların gönüllerini ters çevirmiş. Çünkü onlar öyle bir kavimdir ki, ince anlamazlar».

(209) et-Tevbe, âyet : 128-129. Âyetlerin meâli için bak : S. 168. H. 81a.

(210) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 32-33.

(211) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 33.

mektedir. Şunu da ilâve edelim ki, el-Buhârî'nin rivâyeti daha yaygındır.

Yalnız burada akla gelmesi muhtemel olan bir mesele varsa, o da Kur'ân'ın birinci şartı tevâtür iken, Zeyd b. Sâbit'in yalnız Huzeyme'nin yanında bulunan bu âyetleri mushafa koymuş olmasıdır.

Buna verilen cevapta, böyle bir dedikodunun Ashâb-ı Guzin devrinden sonraki devirlere ait olması dikkati çekmektedir. Ashâba gelince, onların Peygamber'den herhangi bir âyetin Kur'ân olduğunu işitince, onun Kur'ânlığını kat'i olarak bilirlerdi. el-Ahzâb ve et-Tevbe âyetlerinin Huzeyme gibi yüksek bir şahsiyeti hâiz sahâbînin yanında bulunması, ayrıca bir itibar ve emniyet medârı olmuştur. Bunun için Zeyd b. Sâbit bu Hadîsinde Huzeyme'nin ([212]) yalnız başına şehâdetini, Resûlüllah'ın iki şahidin şehâdetine muâdil ve müsavî tuttuğunu bildirmiştir ([213]). Kaldı ki, bu sırada Zeyd'den başkalarının da bulunduğu ve et-Tevbe âyetlerinin Übeyy b. Ka'b ve diğer bir çok sahâbe tarafından Resûlüllah (s.a.v.) den duyulduğu, hattâ bahis konusu olan âyetlerin sûre ve sûrelerdeki yerleri ashâb tarafından bilindiği, fakat onlar Resûlüllah (s.a.v.) in huzûrunda yazılmış olan nüshayı araştırdıkları cihetle, tevâtüre engel olan bir şey yoktur ([214]).

---

(212) Huzeyme'nin iki şahit yerine geçmesi, Resûlüllah'ın İbnu Kays'dan satın almak istediği bir atı, daha pahalıya satma arzusu ile başkasına satmak istemesi üzerine, Huzeyme'nin Resûlüllah lehinde şehâdeti — alış verişte olmadığı halde — Resûlüllah'ın iltifâtına sebeb olmuştur. (et-Tabakâtü'l-Kübrâ, IV, 379-380)

(213) Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, VIII, 316.

(214) Umdetü'l-Kârî, IX, 307.

MUSHAFLARIN YAZILMASINDA DİKKATE ALINAN HUSUSLAR:

1 — Kur'ân-ı Kerîm'in istinsahı ile meşgul olan ashâb, son arzada Kur'âniyyeti takarrur eden ve tilâveti mensûh olmayanları yazdılar. Bunların dışında kalanları terkettiler. Meselâ : فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللهِ ([215]) âyet-i kerîmesinde «فاسعوا» yerine «فامضوا» وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ([216]) âyetinde « سفينة » kelimesinden sonra « صالحة » gibi kelimeler, mütevâtir kırâatlar olmadıklarından terk olunmuşlardır.

2 — Yazılan mushaflar, gerek muhtelif şehirlere gönderilmesinin lüzumu ve gerekse «Yedi Harf» e şâmil olması (isbât, hazf, bedel... gibi hususlarda) düşüncesiyle müteaddit yazılmıştır.

Bu mushaflara nokta ve hareke konmamıştı. Bunun sebebi de, bir hattın — icabında — birden fazla kırâatı imkân dahiline sokabilmesi düşüncesi idi. Bundan dolayı, bazı kelimelerin hattı, nokta ve harekesiz olması dolayısiyle, bir vecihten fazla okunabiliyordu. Meselâ :

إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا ([217]) âyetinde فَتَبَيَّنُوا kelimesinin noktasız olduğu zaman فَتَثَبَّتُوا ([217]);

---

(215) el-Cum'a, âyet : 9; Tefsîru'l-Keşşâf, III, 231.
(216) el-Kehf, âyet : 79; Tefsîru'l-Keşşâf, II, 268.
(217) el-Hucurât, âyet : 6; İthâf, S. 397 (Hamze, el-Kisâî ve Halef'in kırâatları); Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, S. 32.

وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا (218) âyetinde نُنْشِزُهَا

kelimesinin نَنْشُرُهَا (218) okunabilmeleri gibi. Bu okunabilmenin şartı, sahîh kırâatlar olmasıdır. Eğer kırâat âhâd tarîkı ile vârid olmuş ise, o kırâat «Şâz» sayılır. Çünkü sika haberlere muhâlefet etmiş demektir. Hattın resmi, kırâata uygun olsa bile buna imkân yoktur. Meselâ:

إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا âyetinin

إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءَ şeklinde okunması gibi ki, mütevâtir kırâate aykırılığı ve mütevâtir bir delile dayanmaması hasebiyle, bu kırâatın kabul edilmesine imkân bulunamaz (219). « أف » kelimesinin — böylece — otuz yedi vecihle okunduğu rivâyet olunmaktadır (220).

3 — Noktasız ve harekesiz olduğu zaman — diğer bir kırâatle de vârid olduğu halde — bir kırâatten fazlasına delâlet etmiyen kelimelerde, mushafların bir kısmına bir kırâate, diğer bir kısmına da başka bir kırâate delâlet eden bir hat ile yazmışlardır. Meselâ. وَوَصّٰى بِهَا اِبْرٰهٖيمُ بَنٖيهِ وَيَعْقُوبُ (221) âyetinde « ووصى » kelimesi bazı mushaflara وَوَصّٰى bazı mushaflara da وَاَوْصٰى (222) şeklinde yazılmıştır.

وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى تَحْتَهَا (223) âyeti, bazı

---

(218) el-Bakara, âyet: 259; İthâf, S. 162.

(219) Mebâhis, S. 86-87.

(220) Menâhil, I, 251.

(221) el-Bakara, âyet: 132.

(222) İthâf, S. 148; Nâfi, İbnu Âmir, Ebû Ca'fer'in kırâatları. Bunlara ait olan bu kırâat Şam ve Medîne Mushaflarının hattına uymaktadır.

(223) et-Tevbe, âyet: 100.

mushaflarda تَحْتَهَا الأَنْهَارُ , bazı mushaflarda مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ ([224]) şeklinde yazılmıştır.

Hâsılı, kırâat vecihleri değişmeyen lâfızları, bir şekilde yazdılar. Şayet kırâat vecihleri değişik olursa: Bütün bu vecihleri ihtimâli dairesine sokabilecek bir hat ile yazmayı tercih ettiler. Şayet bu hatt, çeşitli kırâat vecihlerini imkân dahiline alamıyorsa, o zaman, bu vecihlerin bazısını bir mushafa kendisine uygun bir hatt ile, diğer bir kısmını da kırâatlarına uygun bir hatt ile diğer mushaflara yazmışlardır. Çünkü onlar bir mushafa iki hatt ile yazmaktan — bir lâfzın bir kırâatte iki vecihle tekrar tekrar nâzil olması şeklinde anlaşılmasından korktukları için — çekinmişlerdir. Halbuki bu iki kırâatın her birinde lâfız bir vecihle, ikincisinde diğer bir vecihle — iki kırâatta birincideki tekrar edilmeksizin — inmiştir.

Aynı şekilde, bir mushafa iki hatt ile yazmaktan da çekinmişlerdir. Çünkü iki hatt ile yazılması halinde, hatlardan birisinin metinde, diğerinin de hâşiyede olması lâzım gelecekti. Böyle olunca da, sanki ikincisi birincisini tashih ediyormuş gibi bir mânâ anlaşılacaktı. Halbuki bunlardan her biri, aynı derecede kıymeti hâiz olduğu halde, böyle bir yazılış yersiz veya «tercih edici bir sebeb olmaksızın tercih yapmak» ([225]) gibi mantıkî bir hataya düşmeye sebeb olacaktı.

İmâm Ebû Amr ed-Dânî, «el-Mukni'» de bu konu ile ilgili olarak der ki: «Bütün vecihlerin bir mushafta bulunabilmesi — ancak — bir kelimenin iki veya daha fazla tekrarı ile mümkün olabilecekti. Böyle olunca da, bunun resminde, resmedilenin karıştırılma ve tağyîrinin vukû bulacağını anlamak zor olmayacaktı. Bundan dolayı, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'dan nâzil olduğu ve Resûlüllah (s.a.v.) den duyulduğu şekilde ümmetin hıfzetmesi için, mushaflar, bazısında (bazı harf veya kelimeleri) zikretmek, bazısında

(224) Ithâf, S. 244; Ibnu Kesîr Kırâatı.
(225) Menâhil, I, 251-252.

hazfetmek sûretiyle yazılagelmiştir. İşte, (Hz. Osman zamanında bazı şehirlere gönderilen) mushafların hatlarındaki değişikliğin sebebi budur» ([226]).

Kırâatların değiştiği, nokta ve harekenin terk edilmesiyle ihtilâfları içine alan ve bir şekil ile hattın delâlet ettiği lâfza gelince: bu durumda tek hat, menkûl olan iki lâfza delâlet eder. Bu, lâfzan müşterek olanın, menkûl iki mânâya delâlet etmesi gibidir.

Mushafların hattı ve yazılışında Ashâb-ı Kirâmı bu prensiplere sevk eden âmil, Kur'ân'ın bütün kırâat vecihlerini ve nâzil olduğu bütün harfleri Resûlüllah (s.a.v.) den almalarıdır. Bu yol, Kur'ân'ı bütün vecihleriyle ihâta etmeye daha elverişlidir. Böyle olunca da, kimsenin, «kırâatlardan herhangi birisini kaldırdılar veya herhangi bir kırâata mani oldular» demeye mecâli kalmaz ([227]).

---

(226) el-Mukni, S. 114-115.
(227) Menâhil, I, 252.

KUR'ÂN'IN YAZISI

Kur'ân-ı Kerîm'in yazısı deyince, akla gelen şey, Kur'ân'ın kelime ve harflerinin, Hz. Osman zamanındaki istinsah esnasında yazılış şeklidir (228). İslâm âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in yazılışına hâs olan bu konuya «Resmü'l-Mushaf» (رسم المصحف) demişlerdir (229).

Hz. Osman'a mahsus olan bu yazıyı olduğu gibi alıp almamak hususunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır:

1 — Bir kısım âlimler, «Mushafın hattı, tevkîfîdir, ona uymak vâcib, uymamak ise haramdır» (230) demişlerdir. Bu görüş için, Ebû Amr ed-Dânî: «İslâm ümmetinden, bu görüşe hiç muhâlif yoktur» (231); ez-Zerkânî: «Çoğunluğun görüşü budur» (232), demişler; Dr. Subhî Salih ise bu görüşe sahib olanların, «haddi tecavüz ettiklerini» (233) söylemiştir.

Ebû Ubeyd, «Sen kırâat imâmlarını, mushafın hattına uymadığı zaman, kırâat hususunda, Arap dili mezheblerine iltifat etmediklerini görürsün. Bizim kanaatimize göre, mushafların hattına uymak, hiç bir kimsenin tecavüz etmesi câiz olmayan, ayakta duran sünnet gibidir» (234) demiştir.

---

(228) Menâhil, I, 362.
(229) Mebâhis, S. 314.
(230) el-Mukni, S. 10; el-Bürhân, I, 379; Menâhil, I, 370; Mebâhis, S. 315; Ahmed Mustafa el-Merâğî, Tefsîru'l-Merâğî, Mısır, 1373 H./ 1953 M., Matba'a'l-Bâbi'l-Halebî, 2. Baskı, I, 13.
(231) el-Mukni, S. 10.
(232) Menâhil, I, 370.
(233) Mebâhis, S. 315.
(234) el-Bürhân, I, 380.

Bu görüşü kabul edenlere göre, mushafın yazısına ait olan kaideleri koyan bizzat, Resûlullah (s.a.v.) dir. Vahiy kâtipleri, Kur'ân'ın yazısı hususunda, Resûlullah (s.a.v.) in kendilerine haber verdiği şekilde yazmışlar, bu yazı da hiç değişiklik olmadan Hz. Ebû Bekir zamanına intikal etmiş, o Kur'ân'ı sahifelere bu hatt ile yazmış, Hz. Osman zamanında da aynı hatt ile mushaflar istinsah edilmiştir. ez-Zerkânî'ye göre on iki binden fazla ashâb bunun üzerinde icmâ etmiş, aynı icmâ Tâbiîn ve Müctehid İmâmlar zamanında da devam etmiştir ([235]).

Bunlar fikirlerini, Hz. Mu'âviye (r.a.) den rivâyet edilen şu Hadîs-i Şerîf ile de takviye etmektedirler:

«ألق الدواة، وحرّف القلم، وانصب الباء، وفرّق السين، ولا تعوّر الميم، وحسّن الله، ومدّ الرحمن، وجوّد الرحيم، وضع قلمك على أذنك اليسرى، فإنه أذكر لك» (236)

Tercemesi : «Hokkayı koy, kalemi çevir, "Bâ"yı nasbet, "Sin"i ayır, "Mim"i kör etme, "Allah" lâfzını güzel yap, "er-Rahmân"ı çek, "er-Rahîm"i iyi yap, kalemini sol kulağının üzerine koy, çünkü o sana daha iyi hatırlatıcıdır».

Ebû Amr ed-Dânî'nin «el-Mukni'» de Eşbeh'den rivâyetine göre, İmâm Mâlik'e: «İnsanlar sonradan buldukları harflerle mushaf yazabilirler mi?» diye soruldu. O da: «hayır, ancak ilk yazılışı ile yazılır» ([237]) diye cevap vermiştir. Yine aynı eserde, Hatda olduğu halde, telâffuzda bulunmayan, meselâ: « الوالالباب », « أولات » ve « الربوا » kelimelerindeki Elif (ا) ve Vâv (و) gibi harflerin tağyir veya hazfi hususunda fikri sorulan İmâm Mâlik, buna

---

(235) Menâhil, I, 370-371.

(236) Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, (Nâşir : Abdülvahhab Abdüllâtif), Kâhire, 1384 H./1964 M., Matba'atü'l-Medenî, IV, 167.

(237) el-Mukni, S. 9.

da: «hayır» cevabını vererek, ilk resmî hattın muhafazasını lüzumlu görmüştür ([238]).

ez-Zerkeşî, İmâm Ahmed,'den, aynı konu ile ilgili olarak: «Yâ» (ی), «Vâv» (و), «Elif» (ا) yahut bunlardan başkasında, Osman'ın mushafının hattına uymamak haramdır» ([239]) dediğini zikretmektedir.

Bu fikrin şiddetli savunucularından İbnu'l-Mübârek, «el-İbrîz» isimli kitabında şeyhi Abdü'l-Aziz ed-Dabbağ'dan: «Sahâbe ve onlardan başkası, Kur'ân'ın hattında bir kıl bile değiştiremezler. Çünkü o, Nebî (s.a.v.) den tevkîfîdir. Resûlüllah (s.a.v.) onlara, akılların ulaşamıyacağı sırlardan dolayı, meselâ Elif'in ziyâde ve noksaniyle, bilinen şekilde Kur'ân'ı yazmalarını emretmiştir. Bu azîz olan kitabına, diğer semâvî kitapların dışında, Allah'ın tahsis ettiği sırlardan bir sırdır. Kur'ân'ın nazmı mucize olduğu gibi, hattı (yazısı) da mucizedir. Meselâ, « مائة » kelimesinde ziyâde Elif var, « فئة » kelimesinde yok. el-Hacc Sûresinde « سعوا » ([240]) kelimesi ziyâde Elif ile, Sebe' Sûresinde « سعو » ([241]) Elifsiz... Bu ziyâde ve noksanlardaki sırra, akıl nasıl erer?» diyerek örnekleri çoğaltıyor ve neticede: «Bütün bunlar İlâhî sırlar ve Peygamberliğe ait maksatlardan dolayıdır. Bunlar ancak Rabbânî bir fetihle idrâki mümkün, insanlara gizli kalmış bâtınî sırlardır. Sûre başlarındaki «el-Hurûfü'l-Mukatta'a « الحروف المقطعة » lâfız hükmündedir, onların büyük sırrı ve bir çok mânâları vardır. İnsanların çoğu ise, bunların sırrına eremez ve işaret olunan İlâhî mânâlardan hiç bir şey anlayamaz. Böylece, Kur'ân'daki yazı harf harf emrolunmuştur» ([242]) dediğini naklediyor.

el-Beyhakî (458/1065) Şu'abu'l-İmân» da: «Mushaf ya-

---

(238) el-Mukni, S. 28. es-Sahâvî (vef. 614 H./1255 M.) de: «Mâlik'in zâhib olduğu haktır» demiştir. (Menâhil, I, 372)

(239) el-Bürhân, I, 379.

(240) el-Hacc, âyet: 51.

(241) Sebe': âyet: 5.

(242) Menâhil, I, 376; Mebâhis, S. 315-316.

zan kimsenin, Ashâbın yazdıkları mushafların hattını muhafaza etmeleri, onlara muhâlefet etmemeleri ve yazdıklarından hiç bir şeyi değiştirmemeleri lâzımdır. Çünkü onların ilmi bizden çok, kalb ve dilleri daha doğru, emânete de çok riâyetkâr idiler. Onlara yetiştiğimizi zannetmemiz doğru değildir» ([243]) demiştir.

Şâfi'î Fıkhında: « الربا » kelimesi, Vâv (و) ve Elif (ا) ile (yâni « الربوا » şeklinde) Osman'a mahsus hatda geldiği şekliyle yazılır. Yâ (ى) yâhut Elif (ا) ile (yâni « الربى » veya « الربا » yazılamaz. Çünkü Kur'ân'ın hattı, uyulması lâzım olan bir sünnettir»; Hanefî Fıkhında da: «Osman'a mahsus yazıdan başkası ile mushafın yazılmaması gerekir» ([244]) denilmektedir.

Nizâmü'd-Dîn en-Nîsâbûrî (1112/1700) de aynı husus ile ilgili olarak: «İmâmlardan bir gruba, Kurrâya, âlimlere ve yazarlara mushafın hattındaki resme uymaları vâcibdir. Çünkü o hatt, Resûlüllah (s.a.v.) in Vahy kâtibi ve emîni olan Zeyd b. Sâbit'in hattıdır» ([245]) demektedir.

Ebu'l-Abbâs el-Merâkeşî (721/1321), «Unvânü'd-Delîl fî Mersûmi Hattı't-Tenzîl» (عنوان الدليل في مرسوم خط التنزيل) isimli eserinde: «yazıda harflerin durumlarının değişmesi, kelimelerin mânâlarının değişmesi dolayısiyledir» ([246]) diyerek, Hatt-ı Osmanîyi müdâfaa etmiştir.

Bu görüş sahiblerinin, Osman'a mahsus olan hatta hürmet etmekte aşırı davrandıkları, bunun tevkîfî olduğunu gösteren mantıkî bir delilin bulunmadığı, Hz. Osman zamanında kâtiplerin koymuş oldukları ve Osman'ın da muvafakatına dayanan düsturlar olduğu, bu hattan başkasiyle mushaf yazmanın haram olduğuna dair deliller üzerinde münâkaşa edilebileceği, Menâhil ve Mebâhis'de zikredilmektedir ([247]).

---

(243) el-İtkân, II, 167; Menâhil, I, 373.
(244) Menâhil, I, 372.
(245) Aynı eser, I, 373.
(246) el-Bürhân, I, 380.
(247) Menâhil, I, 373; Mebâhis, S. 317-318.

2 — İkinci görüşe göre, mushafların hattı, ıstılâhîdir, tevkîfî değildir; ilk Osman hattına muhâlefet câizdir. İbnu Haldûn (808/1405) un bu görüşü savunduğunu görüyoruz ([248]). el-Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî (403/1012), «el-İntisâr» da diyor ki «Allah bu ümmete, (Kur'ân'ın yazılması) hususunda, mushaf yazanların, mushafın hattını aynen almadıkları zaman, onları bu hattı almaya, bundan başkasını da terk etmiye zorlayan, hiçbir şeyi farz kılmamıştır. Böyle bir şeyin vücûbu — ancak — sem'î ve tevkîfî bir delille olur. Kur'ân'ın nassında ve mefhûmunda, «Kur'ân'ın hattı ve zabtı — ancak — hususî bir vecih ve mahdut bir ölçü üzere câizdir, bunu tecâvüz etmek ise bâtıldır» diye bir şey yoktur. Sünnetin nassında da buna zorlayan ve zorlamaya delâlet eden bir şey yoktur. İcmâ-ı ümmette de bunu icâbettiren, şer'î kıyasta böyle bir şeye delâlet eden hiçbir şey mevcut değildir. Bilâkis sünnet, kolay gelen vecihlerin her hangi birisiyle yazmanın câiz olduğunu gösteriyor. Çünkü Resûlüllah (s.a.v.), Kur'ân'ın yazılmasını emretmiş, onlara muayyen bir tarzı açıklamadığı gibi, yazılmasında da hiçbir şeyi yasaklamamıştır. Bundan dolayı, mushafların hatları, çeşitlidir. Onlardan bir kısmı kelimeleri, lâfzın mahrecine göre yazmıştır. Bir kısmı da, bildiği için — harfleri ziyâde etmek ve noksanlaştırmak sûretiyle — yazmıştır. Bu bir ıstılahtır ve bunların durumları da halk tarafından bilinmektedir. Bundan dolayı, ilk hatt olan Kûfî harflerle «Lâm (ل) ı, Kâf (ك) şekliyle, Elif'leri eğriltmek sûretiyle» ve bu vecihlerden başkası ile yazılmaları câizdir. Ve aynı şekilde, mushafı eskilerin hece ve hatlarıyle yazmak câiz olduğu gibi, yeni hece ve hatlarla, bunlar arasında (bir hatt ile de) yazmak câizdir.»

«Mushafların hatları ve harfleri muhtelif çeşit ve sûrette olduğundan, insanlar buna izin verdiler ve onlardan her birinin adetleriyle, en kolay, en meşhur ve evlâ olanı ile, günahkâr olmadan ve hiçbir şeyi inkâr etmeden, yazılmasını mümkün gördüler. Bilinen bir şeydir ki, bu husus-

---

(248) İbnu Haldûn, Mukaddime, (Terc. Zâkir Kâdirî Ugan), Maarif Basımevi, Ank., 1954, II, 449-450.

ta, nâsdan — kırâat ve ezanda olduğu gibi — mahsus ve mahdut bir ölçü alınmamıştır. Bunun sebebi de, hatlar — ancak — alâmet ve resimlerdir ki, işaretlerin, bağların ve remizlerin mecrasında cereyan eder. Her hat kırâatinin vechinin doğruluğunu, hangi harfle yazmış olursa olsun, kâtibin tasvib olunmasını ifâde eden bir kelimeye delâlet eder. İnsanlar üzerine belli bir hattın vâcib olduğunu iddia eden herkesin, davâsına delâlet eden delilleri getirmesi lâzımdır. Bu nasıl mümkün olur?» ([249]).

Dr. Subhi Sâlih, delillerinin açıklığı, geniş görüşlülüğü sebebiyle alınmaya değer re'yin bu olduğunu, Selef'e muhabbet ve sevgi ile dînî kaziyyelerde delil getirme zarûretinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini, hattâ bu konuda, yalnız bu fikri müdâfaa ile yetinmeyip — biraz sonra izahı gelecek olan — el-Izzü b. Abdi's-Selâm (660/1261) in re'yini aldığını ifâde ederek, bu fikrin doğruluğunu savunuyor ([250]).

ez-Zerkânî ise, şu yönlerden bu fikri tenkid ediyor: (Kısaca)

a) Âlimlerin çoğu, kendi mezheblerini teyid eder mahiyette, Sünnetten, Sahâbe, tâbiîn ve Etbau't-Tâbiîn'in icmâ'larından deliller getirmişlerdir.

b) Bu görüş (yâni ikinci görüş), Vahiy kâtiplerinin, Kur'ân-ı Kerîm'in hattına ait, Resûlüllah (s.a.v.) den haber verdikleri hadislerle reddedilebilir. Ezcümle yukarda geçen ([251]) Mu'âviye Hadîsi buna bir delildir.

c) el-Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî'nin «Mushafların hatlarının çeşitli olması» hususundaki fikrine, Osmanî Hatt üzerinde icmâın vukuundan sonra, teslim olunamaz ([251a]).

3 — Bu üçüncü görüşe göre, «Mushafları, insanlar arasında yaygın olan ve bilinen ıstılahlar üzerine yazmak vâcibdir; Câhillerde bir şüphe bırakması ihtimalinden dola-

---

(249) Tefsîru'l-Merâğî, I, 13-14; Menâhil, I, 373-374; Mebâhis, S. 318-319.

(250) Mebâhis, S. 319-320.

(251) Bak: S. 208.

(251a) Menâhil, I, 374-378.

yı, imâmların ıstılahı ile ilk Osmanî Mushafların hattı üzere yazmak câiz değildir» ([252]). Bu fikri Izzü'd-Dîn b. Abdi's-Selâm temsil etmektedir ve yukarda tırnak içerisinde gösterilen ibâreyi, ez-Zerkeşî ondan nakletmektedir. Fakat mezkûr müellifin sözleri bundan ibâret olmayıp, sözlerine şunları da ilâve etmektedir: «Fakat, ilimle meşgul olmayanlar için, onun mutlak bir şekilde icrası kolay değildir. Câhillerin cehâletinden dolayı, kudemânın koyduğu bir şeyin muhafazası terkedilemez. Yeryüzü, Allah için deliller serdedecek kimselerden hâlî kalmayacaktır» ([253]).

ez-Zerkeşî, Osman'a mahsus resm-i hatta uyma zarûretinin ilk asra ait olduğunu, şimdi ise bu hattın iltibasa sebeb olacağını zikrederek, bu fikre meyletmektedir ([254]).

et-Tibyân sahibi de insanların yeni bulduğu hecelerle mushafı yazması mevzuuna değinerek, hecelerinin iltibastan uzak olması hasebiyle, şarklıların buna devam ettiklerini, garblıların ise İmâm Mâlik'in sözünü tercih ederek, onun yolunda yürüdüklerini söylüyor ve bu fikri iltizam ediyor ([255]).

el-Merâğî, ez-Zerkânî, Dr. Subhi Sâlih ve İ. Hakkı İzmirli (1944) de ([256]) bu üçüncü fikirdedirler ([257]).

---

(252) el-Bürhân, I, 379; Tefsîru'l-Merâğî, I, 15; Menâhil, I, 378; Mebâhis, S. 320.
(253) el-Bürhân, I, 379; Menâhil, I, 378.
(254) el-Bürhân, I, 379.
(255) Menâhil, I, 278.
(256) Tefsîru'l-Merâğî, I, 15; Menâhil, I, 378-379; Mebâhis, S. 320; Târîh-i Kur'ân, S. 18-19.
(257) Bu bahse Kırâat İlmi kısmında tekrar dönülecektir.

İSTİNSAH OLUNAN MUSHAFLARDA FAZLALIK, EKSİKLİK VE HATÂ YOKTUR

Bütün âlimlerin ittifakiyle sâbit olmuştur ki, Kur'ân-ı Kerîm'de hiçbir fazlalık, eksiklik ve hata yoktur.

Yalnız İbnu Mes'ûd'un mushafında son iki sûre olan el-Felâk, en-Nâs Sûreleriyle el-Fâtiha Sûrelerinin [258] eksikliği rivâyet olunmaktadır [259].

Böyle olmakla beraber, onun bu sûreleri mushafına koymayışı, bu sûreleri inkâr ettiği anlamına gelmeyip, «Kitâbü'l-Mebânî» de söylendiği vechile, onların unutulmasından korkmadığı için yazılmasına lüzum görmemiştir [260].

el-Buhârî'nin rivâyet etmiş olduğu şu iki hadîs de konuyu tam olarak açıklaması bakımından mühimdir:

«عن زرّ بن حبيش قال : سألت أبيّ بن كعب عن المعوذتين فقال : سألت رسول الله (صلعم) فقال قيل لي فقلت فنحن نقول كما قال رسول الله صلّى الله عليه وسلّم» [261].

Tercemesi : «Zirr b. Hubeyş'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Übeyy b. Ka'b'dan el-Muavvizeteyn'i [262] sordum, dedi ki: Ben, Resûlüllah (s.a.v.) e el-Muavvizeteyn'i

---

(258) el-Aynî, Umdetü'l-Kârî (IX, 311) de el-Fâtiha'nın onun Mushafında olduğunu söylüyor.

(259) el-Fihrist, S. 39-40; Mukaddimetân, S. 22.

(260) Mukaddimetân, S. 22.

(261) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 96.

(262) el-Felâk ve en-Nâs Sûreleri.

(Kur'ân'dan mı diye) sordum. Resûlüllah tarafından (bu iki sûreyi oku) denildi. Ben de okudum! demiştir. Übeyy der ki: Resûlüllah'ın okuduğu gibi, biz de (Kur'ân olarak) okuruz» ([263]).

«عن زر قال: سألت أبي بن كعب قلت: يا أبا المنذر إن أخاك
ابن مسعود يقول كذا وكذا. فقال أبي: سألت رسول الله (صلعم)
فقال لي قيل لي فقلت قال فنحن نقول كما قال رسول الله (صلعم) (264)

Tercemesi: «Zirr (b. Hubeyş) den rivâyet edilmiştir. Dedi ki: Ben Übeyy b. Ka'b'e: "Ey Ebâ Münzir! Kardeşin İbnu Mes'ûd (el-Felak ve en-Nâs Sûrelerini, Kur'ân'dan değildir) diyor. (Siz ne diyorsunuz?)" diye sordum. (Cevab olarak bana): "Ben Resûlüllah (s.a.v.) den sordum. (Bunlar Kur'ân'dandır, oku!) denildi. Ben de okudum" buyurdu. (Übeyy b. Ka'b) dedi ki: Resûlüllah (s.a.v.) in okuduğu gibi biz de okuruz» ([265]). «Umdetü'l-Kârî» de bu iki sûre hakkında ihtilâfın kalktığı, Kur'ân'dan oldukları icmâ ile sâbit olduğu, hatta bu iki sûrenin Kur'ân'dan olmadığını iddia etmenin küfür olduğu belirtilmektedir. Yine aynı eserde, Mu'âz b. Cebel'den, Resûlüllah (s.a.v.) in bu iki sûre ile sabah namazı kıldığı rivâyet edilmektedir ([266]).

el-Bâkıllânî ve Kâdî Iyâd'a göre, İbnu Mes'ûd, bu iki sûrenin Kur'ân'dan olduğunu inkâr etmiyor ([267]), yalnız büyük bir ihtimâl ile, Resûl-i Ekrem'in bunların yazılmasını emrettiğini duymadığı için, bunların yazılmasına muhâlefet ediyordu. Diğer bir rivâyete göre de, Resûlüllah (s.a.v.) in, Hz. Hasen ve Hz. Hüseyin'i bu iki sûre ile tâviz (Allah'ın muhafaza etmesi için düâ) ederken gördüğü için, bunları düâ zannetmişti ([268]).

---

(263) Tecrîd-i Sarih Tercemesi, XI, 259.
(264) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 96.
(265) Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, XI, 259-260.
(266) Umdetü'l-Kârî, IX, 298-299.
(267) el-Bürhân, II, 127.
(268) Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, S. 33; Mebâhis, S. 289.

en-Nevevî, «el-Mühezzeb» şerhinde: «Müslümanlar Muavvizeteyn ve el-Fâtiha'nın Kur'ân'dan olduğu hakkında icmâ etmişlerdir. Bunlardan herhangi birşeyi inkâr eden kâfir olur. İbnu Mes'ûd'dan (bu Sûrelerin Kur'ân'dan olmadığı hakkında) nakledilen haberler bâtıldır, sahîh değildir»; İbnu Hazm de «el-Muhallâ» isimli eserinde, İbnu Mes'ûd'a isnad edilen bu haberlere işaret ederek, der ki: «Bu, İbnu Mes'ûd'a yalan isnad etmektir ve mevzû'dur. Âsım'ın kırâatı, Zirr b. Hubeyş tarîki ile ona (İbnu Mes'ûd'a) dayanır ve Âsım'ın kırâatında da Muavvizeteyn ve el-Fâtiha vardır» (el-Bürhân, II, 127) demişlerdir.

Ashâbdan hiçbirisi İbnu Mes'ûd'un bu hareketine iştirak etmemiştir. Bütün bunlar, İbnu Mes'ûd'un bu tutumunda haksız olduğunu gösterir (269).

İbnu'n-Nedîm (385/995) in ifâdesine göre, Übeyy b. Ka'b'ın mushafında da Kunût düâlarının mevcut olduğu rivâyet edilmektedir (270).

Bu düâların, onun mushafında bulunuşu şu şekilde izâh edilmektedir:

1 — Kur'ân üslûbundan olmayan «Kunût», belki Übeyy b. Ka'b'ın mushafına Kur'ân sûresi olarak değil, namazda okunması gereken düâ olarak ve mushafla birlikte muhafaza edilmesi için yazılmıştır.

2 — Kunût, belki evvelce mushafın sonunda idi de sonradan bazı kimseler tarafından daha iç sahifelere ve sûreler arasına nakledilmiştir.

3 — Bu hususta Übeyy b. Ka'b'ın da belki bir tereddüdü vardı. Bu zât, Hz. Ömer'in hilâfette bulunduğu sıralarda vefat etmiştir. Eğer Hz. Osman devrini idrâk etseydi ve Hz. Osman tarafından tertiplenen mushafın bütün Müslümanlar tarafından kabul edildiğini görseydi, muhakkak ki o da bu tereddütten kurtulacak ve Hz. Osman'ın mushafını kabul edecekti. Böylece kendi mushafında Kunût'lar olmayacaktı (271).

---

(269) İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, X, 256-257.
(270) el-Fihrist, S. 40-41.
(271) Usûl-ü Tefsîr Notları, S. 19-20.

Kunût düâları, Vitir namazında okunur. Bunların Kur'ân ile alâkası yoktur. Fakat düâ olarak, Peygamberimiz tarafından öğretilmiştir. Bu düâların, namazda el-Fâtiha'dan sonra okunmayıp da, yalnız Vitir namazında okunmaları Kur'ân'dan olmadıklarına bir delildir. Übeyy b. Ka'b'dan başka ashâbdan hiçbirisi, bunların Kur'ân'dan olduğunu iddia etmemiştir. Şayet Übeyy b. Ka'b (272) böyle bir harekette bulunmuşsa, Hz. Osman'ın devrinde Kur'ân'ın istinsahı esnasında, kendi de bu işe nezaret ettiğinden, herhalde bu hareketini tashîh etmiş olacaktır (273).

(el-İtkânda, Übeyy b. Ka'b'ın mushafında Kunût düâlarının bulunduğu zikredilmekte ve fakat işin tenkîdi cihetine gidilmemektedir (Bak. el-İtkân, I, 67). İslâm Tarihinde de es-Süyûtî'nin nakillerinde itimâda şayan olmadığı zikredilmektedir Bak. İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, IV, 129).

Diğer bir cihet de, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflarda hataların bulunduğuna veya eksik kısımların mevcut olduğuna dair yanlış haberlerdir. Şimdi bu haberlerin tedkikine geçelim:

a) Bunlardan birincisi, Yahyâ b. Ya'mer ve İbnu Abbâs'ın kölesi İkrime'nin, Osman b. Affândan rivâyet ettikleri şu haberdir: «Mushaflar yazıldıktan sonra Osman'a arzedildi. Osman onlarda yanlış bir takım harfler görmüş ise de: Onları oldukları gibi bırakınız, Arab onları düzeltecektir» veya «dilleriyle onları düzeltecektir; her ne kadar onların görünüşü hataya delâlet ederse de, eğer kâtip Sakîf'den, yazdıran da Hüzeyl'den olsaydı, onda bu harfler bulunmazdı» (274) demiştir.

ed-Dânî, bu haberin iki yönden doğru olamıyacağını söylüyor:

---

(272) Übeyy b. Ka'b'ın vefat tarihindeki ihtilâftan dolayı (Bak: S. 190), bu iki paragraftan birinciye göre Hz. Ömer zamanında vefat ettiği kabul edilerek durum izâh edilmiş, ikincide ise daha sonra vefat ettiği düşünülerek açıklama yapılmıştır.

(273) İslâm Tarîhi Sadr-ı İslâm, X, 255-257.

(274) el-Mukni, S. 115; Menâhil, I, 379; Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: I, S. 33.

1 — Yahyâ b. Ya'mer ve İkrime, Hz. Osman'ı görmemişler ve ondan hiç birşey işitmemişlerdir. Öyleyse isnadındaki karışıklık ve lâfzındaki inkıta' sebebiyle bu haber, delil getirmeye yetecek kuvveti hâiz değildir.

2 — Bu haberin zâhiri de bunun Hz. Osman'dan vârid olmasına manidir. Çünkü o, bulunduğu dînî mevkii, ictihâdının kuvveti ve ümmetin kurtuluşu hususunda, ortaya çıkan ihtilâfları önlemek için, diğer hayırlı sahâbe ile mushafın toplanması vazifesini üzerine almıştı. Böyle olunca, toplanan mushafta bir hatayı gördüğü halde, onlara göz yumması aklın kabul edeceği bir şey değildir ([275]).

el-Enbârî (328/939), «er-Reddü alâ men hâlefe mushafe Osman b. Affân» (الرد على من خالف مصحف عثمان بن عفان) ([276]) eserinde bu hususla ilgili olarak: «evvel emirde Osman'a isnad olunan bu nevi Hadîsler munkatı,' muttasıl senedlere istinad etmediği cihetle, bunların istidlâl makamında hiçbir teyid edici kıymetleri yoktur.»

«Sâniyen: Osman ki zamanında İslâm ümmetinin imâmı ve kendisine uyulması gereken bir kimse idi. İmâm mushafta gerek terkiplere ve lâfızlara, gerek resm-i hatta ait bir hata ve noksana muttalî olup da onun islâhına teşebbüs etmemesi, kat'iyyen aklın kabul edeceği bir ihtimâl değildir... Gerek kitâbet ve gerek telâffuza ait Kur'ân lâfızlarının heceleri arasında tesâdüf edeceği bir bozukluğun ta'dil ve tashîhini gelecek zamana bırakmak gibi bir ihtiyatsızlığın Hz. Osman gibi ileri görüşlü bir zattan sudûru mümkün değildir. Bâhusus ki onun Kur'ân'ın kırâatına devamlı, Kur'ân lâfızlarını yakînen bilen bir kimse olduğu, beldelere gönderilen mushafların resm-i hattı kendi fikrine muvâfık bulunduğu herkesçe bilinen ve teslim olunan bir gerçektir» ([277]) demekte ve fikrini Ebû Ubeyde'nin, Osman'ın kölesi Abdurrahmân b. Hânii'den, tahric ettiği bir hadîs ile teyid etmektedir. Hânii diyor ki: «Kur'ân'ın istinsahına memur olanlar, yazdıkları Mushaf-ı Şerîfleri Os-

---

(275) el-Mukni, S. 115-117.
(276) Brockelman, Sauplementbant, I, 182-183.
(277) Sebîlürreşad Mec., C. 14, Sayı: 349, S. 49.

man'a arzettikleri sırada ben de orada idim. Üzerinde « لم يتسن », « لا تبديل الخلق », « فامهل الكافرين » kelimeleri yazılmış bir kürek kemiğini, benimle Übeyy b. Ka'b'a gönderdi. Übeyy, hokka (ve kalem) istedi. « لا تبديل الخلق » dan Lâm (ل) ların birini silerek « لخلق الله » (278); « فامهل » i bozarak « فمهل » (279) şeklinde tashih etti; « لم يتسن » nin sonuna da bir He (ه) ilâve ederek « لم يتسنه » (280) yaptı (281).

Yukarda da ifâde edildiği vechile Hz. Osman'dan rivâyet edilen bu türlü haberlerin delil olarak kullanılmaya yeter derecede kuvvetli olmadığı hakkında Hadîs Âlimleri hemen hemen ittifak halindedir (282).

b) Kur'ân-ı Kerîm'in yazılmasında bir hata bulunduğunu iddia edenler, bu bâtıl fikirlerini Hz. Âişe (r.a.) dan rivâyet olunduğu söylenen şu habere dayadıkları göze çarpmaktadır: «Ebû Mu'âviye, Hişâm b. Urve'den, o babasından şöyle rivâyet etmiştir: Âişe (r.a.) dan

إِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ (283), وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ (284),

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ (285) (âyetlerinde) hata (olup olmadığını) sordum. Dedi ki: Ey kardeşimin oğlu! Bu, kâtiplerin işidir. Kur'ân'ı yazdıkları esnâda hata etmişlerdir» (286).

ed-Dânî: «Urve, Hz. Âişe'ye hatda (yazıda) mevcut

---

(278) er-Rûm, âyet: 30.
(279) et-Târık, âyet: 17.
(280) el-Bakara, âyet: 259.
(281) Sebîlürreşad Mec., C. 14, Sayı: 345, S. 49-50; Menâhil, I, 380.
(282) Sebîlürreşad Mec., C. 14, Sayı: 345, S. 50.
(283) Tâ-Hâ, âyet: 63.
(284) en-Nisâ', âyet: 162.
(285) el-Mâide, âyet: 69.
(286) Kitâbü'l-Mesâhif, Cüz: I, S. 33-34; el-Mukni, S. 117-118; Menâhil, I, 381.

olan, ziyâde ve eksik harfleri değil, Allah'ın Hz. Peygamber'e izin verdiği lügatlar üzerine muhtelif kırâat vecihlerini sormuştur. O da, resm-i hattı kastetmeksizin, mecâzen kırâatlardaki vecihleri kastetmiştir» demektedir. Yine aynı eserde, bir grup âlim Hz. Âişe'nin bu sözünü, «Yedi Harf» ten birisini seçerek, nâsı onun üzerinde toplamakla hata ettiler, yazdıkları ise hata değildir» şeklinde anladıkları söylenmektedir ([287]).

Zikredilen her iki haber hakkında da İbnu Ebî Dâvud'un hiçbir şey söylemeyişi nazar-ı dikkati çekmektedir.

Abdül Âziz Çâviş, şu sebeblerden dolayı bu hadîsin zayıf olduğunu söylüyor:

1 — Bu hadîsi aynı ibâre ile sahîh müsnedlerin hiçbiri rivâyet etmemiştir.

2 — Böyle bir hatanın mevcut oluşu kendi tarafından biliniyor idiyse, bunun tashihi cihetine gitmesi için hiçbir mani yoktu.

3 — Allah'ın kitabını hatadan korumaya en ziyâde lâyık olan o idi.

4 — Babası, Kur'ân-ı Kerîm'i muhtelif parçalarda cem' edilmesini emrettiği zaman kendisi nerede idi?

5 — Kur'ân-ı Kerîm'in hâfızasında olduğu ve kendi de yazı yazmasını bildiği halde, şayet bir hata varsa, bunları nasıl ikbâ cihetine gitti?

6 — Kur'ân'ın, Resûlüllah (s.a.v.) zamanında, aynı harflerle tilâvet edildiğini bildiği halde, Hz. Âişe bu harflerin hata olduğuna nasıl kâil olabilir?

7 — Acaba ona bu rivâyeti isnâd edenler, hatda uygunluğu açık olan tilâvet meselesine ne diyecekler?

8 — Kur'ân ki, fesâhatin zirvesine yükselmiş olan, Arabın bilcümle fesâhatçılarını ve belağatçılarını, senelerce tehaddî ve muârazaya dâvet ettiği halde, i'câzının büyüklüğü karşısında hayran bırakan belîğ bir lisân ile nâzil olmuştur. Onun bu harflerle tilâvet edilmesine lâhn mi diyecekler? ([288]).

---

(287) el-Mukni, S. 118-119.

(288) Sebîlürreşad Mec., C. 14, Sayı: 345, S. 50.

ez-Zemahşerî (538/1143), «el-Keşşaf» ta, konumuzla ilgili en-Nisâ' 162. âyetle ilgili olarak, «el-Mukîmîn» (المقيمين) kelimesinin, namazın faziletini açıklamak için «Nasb alâ'l-feth» (نصب على المدح) kâidesine uyarak mansûb olduğunu, İmâm Sîbeveyh (154/770) in bir çok misâllerle bu bahsi açıkladığını zikrederek, âyet-i kerîmeye ait hata isnâdı konusuna işaretle: «Bazılarının, mushafın yazısında hatâ vukû bulduğuna âit tahminleri kat'iyyen iltifâta değmez. Böyle bir fikre saplananların, Kur'ân'ı görmeyen, Arabın (gramerlerine âit) mezheblerini ve «Nasb» ın ihtisasa delâlet ettiği kâidesini bilmeyen kimseler» (289) olduklarını söylüyor.

Din düşmanlarının Kur'ân-ı Kerîm hakkında bazı şüpheler ortaya atabilmek gayretiyle, İslâm büyüklerine böyle yanlış haberleri isnad etmeleri, bilinen bir gerçek olduğuna göre, Hz. Âişe'yi böyle bir töhmetten tezkiye etmek yerinde bir hareket olacaktır.

Diğer misâllere gelince:

إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ (290) âyetinin yalnız mütevâtir kırâat vecihlerini zikretmekle yetineceğiz:

a) Nâfi, İbnu Âmir, Ebû Bekir, Hamze, el-Kisâî, Ca'fer, Yâ'kub ve Halef, إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ okurlar.

b) İbnu Kesîr, إِنْ هَذَانِّ okur.

c) Ebû Amr, إِنَّ هَذَيْنِ okur.

d) Hafs, إِنْ هَذَانِ okur.

Bu dört vechin, ayrı ayrı tevcihleri yapılmıştır (292). Böyle olduğu halde, mütevâtir bir habere aykırı bir rivâyetin, Hz. Âişe (r.a.) dan sâdır olamayacağını söylemek bize kâfi gelmektedir.

(289) el-Keşşâf, I, 438.
(290) Tâ-Hâ, âyet: 63.
(291) İthâf, S. 304.
(292) el-Keşşâf, II, 306; İthâf, S. 63; Menâhil, I, 386-387; Sebîlürreşad Mec., C. 14, Sayı: 345, S. 52.

« والصابئون » ([293]) mübtedâ olduğu için merfû, haberi ise mahzûftur ([294]) ve cumhûrun kırâatı da bu kâideye dayanmaktadır.

İşte görülüyor ki, Kur'ân'da değil hatâ, resm-i hattında bile tahrif namına hiç birşey mevcut değildir. Hata gibi görülen şeyler, ya bir takım maksûd olan mânâlara delâletleri itibariyle Kur'ân'ı çoğaltanlar tarafından kabul edilmiş, yahut Kur'ân'ın nüzûlü esnasında Arabların hatt erbabının kendilerince mâlûm olan yazı şekillerinden henüz tatbiki mümkün olan, yazı kâidelerine uyma fikrinden doğan şeylerdir ([295]).

Mushafta bazı âyetlerin eksik olduğuna dâir, haberler mevcuttur. Biz burada Müslim'in rivâyet ettiği üç hadîs üzerinde duracağız.

« حدثني سويد بن سعيد حدثنا علي بن مسهر عن داود عن أبي حرب بن أبي الأسود عن أبيه قال : بعث أبو موسى الأشعري إلى قراء أهل البصرة فدخل عليه ثلاث مائة رجل قد قرءوا القرآن فقال : أنتم خيار أهل البصرة وقراؤهم فاتلوه ولا يطولن عليكم الأمد فتقسو قلوبكم كما قست قلوب من كان قبلكم وإنا كنا نقرأ سورة كنا نشبهها في الطول والشدة ببراءة فأنسيتها غير أني قد حفظت منها لو كان لابن آدم واديان من مال لابتغى واديا ثالثا ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب وكنا نقرأ سورة كنا نشبهها بإحدى المسبحات فأنسيتها غير أني حفظت منها يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون فتكتب شهادة في أعناقكم فتسألون عنها يوم القيامة » (296)

---

(293) el-Mâide, âyet: 69.

(294) Âyetin tevcihi için Bak: el-Keşşâf, I, 474-475; İthâf, S. 202; Menâhil, I, 387.

(295) Sebîlürreşad Mec., C. 14, Sayı: 346, S. 58.

(296) Sahîhu Müslim, III, 100.

Tercemesi: «Süveyd b. Sa'îd bana dedi: Alî b. Müshir Dâvud'dan, o da Ebû Harb b. Ebi'l-Esved'den, o da babasından şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Mûsa el-Eş'arî, Basra hâfızlarını çağırtmış, yanına Kur'ân'ı ezberleyen üçyüz kişi gelmişti. Ebû Mûsa el-Eş'arî, bunlara: Siz Basra halkının en hayırlılarısınız ve onların kurrâsısınız, Kur'ân'ı okuyunuz, Kur'ân'ı okumayı ihmâl etmeyiniz! Sonra sizden öncekilerin olduğu gibi, yürekleriniz katılaşır. Biz, uzunluğu ve şiddeti itibariyle Berâe Sûresine benzettiğimiz bir sûre okuyorduk ki, onu unutmuş bulunuyorum. Yalnız hatırımda ondan şu kadarı kalmış: Eğer Âdem oğlunun iki vâdî dolusu malı olsa, üçüncü bir vâdî isterdi, insanın hırsını ancak toprak doyurabilir. Sonra Sebbeha (سبح) sûrelerine benzettiğimiz bir sûre daha vardı. Onu da unuttum. Yalnız şu kadarı ezberimdedir: Ey îmân edenler! Niçin yapamıyacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Kıyamet günü sizden sorulacak bir şehâdeti boynunuza bağlıyorsunuz».

« حَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ وَحَرْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى قَالَا حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَهُوَ جَالِسٌ عَلَى مِنْبَرِ رَسُولِ اللهِ (صلعم) إِنَّ اللهَ قَدْ بَعَثَ مُحَمَّدًا (صلعم) بِالْحَقِّ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ فَكَانَ مِمَّا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةُ الرَّجْمِ قَرَأْنَاهَا وَوَعَيْنَاهَا وَعَقَلْنَاهَا فَرَجَمَ رَسُولُ اللهِ (صلعم) وَرَجَمْنَا بَعْدَهُ فَأَخْشَى إِنْ طَالَ بِالنَّاسِ زَمَانٌ أَنْ يَقُولَ قَائِلٌ مَا نَجِدُ الرَّجْمَ فِي كِتَابِ اللهِ فَيَضِلُّوا بِتَرْكِ فَرِيضَةٍ أَنْزَلَهَا اللهُ وَإِنَّ الرَّجْمَ فِي كِتَابِ اللهِ حَقٌّ عَلَى مَنْ زَنَى إِذَا أَحْصَنَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ إِذَا قَامَتِ الْبَيِّنَةُ أَوْ كَانَ الْحَبَلُ أَوِ الِاعْتِرَافُ » (297)

---

(297) Sahîhu Müslim, V, 116.

Tercemesi : «Ebu't-Tâhir ve Harmale b. Yahya bana dediler: Bize, İbnu Vehb söyledi, ona Yûnus, (Yûnus'e de) İbnu Şihâb dedi ki: Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe, Abdullah b. Abbâs'ın şöyle dediğini işittiğini söyledi: Ömer b. el-Hattâb, Resûlüllah (s.a.v.) in minberi üzerinde oturuyorken dedi ki: Allah Teâlâ, Muhammed (s.a.v.) i hak ile gönderdi ve ona Kur'ân'ı indirdi. Ona indirdiği şeylerden biri de Recm Âyetidir. Biz bu âyeti okuduk, ezberledik ve aklımıza koyduk. Resûlüllah (s.a.v.) recm etmişti, ondan sonra biz de recm ettik. Ben, zamanın insanlara uzaması sebebiyle, birinin kalkıp da Allah'ın kitabında recmden bahis yoktur diyerek, Allah'ın inzâl ettiği bir farzı terketmek sûretiyle yollarını sapıtmalarından korkuyorum. Muhsan ([298]) olan her zinâ eden erkek ve kadının recmi — beyyine ([299]) hasıl olunca, yahut gebelik vuku bulunca veyahut cürmü itiraf edince — Allah'ın kitabında haktır».

« حَدَّثَنَا يَحْيَ بْنُ يَحْيَ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ عَنْ عَبْدِاللّٰهِ بْنِ
اَبِى بَكْرٍ عَنْ عَمْرَةَ عَنْ عَائِشَةَ اَنَّهَا قَالَتْ كَانَ فِيمَا اُنْزِلَ مِنَ الْقُرْآنِ
عَشْرُ رَضَعَاتٍ مَعْلُومَاتٍ يُحَرِّمْنَ ثُمَّ نُسِخْنَ بِخَمْسٍ مَعْلُومَاتٍ فَتُوُفِّيَ
رَسُولُ اللّٰهِ (صلعم) وَهُنَّ فِيمَا يُقْرَأُ مِنَ الْقُرْآنِ » (300)

Tercemesi : «Yahyâ b. Yahyâ bize dedi ki: Mâlik, Abdullah b. Ebî Bekr'den, o, Amra'den, o da Âişe'den rivâyet ederek, onun (Hz. Âişe'nin) şöyle dediğini rivâyet ediyor: Kur'ân'da evlenmeyi haram kılan, on çeşit süt akrabalığı vardı. Bunlar beş çeşit (süt akrabalığı ile) nesholundu. Resûlüllah (s.a.v.) vefat ettiğinde, bunlar Kur'ân-ı Kerîm içinde okunuyordu».

Şimdi bu rivâyetleri birer birer gözden geçirelim:

Birinci rivâyete göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, yalnız bir

---

(298) Evli.

(299) Delîl ve Bürhân.

(300) Sahîhu Müslim, IV, 167.

âyetini hatırlayabildiği bir sûrenin mevcut olduğunu haber vermektedir.

Bu hadîs hakkında nihâî neticeyi bildirmeden önce, mezkûr hadîsin râvilerini gözden geçirmenin faydalı olacağına kâniyiz.

a) Evvelâ Müslim'in bu hadîsi rivâyet ettiği Süveyd b. Sa'îd (240/845) hakkında hadîs kritiği ile tanınmış olan zevâtın kanaatleri, müsbet olarak bir noktada toplanmış değildir. ez-Zehebî (748/1347) nin «Mîzânü'l-İ'tidâl» da haber verdiğine göre, her ne kadar Müslim, İbnu Mâce, el-Beğavî gibi zevât ondan rivâyet ondan rivâyetlerde bulunmuşlarsa da (301), çoğunluk bu zata itimad etmiyor. Uzun bir ömür sürmüş (302) ve gözleri kör olmuş, bu sebeble kendisine ait olmayan birçok hadîs rivâyet etmiştir.

Özet olarak bu zat hakkında, el-Buhârî, «Onun hadîsi reddolunmuştur» demiştir. İbnu Hıbbân, aynı kimsenin zındıklıkla ithâm edildiğini haber vermiştir. İbnu'l-Cevzî (751/1350), İmâm Ahmed b. Hanbel'den onun hakkında: «Onun hadîsi metrûktür» dediğini rivâyet ediyor. en-Nesâî, «zayıftır»; Ebû Dâvud, «o kıymetsiz bir kimsedir» demişler; yine aynı eserde, bu zâtın «yalancı» olduğu ve hatta kendisine sahâbenin faziletlerinden bahseden bir kitap getirildiği zaman, hemen Hz. Ali'yi başa geçirip, diğer Hulefâ-i Râşidîn'i arkaya aldığı için Şî'îliğe mütemâyil olduğu rivâyet edilmektedir (303).

b) Müslim, aynı meâlde beş hadîs rivâyet etmiştir ve bu hadîs beşinci olarak zikredilmiştir (304). Diğer rivâyetler, Yahyâ b. Yahyâ, Sa'îd b. Mansûr... gibi sika râvîlere dayanmakta ve bu râvîler, aynı haberi âyet olarak değil, hadîs olarak zikrediyorlar. Böyle olunca, doğru sözlü ve her yönden itimâda şayan kimselerin rivâyeti dururken, Süveyd gibi, bir çok bakımlardan tenkide uğramış bir kim-

---

(301) Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl fî nakdi'r-Ricâl, (Tahkîk : Ali Muhammed el-Buhârî) Mısır, 1382 H./1963 M., II, 248.

(302) Aynı esere göre 100 sene yaşamış, 240 Hicrî'de vefat etmiştir.

(303) Mîzânü'l-İ'tidâl, II, 248-251.

(304) Sahîhu Müslim, III, 99-100.

senin rivâyetini almak, elbetteki doğru bir hareket sayılamaz [305].

c) Diğer yönden, Müslim'in hadîs rivâyetindeki metodundan da Süveyd'in bu haberine önem vermediği neticesine varmamız mümkündür. Çünkü Müslim, konumuzu teşkil eden bu haberi, hadîs olarak rivâyet edilen haberlerden sonra almıştır. O, el-Câmiu's-Sahîh'in mukaddimesinde diyor ki: «Birinci kısma gelince, biz burada ayıplardan ve diğer kusurlardan en sâlim ve en temiz olan hadîsleri takdim etmek kararındayız. Bunlar öyle haberler ki, onları naklettikleri şeyleri iyi bilip sağlam muhafaza eden, rivâyetler arasında şiddetli ihtilâf ve fâhiş karıştırma bulunmayan kimselerdir... Biz bu en sâlim ve en temiz sınıftan olan insanların hadîslerini zikrettiğimiz zaman, onların ardından senedlerinde önceki sınıf ayarında hıfz ve itkân ile vasıflanmamış bazı kimseler bulunan hadîsleri getiririz» [306].

Şimdi konumuz ile ilgili beş tane hadîs zikredilip, üzerinde durduğumuz hadîsin beşinci (yani sonuncu) olması, Müslimin hadîsin râvisi Süveyd'e itimâdının olmadığına delâlet etmektedir. Diğer kuvvetli olan rivâyetler ise, nakledilen sözerin Kur'ân değil, hadîs olduğunu belirtiyorlar.

d) Arab dili ile meşgul olanların kolayca anlayabilecekleri bir diğer husus da, Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu ile Hadîs-i Şeriflerin üslûbu arasındaki açık farktır. Bu sözden olarak, zikredilen hadîs ile âyet-i kerîmeler arasındaki bariz farkın mevcudiyeti, bu sözün Kur'ân olmayışına delildir.

e) Gûya Ebû Mûsâ el-Eş'arî, «Uzunluğu ve şiddeti itibariyle Tevbe Sûresine benzeyen bu sûreyi okurduk» [307] diyor. Böyle olunca bu sûreyi bilen yalnız Ebû Mûsâ el-Eş'arî değildi, başka ashâbın da bilmeleri gerekirdi. Onun bu sûreyi unutmasıyla, diğerlerinin de unutması lâzım gelmiyeceğine göre, bu haber nasıl kabul edilebilir?

---

(305) İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, VI, 130-131.
(306) Sahîhu Müslim, I, 3-4; Mehmed Sofuoğlu Sahîhu Müslim ve Tercemesi, İst., 1386/1967, İrfan Yayınevi, I, 29.
(307) Bak: S. 222-223.

Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'ân-ı Kerîm toplanırken, Hz. Osman zamanında istinsah yapılırken, niçin böyle bir sûreden bahsedilmiyor? Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi bir insanın, böyle bir sûrenin kaybolmasına göz yumacağını kimse iddia edemez (308).

Mehmed Zihni, «O, Kur'ân idi, hattı nesholundu» (309); İsmâil Fennî Ertuğrul, «bu âyetin mensûh olduğu tebeyyün etmesinden dolayı, mushafa yazılmamıştır» (310) demektedirler.

İkinci rivâyet: Bu rivâyette Hz. Ömer'in işaret ettiği âyet, lâfzı mensûh, hükmü bâkî olan

«اَلشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ اِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا» (311)

(Zinâ eden evli erkek ve kadının her ikisini de recm ediniz) âyetidir. Bu âyetin lâfzı mensûh, hükmü ise bâkîdir. en-Nevevînin beyanına göre, «lâfzı mensûh olan, Kur'ân hükmünde değildir ve lâfzı mensûh olan âyetler mushaflara yazılmamıştır» (311).

Şâyet bu âyet, yazılması lâzım geldiği halde yazılmamış olsaydı, Kur'ân'ı toplaması hususunda, Hz. Ebû Bekir'e ilk işareti veren, onun vefatından sonra mushafın muhafızlığını yapan Hz. Ömer'in, bu işe müdâhale etmemesi mümkün değildir.

Her ne kadar Ömer Rızâ: «Bu rivâyet de esassızdır, unutmamalıyız ki bu rivâyetler, bilâhare zındıklar tarafından uydurulmuştur» (312) diyerek, ismi geçen Hadîs-i Şerifi reddediyorsa da, bunu kabul edemiyoruz. Çünkü râvilerin her ikisi de — Yahyâ b. Yahyâ (312a) ve Ebu't-Tâhir (313) — sikadır. Fakat, metni mensûh olduğu için mushafa yazılmamıştır.

---

(308) İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, VI, 128-133.

(309) Sahîhu Müslim Kenarı, III, 100.

(310) İsmâil Fennî Ertuğrul, Hakîkat Nurları, İst., 1949, Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., S. 81.

(311) Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî, XI, 191.

(312) İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, VI, 133.

(312a) Mîzânü'l-İ'tidâl, IV, 413.

(313) el-Kâdî İbnu Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü ebnâi ehli'z-Zamân, Mısır, 1310, el-Matba'atü'l-Meymûniyye, I, 88.

Üçüncü rivâyet : Bu rivâyete göre de, Kur'ân-ı Kerîm'in eksikliği iddia edilemez. Çünkü en-Nevevî'nin açıkladığına göre, beş süt kardeşliği ile ilgili neshi bildiren âyetin inzâli, Resûlüllah (s.a.v.) in vefatına çok yakın bir zamanda vakî olmuştu. Hatta bu «nesh» haberini duymayanlar, bunu «Vahy-i Metlûv» (okunan vahiy) gibi okuyorlardı. Ne zaman ki, kendilerine nesh haberi ulaşınca, tilâveti mensûh olan bu âyetin kıraat edilemiyeceğinde icmâ etmişlerdir ([314]). Tilâveti mensûh olanların da mushafa yazılmadığını yukarda kaydetmiştik.

Şî'ilerden bazılarının da Hz. Osman'a olan kinlerinden dolayı, onun «Hz. Ali ve Hz. Peygamberin ehli beytinin lehinde olan bir takım âyetleri Kur'ân-ı Kerîm'den çıkardığı» şeklindeki iftiraya gelince:

Birçok bakımlardan bu fikrin bâtıl olduğunu isbat etmek mümkündür:

a) Şayet böyle bir şey mevcut olsa idi, binlerce hâfız arasından bu âyetleri zihninde tutan —muhakkak— bir kaç kişi bulunacaktı.

b) Hz. Osman tarafından istinsahı emredilen mushafın yanında, böyle muhayyel farkları ihtivâ eden başka bir mushaf ortaya çıkamaz mıydı?

c) İbnu'n-Nedîm, Hz. Ali'ye ait olan Ca'ferîlerin elinde bulunan bir mushafı, zamanında Ebû Ya'lâ Hamze el-Hasenî (307/919) nin yanında gördüğünü söylüyor ([315]) ve fakat bu mushafta diğerlerinden farklı bir şeyin olduğu söylenmiyor. Şayet iddia edildiği gibi bir şey olsaydı, Hz. Ali'nin ahfâdına intikâl eden bu mushafta bulunması lâzım gelmez mi idi?

d) Esasen Şî'îlerin en mühim kolu olan «İmâmiyye» fırkasının bu husustaki inanışlarını hulâsa eden Ebû Ca'fer el-Kummî: «Mushafın iki kapağı arasında bulunan metninden başka tek bir sözün mevcut olmadığını ve böyle bir iddiayı Şî'îlere isnad edenlerin yalancı olduklarını» ([316]) söylüyor.

---

(314) Sahîhu Müslim bi şerhı'n-Nevevî, X, 29.
(315) el-Fihrist, S. 42.
(316) İlâhiyat Fakültesi Usûlü Tefsir Notları, S. 49-50.

Yine Şî'îlerin en mühim tefsirlerinden biri olan «Tefsîr-i Sâfî» de Molla Muhsin: «İçimizden bazı kimseler Kur'ân'da tahrîf ve noksan olduğunu söylüyorlar. Fakat dostlarımızın ve ekseriyetimizin itikâdı buna muhaliftir. Çünkü Kur'ân, Hz. Muhammed'in mûcizesidir, dînî ilimlerin menba'idir. Müslümanlar bu kitabı muhafaza için bütün gayretlerini sarfetmişler ve herhangi bir tahrîfe mâni olmuşlardır... Kur'ân elimizde bulunan şekliyle Resûl-ü Ekrem'in hali hayatında toplanmış ve tertip olunmuştur» [317] diyerek, Kur'ân'ı ve Hz. Osman'ı töhmetten kurtarmaya çalışmıştır.

(317) İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm, VI, 134-135.

KUR'ÂN'A NOKTA VE HAREKE KONMASI

Hz. Osman zamanında istinsah edilen mushaflarda nokta ve harekenin bulunmadığı ve bu yazılma şeklinin muhtelif kırâatları ihtiva etmesi hasebiyle, Arabların, nokta ve harekeye muhtaç olmadan, kendi selîkalarına göre, kırk küsûr sene okudukları, Ebû Ahmed el-Askerî (382/992) tarafından rivâyet edilmektedir (318).

Arab olmayan milletlerin, İslâm topluluğuna girmeleri ve dillerinin de Arabça olmaması hasebiyle, Kur'ân-ı Kerîm'in Nassında bir hataya düşme endişesi baş göstermiş, sahîh olan kırâatı tesbit edecek şekillerin aranmasına girişilmiştir (319).

ez-Zerkeşî, «Kitâbü't-Tabakât» sahibi ez-Zübeyr'den ilk defa mushafa nokta koyanın Ebu'l-Esved ed-Düelî (69/688) olduğunu; İbnu Sîrîn (110/728) den ise Yahyâ b. Ya'mer (129/746) olduğunu; el-Câhız (255/868) dan da «el-Emsâr» isimli eserinden Nasr b. Âsım (89/707) olduğunu (320) kendilerinden rivâyetle nakletmektedir.

ed-Dânî «el-Muhkem fî Naktı'l-Mesâhıf» isimli eserinde Yahyâ b. Ya'mer'den rivâyetle, mushafa ilk nokta koyanın Ebu'l-Esved; Hârûn b. Mûsâ'dan rivâyetle Yahyâ b. Ya'mer; aşirleri, tahmisleri ve noktaları koyanın Nasr b. Âsım olduğunu naklederek, Yahyâ b. Ya'mer ve Nasr b. Âsım'ın bu işi Ebu'l-Esved'den öğrendiklerini kaydetmektedir (321).

İbnu Kesîr Tefsiri Zeylinde, ilk defa Haccâc (96/714) ın mushafı noktalama işi ile vazifelendirdiği kimselerin

---

(318) Vefeyâtü'l-Âyân, I, 125; Mebâhis, S. 92.
(319) Menâhil, I, 400-401.
(320) el-Mukni', S. 124-125; el-Bürhân, I, 250-251.
(321) ed-Dâni, el-Muhkem fi Naktı'l-Mesahıf, (Tah. Dr. İzzet Hasen), Dimeşk, 1379/1960, S. 5-6.

Yahyâ b. Ya'mer ile Hasan el-Basrî (110/728) olduğu nakledilmiştir (322).

İsmâil Hakkı İzmirli de bu konuyu şöylece özetlemektedir: «İslâmın zuhuru esnasında Arablarda Hatt-ı Nabatî ile sonraları Hatt-ı Kûfî adını alan Hatt-ı Hîrî vardı. Bu hatlarda nokta yoktu. Kur'ân-ı Kerîm ve dînî metinler Hatt-ı Hîrî ile, yazışma ve mektuplar Hatt-ı Nabatî ile yazılırdı. Buna mebnî Râşid Hâlifeler zamanında Mushaf-ı Şerif'te nokta, hemze, şedde gibi tezyinat yoktu. Abdü'l-Melik (65/684) zamanında, Nahiv İlmini koyan Ebû Esved ed-Düelî, isim, fiil ve harfi birbirinden ayırmak için nokta yani hareke vaz' etti. Meselâ bir harfin evvelindeki nokta fetha, altındaki nokta kesre, âhirindeki nokta da damme idi. Arablardan maadası için Cim (ج) ile Hâ (ح), Be (ب) ile Te (ت), Se (ث) gibi şekilleri, birbirine benzer harfleri ayırmak güç idi. Irak emîri Haccâc, bunu nazarı itibâre alarak yine Abdü'l-Melik zamanında birbirine benzeyen harflerin birbirinden ayırt edilmeleri için bir alâmet konulmasını kâtiplerden istedi. Bu defa nokta vaz' eden yani Bâ (ب) yı Tâ (ت) dan, Cim (ج) i Hâ (ح) dan ayıracak bir alâmet koyan Nasr b. Âsım (89/707) idi. Bu noktaya «İ'câm» denildi... Mushaf-ı Şerifteki nokta ve harekenin birinci Hicrî asrın ortasından itibaren isti'mâl olunduğunda ihtilâf yok ise de, vâzı'ları (yani nokta ve harekeyi koyanlar) nın ânifen beyan olunduğu vechile ihtilâf vardır. Ebu'l-Esved'in harekeyi, Nasr b. Âsım ile Yahyâ b. Ya'mer'in noktayı vaz' ettikleri daha muhtemeldir.

Hemze, teşdîd, sıla, ravm, işmâmı vaz' eden ve noktaların geri kalanını ikmâl eden Hicrî ikinci asırda Halîl b. Ahmed (130/747) dir» (323).

Bütün bunlara rağmen Prof. M. Hamidullah, bazı deliller ileriye sürerek noktalama işinin tâ Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında başladığını söylemektedir (324).

---

(322) İbnu Kesîr Tefsiri Zeyli, S. 26.
(323) Târîh-i Kur'ân, S. 16.
(324) Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, S. 51-53.

HZ. OSMAN ZAMANINDA İSTİNSAH EDİLEN MUSHAFLAR ŞİMDİ NERDEDİR?

ez-Zerkânî, «Bu mushafların yerlerini tayin etmek şöyle dursun, bu gün mevcut olduklarına dair elimizde kat'î bir delil yoktur» ([325]) diyerek söze başlıyor. Böyle olmakla beraber, İbnu'l-Cezerî kendi zamanında Şamlıların mushafını ve Mısır'da da bir mushaf gördüğünü söylemektedir ([326]).

İ. Hakkı İzmirli, «denildiğine göre Mekke Mushafı Hicrî 70 senesinde, Medîne Mushafı Yezid b. Mu'âviye (64/683) zamanında «Harre» vak'asında, Kûfe Mushafı Muhtar (131/748) zamanında zayî olmuştur. Bu gün mushaflar kalmamıştır» ([327]) diyor.

Mustafa Sâdık er-Râfi'î (1937), «Yemen ve Bahreyne gönderilen mushaflardan bir haber gelmemiştir» ([328]) diyor, İbnu Hacer el-Askalânî, «Fethu'l-Bârî» de İbnu Mucâhid ve diğerlerinin, bu mushafların adetlerini tesbit etmek istediklerini, Bahreyn ve Yemen hariç diğerlerini bulduklarını kaydediyor ([329]).

Prof. M. Tayyib Okiç, bu konuda şu bilgiyi vermektedir:

«Hz. Osman tarafından muhtelif bölge merkezlerine

---

(325) Menâhilü'l-İrfân, I, 397.
(326) Aynı yerden.
(327) Târîh-i Kur'ân, S. 13.
(328) Osman Keskioğlu, Kur'ân Tarihi, İst., Tarihsiz, Nebioğlu Yayınevi, S. 247.
(329) Fethu'l-Bârî, C. 9, S. 29.

gönderilen mushaflardan ancak üçü hakkında bilgi vermek mümkündür:

«a) Şam'a gönderilen mushaf, yedinci ve sekizinci (Hicrî) asırlarda görülmüştür. Bu nüshayı bizzat gören, sekizinci asrın meşhur âlimi İbnu Kesîr (774/1372), bunun 518 Hicrî (1124) tarihlerine doğru Taberiyye şehrinden Dımaşk'a nakledildiğini söylemektedir ([330]). Şiblî Nûmânî (1914), bu nüshanın Sultan II. Abdülhamid (1918) zamanında bir yangın esnasında yandığını söylüyorsa da ez-Zencânî ve Abdülvahab Hamuda'ya göre bunun evvelce Petersburg'da olup da şimdi İngiltere'ye nakledilmiş bulunan nüshanın aynı olduğunu kuvvetle tahmin etmektedirler. Diğer taraftan meşhûr Türk Mütefekkiri merhum Mûsa Cârullah (1369/1949), (merhum Ömer Rıza Doğrul'a gönderdiği bir mektubunda) evvelce Semerkant'ta iken sonradan Petersburg'a nakledilen bu nüshanın 1923'de Taşkentteki Beylerbeyi Camiine kaldırıldığını yazmaktadır.

«b) Medinede «el-Mescidü'n-Nebevî» de bulunan nüshanın ise (654/1356) tarihinde vuku bulan yangından kurtulduğunu es-Samhudî'den öğreniyoruz. Mûsâ Cârullah'a göre bu nüsha orada bugüne kadar muhafaza edilmiştir. (Osman Keskioğlu, aynı mushafla ilgili olarak: «Mûsâ Cârullah Bigi, 1930'da Bolşeviklerin Rusyasından kaçtıktan sonra Yakın ve Uzak Şarkta dolaşırken Kur'ân ve mushafa ait epeyce tahkikat yapmış, bunları Hindistan'da neşretmiştir. Mezkûr nüshanın Medîne'de Ravza-i Mutahherada mahfûz bulunduğunu, Medîne-i Münevvere'de mücâvirliği esnasında eseri orada gördüğünü söylemektedir» ([331]) demektedir.)

«c) Basra Mushafı Şiblî tarafından zikredilen bir rivâyete göre Kurtuba'ya, oradan Portekiz'e ve daha sonra Fas'a getirilmiş ve burada uzun zaman kalmıştır. Bu mushafın, şehâdetine tekaddüm eden anlarda bizzat Hz. Osman tarafından okunan nüsha olduğu ve hatta üzerinde

(330) Tefsîr Ibnu Kesîr Zeyli, S. 15.
(331) Osman Keskioğlu, Kur'ân Tarihi, S. 247.

kan lekeleri bulunduğu hakkında da bazı rivâyetler vardır. İbnu Batuta (779/1377) nın ifâdesine göre, bu kan lekelerini hâvî nüsha sekizinci asra kadar mevcut idi. Bu nüsha hakkında sonraki rivâyetler çok çeşitlidir ve birbirini nakzedici mahiyettedir» ([332]).

(332) İlâhiyat Fakültesi Usul-ü Tefsir Notları, S. 51.

II — YEDİ KIRÂAT

(القراءات السبع)

A — Kırâat İlmi:

a) Kırâat İlminin tarifi:

Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerinin edâsının keyfiyetini ve ihtilâflarını, nakledenlerine isnâd ederek, bilmektir [1].

Diğer tarif: Kur'ân'a mahsus kelimelerin telâffuz keyfiyetini ve edâ yollarını, nakledenlerinin bütün vecihleriyle — ittifak ve ihtilâfları yönünden — bilmektir [2].

Şöyle de tarif etmek mümkündür: Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini nakledenlerin muhtelif anlayış ve rivâyetlerine göre, Kur'ân'ın kelimelerinin nasıl edâ edileceğini bildiren bir ilimdir.

b) Kırâat İlminin konusu: Telâffuzlarındaki değişme ve edâlarındaki keyfiyet bakımından, Kur'ân'ın kelimeleridir [3].

Bu ilimde Sünnet ve İcmâdan faydalanılarak Medd, Kasr, Nakl...den bahsedildiği gibi [4] Kur'ân-ı Kerîm'in nazm şekillerinden ve zamanımıza kadar tevâtüren gelmiş olan ihtilâflardan da bahsedilir. Aynı zamanda, mütevâtir olmamakla beraber, en meşhur ihtilâfların kelâm şekillerinden bahsetmek de bu ilmin mevzuuna girer.

c) Kırâat İlminin gayesi:

Kırâat İmâmlarından her birinin okuduğunu bilmek-

---

(1) İthâf, S. 5.

(2) Abdülfettah el-Kâdî, el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırââti'l-Aşarati'l-Mütevâtira, Kahire, 1375 H./1955 M., Matba'a Mustafa el-Halebî, S. 5.

(3) Aynı yerden.

(4) İthâf, S. 5.

tir [5]. Veya: Mütevâtir ihtilâfların zabt melekesini elde etmektir. Yani mütevâtir olmak şartiyle, ne kadar ihtilâf varsa, bunları elde etme alışkanlığını kazanmak, bu ilmin gayesini teşkil eder.

d) Kırâat İlminin Faydası:

Kur'ân'ın kelimelerini telâffuz hususunda hatadan korumak, tahrif ve tağyirden muhafaza etmek, kırâat imâmlarından her birinin kırâatını bilmek ve okuyuşlarını birbirinden ayırmaktır [6]. Âlimler, bir kırâat imâmının kırâatından, diğerinin kırâatında bulunmayan bir mânâ istinbat etmişlerdir. İstinbat hususunda âlimlerin hucceti, kırâattır [7]. Onun için Ebu'd-Derdâ: «Sen, Kur'ân'ın vecihlerini tam öğrenmeyince, Fıkhın tamamını anlayamazsın» [8] demiştir.

Şayet kırâat ilmi ortadan kalkmış olsa, Kur'ân-ı Kerîm'in mütevâtir kırâatlarından bir kısmının kaybolması ihtimâli kendisini göstereceği gibi, bu kırâatlara dayanan hükümler ve Kur'ân-ı Kerîm'in mânâları da anlaşılmaz hâle gelecek ve mütevâtir kırâatları hüccet kabul eden fıkhi konuların da istinadgâhları kaybolmuş olacaktır. İşte bütün bu kötü sonuçları önleyen kırâat ilmidir.

e) Kırâat İlminin Üstünlüğü:

Kur'ân-ı Kerîm'e çok yakın alâkasından dolayı, Şer'î ilimlerin en şereflisi, kırâat ilmidir [9].

f) Kırâat İlminin Şerîattaki Yeri:

Müslümanlar üzerine kırâat ilmini öğrenmek ve öğretmek farz-ı kifâyedir [10].

---

(5) Aynı yerden.
(6) el-Büdûru'z-Zâhira, S. 5.
(7) İthâf, S. 5.
(8) et-Tabakâtü'l-Kübrâ, II, 357.
(9) el-Büdûru'z-Zâhira, S. 5.
(10) İthâf, S. 5; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 5.

g) Kırâat İlminin Mes'eleleri:

Bu ilme ait genel kâidelerdir. Meselâ: Yâ (ى) harfinden inkılâb eden Elif (ا) leri, Hamze, el-Kisâî ve Halef İmâle ile Verş ise taklîl ile okur. Aslî kesre ve sâkin Yâ (ى) dan sonra gelen meftûh ve madmum Râ (ر) ları, Verş ince okur... [11] gibi.

(11) el-Büdûru'z-Zâhira, S. 5.

KUR'ÂN, KIRÂATLAR, KURRÂ', RİVÂYET VE TARÎK

a) Kur'ân: «Meşhûr Yedi Harf üzerine, nakil ile, mushafın iki kabı arasında bize naklolunan kitaptır.» ([12]). İbnu's-Sübkî (756/1355), aynı tarife «Tilâvetiyle ibâdet olunan» kaydını koymuştur. Buna sebeb olarak da, «Tilâveti mensûh olmayanlar tarifin içinde, tilâveti mensûh olanların da dışında kalmasını sağlamak için» olduğunu zikretmiştir ([13]).

Yukarda Kur'ân-ı Kerîm'in tarifinde el-Ğazâlî (505/1111), «el-Mushaf» tabirini koymuştur. Ve devamında da «tarifi, «Mushaf» la takyîd edişimizin sebebi, Kur'ân'a hiçbir şeyin karışmaması için, onun naklinde sahâbenin son derece ihtiyatlı olmalarıdır» demekte; tevâtür şartı için de: «Niçin tevâtürü şart koştun?» denirse, «onunla ilim hasıl olsun diye. Zira bilinmeyen şeyle hüküm vermek cehâlettir» ([14]) diyerek tarifi açıklamıştır.

Kur'ân'ın Tevâtürü: Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının veya bir kısmının mütevâtir olduğu hakkında hiçbir ihtilâf mevcut değildir. Sünnet ehli âlimlerinin kritikçi (muhakkık) lerine göre, Kur'ân'ın mahalli, vad'ı ve tertibi hususunda da tevâtür mevcuttur. Çünkü ılm-i yakîn (kat'î ilim) ancak bununla hâsıl olur. Kur'ân-ı Kerîm'e hiçbir yönden bâtıl ârız olmamıştır. O, insanlara her zaman ebe-

---

(12) Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ğazâlî, el-Mustasfâ min usûli'd-Dîn, Mısır, 1356 H./1937 M., el-Mektebetü't-Ticâriyye, S. 65.

(13) İbnu's-Sübkî, Cem'u'l-Cevâmı', Mısır, 1318 H., Matba'a Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, I, 109.

(14) el-Mustasfâ, S. 65.

dî kalan hakkı ve doğruyu gösterir. İslâm dininin ve doğru yolun aslıdır. Allah Teâlâ onu muhafaza etmeye söz vermiştir. Âyet إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ([15]),

Meâli : **«Kur'ân'ı biz indirdik, biz, onun koruyucuları da, şüphesiz ki biziz».** Muhafaza ise, ancak tevâtür ile gerçekleşir. Peygamberimiz (s.a.v.) in Peygamberliği umûmîdir. Buna delâlet eden,

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ([16]),

Meâli : **«Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan** (Allah'ın) **elçiliğini tebliğ** (ve ifâ) **etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Alah kâfirler gürûhunu muvaffak etmez»** âyetidir. Binâenaleyh tebliğin genelliği de — ancak — tevâtürle mümkün olur. Âhâd tarîkıyle naklolunanlar, Kur'ân'dan değildir ([17]).

Buna göre, İbnu Mes'ûd'a nisbet olunan ([18]) « فصيام ثلاثة ايام متتابعات » ([19]) âyetinde « متتابعات » ziyâdesi, haber-i âhâd ile sâbit olduğu için, «yemin» in keffâreti için tutulan oruçta, tetâbu' (oruçlu günlerin birbirini takip etmesi) un lâzım gelip gelmiyeceği hususunda ihtilâf baş göstermiştir.

Şâfi'î mezhebinde olanlar: «Mezkûr ziyâde, mütevâtir olmadığı için Kur'ân'dan değildir, İbnu Mes'ûd'un bunu, âyeti açıklamak için yapmış olması ihtimâli vardır, tetâbu' vâcib değildir» ([20]) demişlerdir.

Hanefî mezhebinde olanlar ise, «Âhâd kırâatlar ile delil getirmek sahîhtir. Çünkü o, Nebî (s.a.v.) den nakledilmiştir. Onun Kur'ân'lık hususiyetinin kalkmış olması, ha-

---

(15) el-Hıcr, âyet : 9.
(16) el-Mâide, âyet : 67.
(17) el-Bürhân, II, 125.
(18) el-Mustasfâ, S. 65.
(19) el-Mâide, âyet : 89.
(20) el-Mustasfa, S. 65.

KUR'ÂN, KIRÂATLAR, KURRÂ', RİVÂYET VE TARÎK

a) Kur'ân: «Meşhûr Yedi Harf üzerine, nakil ile, mushafın iki kabı arasında bize naklolunan kitaptır.» ([12]). İbnu's-Sübki (756/1355), aynı tarife «Tilâvetiyle ibâdet olunan» kaydını koymuştur. Buna sebeb olarak da, «Tilâveti mensûh olmayanlar tarifin içinde, tilâveti mensûh olanların da dışında kalmasını sağlamak için» olduğunu zikretmiştir ([13]).

Yukarda Kur'ân-ı Kerim'in tarifinde el-Ğazâlî (505/1111), «el-Mushaf» tabirini koymuştur. Ve devamında da «tarifi, «Mushaf» la takyid edişimizin sebebi, Kur'ân'a hiçbir şeyin karışmaması için, onun naklinde sahâbenin son derece ihtiyatlı olmalarıdır» demekte; tevâtür şartı için de: «Niçin tevâtürü şart koştun?» denirse, «onunla ilim hasıl olsun diye. Zira bilinmeyen şeyle hüküm vermek cehâlettir» ([14]) diyerek tarifi açıklamıştır.

Kur'ân'ın Tevâtürü: Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının veya bir kısmının mütevâtir olduğu hakkında hiçbir ihtilâf mevcut değildir. Sünnet ehli âlimlerinin kritikçi (muhakkık) lerine göre, Kur'ân'ın mahalli, vad'ı ve tertibi hususunda da tevâtür mevcuttur. Çünkü ılm-i yakîn (kat'î ilim) ancak bununla hâsıl olur. Kur'ân-ı Kerîm'e hiçbir yönden bâtıl ârız olmamıştır. O, insanlara her zaman ebe-

---

(12) Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, el-Mustasfâ min usûli'd-Dîn, Mısır, 1356 H./1937 M., el-Mektebetü't-Ticâriyye, S. 65.

(13) İbnu's-Sübkî, Cem'u'l-Cevâmi', Mısır, 1318 H., Mutba'a Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, I, 109.

(14) el-Mustasfâ, S. 65.

dî kalan hakkı ve doğruyu gösterir. İslâm dininin ve doğru yolun aslıdır. Allah Teâlâ onu muhafaza etmeye söz vermiştir. Âyet إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ([15]), Meâli : **«Kur'ân'ı biz indirdik, biz, onun koruyucuları da, şüphesiz ki biziz»**. Muhafaza ise, ancak tevâtür ile gerçekleşir. Peygamberimiz (s.a.v.) in Peygamberliği umûmîdir. Buna delâlet eden,

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ([16]),

Meâli : **«Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan** (Allah'ın) **elçiliğini tebliğ** (ve ifâ) **etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Alah kâfirler gürûhunu muvaffak etmez»** âyetidir. Binâenaleyh tebliğin genelliği de — ancak — tevâtürle mümkün olur. Âhâd tarîkıyle naklolunanlar, Kur'ân'dan değildir ([17]).

Buna göre, İbnu Mes'ûd'a nisbet olunan ([18]) « فصيام ثلاثة ايام متتابعات » ([19]) âyetinde « متتابعات » ziyâdesi, haber-i âhâd ile sâbit olduğu için, «yemin» in keffâreti için tutulan oruçta, tetâbu' (oruçlu günlerin birbirini takip etmesi) un lâzım gelip gelmiyeceği hususunda ihtilâf baş göstermiştir.

Şâfi'î mezhebinde olanlar: «Mezkûr ziyâde, mütevâtir olmadığı için Kur'ân'dan değildir, İbnu Mes'ûd'un bunu, âyeti açıklamak için yapmış olması ihtimâli vardır, tetâbu' vâcib değildir» ([20]) demişlerdir.

Hanefî mezhebinde olanlar ise, «Âhâd kırâatlar ile delil getirmek sahîhtir. Çünkü o, Nebî (s.a.v.) den nakledilmiştir. Onun Kur'ân'lık hususiyetinin kalkmış olması, ha-

---

(15) el-Hıcr, âyet : 9.
(16) el-Mâide, âyet : 67.
(17) el-Bürhân, II, 125.
(18) el-Mustasfâ, S. 65.
(19) el-Mâide, âyet : 89.
(20) el-Mustasfa, S. 65.

berliğinin umumunun kalkmasını icâb ettirmez. Bazı Hanefî âlimleri, bununla delil getirmemiştir. Onlar, «Çünkü o (Âhâd Kırâat) Kur'ân olarak nakledilmiş, bu da sâbit olmamıştır» derler. Fakat Fakîhlerin bir çoğu, birinci görüştedir; yani âhâd tarîkı ile gelen kırâatı delil kabul ettiklerinden, yukardaki âyette bulunan ziyâdeden dolayı, yeminin keffâreti için tutulacak oruçta tetâbuun vâcib olduğunu söylemişlerdir ([21]).

İbnu'l-Hâcib (646/1248) e göre, Kur'ân'ın tevâtürü, edâ yönünden değildir ([22]).

ez-Zerkeşî, aynı konu ile ilgili olarak, bir çok «Usûl Âlimleri» nin, Kur'ân'ın sübûtunda şart olan tevâtürün «Kur'ân'ın, Kur'ân olması bakımından olup, Kur'ân'ın mahalli, vad'ı ve tertibi yönünden olmadığı» şeklindeki fikirlerini, bütün bu hususlarda tevâtürü gerektiren deliller serdedilmek sûretiyle, reddedildiğini naklediyor ve misâl olarak da: «Şayet Kur'ân'ın mahallinde tevâtürü şart koşmazsak, Kur'ân'da mükerrer olarak gelen (meselâ:

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ([23]) ve وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ([24])

gibi âyetlerin mütevâtir olmaması lâzım gelir» ([25]) diyerek aynı fikri destekliyor.

Netice olarak «Müsellimü's-Sübût» sahibinin şu kesin sözleriyle konuyu bitirelim: **«Âhâd tarîkiyle nakl olan kat'iyyen Kur'ân değildir, mezheb sâhiblerinden hiçbir kimse bu hususta fikir ayrılığı ortaya atmamıştır»** ([26]).

b) el-Kırâat (القراءات) kelimesi, lügatta **el-Kırâat** « القراءة) kelimesinin çoğuludur. Istılahda ise, «kırâat imâmlarından birinin, rivâyetler ve tarîklar bir olmakla beraber, Kur'ân-ı Kerîm'in telâffuzunda kendisinden baş-

---

(21) Cem'u'l-Cevâmi', I, 112; el-Mustasfâ, S. 65.

(22) Cem'u'l-Cevâmi' Hâşiyesi, I, 110.

(23) er-Rahmân, âyet: 13. Meâli: «O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?».

(24) el-Mürselât, âyet: 15. Meâli: «(Bunu) yalan sayanların o gün vay haline!».

(25) el-Bürhân, II, 125-126.

(26) Menâhil, I, 426.

kasına muhâlif olarak — bu muhâlefetin, harflerin telâffuzu yahut şekillerinin telâffuzunda olması aynıdır — sahib olduğu mezhebidir» ([27]).

es-Suyûtî, kırâat: «kırâat imâmlarından birinde, rivâyetler ve tarikler ittifak ederse, o kırâattir» ([28]) şeklinde tarif etmiştir.

İbnu'l-Cezerî, «Müncidü'l-Mukriîn» de; «kırâat, Kur'ân'ın kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilâflarını, nakledenlere nisbet ederek bilmektir» ([29]) demiştir.

c) **Kurrâ** (القراء) : Kurrâ, lügatta, el-Kâri' (القارئ » kelimesinin çoğuludur. Mânâsı da okuyucu veya okuyan demektir. Istılahta ise, «yedi veya on kırâat kendilerine nisbet olunan meşhur imâmlara denir» ([30]).

d) **Rivâyet**: Bir imâmdan, bir râviye nisbet olunan her ihtilâfa rivâyet denir ([31]). Veya daha geniş bir tabirle, «imâmların râvîleri arasındaki ihtilâflara rivâyet denir» ([32]).

e) **Tarîk**: Râvilerden sonra gelenlerin ihtilâflarına tarîk denir ([33]).

Yukarda geçen ihtilâflar iki kısma ayrılır:

a) **Vâcib İhtilâf**: Kırâatlar, rivâyetler ve tarîklar bir olur. Bunun mânâsı şudur: Kâri', bunların hepsini almak mecburiyetindedir. Şayet, bunlardan bir kısmını alır, bir kısmını terk ederse rivâyetinde eksiklik olur.

b) **Câiz İhtilâf**: Mubah yahut muhayyer olan ihtilâflardır. Kâri', bu vecihlerden herhangi birini almakta serbesttir, hepsini almak mecburiyetinde değildir. O vecihlerden birini aldığı takdirde eksiklik yoktur. Bu seçilen vecihlere, kırâat veya rivâyet denmez, yalnız «vech» denir ([34]).

---

(27) Menâhil, I, 405.
(28) el-İtkân, I, 76.
(29) Menâhil, I, 405.
(30) Menâhil, I, 449. İlerde bu İmâmlar üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.
(31) el-Büdûru'z-Zâhira, S. 8; el-İtkân, I, 76.
(32) Usul-ü Tefsîr Notları, S. 33.
(33) el-İtkân, I, 76.
(34) el-Büdûru'z-Zâhira, S. 8-9.

KIRÂATLARI ELDE ETME YOLLARI:

Kırâat ilminde, kırâatı elde etme yolları, iki çeşit olarak kabul edilmiştir:

1 — **Arz yolu** : Talebenin okuyup, mukrî' (şeyh) in dinlemesiyle olur. Bu müteahhirînin yoludur. (Aliyyü'l-Kâri, el-Minahu'l-Fikriyye alâ metni'l-Cezeriyye, Mısır 1335 H., s. 20).

2 — **İstimâ' yolu** : Muallimin okuyup, tâlibin dinlemesiyle olur. Bu da mütekaddimînin yoludur. (el-Minahu'l-Fikriyye, s. 20).

Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatinin elde edilmesi hususunda bunlardan başka meslek kabul edilmemiştir. Binâenaleyh kırâatı alma silsilesi, muntazaman ve muttasılan Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizde nihâyet bulmakla mûteberdir [35].

Vermiş olduğumuz bu tarihî bilgiden sonra, bugünün modern Pedagoji ilminin de ışığı altında üçüncü bir yolun tatbik edilmesini daha uygun görmekteyiz. Bu yol, hem zikredilmiş olan her iki tarîkı kendisinde toplamış ve hem de bu ilme tatbikat sahası kazandırmış olacaktır. Bu yola biz **«arz ve istimâ yolu»** diyeceğiz. Böylece istimâ yoluyla talebe üstâdından bizzat tatbikatı işitmiş olacak, diğer taraftan arz yoluyla hocasına duyduğunu arzetmiş olacağından tatbikatı bizzat kendisi yapmış olacaktır. Kırâat ve tecvid ilminin nesilden nesile, nazarî (teorik) ve amelî olarak nakledilen ilimler olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğuna göre, üçüncü şeklin tercihe şâyân olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

---

(35) Ahmed Hilmi, Sırât-ı Müstakîm Mec., Sene: 1329 H., C. 6. Sayı: 267, S. 147.

KIRÂAT İLMİNİN TARİHÇESİ

Bu konuyu dört bölümde inceleyeceğiz: a) Kırâat İlminin doğuşu. b) Kırâat İlminin gelişmesi. c) Kırâat İlminin yayılması. d) Kırâat İlminin tarîkları.

a) **Kırâat İlminin Doğuşu:**

Hz. Osman (r.a.) ın, mushafların istinsahından sonra, bu mushaflardan herbirini bir beldeye, o mushafın ihtivâ ettiği kırâat vecihlerini öğretecek bir zât ile gönderdiğini söylemiştik ([36]). Kur'ân-ı Kerîm'in gönderildiği bu belde sâkinleri, Kur'ân'ın kırâatını — bizzat — Resûlüllah (s.a.v.) den öğrenmiş olan ashâbdan aldılar ve öğrendikleri gibi okudular ([37]).

Bu mushafların noktasız ve harekesiz olmaları ve kelimelerinin yazılış şekillerinin de muhtelif kırâat vecihlerini imkân dahiline alması hasebiyle, kırâat ve Kur'ân'ı rivâyet ve telâkkîde esas umde, mushafların hattı olmuştur. ([38]). Ekseriyetle Hz. Osman'ın mushaflarla gönderdiği kimselerin, götürdükleri mushaflarına uygun olan kırâatları, bulundukları beldede yayılmaya başlamıştır ([39]).

Bilindiği gibi Sahâbe (r.a.) nin Resûlüllah (s.a.v.) den kırâatı elde ediş şekilleri çeşitli idi. Bunlar içerisinde, Resûlüllah'dan bir kırâat alan olduğu gibi, iki ve daha fazlasını alanlar da vardı. İşte bu sebebe dayanarak denilebilir ki, kırâatı alan Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'in de kırâatlarındaki farklılık devam etti. Aynı durum, kırâatların son bul-

---

(36) Kur'ân'ın Hz. Osman'ın zamanındaki istinsâhı bahsine bak. S. 183-206.

(37) en-Neşr, I, S. 8; Tefsîru'l-Kâsimî, I, 295.

(38) Menâhil, I, 406.

(39) Aynı yerden.

duğu meşhur imâmlara vâsıl oldu. Onlar da bu kırâatları tesbit ettiler, tesbit ettikleri kırâatlarıyla isim aldılar ve mensûb oldukları kırâatları yaydılar. Kırâat ilminin ve kırâatların çeşitli olmasının menşei, Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl olunduğu «Yedi Harf» tir, yoksa ne Peygamberimiz (s.a.v.) efendimizdir, ne de kırâat imâmları... ([40]).

«et-Tayyibe» nin en mühim şerhlerinden birini yazan en-Nüveyrî (852/1453), meşhûr şerhinde şöyle demektedir: «Kur'ân'ın naklinde itimâd, hâfızlaradır. Bundan dolayı Hz. Osman ekseriyetle her mushafı, mecbur olmadığı halde, kırâatine uygun birisiyle göndermiştir. Her şehir ahâlisi kendi mushafını okumuş, Nebî (s.a.v.) den aldığı vecihle, Ashâb'dan mushafının kırâatını öğrenmiştir. Bunların içinden bir kısım kimseler, kırâatların elde edilmesi ve nakli konusunda gece gündüz çalışarak temâyüz etmişler, hatta bu hususta uyulan imâmlar ve doğruyu gösteren yıldızlar olmuşlar, onların hemşehrileri, bunların kırâatlarının kabûlü, rivâyetlerinin ve dirâyetlerinin sıhhatinde icmâ etmişler, kimse ihtilâf etmemiş, kırâatları kendilerine nisbet edilmeye başlanmış ve bu hususta kendilerine itimâd edilen kimseler olmuşlardır» ([41]).

«Sonra kırâat âlimleri — bunları müteâkip — çoğaldılar, beldelere dağıldılar, imâmlar birbirini takip etti, tabakaları bilindi ve sıfatları da birbirinden ayrıldı. Bunlardan kırâati, rivâyeti ve dirâyetiyle meşhûr olan itkân sahibi kimseler olduğu gibi, bu vasıflardan bir vasıfla yetinenler de vardı. Bundan dolayı zamanla aralarında ihtilâflar çoğaldı, dabt da azaldı.» Nerdeyse bâtıl, hakka karışacaktı ([42]).

«Bu esnâda İslâm ümmetinin hâzık âlimleri ve yüce imâmları kalkındılar, ellerinden geldiği kadar çalıştılar, sahîh ile bâtılın arasını ayırdılar, harfleri ve kırâatları topladılar; vecihleri ve rivâyetleri nisbet ettiler, meşhûr ve

---

(40) Aynı yerden.

(41) Aynı şey için bak: en-Neşr, I, 8; İbnu Atiyye Tefsîri Mukaddimesi, Mukaddimetân fî ulûmi'l-Kur'ân, S. 273-274; Tefsîru'l-Kâsimî, I, 295.

(42) en-Neşr, I, 9.

şâz, sahîh ve fâz kırâatların arasını, koydukları usûl ve tercih ettikleri esaslara göre ayırdılar» ([43]).

Mustafa Sâdık er-Râfi'î'ye göre, kırâatların zabtı konusuna itinâ gösterilmeye başlanan tarih, Hicrî I. yüzyılda Tâbi'în devrinin sonlarıdır ([44]).

b) Kırâat İlminin Gelişmesi:

Kırâatlar hakkında âlimler eser yazmaya başladıkları zaman, «Yedi Kırâat» tabiri İslâm şehirlerinde bilinmiyordu. İlk defa kırâat ilmini yazan Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Selâm (224/828), Ebû Ca'fer et-Taberî (310/922) ve Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/868), yazdıkları eserlerinde, bu «Yedi Kırâat» in bir kaç mislini zikretmişlerdir ([45]).

İkinci Hicrî asrın başında, İslâm şehirlerinde müslümanların imâmlardan bir kısmına karşı, diğer bazılarının kırâatlarını tercih etmeye başlamasiyle bu «Yedi Kırâat» tabiri meşhûr olmaya başlamıştır ([46]). Böylece Mekke'de Abdullah b. Kesîr (120/737) in kırâati, Medîne'de Nâfi' 169/785) in kırâati, Şam'da İbnu Âmir (118/736) in kırâati, Basra'da Ebû Amr (154/770) ve Ya'kub (205/820) un kırâatları, Kûfe'de Hamze (188/803) ve Âsım (127/744) ın kırâatları meşhûr oldu ([47]).

Bu imâmlar içerisinde İbnu Âmir ile Ebû Amr hariç, diğer imâmlar Arab değildir ([48]).

Üçüncü Hicrî asırda kırâatları yediye tahsis eden Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935) dir ([49]). Aynı şekilde «Yedi İmâm» dan yedincisi Ya'kub el-Hadramî iken, onun yerine el-Kisâî (189/804) yi getiren de yine aynı asırda odur ([50]).

İbnu Mücâhid'den sonra, halk onun bu tasnifine uymuştur. Şu kadar var ki, muhakkıkînden olan zevât bu ye-

---

(43) en-Neşr, I, 9; Tefsîru'l-Kâsimî, I, 295-296; Menâhil, I, 407.
(44) İ'câzü'l-Kur'ân, S. 51.
(45) en-Neşr, I, 34; İ'câzü'l-Kur'ân, S. 53.
(46) İ'câzü'l-Kur'ân, S. 52; Mebâhis, S. 281.
(47) el-Bürhân, I, 327; Menâhil, I, 409-410; Mebâhis, S. 281.
(48) el-Bürhân, I, 329.
(49) el-Bürhân, I, 330; İ'câzü'l-Kur'ân, S. 52; Mebâhis, S. 280-281.
(50) el-Bürhân, I, 329; İ'câzü'l-Kur'ân, S. 52.

diye, sonradan bazı isimler daha katmışlardır. Meselâ İmâm el-Beğavî (510/1116), Tefsirinde bu yediye şu üç imâmı da ilâve etmiştir: Ya'kub el-Hadramî, Halef b. Hişâm b. Sâleb (229/843), Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' (130/747).

İbnu Mücâhid'in, yedi imâmın kırâatını tercih edişi üzerinde ayrıca durulacaktır. Fakat burada işaret etmek istediğimiz husus, bu «yedi» rakamını seçtiği için İbnu Mücâhid'in tenkîde uğramış olmasıdır. Çünkü bu «yedi kırâat» ile «yedi harf» in adet itibariyle bir oluşu, iki mefhûmun karıştırılmasına — bazılarına göre — vesile olmuştur. Meselâ Ebu'l-Abbâs b. Ammâr (430/1038), İbnu Mücâhid'i ayıplıyor ve diyor ki: «Bu «yedi imâm» ı seçme işini yapan, kendisinin vazifesi olmayan bir işi yapmış, kırâatlar hakkında bilgisi az olan herkesi, hadîste zikredilen «yedi harf» gibi anlamak müşkîlâtına marûz bırakmıştır. Keşke o iktisâr ettiği zaman, şüphenin zâil olması için «yedi» den ya fazla veya eksik yapmış olsaydı» ([51]). Halbuki İbnu Mücâhid, «Kitâbü's-Seb'a» nın mukaddimesinde: «Kırâat hususunda nâs, ahkâmda olduğu gibi, ihtilâf etmişti. Sahâbe ve Tâbi'înden, müslümanlara kolaylık ve rahmet olmak üzere hadîsler muhtelif şekilde rivâyet olunmuştu. Bunların bazısı, bazısına yakındır. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyenler, Kur'ân'ın ezberi hususunda farklıdırlar. Kırâatları nakledenler, kırâatın naklinde de muhteliftirler. Ben onların mevkilerini, onlardan imâmlara ait olanlarını göstererek, Hicâz, Irak ve Şam'da müslümanların üzerinde bulundukları kırâatların arasını tefrik ederek, kırâat ehlinin mezheblerini, aralarındaki ittifak ve ihtilâflarını — inşâallah — zikredeceğim» ([52]) diyor. Bu işin mahza bir tesadüf eseri olduğu böylece anlaşılıyor ([53]).

Bu yedi imâmın kırâatlarının doğruluğu üzerinde ümmet icmâ etmiştir.

Daha sonra, bu yedi imâma üç kişi daha ilâve edilerek

---

(51) Mebâhis, S. 280-281.

(52) Ebû Bekr İbnu Mucâhid, Kitâbu's-Seb'a, Yazma Nüsha, Süleymâniye Kütüphânesi, İbrâhim Efendi kısmı, Numara: 69, S. 1b.

(53) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiye, S. 44-45.

on kırâatın meydana geldiğine yukarda işaret etmiştik. Yedi imâma ilâve edilen meşhur üç imâmın da kırâatlarının aynen yedi imâmda olduğu gibi mütevâtir olduklarını ve mütevâtir kırâatların bütün şartlarını hâiz bulunduklarını isbet eden, İbnu'l-Cezerî'dir. (Bak. en-Neşr, I, 41-46).

Bu on kişiye de daha dört kişi ilâve olunarak on dört kırâat hâsıl olmuştur ki, bu dört kişi de el-Hasenü'l-Basrî (110/728), İbnu Muhaysın (123/740), Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî (202/817) ve Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ahmed eş-Şenbûzî (388/998) dir ([54]).

Yukarda ismi geçen büyük imâmlar ve râvîlerinin çalışmaları sayesinde mütevâtir, meşhûr, şâz... kırâatlar tebeyyün etmiş ve kırâat vecihleri kitaplara naklolunmuştur.

c) Kırâat İlminin Yayılması:

Kırâat ilmi yazılıncaya kadar, hâfızlar ve kırâat âlimleri, bu kırâatları fasılasız olarak birbirlerine nakletmişlerdir. Doğuda ve Endülüs'te müslümanlar, bu ilme önem vermişler ve çeşitli eserler meydana getirmişlerdir ([55]). İbnu'l-Cezerî'nin beyânına göre, kırâat ilmi, Mağrib beldelerine ve Endülüs'e Hicrî dördüncü asrın sonlarında girmiştir. İlk defa kırâatları oraya sokan Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh et-Talammekî (429/1037) dir. Sonra onu Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (437/1045) takip etmiş, daha sonra da meşhûr «et-Teysîr» sahibi Ebû Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî (444/1052) bu konuda en önemli eserleri yazmıştır ([56]). Ebû Amr ed-Dânî'nin, müslümanlar tarafından çok tutulan «yedi kırâat» a ait «et-Teysîr» isimli kitabı, Ebû Muhammed el-Kâsim b. Muhammed b. Fîre eş-Şâtıbî (590/1193) tarafından ezberlenmesi ve öğretilmesi kolay olsun diye, manzûm olarak «eş-Şâtıbiyye» diye bilinen «Hırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî» ismi altında hûlâsa etmiştir ([57]). Halk onun bu kasîdesini,

---

(54) İthâf, S. 7; Mebâhis, S. 283-284.
(55) İbnu Haldun Mukaddime, II, 498-501.
(56) en-Neşr, I, 34.
(57) İbnu Haldûn Mukaddime, II, 501; Otto Pretzl, et-Teysîr Mukaddimesi, S. 2; Ali Muhammed ed-Dabbâ, Şerhu'ş-Şâtıbiyye, Mısır, 1381 H./1961 M., Matba'a Muhammed Ali Subeyh, S. 3.

kendileri ezberledikleri gibi, evlâtlarına da okutturmaya önem verdiler. Gerek Batı Afrika'da ve gerekse Endülüs'-te onun bu eseri önem kazanmıştı ([58]).

Şam'a kırâat ilminin ashâbdan Ebu'd-Derdâ (32/652) ile girdiğini söyleyebiliriz. Ondan sonra onun yerine geçen İbnu Âmir ile de bu işin devam ettiği kanaatindeyiz ([59]). Bununla beraber daha sonraki devirlere ait İbnu'l-Cezerî şu bilgiyi vermektedir: «Şam'da, 446 Hicrî (1054 Milâdî) senesinde vefat eden Ebû Alî el-Hasen b. Ali b. İbrahim el-Ehvâzî vardı. Aynı senelerde Ebu'l-Kâsim Yûsüf b. Ali b. Cebbâre (465/1072), Mağrib'den doğuya göç etti, o beldeleri dolaştı ve kırâat imâmlarından rivâyetler yaptı. Mâverâü'n-Nehir'e vardı. Gazne ve diğer şehirlerde okudu, «el-Kâmil» isimli eserini yazdı» ([60]).

Türkler arasında kırâat ilminin devamlı olarak okunduğu ve okutulduğu muhakkak ise de, İbnu'l-Cezerî'nin 798 Hicrî (1395 M.) senesinde Yıldırım Bayazıd (805/1402) zamanında Bursa'ya gelişi ve orada «en-Neşr», «Tayyibe» (Takrîb tarîkına göre) ve «et-Tahbîr» (Aşere tarîkına göre) isimli eserlerini yazması zamanını bilhassa zikretmek zorundayız ([61]).

d) Kırâat İlminin Tarîkları:

Hicrî 500 (1106 M.) tarihlerine kadar, «İnfirâd Tarîkı» ile Kur'ân-ı Kerîm'in vecihleri, her imâm için bir hatim yapmak sûretiyle öğrenilir ve öğretilirdi. Bu tarihten sonra «İndirâc Tarîkı» ile bir hatimde, bütün kırâat vecihlerini tedris ve kırâat etmek, zamanımıza kadar devam edip gelmiştir ([62]).

Kırâat âlimleri arasında iki tarîk kabul edilmiştir:

1 — **Seb'a Tarîkı:** İmâm Ebû Amr ed-Dânî'nin «et-

---

(58) İbnu Haldûn Mukaddime, II, 501.

(59) Ahmed Hilmi, Sırat-ı Müstakîm Mec., Ravzatü'l-Kurrâ, Sene: 1329 H./1327 Rûmî, C. 6, Sayı: 147, S. 267.

(60) en-Neşr, I, 35.

(61) Sırât-ı Müstakîm Mec., C. 6, Sayı: 147, S. 267; İ. Hakkı İzmirli, İslâmbûl ve Mısır tarıklarının Hicrî onuncu asırdan sonra memleketimizde okutulmaya başlandığını söylüyor. (Târih-i Kur'ân, S. 18)

(62) el-İtkân, I, 103.

Teysîr» i ile İmâm Şâtıbî'nin «Hırzü'l-Emânî» sinin ihtiva ettiği kırâat vecihlerine Seb'a Tarîkı denir.

2 — Aşere Tarîkı : İmâm Şemsü'd-Dîn Muhammed b. el- Cezerî'nin «et-Tahbîr» i ile «ed-Dürre» isimli eserlerinin münderecâtına da Aşere Tarîkı denir.

Bunlardan başka bir de «**Takrîb Tarîkı**» vardır ki, o da kırâat-ı aşere imâmlarının râvîleri ile o râvîlerin râvîleri arasındaki ufak tefek ihtilâfları öğrenmeye ve okumaya denir.

Gerek Kırâat-ı Seb'a ve Aşerede ve gerekse Takrîb Tarîkında, kırâat vecihlerinin toplanması ve tertibi itibâriyle, Kurrâ arasında iki tarîk kabul edilmiştir:

Birincisine **Teysîr Tarîkı** adı verilir ki, ed-Dânî'nin «et-Teysîr» i ile İbnu'l-Cezerî'nin «et-Tahbîr» ini asıl itibar edip, bunlara «eş-Şâtıbiyye» ve «ed-Dürre» yi ilâve etmekten ibârettir. Sonraları bu tarîk, «**İslâmbûl Tarîkı**» adıyla meşhur olmuştur. Şöyle ki, Hicrî dokuncu asır (14. M.) ortalarında Kanûnî Sultan Süleyman (974/1566) ın emirleriyle Sadr-ı Âzam Tavil Mehmed Paşa (1579), Mısır'da Kur'ân-ı Kerîm'in öğretiminde fevkalâde şöhret sahibi olan Şeyh Ahmed el-Mısrî'yi İstanbul'a celbederek, Eyüp Sultan Camii'ne imâm tâyin etmiş ve bu zât 1006 Hicrî (1597 M.) tarihine kadar, mezkûr camide «Teysîr Tarîkı» ile kırâat okutmuştur. İşte bu zâtın yetiştirmiş olduğu talebeleri Osmanlı Devletinin muhtelif şehirlerine dağılarak kırâat ilmini okutmuşlardır. Hicrî 1000 (1591 M.) tarihinden sonra «Tarîk-ı Teysîrî», «İslâmbûl Tarîkı» adıyla meşhûr olmaya başlamıştır.

İkincisine «**Tarîk-ı Şâtıbiyye**» denir. Çünkü bu tarîkda, «Şâtıbiyye» ve «ed-Dürre» esas olarak alınmış, «et-Teysîr» ile «et-Tahbîr» bunlara ilâve edilmiştir. Şeyh Nâsıru'd-Dîn Tablâvî (1015/1606) nin talebelerinden Şeyh Şehâzetü'l-Yemenî, hâssaten Şâtıbiyye Tarîkını Mısır'da yaydığı için, bu tarîk da «**Mısır Tarîkı**» adını almıştır.

İslâmbûl Tarîkına mensûb bazı büyük Kurrâ Hacc için Hicaz'a gittikleri sırada Mısır'a uğrayarak, Mısır Tarîkını da öğrenmişlerse de, asıl Mısır Tarîkının Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında yayılması, Hicrî 1088 (1677 M.)

tarihinde Mısır'dan Şeyh Ali el-Mansûrî'nin İstanbul'a celbi ile, Mısır Tarîkı üzere kırâat okutmasıyla yayılmaya başlamıştır. Hicrî 1088 tarihinden sonra, bu «Şâtıbiyye Tarîkı» «Mısır Tarîkı» olarak şöhret bulmuştur.

Böylece Türkler arasında ve bilhassa İstanbul'da her iki tarîk mevcut bulunmuştur.

İslâmbûl ve Mısır Tarîklarında ikişer meslek vardır:

İslâmbûl Tarîkında:

a) **Yûsuf Efendi Zâde Şeyh Abdullah Efendi meslekidir:** Bu meslekte kırâat ilminin edâ vecihlerinin azîmet ciheti ihtiyar edilmiştir.

b) **Kastamônî Şeyh Ahmed es-Sôfî meslekidir:** Bu meslekte de kırâat vecihlerinin ruhsat ciheti iltizâm olunmuştur.

Mısır Tarîkında:

a) **Şeyh Muhammed en-Na'îmî Meslekidir:** Bu zât «Mütkın» isimli eseri te'lif ederek, Mısır Tarîkının azîmet cihetini iltizâm etmiş ve meslek sahibi olmuştur.

b) **Şeyh Atâullah Meslekidir:** Bu meslekte de Mısır Tarîkının ruhsat ciheti tercih olunmuştur. Sonradan bu mesleki açıklayan «Mürşidü't-Talebe» isimli eser yazılmıştır.

Hicrî 1082 tarihinde Şeyh Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî (1118/1706) tarafından «İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erba'ati'l-Aşer» isimli eser, Şeyh Hâmid b. Abdülfettah Pâlevî tarafından «Zübdetü'l-Irfân» isimli eser, 1270 Hicrî yılında da Abdullah Efendi Zâde Molla Efendi diye bilinen Mehmed Emîn Efendi tarafından «Zübdetü'l-Irfân» a hâşiye olarak ve yukarda ismi geçen dört meslekin edâ cihetlerini beyan eden «Umdetü'l-Hallân fî i'dâhı zübdeti'l-Irfân» isimli eser yazılmıştır (63).

İsmi geçen bu eserlerden «Zübdetü'l-Irfân» ve onun hâşiyesi olan «Umdetü'l-Hallân» son zamanlara kadar okutulmuş ve halen de hususî olarak okutulmaya devam edilmektedir.

---

(63) Sırat-ı Müstakîm Mec., C. 6, Sayı: 147-148.

KUR'ÂN'IN KIRÂATI İLE MEŞHUR OLANLAR

a) **Sahâbe arasında Kur'ân'ın hıfzı ve kırâatı ile meşhûr olanlar :** İbnu'l-Cezerî'nin, Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Selâm'dan nakline göre, şu kimselerdir: Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Talha, Sa'd, İbnu Mes'ûd, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hüreyre, İbnu Ömer, İbnu Abbâs, Amr b. el-Âs, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Mu'âviye, İbnu'z-Zübeyr, Abdullah b. es-Sâib, Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme, (bunların hepsi Muhâcirûndandır) Übeyy b. Ka'b, Mu'âz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Ebû Zeyd, Mecme'u b. Câriye, Enes b. Mâlik'dir. (Bunlar da Ensârdandır) ([64]). ez-Zerkânî, bunlara Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi de ilâve ediyor ([65]).

b) **Tâbiînden meşhûr olanlar :**

Medîne'de : İbnu'l-Müseyyeb, Urve, Sâlim, Umer b. Abdi'l-Azîz, Süleymân b. Yesâr, Atâ b. Yesâr, Mu'âz b. el-Hâris, Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rac, İbnu Şihâbi'z-Zührî, Müslim b. Cündüb, Zeyd b. Eslem.

Mekke'de : Ubeyd b. Umeyr, Atâ, Tâvûs, Mücâhid, Ikrime, İbnu Ebî Müleyke.

Kûfe'de : Alkame, el-Esved, Mesrûk, Ubeyde, Amr b. Şurahbil, el-Hâris b. Kays, er-Rabî' b. Hasyem, Amr b. Meymûn, Ebû Abdirrahmân es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş, Ubeyd b. Nadale, Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr, Sa'îd b. Cübeyr, İbrâhim en-Naha'î, eş-Şa'bî.

Basra'da : Âmir b. Abdi Kays, Ebu'l-Âliye, Ebû Recâ', Nasr b. Âsım, Yahyâ b. Ya'mer, Mu'âz, Câbir b. Zeyd, el-Hasen, İbnu Sîrîn, Katâde.

---

(64) en-Neşr, I, 6; el-İtkân, I, 75.
(65) Menâhil, I, 407.

Şam'da: el-Muğıyra b. Ebi Şihâb el-Mahzûmî, Huleyd b. Sa'd [66].

İsimlerini zikretmiş olduğumuz bu zevattan sonra, kırâatın dabtı ve elde edilmesi konusunda, kendilerine uyulan imâmlar, memleketlerinde son derece itimâd edilen ve kendilerine kırâatlar nisbet edilen kimseler şunlardır:

Medine'de: Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka-kâ' (182/745), sonra Şeybe b. Nisâh (130/747), daha sonra Nâfi b. Nu'aym (169/785) dır.

Mekke'de: Abdullah b. Kesir (120/737), Hâmid b. Kays el-A'rac (130/747), Muhammed b. Muhaysın (123/740) dır.

Kûfe'de: Yahya b. Vessâb (103/721), Âsım b. Ebi'n-Necûd (128/745), Süleyman el-A'meş (148/765), sonra Hamze (156/772) ve el-Kisâi (189/804) dir.

Basra'da: Abdullah b. Ebi İshâk (117/735), İsâ b. Amr (149/766), Ebû Amr b. el-Alâ (154/770), sonra Âsım el-Cuhderi (128/745) ve Ya'kub el-Hadrami (205/820) dir.

Şam'da: Abdullah b. Âmir (118/736), Atıyye b. Kays el-Kilâbi (121/738), İsmâil b. Abdillâh b. el-Muhâcir, sonra Yahyâ b. el-Hâris ez-Zimâri (145/762) ve Şurah b. Yezîd el-Hadrami (203/818) dir [67].

İbnu'n-Nedim (385/995) e göre Müteahhirinden olan Kurrâ şunlardır:

İbnu'l-Münâdi (334/945), en-Nakkâş (351/962), Bekkâr (352/963), İbnu'l-Vâsık, Ebu'l-Ferec (395/1004) dir [68].

---

(66) en-Neşr, I, 8; el-İtkân, I, 75; Menâhil, I, 407-408.
(67) en-Neşr, I, 8-9; Menâhil, I, 408-409.
(68) el-Fihrist, S. 58-59.

SAHÎH KIRÂATLARDA ARANAN ŞARTLAR

Yukarda, «Kırâat İlminin Tarihçesi» ile ilgili kısımda (69) işaret ettiğimiz vechile, Peygamberimiz (s.a.v.) den intikâl eden sahîh kırâatlar içerisine, bazı bid'at ehlinin kendi bid'atlarına göre Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet etmeye koyulmalarına karşı, İslâm Dini'nin her cihetten itimâda şâyan imâmları, sahîh ve doğru olan kırâatlarla, bozuk olan kırâatları birbirinden ayırmak için, belirli ölçüler koymuşlardır.

«Sahîh Kırâat» ların şartları dediğimiz bu esaslarla, Şâz veya Merdûd olan kırâatlar, kesin olarak birbirinden ayrılmışlardır.

Bütün kaynakların ittifakla haber verdiğine göre bu şartlar üç tanedir:

1 — Kırâat, bir vechile de olsa, Arabçanın gramerine uygun olmalıdır.

2 — Kırâat, sahîh ve muttasıl bir senedle Peygamber (s.a.v.) e ulaşmalıdır.

3 — Kırâat, takdiren de olsa, Hz. Osman (r.a.) a nisbet olunan mushaflardan birinin resm-i hattına uygun olmalıdır (70).

İbnu'l-Cezerî, «Tayyibetü'n-Neşr» de bu şartları şöyle açıklamaktadır :

وكل ما وافق وجه النحو　　وكان للرسم احتمالاً يحوى

وصح اسناداً هو القرآن　　فهذه الثلاثة الاركان

وحيثما يختل ركن اثبت　　شذوذه لو أنه فى السبعة (71).

(69) Bak : S. 243-250.

(70) en-Neşr, I, 9; el-İtkân, I, 77; Menâhil, I, 411; İ'câzü'l-Kur'ân, S. 55-57; Mebâhis, S. 290-291; Târîh-i Kur'ân, S. 18.

(71) Menâhil, I, 411; Tayyibetü'n-Neşr, 2a, Konya Yusufağa Kütüphânesi, 53/4.

Tercemesi : «Nahiv kâidesine uyan — ihtimâlen de olsa —, yazısı, (Hatt-ı Mushaf-ı Osmânîyeyi) ihtivâ eden ve senedi sahîh olan her (kırâat) Kur'ân'dır. Bu üç esasdan birisi eksik olduğu zaman, o kırâatın şâz olduğu — isterse o kırâat yedi imâmın kırâati içinde de olsa — sâbit olmuştur».

Bu üç şartı hâiz olan kırâat, ister «yedi imâm» dan, ister «on imâm» dan, isterse makbûl olan diğer imâmlardan sâbit olsun, Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl olduğu «yedi harf» den olmaları hasebiyle, reddedilemez ve inkâr edilemez (72). Şayet bu şartlardan birisi eksik olursa, ister «yedi imâm» dan, isterse onlardan daha büyüklerinden rivâyet edilmiş olsun, selef ve haleften olan imâmlara göre, ona zayıf, veya şâz veyahut da bâtıl kırâat denir. Bu durumu, Ebû Amr ed-Dânî (444/1052), Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1042), Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî (430/1038) ve Ebû Şâme (665/1266) böylece açıklamışlardır (73).

Bu şartları birer birer inceleyelim :

Birinci şarta göre kırâat, Arab gramerine uygun olmalıdır. Tarifteki «bir vecihle de olsa» dan maksat, gramer vecihlerinden herhangi birisine uygunluktur. Bu vecihin, fasîh veya çok fasîh olması, üzerinde fikir birliği edilen veya ihtilâf edilen bir kâide olması, kırâata zarar vermez; yeter ki bu kırâat yaygın ve imâmlar tarafından sahîh bir senedle alınmış olsun. İbnu'l-Cezerî ve tahkîk ehline göre, şartlar içerisinde en büyük esas, en kuvvetli rükün kırâatın Arab gramerine uygunluğudur. Fakat böyle olmakla beraber, sahîh kırâatları bazı Arab gramercilerinin inkâr cihetine gitmelerinin de hiç bir kıymeti yoktur (74).

Meselâ : بَارِئْكُمْ (75) (el-Bakara: 54) Ebû Amr'a göre sükûn ile; « واتقوا الله الذى تساءلون به والأرحام »

(72) en-Neşr, I, 9; el-İtkân, I, 77; Mebâhis, S. 290.
(73) en-Neşr, I, 9; el-İtkân, I, 77.
(74) en-Neşr, I, 10.
(75) et-Teysîr, S. 73; İthâf, S. 136.

(en-Nisâ: 1) âyetinde, وَالْأَرْحَامِ (76) kelimesi, Hamze'ye göre kesre ile;

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ

(el-En'âm: 137), İbnu Âmir'e göre « زين » de Zây (ز) in dammesi, قَتْلُ kelimesinde Lâm (ل) ın dammesi, أَوْلَادَهُمْ kelimesinde Dâl (د) in fethası, شُرَكَائِهِمْ kelimesinde de Hemze (ء) nin kesresi ile... (77) okunurlar (78).

Ebû Amr ed-Dânî, (Câmi'u'l-Beyân» isimli eserinde bu misâllerden bazılarını ve Sîbeveyh'in inkârını zikrettikten sonra şöyle demektedir: «Nakilde sahîh, edâda ekseriyyet « بَارِئْكُمْ ؛ يَأْمُرْكُمْ » (misâllerini kasdederek) sükûn ile kıraatı seçtim ve aldım. Kırâat imâmları, Kur'ân'ın kırâatlarından herhangi birisinde, dilin yaygınlığına ve Arabçadaki kıyaslara uygunluğuna itimad etmemişlerdir. Bilâkis hadîsin sübûtuna, naklin sıhhatine önem vermişlerdir. Onlara göre, rivâyet sâbit olunca, Arabçanın kıyası ve lügatın yaygınlığı onu reddedemez. Çünkü kırâat uyulması gereken bir sünnettir, onu kabul etmek lâzımdır ve dönüş de onadır» (79).

ez-Zerkânî de buna şu mütalâasını ekliyor: «Bazı gramercilerin mütevâtir kırâatlardan bir kısmını, kendi koydukları kâidelerine uymadığı bahânesiyle inkâra yeltenmelerindeki tutumları büyük bir cür'ettir. Nahiv âlimleri, kâidelerinde Allah Teâlâ'nın kitabından, Resûlünün sözlerinden ve Arabın kelâmından yardım görürler. Kur'ân'ın Kur'ânlığı, makbûl rivâyetle sâbit olunca, gramer âlimle-

(76) İthâf, S. 185.
(77) İthâf, S. 217.
(78) Bunun misâlleri daha pek çoktur, biz az bir şey aldık.
(79) en-Neşr, I, 10; Menâhil, I, 415.

rinc ve koydukları kâidelerine hakem olan, Kur'ân'dır; ve kâideleriyle Kur'ân'a mürâcaatları onların vazifeleridir. Yoksa biz, Kur'ân'ı kendileri hakkında hakem seçtiğimiz onların birbirine muhâlif olan kâidelerine dönecek değiliz. (Şayet biz, böyle yapmazsak), bu, âyete zıt olur ve uyulması gereken aslın ihmâli mânâsına gelir» (80).

Söylenmiş olan «Arab Grameri» ne uygunluk şartı, diğer iki şarttan daha kuvvetli olmasına rağmen, onların hiç bir zaman ihmâlini gerektirici mahiyet arzetmez. Nitekim Arab gramerine uygun olduğu halde, kuvvetli bir isnâdı olmayan ve mushafın hattına da uymayan kırâatı tercih etmiş olan Ebû Bekr b. Mıksem (354/965) hakkında, zamanının bilginleri toplanmışlar ve onu bu işden menetmişlerdir (82). Aynı şekilde İbnu Mes'ûd ve Übeyy b. Ka'b'ın kırâatlarından bildiklerini, mushafın hattına göre (diğer iki şartı terkederek) okumaya yeltenen İbnu Şenbûz (328/939) hakkında da âlimler toplanarak onun bu işi terkederek tevbe etmesini temin etmişlerdir (83). Zaten Corci Zeydan'ın da açıkladığına göre İbnu Şenbûz, ahmak ve hatası çok, ilmi de az bir kimsedir (84).

İki meclis de yedi kırâatı ilk defa toplayan İbnu Mücâhid (324/935) hakkında toplanmıştı. Çünkü o kırâatı, İbnu Mıksem ve İbnu Şenbûz'un Şeyhi olan İbnu Şâzân er-Râzî (286/899) den öğrenmişti. Fakat üçünün de aynı üstâddan kırâatı almış olmaları, İbnu Mucâhid'in zayıfları terk etmesine, nakilde sahîh, eserde sâbit olanı almasına — ki bu zamanındaki âlimlerin icmâ'ı ile sâbittir — mâni olmamıştır (85).

Müsteşrik Blachere, buna mantıkî bir tevcih bulamadığına işaret ediyor. Halbuki tabiî olan bir şey var ki, o da bu mevzularda sahîh nakle itimâdın zarûrî olmasıdır (86).

---

(80) Menâhil, I, 415.
(81) Tabâkâtu'l-Kurrâ, II, 123-125.
(82) el-İtkân, I, 79; Mebâhis, S. 285.
(83) Mebâhis, S. 285.
(84) Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi, III, 115.
(85) Mebâhis, S. 286.
(86) Mebâhis, S. 286, H. 1.

İkinci şarta göre, kırâat, sahîh bir senedle Resûlüllah (s.a.v.) e ulaşmalıdır: Yani sahîh olan kırâati, adâlet ve dabt yönü sağlam olan kimselerin birbirlerinden rivâyet etmeleri ve bu senedin Resûlüllah (s.a.v.) e ulaşması şart olduğu gibi, bu rivâyetin kırâat ilmi imâmları katında meşhûr olması, hatâlı görülmemesi ve hiçbiri tarafından şâz sayılmaması gerekir (87). İbnu'l-Cezerî'nin açıkladığına göre, müteahhirînden bazıları, senedin sahîh olması şartı ile yetinmeyip, tevâtürün de şart olduğunu, zira Kur'ân'ın ancak tevâtürle sâbit olabileceğinden, bunda zarûret olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kendisi de aynı şartın lüzûmuna kânî bulunmaktadır (88).

Ebû Amr ed-Dânî, aynı konuda: «Hz. Osman'ın mushaf gönderdiği şehirlilerin mushafları arasında, rivâyetleri bize ulaşanların kendi imâmlarının kırâatları üzere, mushaflarındaki keyfiyet hakkında bizim kanaatimiz, onların mushaflarının, ancak sahîh bir rivâyetle câiz olacağıdır» diye rivâyetin önemine işaret ediyor ve bunun eksikliğinden bazı hatâların zuhûr edebileceğini, bu hatâların sebebinin «Rivâyetin ihmâli ve tahsilin azlığı» olabileceğini zikrettikten sonra, «kırâatin keyfiyyeti, ancak seleften olan imâmlardan nakledilen bir haberle, ihtisas sahibi âlimlerden sahîh bir rivâyetle — kat'î olarak — câiz olur» (89) diyor.

Ebû Şâme, «el-Mürşidü'l-Veciz» de: «müteahhirîn ve mukallidînden imâmların birçoğunun dillerinde dolaşan, yedi kırâatın tamamının mütevâtir oluşudur. Ve demişlerdir ki, bu yedi kırâatın Allah katından indiği muhakkaktır» (90) demiştir.

Ebû Muhammed İbrâhîm b. Ömer el-Ca'berî (732/1331) ve İ. Hakkı İzmirli'ye göre en mühim şart, seneddir (91).

Üçüncü şarta gelince: Bu şarta göre kırâatın, Hz. Osman (r.a.) zamanında istinsâh edilen mushaflardan her-

---

(87) en-Neşr, I, 13; Menâhil, I, 415; İ'câzü'l-Kur'ân, S. 56-57.
(88) en-Neşr, I, 13.
(89) el-Mukni', S. 113-114.
(90) Ebû Şâme, el-Mürşidü'l-Veciz, (Tah. Tayyar Altıkulaç), S. 83.
(91) Târîh-i Kur'ân, S. 19.

hangi birinin yazılış şekline uygun olması lâzımdır. Meselâ: İbnu Âmir'in el-Bakara 117. Âyetini Vav (و) sız olarak قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ (92); Âl-i İmrân 184. Âyetini Bâ (ب) ile وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ (93) kırâatı Şam'lıların mushafına uygundur. İbnu Kesîr'in, et-Tevbe 101. Âyetini « من » ziyâdesiyle جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (94) kırâati, Mekke'lilerin mushafına (95), Nâfi' ve İbnu Âmir'in el-Hadîd 24. Âyetini « هو » siz «فَإِنَّ اللّٰهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (96) kırâati (97), Medîne'li ve Şam'lıların mushafında mevcuttur (98).

Ebû Amr ed-Dânî'nin «el-Mukni'» de haber verdiğine göre, İmâm Ebû Amr, ez-Zuhruf 68. Âyetini

يَا عِبَادِي لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ

şeklinde (yani, عِبَادِي kelimesini sonunda Yâ (ي) ile) okumuştur. Halbuki Basra'lıların mushafında Yâ (ي) harfi yoktu. Kendisine bunun sebebi sorulunca, şöyle cevap verdi: «Medîne'lilerin mushafında Yâ (ي) ile gördüm». Böylece o, kendi beldesinin mushafını terkederek, Medine'lilerin mushafına uymuştur (99).

Kırâatın, mushafın hattına uygunluğu iki şekilde olur: Ya tahkîkî veya takdîrîdir. Meselâ: مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ (el-Fâtiha: 4) bütün mushaflarda Elif (ا) siz olarak

---

(92) el-Bakara, âyet: 116.
(93) Âl-i İmrân, âyet: 184.
(94) et-Tevbe, âyet: 101.
(95) en-Neşr, I, 11.
(96) el-Hadîd, âyet: 24.
(97) et-Teysîr, S. 208.
(98) İthâf, S. 411.
(99) el-Mukni', S. 113.

مَلِكِ النَّاسِ (en-Nâs: 2) gibi yazılmıştır ve Elif (ا) in hazfi ile kırâat, tahkîkîdir. Elif (ا) ile kırâat (yani مالك الملك «Âl-i Imrân: 26 gibi) ise takdîrî olur. Çünkü bu şekildeki elifler ihtisâr için hazfedilmiştir. Keza « النشأة » (el-Ankebût: 20) kelimesi Elif (ا) ile yazıldığı cihetle tahkîkan Med ile kırâate, takdîren de Kasr ile kırâate uygundur. Noktadan, harekeden, hazfden ve isbattan ârî olduğu halde, bunları olduğu gibi muhafaza etmeleri, Sahâbe hazerâtının — bilhassa — hece ilmindeki yüksekliklerine, bütün ilimleri kritik etmekteki parlak anlayışlarına delâlet eder ([100]).

İdğâm olunan, yahut tebdîl edilen, yahut sâbit kalan veyahut da hazf edilen bir harfteki resmin sarâhatine uygunsuzluk, mütevâtir olarak o şekilde kırâati vârid olduğu müddetçe, muhalefet sayılmaz. Meselâ: Zâid (fazla) olan Yâ (ى) ları, فَلَا تَسْـَٔلْنِى ([101]) deki Yâ (ى) nın hazfini ([102]), بِضَنِينٍ ([103]) kelimesini Dâd (ض) yerine Zâ (ظ) ile okumayı, resme muhalif olduğu halde, merdûd saymamışlardır ([104]).

Ashâb-ı Güzîn, aslına uyan ve uymayan durumda rivâyet edilen kelimeleri mushafa yazarlarken, yazılmayan asıl ile birlikte iki kırâate bir resmin delâleti aynı olması için, asla muhâlif olan harf ile yazdılar. Böylece hatt, iki kırâatten birincisine harfle, ikincisine asıl ile delâlet etmiş oldu. Meselâ: « الصراط » ve « المصيطرون » kelimelerini, Sîn (س) den değiştirilmiş Sâd (ص) harfi ile yaz-

---

(100) en-Neşr, I, 11-12; Tefsîru'l-Kâsımî, I, 298-299.

(101) el-Kehf, âyet: 70.

(102) Nâfi' ve İbnu Âmir hariç diğer imamların kırâatı. (et-Teysîr, S. 144).

(103) et-Tekvîr, âyet: 24. İbnu Kesîr, Ebû Amr ve el-Kisâî'nin kırâatı.

(104) en-Neşr, I, 12; Tefsîru'l-Kâsımî, I, 300.

mışlardır. Böylece — her ne kadar hatda uymasa da — Sîn (س) ile kırâat asla, Sâd (ص) ile kırâat resme uyar, İşmâm ile kırâat da muhtemel olur ([105]).

Bu şartlar kendisinde bulunan kırâatlar, ister yedi, ister on, isterse bunların dışındaki kırâatlar olsun, sahîhdir. Şayet birisi eksik olursa kabul edilemez.

---

(105) Menâhil, I, 412.

SÖYLENEN ŞARTLARA GÖRE KABUL EDİLEN VE OKUNAN VEYA REDDEDİLEN KIRÂATLAR

Mekkî b. Ebî Tâlib, kabûl veya reddi yönünden, Kur'ân'ın kırâatı ile ilgili rivâyetleri üç kısma ayırmıştır ([106]):

1 — Hâl-i hazırda okunan, söylenen üç şart kendisinde bulunan kırâatlar. Bu kırâatların senedi sahîh, vechi Arabcaya, lâfzı da Hatt-ı Mushaf-ı Osmânî'ye uygundur. Bunu inkâr eden kâfir olur. Meselâ: « مالك ، ملك », « يخادعون ، يخدعون » ...kırâatları gibi ([107]).

2 — Haber-i Vâhid ile sâbit, vechi Arab gramerine uygun, lâfzı mushafın hattına uygun olmayan kırâatlar. Bu kırâatlar kabul edilmekle beraber, iki sebebden dolayı okunamazlar:

a) Tevâtüre aykırı ve haber-i âhâd ile sâbit olmuşlardır.

b) İcmâ'a muhaliftir. Sıhhati kat'iyyet kazanmamıştır. Sıhhati kat'î olmayan kırâat câiz değildir, bunu inkâr eden dinden çıkmaz ve fakat ayıplanır. Bunun misâli İbnu Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ, İbnu Abbâs... gibi zevâta nisbet edilen « والذكر والأنثى » ([108]), « وكان امامهم ملك يأخذ كل سفينة صالحة غصبا » ([109]) ...kırâatları gibi.

3 — Sika olmayan kimselerin rivâyet ettiği, Arab gramerine uymayan kırâatlar. Bunlar mushafın hattına uygun

---

(106) el-İbâne, S. 18-20.

(107) Târif ve tasnifler Mekkî'ye, misâller İbnu'l-Cezerîye âittir. Bak: en-Neşr, I, 14.

(108) el-Leyl, âyet: 3.

(109) el-Kehf, âyet: 76.

da olsa kabul edilemezler. Buna örnek de İbnu's-Sümeyfa' ([110]) ile Ebu's-Semmâl ([111]) e nisbet edilen « ننحيك » ([112]) yerine « ننجيك » ve « لتكون لمن خلفك آية » ([112]) yerine لمن خلقك kıraâtlarıyla, Ebû Hanîfe (150/767) ye nisbeti yalan olan إنّما يخشى اللهُ من عباده العلماءَ ([113]), (« الله » lâfzının dammesi, « العلماء » lâfzının fethası ile) ...kıraâtı gibi. Bu kıraâtla Ömer b. Abdi'l-Azîz (101/720) okumuş ve İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'den nakledilmiştir ([114]). İbnu'l-Cezerîye göre, Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen bu kıraâtı Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huza'î (408/1017) toplamış, Ebu'l-Kâsim el-Hüzelî (465/1072) ve başkaları da ondan nakletmişlerdir ki, bu kıraâtın aslı yoktur. Ebu'l-Alâ el-Vâsıtî (431/1039), «ismi geçen el-Huza'î'nin şâz kıraâtlar hakkında bir kitap yazarak, (yukarda geçen kıraâti) Ebû Hanîfe'ye nisbet ettiğini, ed-Dârakutnî (385/995) ve bir grup âlimin bu kitabın Mevdû' (uydurma) ve aslı olmadığını» söylüyor. İbnu'l-Cezerî de devamla: «İsmi geçen kitapta bu kıraât rivâyet edilmiş, birçok müfessirin tefsirlerinde, Ebû Hanîfe'ye nisbet edilerek, tevcihinde güçlük çekilmiştir. Muhakkak ki Ebû Hanîfe'nin bu kıraâtla alâkası yoktur» ([115]) diyor. (Bu kıraâtın tevcihini yapanlar, «âyette geçen Haşyet (الخشية) den maksat, korku değil, ta'zîm (büyükleme) ve iclâl (yükseltmek) demek-

---

(110) Tabakâtu'l-Kurrâ, II, 159-160.
(111) Aynı eser, II, 27.
(112) Yûnüs, âyet: 92.
(113) Fâtır, âyet: 28.
(114) Tefsîru'l-Keşşâf, II, 577; el-Bürhân, I, 341; Fethu'l-Kadîr, IV, 337-338.
(115) en-Neşr, I, 16; el-İtkân, I, 78; Menâhil, I, 418-419; Mebâhis, S. 287.

tir. Buna göre âyetin mânâsı: «Allah, kullarından âlim olanları yükseltir» demek olur» diyorlar) ([116]).

Söylemiş olduğumuz bu üç grup kırâatten, ikinci kategoriye giren kırâatların namazda okunup okunmayacakları, İslâm âlimleri arasında ihtilâf konusu olmuştur.

Bazıları, «Sahâbe ve Tâbi'în, bu kırâatlarla namaz kılmışlardır» diyerek, bu kırâatlarla namaz kılmanın câiz olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hanîfe ve eş-Şâfi'î'nin arkadaşlarının iki reylerinden birincisi, İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed'den iki rivâyetin birincisi, bu merkezdedir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre ise, Peygamber (s.a.v.) den mütevâtir olarak nakledilmedikleri için, bunlarla namaz câiz olmaz. Çünkü bunlar, ya son arzada neshedilmiştir, yahut Hz. Osman'a nisbet olunan mushaflara yapılan icmâ ile kaldırılmıştır veyahut o kırâat bize — naklen — Kur'ân olarak intikâl etmemiştir, veyahut da «yedi harf» den değildir ([117]).

Muhammed Abduh, bu şekil kırâattan bahsederken: «Bence, bu bir kırâat değildir, ancak bir tefsîrdir. İnsanlardan bazıları onu işittiler, kırâat zannettikleri için Kur'ân dan saydılar. Resûlüllah (s.a.v.) den mütevâtiren sâbit olan Kur'ân'da bu rivâyetlerin bulunmayışı, bunların Kur'ân olmayışının en güzel delilidir» ([118]) diyor.

İbnu'l-Cezerî, bu üç kategoriye dördüncü bir kısım daha ilâve ediyor ve ona «Merdûd» (reddedilmiş) kısım diyor. Bu türlü kırâat, Arapça gramere ve mushafın hattına uygun olduğu halde, Resûlüllah (s.a.v.) den naklolunmamıştır. Hiçbir şekilde câiz olmayan bu kırâatlar reddolunur, okuyan men edilir ve bunlarla kırâat eden büyük günâha girmiş olur. Muhammed b. el-Hasen b. Mıksem (354/965)

(116) Muhammed er-Râzî Fahrü'd-Dîn, Mefâtihu'l-Ğayb et-Tefsîru'l-Kebîr, İst. 108 H., el-Matba'atü'l-Âmire, VII, 42; Tefsîru'l-Keşşâf, II, 577; Fethu'l-Kadîr, IV, 337-338.

(117) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, S. 50-51; en-Neşr, I, 14-15.

(118) eş-Şeyh Muhammed Abduh, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr, Mısır, 1367 H., Dâru'l-Menâr, Üçüncü baskı, IV, 402.

den bu kırâatlerin câiz olduğu rivâyet edilmiştir ([119]). Fakat bu fikir kabul edilmeye değer birşey değildir.

Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim (349/960), «el-Beyân» isimli eserinde: «Asrımızda, Arabça gramere ve mushafın hattına uygun olan her kırâatin (muttasıl bir senede dayanmadığı halde), namazda ve namaz dışında okunmasının câiz olduğunu açıklayanlar var, bu bid'at ve sapıklıktır» ([120]) diyor.

Netice olarak böyle bir kırâatin hiçbir vechile okunamıyacağı açıkça anlaşılmış oluyor.

(119) en-Neşr, I, 17; Menâhil, I, 419.
(120) en-Neşr, I, 17; Menâhil, I, 419.

SENEDLERİ BAKIMINDAN KIRÂATLARIN ÇEŞİTLERİ

es-Suyûti (911/1505), İbnu'l-Cezerî'den kırâatların, senedleri yönünden, altı çeşit olduğunu nakletmektedir ([121]):

1 — **el-Mütevâtir** (المتواتر): Mütevâtir kırâatlar, yalan üzerine ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, diğer bir kalabalıktan rivâyet ettikleri kırâatlardır. Bu kırâatların misâlini, yedi kırâatın naklindeki tarîkların birleşmesi teşkil eder. Kırâatlar içerisinde en üstün olanı budur.

ez-Zerkeşî'nin haber verdiğine göre, yedi kırâat cümhûra göre mütevâtirdir ([122]), İbnu'l-Cezerî'nin «Müncidü'l-Mukriîn» isimli eserine göre, bu imâmın kırâatı da aynı şekilde, İslâm ümmetinin kabul ettiği mütevâtir kırâatlardır ([123]).

2 — **el-Meşhûr** (المشهور): Meşhûr kırâatlar, Dabt ve adâlet sahibi kimselerin rivâyet etmesiyle senedi sahîh, Arab gramerine ve Osmânî mushaflara uygun olan — gerek yedi, gerekse on ve gerekse bunların dışında kalan makbûl imâmların — kırâatlarıdır. Bu çeşit kırâatlar, kırâat imâmları katında meşhûr olmuş ve onlar tarafından yanlış veya şâz sayılmamışlardır. Şu kadar var ki, bu kırâatlar tevâtür derecesine yükselememişlerdir. Meselâ: Yedi kırâatin naklinde, tarîklar çeşitli olup, bazısının naklettiğini, diğer bir kısmı terketmiştir.

---

(121) el-Itkân, I, 79.
(122) el-Bürhân, I, 318.
(123) Mebâhıs, S. 290-291.

Bu iki çeşit kırâat okunur, onlara inanmak vâcib, onlardan herhangi birini inkâr etmek câiz değildir ([124]).

3 — Âhâd (آحاد): Âhâd kırâatlar, senedi sahih olup, ya Osmânî mushafa veya Arab gramerine uymayan veyahut da zikredilen şöhrete ulaşamayan kırâatlardır. Bu kırâatlar okunamaz ve bunlara inanmak da vâcib değildir. Ebû Bekre (52/672) den, Âsım el-Cuhderi (128/745) tarikı ile el-Hâkim (405/1014) in tahric ettiği

مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ رَفَارِفَ خُضْرٍ وَعَبَاقِرِيِّ حِسَانٍ ([125]) ve

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفَسِكُمْ ... ([126]) kırâatları gibi.

4 — eş-Şâz (الشاذ): Şâz kırâatlar, senedi sahih olmayan kırâatlardır. İbnu's-Sümeyfâ'ın

فَالْيَوْمَ نُنَحِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً

(Yûnûs: 92) kırâatı gibi.

5 — el-Mevdû' (الموضوع): Mevdû' kırâatlar, asılsız olarak, bir kimseye nisbet olunan kırâatlardır. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huza'i, «el-Müntehâ» isimli bir eser yazarak, kendinden öncekilerin toplamadıkları kırâatları bir araya getirmiş ve onları Ebû Hânîfe'ye nisbet etmiştir. Bu kırâatlardan biri de إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءَ ([127]) kırâatıdır. (Bu kırâatın Ebû Hanîfe Hazretleri ile alâkası olmadığı yukarda zikredilmiştir. Bak. s. 262)

6 — el-Müdrec (المدرج): Müdrec kırâatlar, şekli itibariyle hadisin çeşitlerinden el-Müdrec'e benzer. Bu kırâatlarda tefsir vechiyle ziyâde yapılmıştır. Sa'd b. Ebî

(124) Menâhil, I, 423.
(125) er-Rahmân, âyet: 76.
(126) et-Tevbe, âyet: 129.
(127) Fâtır, âyet: 28.

Vakkâs'ın «وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمٍّ» (128) ve

«لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ» (129)
kırâatları gibi.

Âyetlere yapılan ziyâdelerle ilgili olarak İbnu'l-Cezerî demiştir ki: «(Sahâbe) kırâatlara tefsîri, izâh ve açıklamak için koymuşlardır. Çünkü onlar, Nebî (s.a.v.) den Kur'ân olarak aldıklarını —kat'î bir şekilde— biliyorlardı ve Kur'ân ile Kur'ân olmayanı birbirine karıştırmaktan da emin oldukları için, Kur'ân ile tefsîrini beraber yazıyorlardı. Fakat bununla beraber, «bazı sahâbe, mânâ ile kırâatı câiz görürlerdi» diyen kimse, yalan söylemiştir» (130).

---

(128) en-Nisâ', âyet: 11.
(129) el-Bakara, âyet: 198.
(130) el-Itkân, I, 79; Menâhil, I, 424.

KIRÂAT İLMİ İLE İLGİLİ ESERLER

İlk zamanlarda kırâat ilmi müşâfehe yolu ile yayılırken, İslâm dininin çok geniş bir sahaya yayılması ve Peygamber (s.a.v.) in de vefatının üzerinden epeyce zamanın geçmesi; bid'at ehlinin çoğalıp maksatlı bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i gelişi güzel okumaya ve hattâ tahrîfe varan hareketlere girişmeye cür'et etmeye başlamalarıyle, Ehl-i Sünnet âlimleri Allah kelâmını tahriften korumak ve nâzil olduğu şekliyle muhâfaza etmek için III. hicrî asrın babaşından itibaren kırâat ilmini tedvine koyulmuşlardır. Bu konu ile ilgili binlerce eser yazılmış olup, biz bunlardan ancak mühim olanlarından bir kısmını dercetmeye çalışacağız.

Kronolojik bir usûle göre sıralayacağımız bu eserler hakkında, ufak çapta bibliyoğrafik bilgi vermeye de çalışacağız.

III. Hicrî asırda :

1 — « كتاب القراءات » = (Kitâbu'l-Kırâât) : Ebû Ubeyd el-Kâsim b. es-Sellâm (224/838) tarafından, yedi kırâat imâmı ile birlikte yirmibeş imâmın sahîh kırâat vecihlerini ihtivâ edecek şekilde yazılmış bir eserdir. Kırâat ilmi ile alâkalı ilk tasnif olunan kitab olarak bilinir. (Keşfü'z-Zunûn, II, 1439; Letâifu'l-İşârât, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kısmı, el yazması, No: 32, 10 a)

2 — « معاني القرآن » = (Ma'âni'l-Kur'ân) : Muhammed b. el-Müstenîr (206/821) ve Ebû Zekeriyyâ el-Ferrâ tarafından aynı isim altında yazılmış iki eser olup, şâz kırâatları ihtivâ etmektedirler. (Abdu's-Sabûr Şâhin, Târihu'l-Kur'ân, Kahire, 1966, s. 25).

3 — « أحكام الوقف » = (Ahkâmü'l-Vakf) : Hilâl b.

Yahya el-Basrî (245/859) nin Vakflarla ilgili eseridir. (Keşf., I, 21).

4 — « اختلاف المصاحف » = (İhtilâfü'l-Mesâhıf) : Şâz kırâatları ihtivâ eden Muhammed b. Osman es-Sicistânî (248/862) ye ait eserdir. (Keşf., II, 1449).

5 — « كتاب القراءات الخمسة » = (Kitâbu'l-Kırââti'l-Hamse) : Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî (258/871) nin, Beş şehrin kırâatini birer imâma nisbet ederek tasnif ettiği bir kitabtır. (el-İşârât, 25 a).

6 — « اداب القراءة » = (Âdâbü'l-Kırâa) İbnu Kuteybe (276]889) ye aittir. (Keşf., I, 43).

7 — « كتاب القراءات » = (Kitâbü'l-Kırâât) : İsmail b. İshâk el-Mâlikî (282/895) nin eseridir. Kâlun'un arkadaşı olan bu zat, yedi imâmla birlikte yirmi imâmın kırâatını toplamıştır. (el-İşârât, 25 a).

8 — « كتاب الشواذ » = (Kitâbü'ş-Şevâz) : Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya (291/903) tarafından şâz kırâatlarla ilgili olarak tasnif edilmiştir. (Târihu'l-Kur'ân, s. 219).

IV. Hicrî asırda :

9 — « الجامع في القراءات » = (el-Câmi' fi'l-Kırâât) : Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/922) tarafından yirmiden fazla kırâatı ihtivâ edecek şekilde tasnif edilmiştir. (el-İşârât, 25 a).

10 — « كتاب القراءات » = (Kitâbü'l-Kırâât) : Ebû Bekr Muhammed b. Ömer ed-Dâcûnî (324/935) nin, 9 numarada ismi geçen esere, eser sahibi et-Taberî'nin kırâatını da ilâve ederek, tasnif ettiği eserdir. (Târihu'l-Kur'ân, s. 217; el-İşârât, 25 a).

11 — « قراآت السبع » = (Kırââtü's-Seb') : Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935) tarafından, ilk defa yedi kırâatla ilgili olarak yazılmış olan eserdir. Bu kitabın yazma nüshası İstanbul Süleymaniye Kütübhanesi İbrahim Efendi Kısmı No: 69 dadır.

Yine aynı zât tarafından şâz kırâatları ihtivâ eden bir

eser daha yazılmıştır. Bu kitabın adı da « كتاب الشواذ » = (Kitâbü'ş-Şevâz) dır. (el-İşârât, 25 a).

12 — « الايضاح في الوقف والابتداء » = (el-îdâh fi'l-Vakfı ve'l-İbtidâ) : Muhammed b. el-Kâsim b. el-Enbârî (328/939) tarafından Vakf ve İbtidâ ile ilgili olarak tasnif edilmiştir. (Keşf., I, 210).

13 — « المفيد في العشر » = (el-Müfîd fi'l-Aşr) : Ebu Nasr Ahmed b. Mesrûr el-Bağdâdi (332/943) nin on kırâatla ilgili eseridir. (el-İşârât, 25 a).

14 — « الوجيز » = (el-Vecîz) : Ebu Ali el-Hasen el-Ehvâzî (339/950) tarafından yazılmıştır. (el-İşârât, 25 b).

15 — « الجامع في العشر » = (el-Câmi' fi'l-Aşr) : Ebu'l-Huseyn Nasr b. Abdilaziz el-Fârisî (361/971) nin on kırâatla ilgili eseridir. (el-İşârât, 25 b).

16 — « الكامل في العشر » = (el-Kâmil fi'l-Aşr) : Kitabın müellifi el-Kâsim b. Yûsûf Cebbâre el-Hüzelî (364/974) dir. Hayatı müddetince çok seyahat etmiş olan bu zât, Mâverâünnehir'e kadar çıkmış, tanışıp konuştuğu bütün imâmlardan rivâyetlerde bulunmuştur. Bunların adedinin 365 olduğunu eserinde beyân eder. (el-İşârât, 25 b).

17 — « التلخيص في الثمان » = (et-Telhîs fi's-Simân) : Ebû Ma'şer Abdü'l-Kerîm et-Taberî (378/988) tarafından sekiz kırâata ait yazılmış eserdir. (el-İşârât, 25 b).

18 — « كتاب الغاية » = (Kitâbü'l-Ğâye) : Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân (381/981) tarafından yazılmıştır. Aynı zâtın « الشامل » = (eş-Şâmil) isimli bir kitabı daha vardır. (el-İşârât, 25 b; Târihu'l-Kur'ân,. s 217).

19 — « المحتسب » = (el-Muhtesib) : Şâz kırâatları ihtivâ eden bu eser Ebu'l-Feth Osman b. Cenin (392/1001) tarafından yazılmıştır. (Târihu'l-Kur'ân, s. 220).

20 — « المستنير في العشر » = (el-Müstenîr fi'l-Aşr) : Bu eser, Ebû Tâhir b. el-Bağdâdî (396/1005) ye ait olup, onu kırâatla ilgilidir. (el-İşârât, 26 a).

V. Hicrî asırda :

21 — « المنتهى » = (el-Müntehâ) : Eserin müellifi bu kitabında kendinden önce toplanmamış rivâyetleri de eserinde bir araya getirmiştir. Bu zâtın vefatı olan 408/1017 tarihinden itibaren kırâat ilminin Endülüs'e geçmeye başladığına ve orada bu ilme ait ölmez eserlerin vücût bulmaya başladığına şâhit olmaktayız. (Târihu'l-Kur'ân, s. 218).

22 — « الروضة » = (er-Ravda) : Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh et-Talamnekî (429/1037) nin eseridir. Kaynakların ifâdesine göre, Endülüs'e kırâat ilmini ilk sokan bu zâttır. (Târihu'l-Kur'ân, s. 218; el-İşârât, 25 b).

23 — « كتاب التبصرة » = (Kitâbü't-Tabsıre) : Kitâbın müellifi Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045) dir. Bu eserin yazma nüshası, İstanbul Nûri Osmâniye Kütüphanesi 55 numarada kayıtlıdır.

24 — « التيسير » = (et-Teysîr) : « جامع البيان » = (Câmiu'l-Beyân), « مفردات يعقوب » = (Müfredâtü Ya'kûb) ve « المحتوى في القراءات الشواذ » = (el-Muhtevâ fi'l-Kırââti'ş-Şevâz) : Bu eserler kırâat ilminin yıldızlarından meşhûr Ebû Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî (444/1052) ye aittir. Endülüs kurrâsından olan bu zât, kırâat ilmine en çok hizmeti geçenlerden birisidir. Eserleri, kendisinin vefatından sonra delil ve huccet sayılan ender şahsiyetlerden olup, eserleri bugün hâla ilim âleminin en mühim kaynaklarından sayılmaktadır. et-Teysîr, her imâm için iki râvi zikretmek sûretiyle yedi imâmın kırâatlarını ihtivâ etmektedir. Bu eser, Otto Pretzl tarafından edisiyon kritik yapılarak 1930 tarihinde İstanbul'da el-Mektebetü'l-İslâmiyye'nin ikinci eseri olarak neşredilmiştir. Câmiu'l-Beyân'ın yazma nüshası, İstanbul Nûri Osmâniye Kütübhanesi 62 numarada kayıtlıdır. Hacim itibariyle büyük bir eser olan bu kitab, beşyüzü aşkın rivâyeti ihtivâ etmektedir. [131].

25 — « جامع المشهور والشاذ » = (Câmi'u'l-Meşhûr ve'ş-

(131) el-Bürhân, I, 323; en-Neşr, I, 34-35; el-Itkân, I, 79.

Şâz), « الموضح » (el-Mûdıh), « الاقناع » = (el-İknâ') : Bu eserlerin müellifi, Ebu Ali el-Hasen b. Ali b. İbrahim el-Ehvâzî (446/1054) dir, Mısırlı olan bu zât, birinci eserinde meşhûr ve şâz kırâatları toplamıştır. Keşf., I, 140).

26 — « المصباح في العشر » = (el-Misbâh fi'l-Aşr) : Ebu l-Kerem Mübârek b. Huseyn Şehrezôrî (454/1062) nin eseri olan bu kitab on kırâatla ilgilidir. (el-İşârât, 26 a).

27 — « المفيد في الثمان » = (el-Müfîd fi's-Simân) : Ebû Abdıllâh Muhammed el-Hadramî (465/1072) nin eseridir. (el-İşârât, 26 a).

28 — « الكامل في القراءات » (el-Kâmil fi'l-Kırâât) : Eserin sahibi Ebu'l-Kâsim Yûsüf b. Ali b. Cebbâre el-Hüzelî (465/1072) dir. Kur'ân-ı Kerîm'in faziletine ait olan bu eserin muhtevası belli olmadığı gibi, bugün mevcûdu da yoktur. (Târihu'l-Kur'ân, s. 221).

29 — « غاية الاختصار » = (Ğâyetü'l-İhtisâr) : Müellifi Ebu'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî (4691076) dir. (el-İşârât, 26 a).

30 — « شوق العروس » = (Şevku'l-Arûs) : Ebu Ma'şer Abdülkerim et-Taberî (478/1085) nin eseri olan bu kitab, şâz kırâatları ihtivâ etmektedir. (Târihu'l-Kur'ân, s. 222).

VI. Hicrî asır :

31 — « كفاية الكبرى » = (Kifâyetü'l-Kübrâ) : Ebu'l-Izz Muhammed b. el-Huseyn b. el-Kalânisî (521/1127) nin eseridir. Bu eser İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kütüphanesi 112/M, 1639 numarada kayıtlıdır.

32 — « المبهج » = (el-Mehbec); « الجامع في العشر » = (el-Câmi' fi'l-Aşr) : Bu eserler, «sıbtu'l-Hayât» diye bilinen meşhûr Ebu Muhammed Abdullah b. Ali (541/1146) nin eseridir. Bu zâtın, kırâat ilmine hizmeti dillere destândır. (el-İşârât, 26 a).

33 — « الاقناع في القراءات السبع » = (el-İknâ'u fi'l-Kırâati's-Seb') : Bu eser Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-

Ensârî (541/1146) tarafından yazılmıştır ([132]). Eserin yazma nüshası İstanbul Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi 148/A, 1140 numarada kayıtlıdır.

VII. Hicrî asır:

34 — « اعراب قراءات الشاذة » = (İ'râbu'l-Kırââti'ş-Şâzze) : Şâz kırâatlarla ilgili olan bu eser, Ebu'l-Bakâ el-Ukberî (616/1219) nin eseridir. ([133]).

35 — « حرز الأماني » = (Hırzü'l-Emânî) : «eş-Şâtıbiyye» diye bilinen bu kitabın müellifi Ebu Muhammed el-Kâsim eş-Şâtıbî (590/1193), 1173 beyit ile «et-Teysîr» i manzûm olarak yazmıştır. Her imâma ve râvisine «ebced» hesabına göre bir remz vermek sûretiyle hazırlanmış olan bu eser, kırâat ilminde adetâ bir çığır açmıştır. Kendinden sonra bu kitab üzerine yazılmış olan yüzlerce şerh de onun İslâm âlemindeki önemini göstermeye yeter sanırız. eş-Şâtıbiyye'nin önemli şerhlerinden ilkini yazan Alemü'd-Din es-Sehâvî (643/1245) dir. Bundan sonra Ebu Abdillâh Muhammed b. Huseyn el-Fâsî (646/1248), yine aynı tarihte vefat eden Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mûsılî, Ebu'l-Kâsim Abdurrahmân Ebu Şâme (668/1269), Muhammed b. Abdillâh b. Mâlikî et-Taberî (672/1273) bunlar arasında zikredilmesi gerekenlerdir. ([134]).

VIII. Hicrî asırda:

36 — « كنز المعاني » = (Kenzü'l-Me'ânî) :Kâtib Çelebi'ye göre, eş-Şâtıbiyye şerhleri içerisinde en güzeli ve en faydalısı el-Ca'berî (732/1331) nin bu eseridir. (691/1291) yılında te'lifi sona eren bu esere, Şemsüddin Muhammed b. Hamze el-Fenârî (834/1430) tarafından bir hâşiye yazılmış, ayrıca Şemsüddin Ahmed b. İsmail (893/1478) tarafından da bir ta'likât kaleme alınmıştır. (Keşf., I, 647).

37 — « الكفاية » = (el-Kifâye), « الكنز » = (el-

---

(132) el-İşârât, 26a; Târihu'l-Kur'ân, S. 222.
(133) Keşfu'z-Zunûn, I, 15; Târihu'l-Kur'ân, S. 223.
(134) el-Bürhân, I, 323; el-İtkân, I, 79; Keşfu'z-Zunûn, II, 1318-1319; Menâhil, I, 423.

Konu) ; Hırzu'l-Emâni vezninde yazılmış olan eserlerdir. Müellifin ismi Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdı'l-Mün'ım (735/1334) dır. (el-İşârât, 26 b).

38 — « العقد النضيد في شرح القصيد » = (el-Ikdi'n-Nadîd fi Şerhı'l-Kasîd) : Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Yûsüf el-Halebî (756/1355) nın eş-Şâtıbıyye'ye yazdığı bir şerhdir. (el-İşârât, 26 b).

39 — « مختصر الشاطبية » = (Muhtasaru'ş-Şâtıbiyye) : Hırzü'l-Emâni'nin muhtasarı durumunda olan bu eseri, Abdü's-Samed et-Tebrîzi (768/1366) yazmıştır. (el-İşârât, 26 b).

40 — « الجوهر النضيد » = (el-Cevheru'n-Nadîd), « البستان » = (el-Büstân) : Eserlerin müellifi Ebu Bekr Abdullah b. Aydoğdu (769/1368) isminde Mısır kurrâsından bir zâttır. Birinci eser eş-Şâtıbiyye'nin şerhi olup, ikinci eser onüç kırâati ihtivâ etmektedir. (Keşf.,I, 644-648).

IX Hicri asır :

41 — « سراج القارئ » = (Sirâcü'l-Kârî) : Bu da eş-Şâtıbiyye şerhidır. Müellifin ismi Ali b. Osman b. Muhammed el-Bağdâdi (801/1398) dir. (Keşf., I,647).

42 — « طيبة النشر » = (Tayyibetü'n-Neşr), « النشر في القراءات العشر » = (en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr), « الدرة المضية » = (el-Dürretü'l-Mudie) « غاية النهاية في طبقات القراء » (Ğâyetü'n-Nihâye fi tabakâti'l-Kurrâ) ve bunlardan başka daha birçok bu ilim ile ilgili eserlerin sahibi, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Yûsüf el-Cezerî (833/1429) dir. İmâm el-Cezerî, kırâat ilmi ile meşgûl olan herkesin tanıdığı en büyük kırâat âlimlerinden birisidir. «el-İşârât» sahibi onun için : «Benzeri geçmemiş, asırların mislini getiremediği bir zât» (135) diye tavsir eder. Eserleri müteaddit defâlar basılmıştır.

43 — «الاتقان في علوم القرآن» = (el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân):

---

(135) el-İşârât, 27a.

Kur'ân ilimlerinin çeşitli bahislerini ihtivâ eden bu eser, Celâlü'd-Din es-Süyûtî (911/1505) tarafından kaleme alınmıştır. Eser matbûdur.

44 — « الإشارات » = (el-İşârât) : İmâm el-Kastallânî (923/1517) nin eseridir. Hacmi bir hayli geniş olan bu eser, kırâatla ilgili küçük büyük her konuya el atmıştır. Eserin yazma nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kısmı 32 dedir.

45 — « زبدة العرفان » = (Zübdetü'l-Irfân) : On kırâate ait olan bu eser Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâlevî tarafından yazılmıştır. Eser matbûdur.

46 — « عمدة الخلان » = (Umdetü'l-Hallân) : Zübdetü'l-Irfân'ın hâşiyesi olan bu eser, Muhammed Emin b. Abdillâh er-Rûmî tarafından yazılmıştır.

Son iki eser, memleketimizde çok rağbet görmüş, hâlen de aynı eserlerden âzamî derecede istifâde edilmektedir.

KIRÂATLARIN SAYISI

Sayı itibâriyle kırâatları, bu kırâatların nisbet edildiği imâmlara göre, üç guruba ayırabiliriz :

a) **Yedi Kırâat :**

Nâfi' b. Ebî Nu'aym (169/811) ın kırâatı.
Abdullah b. Kesîr (120/737) in kırâatı.
Ebû Amr el-Basrî (154/770) nin kırâatı.
İbnu Âmir eş-Şâmî (118/736) nin kırâatı.
Âsım b. Ebi'n-Necûd (128/745) un kırâatı.
Hamze el-Kûfî (156/772) nin kırâatı.
el-Kisâî el-Kûfî (189/804) nin kırâatı ([136]).

b) **On Kırâat :**

Yukardaki imâmlara şu üç imâmı ilâve etmekle olur:
Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' (128/745) ın kırâatı.
Ebû Muhammed Ya'kub b. İshak b. Yezîd el-Hadramî (205/820) nin kırâatı.
Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Bezzâz el-Bağdâdî (129/746) nin kırâatı.

c) **Ondört Kırâat :**

Yukarda a ve b maddelerinde ismi geçen imâmlara şu dört imâmın eklenmesi ile meydana gelir.
el-Hasenü'l-Basrî (110/728) nin kırâatı.
İbnu'l-Muhaysın (123/740) ın kırâatı.
Yahyâ el-Yezîdî (202/817) nin kırâatı.
İbnu Şenbûzî (88/998) nin kırâatı ([137]).

---

(136) Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd İbnü Hazm, Cevâmi'u's-Sîre, (Tahkîk : Dr. İhsan Abbâs ve Dr. Nâsıru'd-Dîn el-Esed), Mısır, Tarihsiz, Dâru'l-Ma'ârif, S. 269-271; et-Teysîr, S. 4-7.
(137) Menâhil, I, 409-410.

YEDİ KIRÂAT:

Yukarda da işâret edildiği vechile (138), yedi kırâat malûm olan yedi imâma nisbet edilen kırâatlardır. İlerde bu imâmların şahsiyetleri, râvîleri ve tarîkları üzerinde duracağız. Fakat burada «yedi kırâat» la ilgili şu beş konuyu gözden geçireceğiz:

1 — «Yedi» sayısının seçilmesinin sebebi:

Mekkî b. Ebî Tâlib, «Yedi» adedinin seçilmesini şu sebeblere bağlıyor:

a) Hz. Osman (r.a.) ın istinsâh ettirmiş olduğu ve muhtelif beldelere gönderdiği mushafların adedi yedidir. Böylece, «Yedi» sayısı seçilmekle, mushafların adedine göre Kurrâ adedi eşit kılınmak istenmiştir.

b) «Yedi» sayısı, Kur'ân-ı Kerîm'in indiği harflerin adedine eşittir. Bu sayının da «Yedi» olduğu malûmdur. Şu hadar var ki, bu kırâatların sayısının çok veya az olması buna manî değildir. Zâten mevsûk râvîlerin adedi de bu sayıdan çoktur (139).

Yalnız şuna işâret etmek yerinde olur ki, Mekkî'ye göre, bu sayı sembolik bir mânâ arzediyor. Zira diyor ki: «Bu hususta itimâd edilecek esas, senedinin sahîh, Arabça gramere ve Hatt-ı mushafa uygun olmasıdır. Bu şartları hâiz olan, «yedi kırâat» dan sayılır, velevki onu yedi bin kişi dahi ittifak veya ihtilâf ederek rivâyet etmiş olsun» (140).

Kırâatların herhangi bir sayıda ihtisâr edilmesinde, Hz. Osman zamanında istinsâh edilen mushafların adedi-

---

(138) Bak: S. 276.
(139) el-İbâne, S. 51.
(140) Aynı yerden.

nin büyük rol oynadığı gözden kaçmıyor. Nitekim İbnu Hacer, «Fethu'l-Bârî» de İbnu Cübeyr el-Mekkî'nin, İbnu Mücâhid'den önce kırâatlarla ilgili bir kitap yazdığını, herbir şehirden de bir imâm seçmek sûretiyle, Hz. Osman'ın göndermiş olduğu mushafların beş tane oluşunu nazar-ı itibare alarak, kırâatları beşe hasrettiğini kaydediyor ([141]) ve devâmında da: «İbnu Mücâhid ve diğerleri, Hz. Osman zamanında istinsâh edilen mushafların adedini tesbit etmek istediler. Bahreyn ve Yemen nüshaları hariç, diğerlerini okuyarak gördüler, diğer ikisi yerine de iki kârii bedel kabul ettiler, böylece sayı, Kur'ân'ın nâzil olduğu «Yedi» adedine eşit oldu. Meselesin esası budur» ([142]) diyerek, bu rakamın seçilmesinin sebebini açıklıyor.

2 — «Yedi İmâm» ın meşhûr olmalarının sebebi:

Bu konunun detaylarıyla daha iyi anlaşılabilmesi için, meseleyi Hz. Osman zamanındaki istinsâha kadar götürmek zarûreti vardır. Şöyle ki: Hz. Osman (r.a.), müslümanları kırâat husûsunda bir harf üzerine toplar toplamaz, istinsâh ettirdiği mushafları, muhtelif şehirlere gönderdi. Mushaflar noktasız ve harekesiz olduğu için, her şehir ehli, mushafını Nebî (s.a.v.) in mübârek ağızlarından kırâatı alan sahâbîden öğrendikleri gibi okudular.

Sonra, mushafların hatlarının bazı kırâat vecihlerini ihtimâli dâiresine alması hasebiyle, bid'atçiler ve sapıklar, Kur'ân-ı Kerîm'i Resûlüllah (s.a.v.) den ashâb vasıtasiyle öğrendikleri şekilde değil, kendi bâtıl ve sapık fikirlerine uydurmak sûretiyle ve helâl olmayan bir tarzda okumaya başladılar. Mu'tezile mezhebinde olanların,

وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا ([143]) âyetini وَكَلَّمَ اللّٰهَ مُوسٰى تَكْلِيمًا

şeklinde okumaları gibi ([144]).

---

(141) Fethu'l-Bârî, IX, 29; I'câzü'l-Kur'ân, S. 53.

(142) Aynı yerlerden.

(143) en-Nisâ', âyet: 164. Meâli: «Allah, Mûsa'ya hitab ile konuştu». Mu'tezile'ye göre ise: «Allah, Mûsâ'yı fitnelerin pençesinden kurtardı». (Fethu'l-Kadîr, II, 499)

(144) Tefsîru'l-Keşşâf, I, 438.

Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in şânına lâyık olan önemi gözeterek, doğru olan imâmların kırâatları üzerinde toplanmak fikrinde bulundular. Her şehirden, oraya gönderilen mushafa göre, doğruluğu, nakilde emânet sahibi olduğu bilinen, dîni ve kemâli tam olan meşhûr imâmları seçtiler. Onlar bütün ömürleri boyunca kırâatları okudular ve okuttular, şöhretleri yayıldı; hemşehrileri, onların okuduklarının doğruluğu ve naklettikleri şeylerde de adâlet üzere oldukları; kırâatlarının, mushaflarının yazılış şeklinden dışarı çıkmadığı husûsunda fikir birliğine vardılar.

Böylece Medîne'de Ebû Ca'fer (128/745), Şeybe (130 747) ve Nâfi'; Mekke'de Abdullah b. Kesîr, İbnu Muhaysın, el-A'rac (130/747); Kûfe'de Yahyâ b. Vessâb (103/721), Âsım b. Ebi'n-Necûd, el-A'meş (148/765), Hamze, el-Kisâî; Şam'da Abdullah b. Âmir, Atıyye b. Kays el-Kilâbî (121/738), Yahyâ b. el-Hâris ez-Zimârî (145/762); Basra'da Abdullah b. Ebî İshâk (117/735), Ebû Amr b. el-Alâ (154/770), Âsım el-Cuhderî (128/745), Ya'kub el-Hadramî meşhûr oldular.

Bundan sonra Kurrâ şehirlere dağıldılar, onların vefatıyle talebeleri yerlerine imâm oldular. Fakat bunların kırâatları arasında farklılıkların bulunduğu gözden kaçmıyordu ([145]). İşte bu ihtilâfların ve imâmlardan kırâatları rivâyet edenlerin çokluğu, müslümanların himmetlerinin azlığı, dabt işinin zorluğu sebebiyle, çeşitli fırkalar meydana geldi. İfrat ve tefrîtin çoğalmasıyla, mütevâtir kırâatlarla âhâd kırâatların birbirine karışma tehlikesi ortaya çıkınca, hıfzı kolay, kırâatı mazbut, yazılışı mushaflara uygun, sika imâmların rivâyet ettiği, devamlı şekilde okunan, her şehirden bir imâm seçmek sûretiyle, yukarda geçen her üç şarta uygun olan kırâatları, diğerlerinden ayırdılar. Bununla beraber bu şehirliler, kendi imâmlarının kırâatlarıyla okurlarken, diğer imâmların kırâatlarını da terketmediler ([146]).

---

(145) el-İbâne, S. 47-48; Tefsîru'l-Kâsimî, I, 295-296.

(146) el-İbâne, S. 48-49; Fethu'l-Bârî, IX, 28-29; İ'câzü'l-Kur'ân, S. 53.

İlk defa kırâatları yediye ihtisâr eden Ebû Bekr İbni Mücâhid'dir. Yukarda zikretmiş olduğumuz vasıfları hâiz olan bu kırâatları, İbnu Mücâhid'in yoluyla takib edenlerin ve onun yolunda yürüyenlerin sâyesinde, okudukları veya okuttukları kırâatları bu yedi imâma nisbet ederek okumalariyle, kendileri kadar ve hattâ kendilerinden daha büyük kimselerin mevcûdiyetine rağmen, bu yedi imâm ve kırâatları meşhûr olmuştur ([147]).

Şayet bunlar arasında da efdaliyyet bakımından bir sınıflandırma yapılmak istenirse, Nâfi' ve Âsım kırâatları senedi itibariyle en sahîh ve kırâatların en doğrusudur. Ebû Amr ve el-Kisâî'nin kırâatları ise Arabçanın fesâhatına en uygun olanlarıdır ([148]).

3 — «Yedi İmâm» ın senedleri :

ez-Zerkeşî, «el-Bürhan» da bu konu ile ilgili kısımda, evvelâ Kur'ân ve kırâatın tariflerini yapmıştır. Demiştir ki: «Kur'ân, Muhammed (s.a.v.) e beyân ve i'câz için indirilmiş vahiydir. Kırâatlar ise, mezkûr vahyin lâfızlarının, harflerinin yazılması yahut keyfiyetleri husûsunda — tahfîf (kelimeyi şeddesiz okumak), teşdîd (kelimeyi şeddeli okumak) ve diğer cihetleri bakımından — değişmesidir. Cümhûra göre, «yedi kırâat» mütevâtirdir. «Meşhûr» olduğunu söyleyen de olmuştur. Fakat bu görüş zayıftır. İncelemelerin neticesi de «yedi kırâat» ın mütevâtir oluşları merkezindedir. Fakat bu kırâatların Nebî (s.a.v.) den tevâtürüne gelince, bu şüphelidir. Yedi imâmın, yedi kırâatla ilgili isnâdları, kırâat kitaplarında mevcûd olduğu vechile, âhâd nakil iledir, iki taraf ve vasıtayı kaplamakta tevâtürün şartı tamam değildir. Ebû Şâme de «el-Mürşidü'l-Vecîz» isimli kitabında buna işâret etmiştir» ([149]).

İbnu's-Sübkî (756/1355), «Cem'u'l-Cevâmi'» de, «yedi kırâat, mütevâtirdir, Nebî (s.a.v.) den bize kadar yalan üzerinde ittifak etmeleri mümkün olmayan bir kalabalık

---

(147) el-İbâne, S. 49.
(148) el-İbâne, S. 40; İ'câzü'l-Kur'ân, S. 53.
(149) el-Bürhân, I, 318-319.

tarafından nakledilmiştir» ([150]) diyor. Yine aynı eserin kaydettiğine göre, Ebû Şâme de Müteahhirînden olan kârîlerin, yedi kırâatın mütevâtir olduğu kanâatinde olduklarını söylemiştir ([151]).

es-Sürûciyyü'l-Hanefî (710/1310), «el-Gâye şerhu'l-Hidâye» isimli kitabında, Mu'tezile'nin, yedi kırâatın âhâd tarîkı ile sâbit olduğunu söylediklerini nakleder ([152]). Ehl-i Sünnetin tamamı ise, mütevâtir olduğu üzerindedir. Kastalânî (923/1517) nin «letâifü'l-İşârât» de beyan ettiğine göre, «Bedâi'u's-Sanâyı'» sahibi Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî (587/1191) de, yedi kırâatın meşhûr olduğu kanaatindedir ([152]).

Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsimî (1332/1914) diyor ki: «Eğer sen: «Kırâat kitaplarına göre, yedi imâmın isnâdları Nebî (s.a.v.) e âhâd olarak varıyor, tevâtür adedine yetişmiyor. Şu halde mütevâtir olmaları nereden geliyor?» dersen, cevab olarak derim ki: «Zikredilen isnâdların bir gurup insana inhisar etmesi, onlardan başkasından kırâatların gelmesine mânî değildir. Şu kadar var ki, kırâatlar imâmlara nisbet olunurlar. Onların yaptıkları ve onlara yapılan isnâdların zikredilmesi, kırâatlarındaki vecihlerin dabtını ve şeyhlerinin hıfzını muhâfaza içindir. Onların mensûb oldukları her bir tabaka tevâtür adedine yükselmiş olur. Çünkü her belde halkı Kur'ân'ı, imâmlarının kırâatını, kendileri gibi bir topluluktan almıştır. Ümmetin Kur'ân'ı kırâatı, dâima bir birbirlerinden almaları şeklinde devam eder» ([153]). Aynı müellif, es-Sahâvî (614/1255) nin de: «Yedi kırâatın isnâdlarının âhâd tarîkı ile gelmesi, tevâtürlerine mânî değildir» ([153 a]) dediğini naklediyor. Demek oluyor ki, «yedi kırâat» ın isnâdı mütevâtirdir.

4 — «Yedi Kırâat» ın tevâtürü ne cihettendir?

Çoğunluğun fikrine göre, «yedi, kırâat» ın mütevâtir olduğunu söylemiştik. Böyle olmakla beraber, bu tevâtü-

---

(150) Şerhu Cem'i'l-Cevâmi, I, 110.
(151) Aynı eser, I, 111; el-Mürşidü'l-Veciz, S. 83.
(152) Tefsîru'l-Kâsımî, I, 304.
(153) Aynı eser, I, 304.
(153a) Tefsîru'l-Kâsimî, I, 304.

rün ne yönden olduğu hakkında âlimler arasında fikir ayrılığı göze çarpmaktadır.

ez-Zerkeşî'nin nakline göre İbnu'l-Hâcib (646/1248), «yedi kırâatın mütevâtir oluşu, edâ yönünden — meselâ Med, İmâle, Hemzenin tahfîfi... gibi — değildir. Çünkü edâ yönü mütevâtir olamaz» demiştir ([154]). Tefsîru'l-Kâsimî sahibi de, Kastalânî'nin «el-Letâif» de muhakikînden birçok imâmla beraber, Ebû Hanîfe'nin de aynı fikirde olduğunu söylediğini naklediyor ([155]).

ez-Zerkeşî, bu fikri kabul etmiyor ve diyor ki: «Bu fikir zayıftır. Şüphesiz doğru olan, Med, Med olması; İmâle, İmâle olması... bakımından mütevâtirdir. Şu kadar var ki, imâmlar, Meddin miktarında ihtilâf etmişlerdir. Meselâ: Hamze ve Verş, (Muttasıl ve Munfasıl Medleri) beş elif, Âsım, dört elif; İbnu Âmir, el-Kisâî, üç elif; Kâlûn, İbnu Kesîr, Ebû Amr, Medd-i Muttasılı iki, Munfasılı bir elif meddetmişlerdir ([156]).

İbnu Haldûn, «Mukaddime» sinde «Kur'ân ilimlerinden Tefsîr ve Kırâat» bahsinde, konumuz ile ilgili olarak şöyle demektedir: (özet olarak) «Kur'ân, Allah'ın Peygamberine inzâl olunmuş, mushafın iki kabı arasında yazılı, İslâm ümmeti arasında mütevâtir olan Allah Kelâmıdır. Şu kadar var ki, Sahâbe, Resûlüllah (s.a.v.) den onun bazı lâfızlarını ve harflerin edâları ile ilgili keyfiyetlerini, muhtelif yollarla rivâyet etmişlerdir. Bu, Kur'ân'ın bazı lâfızları ve harflerinin edâları ile igili durum, yedi kırâatın tarîklarının istikrar kesbetmesine kadar ashâbdan nakledilmiş, bu kırâat şekillerinin herbiri meşhûr olmuş ve yedi kırâat teşekkül etmiştir. Yedi kırâatın nakilleri, edâlarıyla beraber mütevâtirdir» ([157]).

Bazı kimseler, yedi kırâatın tarîklarının tevâtürü husûsuna muhalefet etmişler ve sebeb olarak da, «tarîklar, edânın keyfiyetidir» demişlerdir ve tarîkların muhtelif olu-

---

(154) el-Bürhân, I, 319; Tefsîru'l-Kâsimî, I, 306.

(155) Tefsîru'l-Kâsimî, I, 306.

(156) Hâmid b. Hâce Abdülfettah Pâlevî, Zübdetü'l-İrfân fî vücûhi'l-Kur'ân, Tarihsiz ve yersiz, S. 9.

(157) İbnu Haldûn Mukaddime, II, 498-499; Tefsîru'l-Kâsimî, I, 306.

şunu, Kur'ân'ın tevâtürüne mânî görmemişlerdir. Fakat bu fikir, âlimlerin ekseriyeti tarafından kabul edilmemiştir ([158]).

Ebu'l-Kâsim en-Nüveyrî (857/1453), «Tevâtür şartının yokluğu, İslâm Hukukçuları (Fukahâ) nın, Hadîsçilerin, Usûlcülerin ve Müfessirlerin icmâına muhalif bir sözdür» diyerek tevâtür şartının lüzûmunu göstermiştir. (Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, Neylü'l-Evtâr Şerh-ı Münteka'l-Ahbâr min ehâdîsi Seyyidi'l-Ahyâr, Mısır, 1380/1961, Matba'a Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî, II, 244-245; Tefsîru'l-Kâsımî, I, 296).

5 — Yedi Kırâat Hakkındaki Fikirlerin Özeti:

Bu hususta ileri sürülen fikirleri ez-Zerkânî, beş gurupta inceliyor: (özetle)

1 — Yedi kırâat, her cihetiyle mütevâtirdir, onlar içerisinde tevâtürün lüzûmunu kabul etmiyen kâfirdir. Çünkü o kimse, böyle bir fikre sahibolmakla Kur'ân'ın tamamının tevâtürünü inkâr etmiş demektir. Bu fikir Ebû Sa'îd Ferc b. Lübb (783/1381) e aittir.

Bu fikrin dayandığı delil kuvvetli değildir. Çünkü «yedi kırâatın tevâtürünü kabul etmemek demek, Kur'ân'ın tevâtürünü kabul etmemek demek, değildir». Kur'ân ile yedi kırâat arasında bazı farklar vardır.

Şöyle ki: Yedi kırâatın dışında veya bütün kurrânın ittifak ettikleri veyahut da ister kurrâ olsun ister olmasın, yalan üzerine ittifak etmeleri düşünülmeyen bir gurubun ittifak ettiği miktarlarda Kur'ân'ın mütevâtir olması sahîhtir. Hâlbuki yedi kırâat, kurrânın ihtilâf ettiği ve her tabakada yalan söylemelerinden emin olunan bir gurubun rivâyetinde ictimâ etmediği miktarda, mütevâtir değildir. Her ne kadar bu, vâkıanın nefyettiği bir ihtimâl ise de.

2 — Bazılarına göre, diğer kırâatlarla, yedi kırâatın arasında hiçbir fark yoktur. Hepsi de âhâd rivâyetlerle sâbit olmuştur. Bu görüş, yedi kırâat hakkındaki görüşleri hafife almaktır.

Kırâatlardan birini inkâr etmenin, onların tevâtürü ile

---

(158) Tefsîru'l-Kâsimî, I, 306.
(159) el-Bürhân, I, 319.

ilgili bir söz üzerine küfrü gerektirdiğini kabul edemiyoruz. Ancak, mütevâtir olduğunu bildiği halde, inkâr edenin küfrüne hükmedilebilir. Bir şey, bazı kimselere göre mütevâtir, diğerlerine göre ise değildir. Aynı şekilde, bir zamanda mütevâtir olan, diğer zamanda olmayabilir. Yedi kırâatın tevâtürünü inkâr edenler, herhalde, yedi kırâatte ihtilâf edilen şeyleri dikkate almış olacaklardır.

3 — Yukarda söylediğimiz vechile ([160]), İbnu's-Sübkî'ye göre, «yedi kırâat, tam bir ittifakla sâbittir, Nebi (s.a.v.) den onu, yalan üzerine ittifaklarını aklın kabul etmediği bir topluluk, rivâyet ve nakletmiştir». Bunların isnâdlarının âhâd olması, tevâtürlerine zarar vermez ([161]).

Bu fikrin de bazı hususları münâkaşa konusu olabilir. Meselâ: «Eğer kırâat âlimlerinin ihtilâf ettikleri şeylerin hepsinde, ittifak hasıl olmuş olsaydı, yedi kırâatın tamamen mütevâtir olması gerekirdi. Fakat aralarındaki bazı şeylerde ihtilâf etmiş olmaları, bu fikri teslim etmemize mânidir» denirse, buna şöyle cevap verilebilir:

Kırâat imâmlarının bazı hususlarda ihtilâf etmiş olmaları, yedi kırâatın mütevâtir olmamalarını icâb ettirmez. Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harften herbirini, Resûlüllah (s.a.v.) Kur'ân'ı muhafaza hususunda yalan söylemeyeceklerine emin olunan bir cemâata tebliğ etmiş, onlar da aynı şekilde kendileri gibi bir topluma onu tebliğ etmişlerdir. Bu harflerden bir kısmının, bir kısmına muhâlif olduğu bir gerçektir. Harflerden herbirinin, onu alanlara göre mütevâtir olduğu — her ne kadar o kırâati bilmeyen ve almayanlar olsa da — muhakkaktır. Böylece, hem ihtilâf, hem de tevâtür birleşmiş olur. Burada söz, yedi yahut on kırâatın mütevâtir oluşuna yönelmiş olur.

4 — İbnu'l-Hâcib, «yedi kırâatin tevâtürünün, edâ cihetinden olmayıp, aslı yönünden olduğunu» iddia etmişse de, bunun zayıf bir fikir olduğu yukarda münâkaşa edildiği için, burada tekrar etmiyoruz ([162]).

(160) Bak : S. 280-281.
(161) Bu hususun tevcihi, Muhammed Cemâlü'd-Din el-Kâsimî'den nakledilmiştir. Bak : S. 281.
(162) Bak : S. 282.

5 — Ebû Şâme'nin fikrine göre, yedi kırâat, Kurrâ'dan kırâatın naklinde tarikların ittifak ettiği hususlarda mütevâtir; tarikların ihtilâf ettiği hususlarda ise mütevâtir değildir. Bu ihtilâfın, kelimenin edâsı — İbnu'l-Hâcib'in dediği gibi — yahut lâfzında olması aynıdır. Burada Ebû Şâme'nin yapmış olduğu istisnâ, İbnu'l-Hâcib'den daha geneldir.

Ebû Şâme, «el-Mürşidü'l-Veciz» isimli eserinde, bu konuyu şöyle anlatmaktadır: «Müteahhirinin Kurrâ'sından ve diğerlerinden bir topluluğun dillerinde yaygın olan, yedi kırâatın mütevâtir oluşudur. Yedi Kurrâ'nın, kırâatın naklinde, tarikların ittifak ettiği hususlarda, biz de aynı şeyi söylüyoruz. Fakat ihtilâf ettikleri hususlarda değil. Çünkü bazı tariklarda, kırâatin onlara nisbeti kaldırılmıştır. Kırâat kitaplarında, bu mevcuttur, (bilhassa doğu ve batı kitaplarında) ve her ikisi arasında, birçok yerlerde farklı durumlar vardır. Netice olarak biz, kırâat imâmları arasında ihtilâf edilen lâfızların hepsinde tevâtürün olduğunu kabul etmiyoruz. Yani kırâatlardan mütevâtir olanlar, nakillerinde imâmların tariklarının ittifak ettikleri, mütevâtir olmayanlar da kendilerinde ihtilâf edilenlerdir. Bu söz açıklığıyle, edâ yönünden olmayanlara ve olanlara şâmildir.

Ebû Şâme'nin bu fikrini, şu bakımlardan tercîha şâyân sayıyoruz:

a) Yukarda münâkaşası yapılan zayıf fikirlerden uzaktır.

b) Dâvasında ve delillerinde, vâkıaya istinâd etmektedir. Çünkü yedi imâmın ihtilâfları, bazan kelimelerin telâffuzlarıyla ilgili okuyuşta, bazan da bu lâfızların edâsında olmaktadır. Bundan dolayı da dâva, vâkıaya uymaktadır.

c) Bu fikir, Kur'ân ilimleri ve kırâatlar hususunda, büyük bir üstaddan sâdır olmuştur.

d) Bu fikir, yukarda geçen üç şartın birleştiği, kırâatları inceleyen kimselerin takrirleriyle ve sened itibâriyle yapılan taksimlerle birleşmektedir [163].

---

(163) Menâhil, I, 428-432.

ŞÂZ KIRÂATLAR

Şâz kırâatlar hakkında, yukarda alâkalı bulundukları konular dolayısiyle, biraz bilgi verilmişti ([164]). Bu konunun daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için müstakil olarak ele almayı doğru bulduk.

İslâm bilginlerinin meşgûl oldukları ve hakkında birçok eserler meydana getirdikleri mevzûlardan birisi de Şâz Kırâatlar konusudur. Yalnız burada hemen işâret etmek isteriz ki, İslâm âlimlerinin Şâz Kırâatlarla meşgul oluşları, onların Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatı ile ilgili olmayıp, Arabça gramere olan alâkaları dolayısiyledir ([165]).

Şâz Kırâatlarla ilgili kitap yazanlardan bazıları ve eserleri şunlardır :

İbnu Hâlüyeh (370/980), «el-Muhtar fî cevâzi'l-Kırâât»; İbnu Cinnî (392/1001), «el-Muhtesib fî Tevcîhi'l-Kırâati'ş-Şâzze»; Ebu'l-Bakâ el-Ukberî (616/1219), «İmlâü mâ Menne bihi'r-Rahmân min vücûhi'l-İ'râbi ve'l-Kırâât fî Cemî'ı'l-Kur'ân»; Ebû Ali el-Fârisî (377/987), «el-Hucce»; Mekkî b. Ebî Tâlib, «el-Keşf»; el-Mehdevî (430/1038), «el-Hidâye».

Âlimlerden bazılarının, şâz kırâatların tevcihi hakkında: «Şâz kırâatların tevcihi, san'at bakımından, meşhûr kırâatlardan daha kuvvetlidir» dedikleri, ez-Zerkeşî tarafından zikredilmektedir ([166]).

Şâz kırâatları, genel olarak, «mütevâtir olan on kırâatın dışında kalan kırâatlar» diye tarif edebiliriz ([167]). es-

---

(164) Bak : S. 263-264; 266-267.
(165) el-Bürhân, I, 332.
(166) el-Bürhân, I, 341; Mebâhis, S. 287.
(167) Cem'u'l-Cevâmi' Şerhi, I, 112; Prof. M. Tayyib Okiç, Usulü Tefsir Notları, S. 33.

Süyûtî ve ez-Zerkeşî, «mütevâtir kırâatlara mahsûs olan üç şarttan birisi eksik olursa, o şâzdır» ([168]) diyorlar.

Şâz kırâatlar — başlıca — iki kısma ayrılır:

1 — Sahâbenin icmâına dayanan ve fakat tevâtür derecesine çıkamıyan kırâatlardır. Bu kırâatlara, «Âhâd Kırâatlar» denir. (Bununla ilgili malûmat için bk. s. 266).

Bu kısım şâz kırâatlar da ikiye ayrılır:

a) Meşhûr olan şâz kırâatlar.

b) Meşhûr olmayan şâz kırâatlar. (Gayr-ı Meşhûr Şâz Kırâatlar). Bu kırâatlar, bütün imâmlara göre mûteber sayılmazlar ve dînî hükümlerde delil olarak kullanılamazlar.

2 — Gramer bakımından tashîh tekliflerinden ibâret olan ve hiçbir dînî esasa dayanmayan şâz kırâatlardır ([169]).

Bu kırâatları, sika veya sika olmayanlar rivâyet etmiş olabilirler. Mushafın hattına uygun olsa bile, bu kırâat kabûl olunamaz ([170]).

Şâz kırâatların hükmü:

Şâz kırâatların birinci kısmını teşkil eden, «sahâbenin icmâı'na dayanan ve fakat mütevâtir olmayan kırâatlar» ın hükmünü yukarda açıkladığımız için, burada tekrar etmiyoruz. Bunların haricinde kalan şâz kırâatların hükmüne gelince:

Şafiî Mezhebinin kitablarından olan «Cem'u'l-Cevâmi'» de İbnu's-Sübkî, «kırâat-ı şâzze ile kırâat câiz değildir, namazda ve hâricinde okunamaz. Çünkü Kur'ân değildir» ([171]) demektedir.

en-Nevevî, «Şerhu'l-Mühezzeb» ([172]) de: «Namaz ve onun dışında, şâz kırâatla okumak câiz değildir. Çünkü onlar Kur'ân değildir. Kur'ân — ancak — tevâtürle sâbit olur,

---

(168) el-Bürhân, I, 331; el-İtkân, I, 73.
(169) Usûlü Tefsir Notları, S. 33.
(170) el-İtkân, I, 78.
(171) Şerhu Cem'i'l-Cevâmi', I, 112.
(172) «el-Mühezzeb», İbrahim b. Muhammed eş-Şîrâzî (vef. 476 H./1083 M.) tarafından Şâfiî Fıkhına âit yazılmış bir kitaptır.

şâz kırâat ise mütevâtir değildir. Bundan başkasını söyleyen yalancıdır veya câhildir. Eğer bunu kabul etmeyib de şâz kırâatla bir kimse okusa, namaz ve onun dışındaki kırâatı reddedilir. Bağdat Fakıhleri, şâz kırâatla okuyan kimsenin tevbe etmesinin lüzûmu üzerinde ittifak etmişlerdir. İbnu Abdi'l-Berr (463/1070), şâzla kırâatın olmadığında ve şâzla kırâat edenin arkasında namaz kılınamayacağı husûsunda, müslümanların icmâı'nın olduğunu» naklediyor (173).

ez-Zerkeşi ,Mâliki Mezhebinde olanların da aynı görüşte olduğunu (174) ve İmâm Mâlik'den de: «Mushafın hattına uymayan, İbnu Mes'ûd ve diğer sahâbeden birinin kırâatı ile okuyan kimse hakkında, onun arkasında namaz kılınmaz» (175) dediğini zikrediyor.

Dr. Subhi Sâlih, «İslâm âlimlerinin hepsi, kat'î olarak bilirler ki, Kur'ân olduğu mütevâtir olmayan hiçbir kırâatla tilâvet ve namaz kılmak câiz değildir ve hiçbirisine îtikad da vâcib değildir» (176) diyerek genel bir neticeye varmıştır.

---

(173) el-Bürhân, I, 333.
(174) el-Bürhân, I, 332-333 ve 467.
(175) Aynı eser, I, 222.
(176) Mebâhis, S. 288.

KIRÂATLAR İCTİHÂDÎ DEĞİLDİR

Kırâat imâmlarının kırâatları, müşâfehe ve sema' yoluyla, Resûlüllah (s.a.v.) den o kırâatı alan bir sahâbîye muttasıl bir senedle dayanmadığı müddetçe kabul edilemez (177). Yani bir imâmın kırâatinin kabûle şâyân olabilmesi için, o kırâatın Resûlüllah (s.a.v.) in mübârek ağızlarından ashâb tarafından sema' (dinlemek) ve müşâfehe yoluyla elde edilmiş, muttasıl bir senedle de o kırâatın nisbet edildiği imâma kadar gelmiş olması gerekir. Bundan dolayı, kırâat kitablarında imâmların kırâatlarını elde ettikleri kimselerin Resûlüllah (s.a.v.) e varıncaya kadar senedleri zikredilmiştir (178). Senedlerdeki bu teselsül, kırâatların vahye dayandığını göstermektedir.

Ebû Amr ed-Dânî, «Câmi'u'l-Beyân» isimli eserinde demiştir ki: «Kırâat imâmları, Kur'ân'ın kırâatı ile ilgili hususlarda, dilin yaygın oluşuna ve Arabçadaki kıyaslara göre amel etmemişlerdir. Bilâkis hadîsteki sübût, nakil ve rivâyetteki sıhhati nazar-ı itibare almışlardır. Bu hususlar kendilerince sâbit olunca, Arabçanın kıyâsı ve yaygın oluşu, o kırâatı reddedemez. Çünkü kırâat, uyulan bir sünnettir, kabûl edilmesi gerekir ve dönüş de onadır» (179).

Bir kısım âlimler, kırâatların ihtiyârî olduğunu, fesâhat sahiblerinin seçmeleri ve belâğat sahiblerinin ictihâdiyle cereyân ettiğini söylemişlerdir. ez-Zemahşerî (538/1144), bunlardandır. Nitekim «el-Keşşâf» da el-Kehf 44. Âyeti (180) tefsir ederken, Amr b. Ubeyd (114/761) den « الحق »

(177) Aynı eser, S. 284.
(178) et-Teysîr, S. 8-10.
(179) Tefsîru'l-Kâsimî, I, 301.
(180) « هنالك الولاية لله الحق هو خير ثوابا »

kelimesinin nasbiyle kırâatı rivâyet ederek, mütevâtir kırâatların dışında kaldığı halde, bu kırâatı öğmüştür ([181]). Halbuki Amr b. Ubeyd, Nâsıru'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. el-Münîr'e göre, Mu'tezile Mezhebinden olub, yine aynı zâtın fikrine göre, öğülmesine sebep de, bid'at ehlinden oluşudur ([181]). ez-Zemahşerî, aynı sebebe dayanarak, el-En'âm 137. Âyeti

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ

tefsir ederken, İbnu Âmir'in قَتْلُ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ

şeklindeki kırâatini tenkîd etmek cür'etini göstermiştir ([182]). Bütün bunlara sebeb onun, kırâat imâmlarının, kendilerine nisbet olunan vecihlerinde ictihâdlarına göre okuduklarına zâhib olmasıdır. Halbuki İbnu Âmir, o kırâati, kendi ictihâd ve ihtiyârından dolayı değil, kendisine gelen kuvvetli senedle bu kırâati okuduğu gibi, sema' ve müşâfehe tarîkıyle de tesbit etmiştir. ([183]).

Kırâat imâmlarının kırâatlarının sıhhati üzerinde icmâ vâki olmuştur. Bunlar uyulan bir sünnet olup, ictihâda mahal yoktur ([184]).

---

(181) Tefsîru'l-Keşşâf, II, 261.
(182) Aynı eser, I, 529-530.
(183) Tefsîru'l-Kâsimî, I, 302-303.
(184) el-Bürhân, I, 322; en-Neşr, I, 17.

MÛTEZİLE MEZHEBİNDE OLANLARIN MÜTEVÂTİR KIRÂATLAR ÜZERİNDEKİ TASARRUFLARI

Mûtezile Mezhebinde olanlar, akîdelerine uymayan mütevâtir kırâatların nasslarını, yanlış olan inançları cihetine doğru ve onları okşayacak şekle döndürmek isterler.

Meselâ bir Mûtezilî, وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا (185) âyetine bakar. Görür ki, Kur'ân'a mahsûs olan « كلم » lâfzı, mastar olan « تكليما » kelimesiyle te'kîd edildiği için, mecâzî bir mânâya gelmesine imkân yoktur. Bu durum da mezhebine uymadığı için, hemen âyet-i kerîmeyi, kendi mezheb görüşüne uygun bir hâle sokmak ister ve âyeti («Allah» lâfzını mef'ûl olarak mansûb, «Mûsâ» lâfzını da fâil olarak merfû) وَكَلَّمَ اللّٰهَ مُوسٰى تَكْلِيمًا şeklinde okur (186). Hâlbuki mütevâtir kırâatlar arasında böyle bir vecih yoktur (187).

Diğer bazı Mûtezilîler de Kur'ân-ı Kerîm'in mütevâtir vad'ına dokunmazlar ve onları bulundukları hâl üzere bırakırlar. Fakat o âyeti, uzak bir mânâya hamlederler. Böylece de kendi inançlarıyla âyet arasındaki çelişmezliği kaldırmış olurlar. Meselâ yukarda geçen âyetteki « كلم » kelimesinin mânâsı, bu kelime ile ilgisi olmayan «açmak» anlamına gelir. Öyle ise âyetin mânâsı: «Allah, Mûsâyı mih-

---

(185) en-Nisâ', âyet: 164. Âyetin meâli için bak: S. 278.

(186) Muhammed Huseyn ez-Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, Kâhire, 1381 H./1961 M., I, 377.

(187) et-Teysîr, S. 98; İthâf, S. 196.

netlerin ve fitnelerin pençesinden kurtardı» ([188]) demektir derler. ez-Zemahşerî, böyle bir mânâyı intâc eden mütevâtir bir kırâatin olmayışına rağmen, Yahyâ b. Vessâb (103/721) ve İbrâhim (96/714) den, kendi fikrini tervîc eden bu vechi zikrederek, «o, tefsirlerin en güzelidir» ([189]) diye onu öğmektedir ([190]).

Bu kısa izâhattan anlaşılacağı vechile, bid'at ehlinden olan Mûtezile Mezhebinin sâlikleri, mezheblerine uymayan yerlerde mütevâtir kırâatları, kendi inançlarına uygun bir şekilde te'viller yapmışlardır. Bu ise sünnet ehli âlimleri tarafından reddedilen bir husustur.

---

(188) Tefsîru'l-Keşşâf, I, 438-439.
(189) Aynı eser, I, 438.
(190) et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, I, 377-378.

MÂNÂ İLE KIRÂATI RED

Kur'ân-ı Kerîm'in lâfız ve mânâsının vahye dayandığını müteaddit defalar zikretmiş ve yedi harf ile ilgili kısımda, bunun aksinin vârid olamıyacağını izâh etmiştik ([191]).

Konu dolayısıyle bazı açıklamalar yapmayı uygun bulduk:

Hemen söyleyelim ki, bâzıları tarafından, mânânın esas olup, lâfzın fürûattan olduğunu söylemeye kalkışmaları, bu konudaki bilgisizlikleri sebebiyledir. Nasıl ki kimyevî bir bütünü meydana getiren iki unsurdan birinin yok olmasıyle artık o cismin varlığından bahsedilemezse, lâfız ve mânâ unsurlarından müteşekkil olan Kur'ân'ın da aynı ölçüler dâhilinde mütâlea edilmesi gerekir.

Hem Kur'ân'a, Kur'ân isminin verilmesi — bilhassa — nazmı itibariyledir. Zira kırâat olunan bizzat mânâ değil, mânâsını en belîğ sûrette ifâde eden lâfızdır. Ve bundan dolayıdır ki, Kur'ân Arapçadır. Allah, **«Biz Onu akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak inzâl ettik»** (Yûsüf, âyet: 3) buyuruyor. (Bu konu ile ilgili diğer âyetler için bak. eş-Şuarâ, 191-195; Tâ - Hâ, II; er-Ra'd, 37; ez-Zümer, 28).

«el-Kitâb» ve «Kitâb-ı Mübîn» isimleri de hem nazm, hem mânâ irtibatına delâlet etmektedir. Nitekim: **«bilerek (anlayacak) bir kavm için, âyetleri ayrı ayrı açıklanmış Arapça bir Kur'ân olmak üzere Rahmân (ve) Rahîm (olan Allah) tarafından indirilmiş bir kitabdır»** (es-Secde, âyet: 2-3) buyurulmuştur.

Diğer yönden Kur'ân'ın bir ismi de «Hüküm» dür. Bu

---

(191) Bak: S. 76-83.

da hem nazm, hem mânâ itibâriyledir. Onun için er-Ra'd Sûresinde «İşte biz Onu (Kur'ân'ı) böyle Arapça bir hüküm olarak indirdik» (er-Ra'd, âyet: 37) denmektedir. Çünkü Kur'ân'dan ahkâm istinbâtında nazmının da mânâsı gibi bir önemı vardır. Bütün bu isimler içerisinde en mumtâz özel isim Kur'ân ismidir ki, kırâat ve tilâvet bunun hâs hükmüdür. Kur'ân Vahy-i metlüv = (okunan vahy) dür. Böyle denmesi de bu vahyin Arapça olmasındandır. Şüphesiz Arapça olan da nazmdır. (Hak Dini Kur'ân Dili, I, 12-13).

Konu ile ilgili diğer bir husus da, İmâm-ı Âzam Ebû Hanife (150/767) nin Kur'ân tercemesi ile namaz kılmanın câiz olduğu ictihâdında bulunması meselesidir. Hakikat şudur ki, Ebû Hanife hazretleri her ne kadar başlangıçda, hiç Arapça bilmeyen veya Arapçayı yeteri kadar telâffuz edemeyenler için böyle bir fetvâ vermiş ise de (en-Nevevi, et-Tibyân, s. 52), sonradan bu fetvâsından, mahzurlarını nazar-ı itibâre alarak, rücû etmiştir. Bu husus müteber islâmi eserler tarafından açıkça nakledilmektedir. (es-Süyûti, el-İtkân, (Tahk. M. Ebu'l-Fadl İbrâhim), el-Kahire, 1387/1967, I, 307).

Prof. M. Hamidullah'ın, müslümanlar tarafından ibâdetin Arapça yapılmasını sağladığı faydalarla ilgili verdiği malûmatı dercetmeyi uygun bulduk:

«İlk nazarda, mü'minin Allah'ına anladığı bir dille kulluk etmesi tabii ve temenniye şâyan görünüyor. Bunun için de en iyi vâsıta ana dildir. Fakat mes'elenin daha derinlemesine bir tetkiki bu çözümün aksini ortaya koyuyor. Sebeplerini inceleyelim:

Herşeyden önce düâ ile namaz arasında açık bir ayırım yapmak icâb eder. Namaz dışındaki düâda mü'minin ihtiyaçlarını ve dileklerini Rabbine istediği dille bildirmesi yasak değildir. Bu şahsi bir mes'eledir ve kulun Hâlik'ı ile olan vâsıtasız münâsebetleri ile ilgilidir. Buna mukâbil namaz kollektif, umûmî bir ibâdettir ve namaza iştirak eden diğer mü'minlerin ihtiyaçları da nazar-ı itibara alınmalıdır. Namaz prensip olarak ve tercihen cemaatle kılınır, tek başına ferdî olarak kılınan namaza müsaade vardır,

fakat asla tercih edilmez, tercih cemaatle kılınan namazadır.

Şayet İslâmiyet her hangi bir bölgenin, ırkın, milletin dini olsaydı şüphesiz bu bölgenin, bu ırkın veya bu milletin dili kullanılabilirdi. Fakat, bütün ırklardan ve dünyanın bütün noktalarında oturan ve her biri diğerleri tarafından anlaşılmayan yüzlerce dili konuşan mü'minlere sahip cihanşümûl bir dinin icâbları başka olacaktır. Çince bilmeyen bir Türk'ün Çin'e gittiğini ve sokaklarda çing çang çunk'a benzer sesler işittiğini farzedelim. Aşikârdır ki, o hiç bir şey anlamayacaktır ve şâyet bu sözler Ezan'ın Allah'ü Ekber'in tercümesi ise, hiçbirşeyin farkına varamıyacak ve meselâ cuma namazını kaçıracaktır. Aynı şekilde Türkiye'den geçen Çin'li müslümanın Türkiye'deki müslümanlar kendi dilleriyle ibâdet ettikleri takdirde, dindaşlarıyle ortak hiç bir tarafı olmayacaktır. Şu halde cihanşümûl bir dinin bazı müşterek esasları olmalıdır. Bu mevzûda ezan ve kırâat şüphesiz iki esas unsuru teşkil eder.

...meselenin daha az mühim olmayan diğer bir cephesi vardır: hiçbir terceme asla orijinalinin yerini tutamaz. Kur'ân-ı Kerîm'in yüzden fazla Türkçe tercemesi vardır; ve hergün bunlara bir yenisi katılmaktadır. Bu da yeni âlimlerin, eskilerin tercemelerini kifâyetsiz bulduklarını gösterir. Bütün diller için ve bir dilden diğer bir dile terceme edilen herhangi bir eser için bu durum vâriddir. Şu halde, kifâyetsiz birşey mi, yoksa hatasız orijinal mi kullanılmalıdır? Burada şu noktayı bilhassa tebarüz ettirelim ki, İslâm'dan başka hiçbir din, kurucusuna, peygamberine gönderilen vahyin orijinaline sahip değildir. Bugün Hristiyanların, Yahudilerin, Mecûsilerin sahip olduğu dinî kitaplar, tercemeler, toplamalar v.s. dir. Müslümanların vahyin orijinaline, Kur'ân-ı Kerîm'e sahip bulunmaları onlar için ne büyük şanstır.

Dahası var: Kur'ân-ı Kerîm nesir olmasına rağmen, âhenk, rezonans, üslûp ihtişâmı... gibi şiirin bütün vasıflarına sahiptir. O derece ki, metne bir tek harfin ilâve veya çıkarılması, bir şiir kıt'asında, olduğu gibi bütünü bozar... Kur'ân-ı Kerîm'in nesri tamamen ölçülüdür. Bir şiir mısrâı-

nın hecelerinin ölçülü olduğu gibi. Böyle mükemmel birşey yerine, alelâde birşeyin ikame edilmesini kim arzu edebilir?

...Ben şahsen hiçbir müslümanın Kur'ân-ı Kerîm'in tercemesine, Allah tarafından peygamberine vahyedilmiş orijinale gösterdiği saygıyı göstereceğini düşünmüyorum, zira terceme, alelâde bir müslüman, bir günahkâr, yanılabilen biri tarafından yapılacaktır. Kur'ân-ı Kerîm ise masûm olan Resûlüllah'a tebliğ edilmiştir.

...Hülâsa namazda Kur'ân lisânından başka bir lisân kullanılmasında, cihanşümûl bir dinin mü'minleri için mevzii bir lisânın kullanılmasında olduğu gibi fayda ve zararlar mevcuttur. Bu durumlarda hangi tercihin üstün sayılacağı, hangisinin daha zararlı olacağı tetkik edilir». (M. Hamidullah, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, s. 60-63).

Yalnız şuna da işaret etmek icâb eder ki, müslüman milletler mukaddes kitaplarının mânâ ve mefhumunu öğrenmek isteyeceklerdir. Bu arzu kadar tabiî birşey olamaz. Yüz yıllardan beri Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif dillere tercemesi ve tefsiri yapılmış ve daha da yapılacaktır. Vaazların, hutbelerin ve namaz dışında yapılan düâların Türkçe olması yerinde bir harekettir. Burada bizim ısrarla üzerinde durduğumuz nokta, terceme ve tefsîrin Kur'ân olamayacağı ve onun yerini tutamayacağıdır.

İşte zaman zaman Türkiye'mizde ibâdetin Türkçe olması veya «Kur'ân Türkçe okunmalıdır» gibi reformist fikirler ortaya atanların, hiyanet içinde değillerse bile, bu konuda son derece bilgisiz olduklarını söylemek yerinde olur, sanırız.

Burada şuna dikkati çekmek isteriz ki, birçok İslâm düşmanları, İslâm'ın aziz kitâbı hakkında, müslümanların kalplerine bazı şüpheler sokabilmek için, İslâm büyüklerinin bazı sözlerini istismar vesîlesi yapmak istemektedirler.

Nitekim «Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî» isimli eserin sahibi Goldzieher (1340/1921), Hz. Ömer (r.a.) den, Ahmed b. Hanbel (241/855) in rivâyet ettiği hadîsi ([192]) nakledе-

(192) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 50. Ahmed b. Hanbel, bu Hadîsi Ebû Bekre'den rivâyet etmektedir.

rek şu neticeye varıyor [193]: «Lâfızların mânâsında esaslı ihtilâf hâsıl olmadıkça, ibâdetlerde, mânâ ile kırâat câizdir» [194]. Ve devamla: «kırâatlar arasında da, herhangi birini tercih etmekte — yedi ve on kırâat bahis konusu olmaksızın — hürriyet vardır» [195] diyor.

İbnu Teymiyye ise, İbnu Mes'ûd, o mânâ ile kırâatı câiz görürdü diyen kimse, muhakkak ona yalan isnâd etmiştir» [196] demektedir. Onun mushafında bazı fazlalıkların bulunuşu da şöyle izâh edilmektedir: «Evet, onlar, kırâata tefsîri, izâh ve açıklamak için koydular. Çünkü onlar, Nebî (s.a.v.) den Kur'ân olarak aldıklarını kat'î bir şekilde biliyorlar, karıştırmaktan de emîn idiler. Bundan dolayı, Kur'ân ile tefsîri beraberce yazmışlardır» [197].

Fakat İbnu Mes'ûd'un, âyetlerle diğer şeyleri bir arada bulundurmayı iyi görmediği, Mesrûk (63/683) un ondan rivâyet ettiği şu haberden — açıkça — anlaşılmaktadır. İbnu Mes'ûd demiştir ki:

جَرِّدُوا الْقُرْآنَ وَلَاتَلْبِسُوا بِهِ مَالَيْسَ مِنْهُ [198].

Tercemesi: **«Kur'ân'ı (Kur'ân olmayanlardan) ayırınız. Onu, Kur'ân'dan olmayan şeyle karıştırmayınız».**

Böylece mânâ ile kırâatı câiz görmek için mesned olarak ileri sürdükleri İbnu Mes'ûd Hazretleri, bizzat bu işi yasaklayan bir kişi olarak, fikrimizi desteklemektedir.

---

(193) Hadîsin metni ve tercemesi için bak: S. 78-79.
(194) Goldzieher, Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî, (Arabçaya Terc. Abdülhakîm en-Neccâr), Mısır, 1374 H./1955 M., Mektebetü'l-Hancî, S. 49.
(195) Aynı eser, S. 50.
(196) Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiye, S. 53.
(197) en-Neşr, I, 32; Tefsîru'l-Kâsimî, I, 290.
(198) en-Neşr, I, 32.

MÜTEVÂTİR KIRÂATLARIN HEPSİNİ KABUL VE HEPSİNE İMÂN ETMEK LÂZIMDIR

Kur'ân-ı Kerîm'in ihtivâ ettiği sahîh kırâatların hepsi, aynı kuvvet ve aynı mâhiyettedir. Onlardan birini, diğerine tercih etme kudret ve selâhiyetinin sahibi değiliz.

Ebû Amr ed-Dânî, «el-Mukni'» de Ebû Ubeyd'in şöyle dediğini naklediyor: «Kur'ân'ın iki kabı arasında tesbit edilmiş, Osman'ın yazdığı İmâm Mushaftan istinsâh edilmiş ve muhtelif beldelere gönderilmiş olan mushaflardaki çeşitli kırâatlerin hepsi, Allah kelâmıdır» (199).

Bu konuda İbnu'l-Cezerî'nin büyük ve kıymetli eseri «en-Neşr» de sunmuş olduğu malûmâtı buraya derc edecek olursak, zannediyoruz ki bu bize kâfî gelecektir.

İbnu'l-Cezerî diyor ki: «Nebî (s.a.v.) den sahîh olarak rivâyet olunan bütün kırâatları kabul etmek vâcibdir. Ümmetten hiçbir kimseye onu reddetmeye müsâade verilmemiştir, ona imân etmek farzdır. Onun hepsi Allah katından indirilmiştir. O kırâatlardan herbiri, diğeri ile, bir âyetle (diğer) âyet mesâbesindedir, hepsine imân etmek vâcibdir. Onların ilim ve amel yönünden tazammun ettikleri mânâya uymak gerekir. Bunlar arasında birbirine zıt durumlar var zannederek, birinden dolayı diğerini terketmek câiz değildir. Abdullah b. Mes'ûd, bu duruma şöyle işaret eder:

---

(199) el-Mukni', S. 108.

«لا تختلفوا في القرآن ولا تنازعوا فيه، فإنه لا يختلف ولا يتساقط، ألا ترون أن شريعة الإسلام فيه واحدة حدودها وقراءتها وأمر الله فيها واحد، ولو كان من الحرفين حرف يأمر بشيء ينهى عنه الآخر، كان ذلك الاختلاف. ولكنه جامع ذلك كله، ومن قرأ على قراءة فلا يدعها رغبة عنها، فإنه من كفر بحرف منه كفر به كله» (200)

Tercemesi: «Kur'ân-ı Kerîm hakkında ihtilâf ve münâkaşa etmeyiniz. Çünkü onun birbirini tutmayan tarafı yoktur. Görmez misiniz, İslâm Şerîatında cezalar, kırâatlar ve Allah'ın emirleri birdir. İki kırâattan biri, bir şeyi emretseydi de diğeri onu yasaklamış olsaydı, bu ihtilâf olurdu. Fakat Kur'ân, onun hepsini toplamıştır. Kim bir kırâat üzere okursa, onu bırakmasın. Çünkü Kur'ân'ın bir harfini inkâr eden kimse, onun tamamını inkâr etmiş olur».

«Peygamberimiz (s.a.v.) iki değişik kırâatten birine, «sen güzel okudun», diğer hadîste, «sen isâbet ettin» ve bir diğerinde, böylece nâzil oldu» dediği zaman buna işaret etmiş, iki farklı kırâattan her ikisini de tasvîb etmiş ve: «Allah katından böylece nâzil olmuştur» diyerek bunlardaki doğruluğu kat'î olarak belirtmiştir. Böylece Kurrâ'nın ihtilâflariyle Fukahâ (İslâm Hukukçuları) nın ihtilâflarının birbirinden farklı olduğu meydana çıkmıştır. Kırâat imâmlarının hepsinin ihtilâfları haktır, doğrudur, Allah katından inmiştir, şüphesiz Allah kelâmıdır. İslâm Hukukçularının ihtilâfları ise ictihâda dayanan bir ihtilâftır. Hadd-i zâtında hak birdir. Her Mezheb, diğerine nisbetle —hatâ ihtimâliyle beraber— doğrudur. Her kırâat diğerine nisbetle (hatâ ihtimâli olmaksızın), bizzat haktır ve doğrudur. Biz bunu kat'î olarak söyler ve inanırız» ([201]).

Binâenaleyh, sahîh kırâatlar arasında, herhangi bir şe-

(200) el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 36.
(201) en-Neşr, I, 51-52.

kilde, hatâ ihtimâline imkân olmadığı gibi, birini, diğerine tercih etmek de mümkün değildir.

Celâlüddîn es-Suyûtî, «el-İtkân» da, Ebu Ali el-Fârisî'den, Mekkî b. Ebî Tâlib'den, el-Mehdevî (430/1038) den aynı şekilde, «Mütevâtir kırâatlardan birinin diğerine tercih edilemiyeceğini», Ebû Ömer ez-Zâhid'den de: «kırâatlarda bir i'râb değişikliği olduğu zaman, birini diğerine tercih etmem; insanların sözlerine gelince en kuvvetli olanını seçerim» dediğini; Ebû Ca'fer en-Nahhâs (339/950) dan da — aşağı yukarı — aynı şeyleri (202) ve en sonra da Ebû Şâme'den: «müellifler, مَالِكِ (203) ve مَلِكِ kırâatları arasında birçok tevcihler yapmışlar, hattâ bazıları nerdeyse diğer bir kırâat vechini kaldıracak duruma gelmişlerdi. Halbuki bu, iki kırâatın da sâbit olmasından sonra, doğru bir şey değildir» (204) dediğini zikrediyor.

---

(202) Aynı şey için bak: el-Bürhân, I, 339.

(203) el-Fâtiha, âyet: 3. Âsım ve el-Kisâî (et-Teysîr, S. 18) Yâkub ve Halef (İthâf, S. 122) in kırâatları, diğerleri de «elifsiz olarak» okurlar.

(204) el-İtkân, I, 84-85; Aynı şey, el-Bürhân, I, 340.

KIRÂATLARIN BİR KİMSEYE NİSBET EDİLMESİNİN MÂNÂSI

Kırâat vecihlerinden herbiri, başta Sahâbe olmak üzere ,bazı kimselere isnâd edilmektedir. İbnu'l-Cezerî'ye göre bu nisbetin mânâsı şudur: «Bu kimse, kendisine izâfe edilen kırâat vechini daha mazbût bulmuş, onu çok okumuş ve okutmuş, ona devam ve meyletmiş demektir, bunun başka bir mânâsı yoktur» ([205]).

«Kırâatların ve vecihlerin kırâat imâmlarına ve râvîlerine nisbet edilmesi ve aynı şekilde, bu kâri' ve bu imâm, bu kırâat vechini okumak sûretiyle seçmiş, diğer (imâmların) kırâatlarına onu tercih etmiş ([206]), — o kırâatla meşhûr olup bilininceye, o kırâat ile kendisi kastedilinceye ve kırâat kendisinden alınıncaya kadar — ona devam etmiş demektir. Bundan dolayı o kırâat kurrâ içerisinde — yalnız — ona nisbet edilir. Bu nisbet ve izâfet, seçme devam ve lüzûm bildirir; yoksa i'câd, kanâat ve ictihâd mânâlarına gelmez» ([207]).

«el-İtkân»da da en-Naha'î (96/714) den rivâyetle, «Abdullah'ın kırâatı, Sâlim'in kırâatı, Übeyy'in kırâatı, Zeyd'in kırâatı» demeyi çirkin gördüler» şeklinde bir söz nakledilmiş ise de, en-Nevevî, böyle bir nisbetin doğru olduğunu söylemiştir ([208]).

---

(205) en-Neşr, I, 52.
(206) el-Bürhân, I, 340.
(207) en-Neşr, I, 52.
(208) el-İtkân, I, 85.

HATTI MUHTEMEL OLAN MUSHAFLARDA KIRÂATLARIN DEĞİŞİK OLMASININ SEBEBİ

Mushafın yazılış şekilleri, — nokta ve hareke olmaksızın — bir olduğu halde, okunuş şekilleri — gerek i'râb ve gerekse harf değişikliği yönünden — birbirinden farklı bir şekilde tezâhür etmektedir. Bunlara birer örnek vermek icâb ederse:

a) **İ'râb'a ait ihtilâfa misâl:** el-Kasas, âyet 29 da جَذْوَةٌ kelimesi üç şekilde okunur:

« جِذْوَةٍ ، جُذْوَةٍ ، جَذْوَةٍ »

Birinci şekilde Âsım, ikinci şekilde Hamze ve Halef, üçüncü şekilde de diğer imâmlar okurlar ([209]).

b) **Harf değişikliğine misâl:** Yûnüs, âyet: 22 de يُسَيِّرُكُمْ kelimesidir. Bu kelimeyi İbnu Âmir ve Ebû Ca'fer يَنْشُرُكُمْ şeklinde, geri kalan imâmlar da يُسَيِّرُكُمْ şeklinde okurlar ([210]).

Bu değişikliğin iyice anlaşılabilmesi için, konuyu Resûl-ü Ekrem (s.a.v.) zamanında, kırâatların tesbit edildiği âna kadar gözden geçirmek gerekmektedir.

Resûlüllah (s.a.v.) zamanında Sahâbe, kırâatlar arasında farklar bulunduğu halde, Resûlüllah'ın emirlerine uyarak, birbirlerinin kırâatlarını red ve inkâr etmezlerdi. Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında cereyan eden hâdise gibi bazı olaylar olmuş ise de Resûlüllah (s.a.v.) in bu konudaki izin ve açıklamasından sonra böyle bir hâdise göze çarpmamaktadır.

(209) İthâf, S. 342.
(210) İthâf, S. 248.

Peygamberimiz (s.a.v.), Sahâbeden bazılarını İslâm Dinini ve Kur'ân'ı öğretmeleri için, bazı beldelere göndermiş idi. Resûlüllah'ın vefatından sonra da — aynı şekilde — Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında bir kısım Ashâb aynı vazife ile fethedilen şehirlere gitmişlerdi. Bunlar, bulundukları şehirlerde, Resûlüllah (s.a.v.) zamanında öğrendikleri gibi Kur'ân'ı öğretiyorlar, dolayısiyle de her şehrin kırâatı, ayrı ayrı Ashâbdan öğrenmeleri sebebiyle, farklılık arzediyordu.

Hz. Osman (r.a.), mushafları istinsah ettirdiği zaman, kırâatları bu mushaflara uygun kimselerle çeşitli beldelere gönderdi ve o belde halkına da bu mushaflara uymayan kırâatları terketmelerini emretmiş idi. Her belde halkı, kendilerine gönderilen mushafın hattına uygun olan daha önceki (yani kendilerine mushaf gelmeden evvelki) kırâatları ile okumuşlar, mushafın hattına uymayan kırâatlarını da terketmişlerdi. Bundan dolayı, mushafın hattına uygun olmak şartıyla, her şehrin kırâatı çeşitli olduğu gibi, mushafın hattına uymayan bütün şehirlilerin kırâati de sâkıt olmuştur.

Bu şehirlerde kırâatları, bir evvelki gelen, kendisine yetişene nakletti. Böylece bu nakil, «yedi imâm»a vâsıl oluncaya kadar değişti. Yedi imâm da bu şehirlilerin ihtilâfına göre, naklettikleri kırâatlarında birbirlerinden farklı idiler. Yalnız şu kadar var ki, bunlardan hiçbiri, naklettiği kırâatta, mushafın hattından dışarı çıkmamıştır. Nitekim mushaf gönderilen şehirlerin ahâlisinden de hiçbir kimse mushafın hattından başka türlü okumamıştır.

Aynı sebebden dolayı, nakilleri itibâriyle kurrânın rivâyetleri değişik olduğu gibi, onlardan kırâat rivâyet edenlerin durumu da aynıdır.

Bu kurrâdan herbiri okuduklarından bir kısmına devam etmeye, bir kısmını da terketmeye ihtiyaç duydu.

Aynı sebeble İmâm Nâfi', «Ben Tâbi'înden yetmiş kişi-

den okudum, iki kişinin ittifak ettiği kırâatı aldım, bir kişinin şek ettiği kırâatı terkettim» diyor.

el-Kisâî, Hamze'den kırâat okumuş, halbuki ona üçyüz vecihde uymamıştır. Çünkü o, başkasından da okumuş, Hamze'nin kırâatından tercih ettiği olduğu gibi, diğerlerinin kırâatinden de seçtiği olmuş; böyle olunca da o vecihlerden birçoğunu terketmiştir.

Aynı şekilde Ebû Amr, İbnu Kesîr'den okumuş ve fakat üçbinden fazla vechde ona muhâlif kalmıştır. Çünkü o, başkasından da okumuş, bazan İbnu Kesîr'in, bazan da diğerlerinin kırâatını tercih etmiştir ([211]).

İşte konumuz ile ilgili ihtilâfın sebebi budur.

(211) el-İbâne, S. 14-17.

KIRÂAT İMÂMLARINDAN RİVÂYET EDİLEN İHTİLÂFLARIN ÇOK OLMASININ SEBEBİ

Kırâat imâmlarından birçok rivâyetler yapılmıştır. Bu rivâyetlerin çok olmasının sebebini Mekkî b. Ebî Tâlib, «el-İbâne» de şöyle açıklamaktadır: «Kırâat imâmlarından herbiri, çeşitli kimselerden, çeşitli kırâatlar okumuşlardır. Okuduklarını da, okudukları şekilde nakletmişler, ömürlerini — halka okudukları gibi okutmakla — geçirmişlerdir. Bildikleri kırâatların herhangi birisi ile okuyanları da reddetmemişlerdir. Çünkü o kırâat, herkesin kendi imâmından okuduğu kırâattır».

«İmâm Na'fi' demiştir ki: "Ben Tâbi'înden yetmiş kişiden okudum. İki kişinin ittifak ettiği kırâatı aldım, tek kalanınkini terkettim". (Bu "terkettim" dediği — herhalde — mushafın hattına uymayan kırâatlar olsa gerektir)».

«Nâfi', iki imâmın ittifak ettiği kırâatle kendisine okuyanı reddetmezdi. Kendisinden rivâyet olunduğuna göre O, insanlara okuduğu kırâatların hepsini okutur, talebeleri de, "senin rivâyet etmiş olduklarından seçmiş olduğun kırâati okumak istiyoruz" derlermiş».

«Nâfi'in râvîlerinden olan Kâlûn ve Verş, Kat', Hemze, Tahfîf ve İdğâm hususlarında, üç binden fazla kırâatte ihtilâf etmişlerdir. Nâfi'in râvîlerinden Verş'in rivâyetini, ancak kendisi rivâyet etmiş, ona bu hususta, kimse uymamıştır. Verş kendi memleketinde, Nâfi'den öğrendiği kırâati okumuştur. Bu kırâat, Nâfi'in, bazı imâmlarından aldığı rivâyete uygun idi. Bu sebeble Nâfi', Verş'i — kendi imâmlarından almış olduğu kırâate uygun olması hasebiyle — bu hâli üzere bırakmıştır. Kâlûn'un ve diğerlerinin, Nâfi'-

den okuyuş durumları böyledir. İşte bütün kurrâdan râvilerin ihtilâflarının çok oluşunun sebebi budur» ([212]).

Netice olarak denilebilir ki, bir râviden imâmına nisbet edilerek rivâyet edilen vecihlerde, hem kendi imâmına nisbet edilerek rivâyet edilen vecihlerde, hem kendi imâmının, hem de râvinin diğer imâmlardan öğrenmiş olduğu kırâat şekilleri toplanmış oluyor. Yani bir râvi, hem kendi hocasından, hem de başkalarından istifâde ediyor ve fakat onun bildiği bütün vecihler yalnız hocasına nisbet olunuyordu. Böylece de râvilerden okuyan kimseler, o râvinin bütün vecihlerini kendisine ve imâmına izâfe ediyorlar, dolayısıyle de imâmlardan rivâyetler kendiliğinden çoğalmış oluyordu.

---

(212) el-İbâne, S. 45-46.

MUSHAFIN HATTINA UYMAYAN KIRÂATLAR

İsmail el-Kâdî (282/895), «Kitâbü'l-Kırâat» ([213]) da Ömer b. el-Hattâb (r.a.) dan Fâtiha'nın son âyetini şöyle rivâyet etmiştir: غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَغَيْرِ الضَّالِّينَ ([214]).

İsmail el-Kâdî'ye göre bu kıraât, Hz. Osman zamanında Müslümanların henüz kırâatlarının bir harf üzerine toplanmadıkları zamana ait, «yedi harf» e dâhil olan bir kırâat idi ([215]).

Gerek misâlde geçen Hz. Ömer (r.a.) e ve gerekse ondan başka herhangi bir kimseye ait olan ve fakat mushafın hattına muhâlif olarak rivâyet edilen bu kırâatler [meselâ İbnu Mes'ûd'un إِنَّ اللّٰهَ لَايَظْلِمُ مِثْقَالَ نَمْلَةٍ ([216]) kırâati gibi] hakkında İsmail el-Kâdî, «Mushafın hattına muhâlif olarak rivâyet edilen bu kırâatları tercih eden kimse, âhâd tarîkı ile rivâyet edilen şeyi almış, icmâ'ı terketmiş demektir. Halbuki Ashâbın, mushafın hattı konusundaki icmâ'ı, insanlar için bir delildir. İnsanların, İbnu Mes'ûd'un kırâatına ait bilgileri, bazı hadîs rivâyet edenlere dayanmaktadır. Yani mushafın hattına uymayan kırâatlar Haber-i âhâd ile gelmiştir... Üzerinde icmâ' olunan hatt-ı mushafın mânâsına muhâlif bir mânâ olmaksızın, bir kimse — kasıtsız olarak — böyle bir kırâatla okusa, ona birşey lâzım gelmez, çünkü bu, «yedi harf» le ilgili hadîsin mânâsına dâhildir» ([217]) diyor.

---

(213) el-İbâne, S. 20.
(214) el-Fâtiha, âyet: 7.
(215) el-İbâne, S. 21.
(216) en-Nisâ', âyet: 40; Kitâbü'l-Mesâhıf, S. 54.
(217) el-İbâne, S. 21-22.

Mekki b. Ebi Tâlib, «Mushafın hattına uymayan, rivâyeti sahîh ve Arapça'ya uygun, mushafın hattının mânâsına da zıt olmayan (yedi harfe dahil) kırâatlar, okunamaz. Çünkü haber-i vâhid ile sâbit olmuştur. Halbuki Kur'ân haber-i vâhid ile sâbit olmaz. Aynı zamanda bu kırâatlar, üzerinde icmâ' edilen mushafa da uygun değildir» (218) demiştir.

İbnu Kuteybe de, «Mushafımıza uygun, onun resm-i hattından çıkmayan kırâatlarla okumamız câizdir. Mushafın hattına uymayanla değil» (219) demektedir (220).

Bu bahsi şöylece özetleyelim: Hazreti Osman (r.a.) zamanında istinsah edilen mushafların hattı, mütevâtir kırâatların şartlarından birisi olması hasebiyle, uyulması gereken bir esastır. Binaenaleyh ismi geçen mushafların resm-i hattına uymayan kırâatlar, kimden rivâyet edilirse edilsin kabûle şâyan değildir.

---

(218) Aynı eser, S. 22.
(219) Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, S. 32.
(220) Aynı şey için bak: Fetvâ şeyhu'l-islâm İbni Teymiyye, S. 60.

KIRÂATLARIN TELFÎKI

Telfik, lügatta, toplayıp bir arada birleştirme demektir. Bu telfikdan maksat, muhtelif imâmlardan rivâyet edilen vecihlerin bir araya getirilmesi veya kırâat vecihlerinin birleştirilerek okunması demektir.

Kırâatlardaki bu kompozisyonun câiz olup olmadığı hakkında bazı farklı görüşlere rastlamaktayız.

İbnu'l-Cezerî, bazı imâmların, «kırâatların bazısının bazısına terkibini, sünnet ve farzlarda bu şekilde kırâat eden kimsenin hatâ etmiş olduğunu» söylediklerini naklediyor ([221]).

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Sahâvî (614/1255), «Cemâlü'l-Kurrâ» isimli eserinde: «kırâatların bazısını bazısına karıştırmak hatadır» ([221]), diyor. Aynı şekilde Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, «et-Tibyân» da: «Kur'ân okuyan, yedi imâmdan bir şahsın kırâatı ile başladığı zaman, kelâmın irtibâtı devam ettiği müddetçe, bu kırâat üzerine devam etmesi lâzımdır. Kelâmın irtibâtı son bulunca yedi imâmdan bir diğerinin kırâatıyla okuyabilir. Fakat evlâ (faziletli) olan, bu meclisde aynı kırâata devam etmektir.» ([222]), demektedir. Amr b. Salâh (643/1245), «Fetâvâ» da aynı şeyi söylemektedir.

Ebû İshâk el-Ca'berî (732/1332): «bir veya iki kelimede — şâyet ikisinden birinin diğeri ile alâkası varsa — kırâatların terkibi mümteni' (yasak) dir, eğer bu alâka yoksa mekrûhtur» ([221]), demektedir.

İbnu'l-Cezerî, kırâatların telfîkı ile ilgili olarak, imâmların çoğunluğunun, mutlak bir şekilde telfîkı câiz gördük-

(221) en-Neşr, I, 18.
(222) et-Tibyân, S. 53.

lerini zikrettikten sonra: «bizim kanaatimize göre doğru olan, bu hususta tafsilâta girmek ve doğru olan yola dönmektir» diyerek şu tafsilâta girişiyor:

«İki kırâattan biri, diğerine bağlı ise telfîkları haramdır. Meselâ: el-Bakara 37. âyetinin فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ

[223] İbnu Kesîr'in kırâatına göre

فَتَلَقَّىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ

[224] şeklinde, diğer imâmlara göre birinci şekilde okunması gibi. Arapça gramere uymayan, lügat itibariyle de sahîh olmayanların terkîbi de bunun gibidir. Eğer, Arapçaya uygun, lügatı da sahîh ise, rivâyet makamiyle, diğerinin arasını ayırırız. Rivâyet tarîkiyle okumak câiz değildir. Çünkü rivâyet tarîkiyle okuyan, rivâyette yalan söylemiş ve dirâyet ehlini de hatâya nisbet etmiştir. Şâyet nakil ve rivâyet yoluyla olmaz, fakat kırâat ve tilâvet yoluyla olursa câizdir, sahîhtir, makbûldür, ondan men' de edilmez» [225].

---

(223) el-Bakara, âyet: 37.
(224) İthâf, S. 134.
(225) en-Neşr, I, 19.

KIRÂAT İLMİNİ TOPLAYANLAR

1 — Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Selâm (224/838).
2 — Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed el-Kûfî (258/871).
3 — el-Kâdî İsmâil b. İshâk el-Mâlîkî (282/895).
4 — Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922).
5 — Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer ed-Dâcûnî (314/926).
6 — Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid (324/935).
7 — Ebû Bkr Ahmed b. Nasr eş-Şezâî (370/980).
8 — Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân (381/991).
9 — Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huza'î (408/1017).
10 — Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh et-Talamnekî (429/1037).
11 — Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (437/1045).
12 — Ebû Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî (444/1052).
13 — Ebû Alî el-Hasen b. Alî b. İbrahim el-Ehvâzî (446/1054).
14 — Ebu'l-Kâsim Yûsuf b. Alî b. Cebbâre el-Hüzelî (465/1072).
15 — Ebû Ma'şer Abdülkerîm b. Abdissamed et-Taberî (478/1085).
16 — Ebu'l-Kâsim İsâ b. Abdil'aziz el-İskenderî (629/1231). (226).

(226) en-Neşr, I, 34-35.

KIRÂATLARIN — BUGÜNKÜ — İLMÎ VE TATBÎKÎ DURUMLARI

Bugün gerek yedi ve gerekse on kırâat ve hattâ bunların dışında olan diğer kırâatlar, ilim olarak tatbik edilmekte ve okutulmaktadır. Fakat pratikman, yani yalnız ilim olarak değil, halk tarafından kırâat çeşitlerinin bugün ancak üçü tutulmaktadır. Şöyle ki:

1 — **Hafs rivâyetine göre Âsım'ın kırâatı.** Bugün yeryüzündeki müslümanların büyük bir çoğunluğu tarafından tatbik olunmakta ve ona göre mushaflar bastırılmaktadır.

2 — Mısır hariç, Kuzey Afrika'nın bazı memleketlerinde **Verş rivâyeti ile Nâfi'in kırâatı hâkimdir.** Buralarda mushafların bu kırâata göre basılmasına hâlen devam olunmaktadır.

3 — **Ebû Amr'ın kırâatı** da Sûdan'lılar tarafından okunmaktadır. Müslümanlar arasında okunmakta olup en az yaygın olan kırâat budur.

Bunların dışında kalan diğer kırâatlar ise ancak ilmî ve tarihî ehemmiyetini muhafaza etmekte ve fakat halk tarafından hiçbir sûrette kullanılmamaktadır.

Kırâatı öğrenen talebeye hocası tarafından icâzetnâme verilir. Bunun için, câmilerde icâzetnâme törenleri tertip olunur. Bu tören bazan çok parlak bir şekilde icrâ edilir. O şehrin meşhûr kâri'leri bu merâsime dâvet edilir ve aralarından seçilen reis (Şeyhu'l-Kurrâ = شيخ القراء) bu merâsime başkanlık eder ([227]). İstanbulda «Reîsü'l-Kurrâ»lık, icâzetnâmelerin tarihlerindeki sıraya göre intikâl etmektedir.

---

(227) Prof. M. Tayyib Okiç, Usûl-ü Tefsîr Notları, S. 37-38.

YEDİ İMÂM VE RÂVÎLERİ

1 — N â f i ' : İsmi: Nâfi' b. Abdirrahmân b. Ebî Nu'aym el-Leysî el-Medenî (نافع بن عبدالرحمن بن أبي نعيم الليثي المدني) dir. Künyesi, Ebû Ruveym veya Ebû Nu'aym ve Ebu'l-Hasen veyahut da Ebû Abdirrahmân el-Leysî'dir. Aslen Isfahan (Isbahan) lıdır. Takriben (70/689) tarihinde doğmuş, Medîne'de (169/785) de vefat etmiştir. Kırâattaki sıraya göre, yedi imâmın birincisi ve Medîne'nin imâmıdır. Kırâatı, Medîne'li olan Tâbi'îlerden almıştır. Bunların adedinin yetmiş olduğu zikredilmektedir. Kendisi Medîne'de ikâmet etmiş, kırâat ilmini orada tedrîs etmiştir. Kendisinden de bir çok kimseler kırâat öğrenmiştir. İmâm Mâlik, İbnu Mücâhid ve bir çok kimseler tarafından takdir edilmiştir. Kırâattaki senedi, mütevâtir olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) e varmaktadır. **Remzi (ا) elifdir.**

Bir çok kaynakların haber verdiğine göre onun ricâli şöyle sıralanmaktadır: Nâfi', kırâati Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Kâ'kâ'dan, Ebû Dâvûd Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'racdan, Şeybe b. Nesâh'dan, Ebû Abdillâh Müslim b. Cündeb el-Hüzelî'den, Ebû Yezîd b. Rûmân'dan almış, bunlar Ebû Hüreyre'den, İbnu Abbas'dan ve Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rabîa'dan almışlar, bu üç kişi Übeyy b. Ka'b'dan, o da Peygamberimiz (s.a.v.) den almıştır (228).

Nâfi'in meşhûr râvîleri : Bunlardan yalnız iki tanesi ile yetineceğiz.

A — Kâlûn (قالون) : İsâ b. Mînâ, (120/737)

---

(228) et-Teysîr, S. 4-8; en-Neşr, I, 112; Tabakâtü'l-Kurrâ, II, 330-334; el-Bürhân, I, 327-328; Cevâmi'u's-sîre, S. 269; Menâhil, I, 454; Usûl-ü Tefsîr Notları, S. 34; El-Büdûru'z-Zâhira, S. 5.

tarihinde Medine'de doğmuş ve (220/835) de vefat etmiştir. Kâlûn aslen rumdur. Dedesinin dedesi Hz. Ömer (r.a.) zamanında esir olarak Medîne'ye getirilip orada satılmış, Kâlûn da Benû Zühre'nin kölesi olarak doğmuştur. İmâm Nâfi'ın üvey oğludur, kırâatinin güzel oluşundan dolayı kendisine Nâfi' tarafından «güzel» mânâsına gelen «Kâlûn» denilmiş ve bu lâkapla meşhûr olmuştur. İmâm Nâfi'den sonra kırâat imâmı olmuştur. Remzi (ب) bâdır.

Kâlûn'un iki tarîkı vardır:

a) Ebû Neşît (أبونشيط) (258/871).

b) el-Hulvânî (الحلواني) (250/864), [229].

B — Verş: Adı, Osman b. Sa'îd el-Mısrî عثمان بن سعيد المصري Lâkabı, Verş'dir. (110/728) tarihinde Mısır'da doğmuş, (197/812) de yine orada vefat etmiştir. Kendisi çok beyaz olduğu için İmâm Nâfi' tarafından ona Verş lâkabı takılmıştır. (155/771) tarihinde Medîne'ye gelmiş, orada Nâfi'den okumuş, sonra Mısır'a dönmüştür. Zamanında Mısır'ın «Şeyhu'l-Kurrâ»sı olup, Kurrâ-ı Muhakkikînden ve edâ ehlinin imâmıdır. Bugün Verş rivâyeti ile Nâfi'in kırâatı, Mâlikî Mezhebinde olanların çoğunlukta olduğu Kuzey Afrikada yaygın durumdadır. Remzi (ج) Cimdir.

Verş'in de iki tarîkı vardır:

a) el-Ezrak (الأزرق) (240/854).

b) el-Isbahânî (الأصبهاني) (296/908), [230].

2 — Abdullah b. Kesîr (عبدالله بن كثيرالداري المكي) Künyesi, Ebû Sa'id veya Ebû Muhammed veya Ebû Bekr, Ebu's-Salt, ed-Dârî'dir. Aslen İran'lı olan İbnu Kesîr, (45/665) tarihinde Mekke'de doğmuş, (120/737) senesinde vefat etmiştir. Mekkelilerin kırâatta imâmlarıdır.

---

(229) et-Teysîr, S. 4; en-Neşr, I, 112-113; Tabakâtü'l-Kurrâ, I, 615-616; İthâf, S. 7; el-Bürhân, I, 454; el-Büdûrü'z-Zâhira, S. 7; Usûl-ü Tefsîr Notları, S. 34.

(230) et-Teysîr, S. 4; en-Neşr, I, 113-114; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 502-503; Menâhil, I, 454; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 8; Usûl-ü Tefsîr Notları, S. 34.

İbnu Kesîr, Tâbi'înden olup, sahâbeden Abdullah ı ez-Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Enes b. Mâlik, Mücâhi ve Derbâs'a yetişmiştir. Kendisi fesâhat ve belâgat sahib çok konuşan, beyaz sakallı, uzun ve iri cüsseli, şehlâ gözl bir zât idi.

İbnu Kesîr kırâatı, Abdullah b. e-Sâib, Übeyy b Ka'b, Ömer b. el-Hattâb'dan okumuş; Mücâhid, Abdullal b. Abbâs'dan, Abdullah b. es-Sâib'den okumuş; Derbâs, İb nu Abbâs'dan, o da Übey b. Ka'b'dan ve Zeyd b. Sâbit'ten Zeyd b. Sâbit, Übeyy b. Ka'b ve Ömer b. el-Hattâb da Resûlüllah (s.a.v.) den okumuşlardır.

İbnu Kesîr, bir müddet Irak'a gitmişse de, sonra Mekke'ye dönmüştür. Kendisinden bir çok kimse kırâat öğrenmiştir (231). **Remzi (د) dâldır.**

İbnu Kesîr'in Râvîleri:

A — **el-Bezzî** (البزي) : İsmi, Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. el-Kâsim b. Nâfi' İbnu Ebî Bezze (أحمد بن عبدالله بن القاسم بن نافع بن بزة) dir. Künyesi, Ebu'l-Hasen'dir. Mekke'de Mescid-i Harâm'ın müezzinliğini yapmıştır. (170/786) de doğmuş, (250/864) senesinde vefat etmiştir. **Remzi (ه) He dir.**

Kırâatı babasından, Abdullah b. Ziyâd'dan, Ikrime'den, Vehb b. Vâdıh'dan almış, kendisinden de birçok kimse faydalanmıştır.

el-Bezzî, aslen İran'ın Hemedân'ındandır. Kırâatı doğrudan doğruya İbnu Kesîr'den almamış ise de bir isnâd ile tesbit etmiştir. el-Bezzî'nin de iki tarîkı vardır:

a) **Ebû Rebî'a** (294/906).

b) **İbnu'l-Habbâb** (301/913), (232).

B — **Kunbül**: İsmi: Muhammed b. Abdirrahmân b.

---

(231) et-Teysîr, S. 4, 8; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 443-445; en-Neşr, I, 120-121; Cevâmi'u's-Sîre, S. 269; el-Bürhân, I, 327; Menâhil, I, 450; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 6; Usul-ü Tefsîr Notları, S. 34.

(232) Tabakâtu'l-Kurrâ, I, 119-120; en-Neşr, I, 121; et-Teysîr, S. 5; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 6; Menâhil, I, 451; Usûl-ü Tefsir notları, S. 34.

Hâlid b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî (محمد بن عبد الرحمن بن خالد بن محمد المخزومى المكى) dir. Künyesi, Ebû Ömer; lâkabı, Kunbül'dür. (195/810) de doğmuş, (291/903) de vefat etmiştir. **Remzi (ز) Zâydır.**

el-Bezzî gibi, bu da İbnu Kesîr'den kırâati bir isnâd ile rivâyet etmiştir. Kunbül'ün iki tarîkı vardır:

a) **İbnu Mücâhid** (324/935).

b) **İbnu Şenbûz** (328/939), ([233]).

3 — E b û A m r : İsmi, Ebû Amr b. el-Alâ el-Mâzinî el-Basrî أبو عمرو بن العلاء المازنى البصرى dir. Aslı itibariyle Kâzerûn'lu olan Ebû Amr, Basra'da, Kûfe'de, Mekke'de ve Medîne'de kırâati öğrenmiştir. İsmi hakkında pekçok ihtilâf olmuş, fakat «ez-Zebân» olması daha kuvvetlidir. Zühd ve takvâ sahibi olup Basra'lıların kırâatte imâmıdır. (154/770) de vefat etmiştir. **Remzi (ح) Hadır.**

Ebû Amr'ın kırâat öğrendiği kimseler pek çoktur. İçlerinde en meşhûr olanlar şunlardır: O, Mücâhid'den, Sa'îd b. Cübeyr'den, Ikrime b. Hâlid'den, Atâ b. Rabâh'dan, Abdullah b. Kesîr'den, Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhaysın'dan, Humeyd b. Kays el-Â'rac'dan, (bunlar Mekke'lidir), Yezîd b. el-Ka'ka'dan, Yezîd b. Rûmân'dan, Şeybe b. Nesâh'dan (bunlar Medîne'lidir), el-Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Basrî'den ve Yahyâ b. Ya'mer'den (bunlar Basra'lıdır) okumuş, bunlar da kırâatı Ashâb'dan almışlardır. Ebû Amr'dan da birçok kimse kırâat rivâyet etmiştir. Bunlar arasında Yahyâ b. el-Mübârek el-Muğîre el-Yezîdî, Mu'âz b. Müslim ve Sîbeveyh gibi büyük zevât bulunmaktadır ([234]).

Ebû Amr'ın iki râvîsi vardır:

A — ed-Dûrî : İsmi, Hafs b. Ömer b. Abdi'l-Azîz b. Suh-

---

(233) et-Teysîr, S. 5; Tabakâtu'l-Kurrâ, II, 165-166; en-Neşr, I, 121; Menâhil, I, 451; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 6; Usûl-ü Tefsir notları, S. 34.

(234) et-Teysîr, S. 5, 8; Cevâmi'u's-Sîre, S. 270; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 288-292; en-Neşr, I, 133-134; el-Bürhân, I, 328; Menâhil, I, 452; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 6; Usûl-ü Tefsîr notları, S. 34-35.

bân el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (حفص بن عمر بن عبدالعزيز بن صهبان الأزدي الدوري البغدادي) dir. Lâkabı, (Bağdâd'ın doğu tarafına düşen bir yerde doğduğu için, o yere izâfet le) ed-Dûrî'dir. İbnu'l-Cezerî'nin beyânına göre kırâatlar şahsında ilk toplayan bu zâttır (235). (240/854) tarihinde vefat etmiştir. **Remzi (ط) Tadır.**

ed-Dûrî, Ebû Amr'ın kırâatını «el-Yezîdî» vasıtasıyle rivâyet etmiştir. Kendisinin de iki tarîkı vardır:

a) **Ebu'z-Za'râ'** (أبوالزعراء) (280/893).

b) **İbnu Ferah** (ابن فرح) (303/915) (236).

B — es-Sûsî : İsmi, Ebû Şu'ayb Sâlih b. Ziyâd (أبوشعيب صالح بن زياد) dır.

es-Sûsî, dabt sahibi ve sika bir zât olup, (261/874) yılında vefat etmiştir. Bu da ed-Dûrî gibi, Ebû Amr'ın kırâatını el- Yezîdî vasıtasıyle rivâyet etmiştir. **Remzi (ى) Yadır.**

es-Sûsî'nin de iki tarîkı vardır :

a) **İbnu Cerîr** (316/928).

b) **İbnu Cumhûr** (300/912) (237).

4 — **İ b n u Â m i r** : İsmi, Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (عبدالله بن عامر اليحصبي) dir. Künyesi hususunda ihtilâf edilmiş ise de en meşhûrü Ebû Imrân'dır. İbnu Âmir, Tâbi'îndendir. Kırâatı sahâbîlerden ve birçok Tabi'înden almıştır. Şam'da Emevî Camii'nde uzun zaman imâmlık ve Velid b. Abdilmelik'in hilâfeti zamanında aynı şehirde kâdılık yapmıştır. Beşinci asrın sonuna kadar, Şam'da onun kırâatı devam etmiştir. Şamlı'ların, kırâatta imâmıdır. (21/641) tarihinde doğmuş, (118/736) senesinde vefat etmiştir. **Remzi (ك) Kâfdır.**

---

(235) et-Teysîr'e göre 250. (Bak : S. 5).

(236) et-Teysîr, S. 5; en-Neşr, I, 133-134; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 255-257; Menâhil, I, S. 453; Usûl-ü Tefsir notları, S. 35.

(237) et-Teysîr, S. 5; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 332-333; en-Neşr, I, 134-135; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 6-7; Usûl-ü Tefsir notları, S. 35.

Hâlid b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî (محمد بن عبدالرحمن بن خالد بن محمد المخزومي المكي) dir. Künyesi, Ebû Ömer; lâkabı, Kunbül'dür. (195/810) de doğmuş, (291/903) de vefat etmiştir. **Remzi (ز) Zâydır.**

el-Bezzî gibi, bu da İbnu Kesîr'den kırâati bir isnâd ile rivâyet etmiştir. Kunbül'ün iki tarîkı vardır:

a) **İbnu Mücâhid** (324/935).

b) **İbnu Şenbûz** (328/939), ([233]).

3 — E b û   A m r : İsmi, Ebû Amr b. el-Alâ el-Mâzinî el-Basrî أبو عمر بن العلاء المازني البصري dir. Aslı itibariyle Kâzerûn'lu olan Ebû Amr, Basra'da, Kûfe'de, Mekke'de ve Medîne'de kırâati öğrenmiştir. İsmi hakkında pekçok ihtilâf olmuş, fakat «ez-Zebân» olması daha kuvvetlidir. Zühd ve takvâ sahibi olup Basra'lıların kırâatte imâmıdır. (154/770) de vefat etmiştir. **Remzi (ح) Hadır.**

Ebû Amr'ın kırâat öğrendiği kimseler pek çoktur. İçlerinde en meşhûr olanlar şunlardır: O, Mücâhid'den, Sa'îd b. Cübeyr'den, Ikrime b. Hâlid'den, Atâ b. Rabâh'dan, Abdullah b. Kesîr'den, Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhaysın'dan, Humeyd b. Kays el-Â'rac'dan, (bunlar Mekke'lidir), Yezîd b. el-Ka'ka'dan, Yezîd b. Rûmân'dan, Şeybe b. Nesâh'dan (bunlar Medîne'lidir), el-Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Basrî'den ve Yahyâ b. Ya'mer'den (bunlar Basra'lıdır) okumuş, bunlar da kırâatı Ashâb'dan almışlardır. Ebû Amr'dan da birçok kimse kırâat rivâyet etmiştir. Bunlar arasında Yahyâ b. el-Mübârek el-Muğîre el-Yezîdî, Mu'âz b. Müslim ve Sîbeveyh gibi büyük zevât bulunmaktadır ([234]).

Ebû Amr'ın iki râvîsi vardır:

A — ed-Dûrî : İsmi, Hafs b. Ömer b. Abdi'l-Azîz b. Suh-

---

(233) et-Teysîr, S. 5; Tabakâtu'l-Kurrâ, II, 165-166; en-Neşr, I, 121; Menâhil, I, 451; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 6; Usûl-ü Tefsir notları, S. 34.

(234) et-Teysîr, S. 5, 8; Cevâmi'u's-Sîre, S. 270; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 288-292; en-Neşr, I, 133-134; el-Bürhân, I, 328; Menâhil, I, 452; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 6; Usûl-ü Tefsîr notları, S. 34-35.

bân el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (حفص بن عمر بن عبدالعزيز بن صهبان الازدى الدورى البغدادى) dir. Lâkabı, (Bağdâd'ın doğu tarafına düşen bir yerde doğduğu için, o yere izâfetle) ed-Dûrî'dir. İbnu'l-Cezerî'nin beyânına göre kırâatlar şahsında ilk toplayan bu zâttır (235). (240/854) tarihinde vefat etmiştir. Remzi (ط) Tadır.

ed-Dûrî, Ebû Amr'ın kırâatını «el-Yezîdî» vasıtasıyle rivâyet etmiştir. Kendisinin de iki tarîkı vardır:

a) **Ebu'z-Za'râ'** (أبوالزعراء) (280/893).

b) **İbnu Ferah** (ابن فرح) (303/915) (236).

B — es-Sûsî : İsmi, Ebû Şu'ayb Sâlih b. Ziyâd (أبوشعيب صالح بن زياد) dır.

es-Sûsî, dabt sahibi ve sika bir zât olup, (261/874) yılında vefat etmiştir. Bu da ed-Dûrî gibi, Ebû Amr'ın kırâatını el- Yezîdî vasıtasıyle rivâyet etmiştir. **Remzi (ى) Yadır.**

es-Sûsî'nin de iki tarîkı vardır :

a) **İbnu Cerîr** (316/928).

b) **İbnu Cumhûr** (300/912) (237).

4 — İ b n u Â m i r : İsmi, Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (عبدالله بن عامر اليحصبى) dir. Künyesi hususunda ihtilâf edilmiş ise de en meşhûrü Ebû Imrân'dır. İbnu Âmir, Tâbi'îndendir. Kırâatı sahâbîlerden ve birçok Tabi'înden almıştır. Şam'da Emevî Camii'nde uzun zaman imâmlık ve Velid b. Abdilmelik'in hilâfeti zamanında aynı şehirde kâdılık yapmıştır. Beşinci asrın sonuna kadar, Şam'da onun kırâatı devam etmiştir. Şamlı'ların, kırâatta imâmıdır. (21/641) tarihinde doğmuş, (118/736) senesinde vefat etmiştir. **Remzi (ك) Kâfdır.**

---

(235) et-Teysîr'e göre 250. (Bak : S. 5).

(236) et-Teysîr, S. 5; en-Neşr, I, 133-134; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 255-257; Menâhil, I, S. 453; Usûl-ü Tefsir notları, S. 35.

(237) et-Teysîr, S. 5; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 332-333; en-Neşr, I, 134-135; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 6-7; Usûl-ü Tefsir notları, S. 35.

İbnu Cerîr et-Taberî'nin, İbnu Âmir aleyhindeki beyânatı, âlimlerimizin çoğunluğu tarafından reddedilmiştir ([238]).

İbnu Âmir, kırâati Ebu'd-Derdâ'dan, el-Muğîre b. Ebi Şihâb el-Mahzûmi'den almıştır. (Zayıf bir rivâyete göre de Hz. Osman'a Kur'ân-ı Kerîm'i arzetmiştir) ([239]). Bunlardan Ebu'd-Derdâ, Peygamberimiz (s.a.v.) den okumuştur. el-Muğîre de Osmân b. Affân'dan, o da Resûlüllah (s.a.v.) dan okumuştur.

İbnu Âmir'in hâfızası kuvvetli, sika, âlim, âbid, zâhid, herkesin işlerinin meşvereti için baş vurdukları şâyân-ı itimat bir kimse idi ([240]).

İbnu Âmir'in râvileri:

A — **Hişâm:** İsmi Hişâm b. Ammâr es-Sülemî ed-Dımeşkî (هشام بن عمار السلمي الدمشقي) dir. Künyesi, Ebu'l-Velid'dir. Şam'lıların hatibi, mukrii, muhaddisi ve müftüsüdür. (153/770) senesinde doğmuş, (245/859) de vefat etmiştir. Remzi (ل) lâmdır.

Hişâm, İbnu Âmir'in kırâatını isnâd ile rivâyet etmiştir. O, kırâati Irâk b. Hâlid el-Mezzî'den; O, Yahyâ b. el-Hâris ez-Zimârî'den, o da İbnu Âmir'den almıştır.

Hişâm'ın iki tariki vardır:

a) Hulvânî (250/864).

b) Dâcûnî (324/935) ([241])

B — **İbnu Zekvân:** İsmi, Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân el-Kureşî ed-Dımeşkî (عبدالله بن أحمد بن ذكوان القرشي الدمشقي) dir. Künyesi, Ebû Amr'dir. Şam'da şeyhu'l-kurrâlık, Dımeşk câminde imâmlık yapmıştır.

---

(238) Ahmed Efendi Taşköprüzâde, Mevdû'âtü'l-Ulûm, (Terc. Kemâluddin Mehmed Efendi), Dersaâdet, 1313, İkdam Matbaası, I, 476-477.

(239) ed-Dânî, «bu sözün aslı yoktur» diyor. Bak: et-Teysîr, S. 9).

(240) et-Teysîr, S. 6, 9; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 463-465; en-Neşr, I, 144; Cevâmi'u's-Sîre, S. 271; el-Bürhân, I, 328; Menâhil, I, 449; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 6.

(241) et-Teysîr, S. 6; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 354-356; en-Neşr, I, 144; Menâhil, I, 450; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 7; Usul-ü Tefsîr Notları, S. 35.

(187/789) senesinde doğmuş, (242/856) tarihinde vefat etmiştir. Remzi (م) mimdir.

İbnu Zekvân, kırâatı Eyyûb b. Temim'den, o, Yahyâ b. el-Hâris ez-Zimârî'den, o da İbnu Âmir'den almıştır.

Ebû Zer'a, İbnu Zekvân hakkında: «İbnu Zekvân'ın zamanında, Irak, Hicâz, Şâm, Mısır ve Horasan'da — benim kanaatıma göre — İbnu Zekvân'dan daha iyi kırâat bilen kimse yoktu» demiştir.

İbnu Zekvân'ın da iki tarîkı vardır:

a) el-Ahfeş (292/904).

b) es-Sûrî (307/919).

İbnu Âmir'in kırâatı, ismi geçen iki râvinin rivâyeti üzere, Hicrî beşinci asrın sonuna kadar devam etmiştir (242).

5 — Â s ı m : İsmi, Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd (أبو بكر عاصم بن أبي النجود) dür. Künyesi, Ebû Bekr; tâbi'înden olup, Kûfe'de Abdurrahmân es-Sülemî'den sonra kırâatta reislik kendisine intikâl etmiştir. Fesâhat sahibi, sika, mütkın ve tecvîd ilmini çok iyi bilen ve sesinin çok güzel oluşu ile bilinen bir zât idi. Hadîs sahasında da sika bir râvî olarak bilinir. (128/745) veya (127/744) yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Remzi (ن) nûndur.

Âsım, kırâatı Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'den, Zirr b. Hubeyş'den ve Ebû Amr eş-Şeybânî'den almıştır. Bunların her üçü, Abdullah b. Mes'ûd'dan kırâat okumuşlardır.

Ayrıca es-Sülemî ve Zirr, Osmân b. Affân'dan, Alî b. Ebî Tâlib'den kırâat okumuşlardır. es-Sülemî, Übeyy b. Ka'b'dan ve Zeyd b Sâbit'ten de okumuştur. İbnu Mes'ûd, Osmân, Alî, Übeyy ve Zeyd de Resûlüllah (s.a.v.) den kırâat öğrenmişlerdir (243).

---

(242) et-Teysîr, S. 6; Tabakatu'l-Kurrâ', I, 404-405; en-Neşr, I, 145-146; Menâhil, I, S. 450; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 7; Usûl-ü Tefsîr Notları, S. 35.

(243) et-Teysîr, S. 6, 9; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 346-349; en-Neşr, I, S. 155; el-Bürhân, I, S. 328; Cevâmi'u's-Sîre, S. 269-270; Menâhil, I, 451; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 7; Usul-ü Tefsîr Notları, S. 35.

Âsım'ın râvîleri:

A — Ebû Bekr Şu'be: İsmi, Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş Sâlim el-Kûfi el-Esedî (أبوبكر شعبة بن عياش بن سالم الكوفي الاسدي) dir. Künyesi, Ebû Ömer'dir. (95/713) tarihinde doğmuş, (190/805) senesinde vefat etmiştir. Remzi (ص) Sâddır.

Âsım'ın birinci râvîsi olan Şu'be, kırâatı doğrudan doğruya imâmından rivâyet etmiştir. Şu'be'nin iki tarîkı vardır:

a) Yahyâ b. Âdem (203/818).
b) el-Uleymî (243/857) (244).

B — Hafs: İsmi, Hafs b. Süleymân b. el-Muğîre el-Esedî el-Kûfi (حفص بن سليمان بن المغيرة الاسدي الكوفي) dir. (90/708) da doğmuş, kuvvetli olan rivâyete göre (180/796) senesinde vefat etmiştir. İmâm Âsım'ın üvey oğlu olan Hafs, aynı zamanda Âsım'ın kırâatını en iyi bilenlerden biri idi. Bir müddet Bağdat ve Mekke'de ikâmet etmiş ve kırâat ilmi ile meşgûl olmuştur.

Hafs, Âsım'ın kırâatını doğrudan doğruya kendisinden almış ve araya kimse girmeden rivâyet etmiştir. Remzi (ع) Ayndır.

Bugün yeryüzünde müslümanların çoğu Âsım'ın kırâatı ve Hafs'ın rivâyeti ile Kur'ân okumakta ve bu kırâata göre mushaflar basılmaktadır.

Yahyâ b. Mu'în, Hafs hakkında: «Âsım'ın kırâatından sahîh olarak rivâyet olunan, Hafs'ın rivâyetidir» demiştir.

Hafs'ın da iki tarîkı vardır:

a) Ubeyd b. es-Sabbâh (235/849).
b) Amr b. es-Sabbâh (221/835) (245).

6 — **H a m z e :** İsmi, Ebû Ammâra Hamze b. Habîb b. Ammâra el-Kûfî ez-Zeyyât (أبوعمارة حمزة بن حبيب بن عمارة الكوفي الزيات) dir. Künyesi, Ebû Ammâra'dır. İmâm

---

(244) en-Neşr, I, 156; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 335-337; et-Teysîr, S. 6; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 7; Menâhil, I, 454; Usûl-i Tefsir Notları, S. 35.

(245) et-Teysîr, S. 6; en-Neşr, I, 156-157; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 254-255; Menâhil, I, 452; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 7; Usûl-i Tefsir Notları, S. 36.

Âsım ve el-A'meş'den sonra Kûfe'de, kırâat imâmı olmuştur. Zeytinyağı ticareti ile meşgûl olduğu için, kendisine «ez-Zeyyât» denilmiştir. Sika, mütkın, âlim, ârif, zühd ve vera' sahibi, yalnız kırâatta değil, aynı zamanda hadîs hâfızı ve ferâiz ilminde üstünlüğü kabul edilmiş bir kimsedir. (80/699) tarihinde doğmuş, (156/772) senesinde, Hulvân'da vefat etmiştir. Yaşı itibariyle, sahâbeye yetişmiş olması ihtimali kuvvetlidir.

Hamze kırâatı Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-A'meş'den, Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ'dan, Humrân b. A'yen'den, Ebû İshâk es-Sabîî'den, Mansûr b. el-Mu'temir'den, Muğîra b. Miksem'den, Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'dan almıştır. el-A'meş, Yahyâ b. Vessâb'dan; Yahyâ, İbnu Mes'ûd'un ashâbı olan Alkame, el-Esved, Ubeyd b. Nadale el-Huza'î, Zirr b. Hubeyş, es-Sülemî'den, İbnu Mes'ûd da Resûlüllah (s.a.v.) den kırâatı almıştır ([246]). Remzi (ف) Fâdır.

Hamze'nin râvîleri:

A — **Halef:** İsmi Halef b. Hişâm el-Bezzâr (خلف بن هشام البزار) dır. Künyesi, Ebû Muhammed'dir. Bu zât, hem on imâmdan onuncusu, hem de Hamze'nin birinci râvîsidir. (150/767) senesinde doğmuş, (229/843) de de vefat etmiştir. Henüz on yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, sika, zâhid, âlim, âbid bir zât idi. Halef, Hamze'nin kırâatını senet vasıtasıyle almıştır. Şöyle ki, Halef, kırâatı Süleym b. İsâ'dan, Abdurrahmân b. Ebî Hammâd'dan, bunlar da Hamze'den almışlardır. Remzi (ض) dâddır.

Halef'in iki tarîkı vardır.

a) **İdrîs el-Haddâd** (292/904).

b) **İbnu Şâzân** (286/899) ([247]).

---

(246) et-Teysîr, S. 6-7, 9; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 261-263; en-Neşr, I, 165-166; Cevâmi'u's-Sîre, S. 270; el-Bürhân, I, 328; Menâhil, I, 453; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 7; Usûl-i Tefsir Notları, S. 36.

(247) et-Teysîr, S. 7; en-Neşr, I, 166-167; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 272-274; Menâhil, I, 453; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 8; Usul-i Tefsir Notları, S. 36.

B — Hallâd: İsmi, Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî (خلاد بن خالد الشيباني), künyesi, Ebû Îsâ'dır. (220/835) tarihinde vefat etmiştir. Bu da Hamze'nin kırâatını bir isnâd ile rivâyet etmiştir. Hallâd, kırâatı Süleym (189/804) den, Süleym de İmâm Hamze'den almıştır. Süleym'in en kuvvetli râvîsi sayılmakta, sika, ârif ve kırâatta önde gelen kimselerdendir. **Remzi (ق) kaafdır.**

Hallâd'dan kırâat rivâyet eden üç tarîk vardır:

a) **İbnu'l-Heysem** (249/863).
b) **el-Vezzân** (250/864).
c) **et-Talha** (252/886) ([248]).

7 — el-Kisâî: İsmi, Ebu'l-Hasen Ali b. Hamze b. Abdillâh b. Behmen b. Firûz el-Kisâî el-Kûfî (أبو الحسن علي بن حمزة بن عبدالله بن بهمن بن الفيروز الكسائي الكوفي) dir. Künyesi Ebu'l-Hasen'dir.

İmâm Hamze'den sonra, Kûfe'de «reîsü'l-Kurrâ» lık kendisinde son bulmuştur. el-Kisâî, yalnız kırâatta değil, Arap filolojisinde de büyük bir âlim idi. Hârûn er-Reşîd zamanında, halîfe ile beraber, yanında Ebû Hanîfe'nin ünlü talebelerinden İmâm Muhammed bulunduğu halde, Horasan'a doğru seyahat ederlerken Re'y'in Ranbûye köyünde her iki imâm da vefat etmiştir. Bu büyük iki kayıptan dolayı çok müteessir olan Hârûn er-Reşîd, « دفنا الفقه والنحو بالري » (biz, Rey'de Fıkhı ve Nahvi defnettik) demiştir.

el-Kisâî, kırâati Hamze b. Habîb ez-Zeyyâd'dan, Îsâ b. Ömer el-Hemedânî'den, Muhammed b. Ebî Leylâ'dan almıştır. (el-Kisâî, Hamze'den kırâati aldığı için, isnâdı Hamze'ninkinin aynıdır ve Hamze'nin ricâli zikredilirken, bunun da senedi zikredilmiş demektir.) Aynı zamanda Ebû Bekr b. Ayyâş'dan, İsmâil ve Ya'kûb b. Ca'fer'den, (o da Nâfi'den), Zâide b. Kaddâme'den (o da el-A'meş ve Muhammed b. el-Hasen'den) ve diğerlerinden rivâyet-i hurûf etmiştir. Ken-

---

(248) et-Teysîr, S. 7; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 274-275; en-Neşr, I, 166-167; Menâhil, I, 453-454; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 8; Usul-i Tefsir Notları, 36.

disinden de Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Mu'în gibi birçok kimseler kırâat okumuşlardır. **Remzi (ر) Râdır.**

Mekkî'nin ifâdesine göre el-Kisâî'yi, üçüncü hicrî asırda «yedi imâm» arasına, Ya'kûb'un yerine ilhâk eden İbnu Mücâhid'dir ([249]).

el-Kisâî'nin râvîleri:

a) **ed-Dûrî** (Aynı şahıs 316 - 317 sayfalarda geçti). **Remzi (س) Sîndir.**

b) **Ebu'l-Hâris:** İsmi, Ebu'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (أبوالحارث الليث بن خالد البغدادي) dir. el-Kisâî'nin ashâbından olan Ebu'l-Hâris, sika, dabt sahibi bir kimse olup, (240/854) tarihinde vefat etmiştir. **Remzi (ت) Tâdır.**

Ebu'l-Hâris, el-Kisâî'nin kırâatını doğrudan doğruya kendisinden rivâyet etmiştir. Ebu'l-Hâris'in iki tarîkı vardır :

a) **Muhammed b. Yahyâ (288/900).**

b) **Seleme b. Âsım (270/883)** ([250]).

---

(249) et-Teysîr, S. 7, 10; en-Neşr, I, 173; Tabakâtu'l-Kurrâ', I, 535-540; Cevâmi'u's-Sîre, S. 270; el-Bürhân, I, 329; Menâhil, I, 455; el-Büdûru'z-Zâhire, S. 7; Usûl-i Tefsir Notları, S. 36.

(250) et-Teysîr, S. 7; en-Neşr, I, 172-173; Tabakâtu'l-Kurrâ', II, 34; Menâhil, I, 455.

GENEL KÂİDELER

Kırâat ilminde, imâmların kırâat vecihlerini — bazan hepsinin ittifakı, bazan bir kısmının ittifak ve ihtilâflarına göre — genel kâidelere bağlamak mümkündür. Biz burada önemine binâen et-Teysîr'in ihtivâ ettiği genel kâideleri zikredeceğiz. Bununla beraber lüzûm hâsıl olunca da diğer kitaplardan imkân dâhilinde faydalanmaya çalışacağız:

1 — Harf-i med ile hemze bir kelimede — kelimenin ortasında veya sonunda olması farketmez — (yan yana) bulundukları zaman, harf-i med üzerine ziyâde etmek husûsunda ihtilâf yoktur» ([251]). « أولئك », « الملائكة », « جاء » ...gibi. Buna medd-i muttasıl derler. İmâmlara göre okunuş ölçüleri şöyledir:

a) Medd-i muttasılı, Kâlûn, İbnu Kesîr, Ebû Amr iki elif okumuşlardır.

b) Medd-i muttasılı, İbnu Âmir, el-Kisâî, Halef üç elif okumuşlardır.

c) Medd-i muttasılı, Âsım dört elif okumuştur.

d) Medd-i muttasılı, Verş ve Hamze beş elif okumuşlardır ([252]).

Şayet harf-i med birinci kelimenin sonunda, hemze ikinci kelimenin başında bulunursa — ki buna medd-i munfasıl derler — harf-i med üzerine ziyâde edip etmemek husûsunda ihtilâf etmişlerdir.

Meselâ: « وما أنزل », « يا أيها الناس »... ([253]) gibi.

Kâlûn, İbnu Kesîr, Ebû Amr, harf-i med üzerine ziyâde etmemişlerdir.

---

(251) et-Teysîr, S. 30; en-Neşr, I, 333.
(252) Zübdetü'l-İrfân, S. 8.
(253) et-Teysîr, S. 30; en-Neşr, I, 333.

Ziyâde edenler de şu kısımlara ayrılır:

a) Kâlûn ve ed-Dûrî iki elıf okumuşlardır.

b) İbnu Âmir ve el-Kisâî üç elif okumuşlardır.

c) Âsım dört elif okumuştur.

d) Verş ve Hamze beş elif okumuşlardır ([254]).

Eğer hemze, harf-i medden önce gelirse — hemzenin hakîki hemze olması, yahut harekesinin kendisinden önceki harfe nakledilmiş olması, yahut da hemze-i bedel olması aynıdır — meselâ: « آدم », « آمن », « والله آتينا », « اوتى », « لايلاف » ...gibi.

a) Mısırlı olan edâ ehli, Ebû Ya'kûb rivâyeti ile Verş'ten, harf-i med üzerine ziyâde yaparak almışlardır. Bu ziyâde tahkîk miktârı üzerine mütevassıt bir ziyâdedir. Yalnız bu kâideden « اسرائيل » kavlini — nerde bulunursa bulunsun — istisnâ etmişlerdir.

b) Eğer hemzenin mâkabli sâkin — yalnız bu sâkinin harf-i med ve harf-i lîn olmaması lâzımdır — ziyâde yapmamak hususunda ihtilâf yoktur. Meselâ: « مسئولا », « مذؤما », « القرآن », « الظمآن » ...gibi.

Eğer hemze, kelimenin başında hemze-i vasl olarak bulunursa durum aynıdır. Meselâ: « ائت بقرآن », « اؤتمن », « ائذن لى » ...gibi.

Diğer imâmlar ise harf-i meddin işbâına ziyâde yapmamışlardır ([255]).

2 — Bir kelimede iki hemze bulunduğu zaman:

A — Her ikisi de meftûh olursa: Meselâ: « أأنذرتهم », « أأنتم », « أأسجد » ...gibi ([256]).

a) Nâfi', İbnu Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm hemzelerden ikincisini teshîl ile okurlar.

b) Verş, ikinci hemzeyi «elif» e tebdîl eder. Kıyas, iki-

(254) Zübdetü'l-İrfân, S. 8.
(255) et-Teysîr, S. 31.
(256) Aynı yerden.

sinin arası « بين بين » olmasıdır. Bundan (بين بين) maksat, hemze ile harekesi cinsinden olan harf arasında hemzenin teshîl edilmesidir. Eğer ikinci hemze madmûm ise hemze ile vâv arasında, şayet her ikisi meftûh ise hemze ile elif arasında, şayet, ikinci hemze meksûr ise hemze ile yâ (ى) arasında okunur ([257]).

c) İbnu Kesîr, ikinci hemzenin evveline elif (ا) koymamıştır.

d) Kâlûn, Hişâm ve Ebû Amr, ikinci hemzeden evvel elif koymuşlardır.

e) Diğer imâmlar ise her ikisi hemzeyi de tahkîk ile okumuşlardır.

B — Hemzelerden birincisi meftûh, ikincisi meksûr olursa: Meselâ «أَإِذَا كُنَّا ، أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ ، أَإِنَّ لَنَا ...» gibi.

a) Nâfi', İbnu Kesîr ve Ebû Amr ikinci hemzeyi teshîl ile okurlar.

b) Kâlûn ve Ebû Amr ikinci hemzenin evveline elif koyarlar.

c) Diğer imâmlar, her iki hemzeyi tahkîk ile okurlar.

d) Hişâm, Ebu'l-Feth rivâyetine göre iki hemze arasına bir elif ithâl eder; Ebu'l-Hasen rivâyetine göre ise yalnız şu yedi yerde elifi idhâl eder. Bu yedi yer şuralardır:

1 — أَإِنَّكُمْ (el-A'râf, 81), 2 — أَإِنَّ لَنَا لَأَجْراً (el-A'râf, 113), 3 — أَإِذَا مَامِتُّ (Meryem, 66), 4 — أَإِنَّ لَنَا لَأَجْراً (eş-Şu'arâ', 41), 5 — أَإِنَّكَ (es-Sâffât, 52), 6 — أَإِفْكاً (es-Sâffât, 86), 7 — أَإِنَّكُمْ (Fussilet, 9). Hâsseten Fussılet âyet 9 da ikinci hemzeyi teshîl ile okur.

---

(257) el-Bürhân, I, 320.

C — İki hemzeden birincisi meftûh, ikincisi madmûm olursa: Bu şekil Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde vâki' olmuştur:

1 — قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ (Âl-i İmrân, 15), 2 — أَأُنْزِلَ عَلَيْهِ (Sâd, 8), 3 — أَأُلْقِيَ الذِّكْرُ (el-Kamer, 25).

a) Nâfi', İbnu Kesîr, Ebû Amr ikinci hemzeyi teshîl ile okurlar.

b) Kâlûn, iki hemze arasına bir elif idhâl eder.

c) Hişâm, Ebu'l-Hasen rivâyetine göre, Âl-i İmrân 15. âyette iki hemze arasına elif koymaksızın tahkîk ile, diğerlerini ikinci hemzenin evveline elif idhâl ederek, teshîl ile okur. Ebu'l-Feth rivâyetine göre ise iki hemze arasına bir elif koyarak okur.

d) Diğer imâmlar, her iki hemzeyi tahkîk ile okurlar (258).

3 — **İki hemze iki kelimede — birisi birinci kelimenin sonunda, ikincisi, ikinci kelimenin başında olmak üzere — yanyana bulundukları zaman:**

A — Her iki hemze de meksûr olursa:

Meselâ: « مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا ، هَؤُلَاءِ إِنْ » , ...gibi.

a) Kunbûl ve Verş, ikinci hemzeyi sâkin yâ (ى) şeklinde okurlar.

Verş'den el-Bakara, âyet 31 ve en-Nûr, âyet 33 de ikinci hemzeyi meksûr yâ (ى) ile okuduğu هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (el-Bakara, 31), عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ (en-Nûr, 33) rivâyet edilmektedir. Fakat meşhûr olan, Verş, bunu Nass'da değil, edâda tatbîk etmiştir.

b) Kâlûn ve el-Bezzî birinci hemzeyi meksûr yâ (ى)

---

(258) et-Teysîr, 32.

olarak okumuşlardır. (Kâlûn ve el-Bezzî, birinci hemzeyi, hemze ile yâ arasında teshîl ile okudular) ([259]).

c) Ebû Amr, birinci hemzeyi iskât etmiştir.

d) Diğer imâmlar, her iki hemzeyi tahkîk ile okurlar ([260]).

B — Her iki hemze de meftûh olursa:

Meselâ : « جَاءَ أَجَلُهُمْ », « شَاءَ أَنْشَرَهُ », gibi.

a) Verş ve Kunbûl, ikinci hemzeyi med gibi okurlar.

b) Kâlûn, el-Bezzî ve Ebû Amr birinci hemzeyi iskât ederek okurlar.

c) Diğer imâmlar, her iki hemzeyi tahkîk ile okurlar ([261]).

C — Her iki hemze de madmûm olursa: bu şekil, Kur'ân-ı Kerîm'de yalnız bir yerdedir. أَوْلِيَاءُ أُولَٰئِكَ (el-Ahkâf, 32).

a) Verş ve Kunbûl, ikinci hemzeyi sâkin vâv gibi okurlar.

b) Kâlûn ve el-Bezzî, birinci hemzeyi, madmûm vâv gibi okurlar.

c) Ebû Amr, birinci hemzeyi iskât eder.

d) Diğer imâmlar her iki hemzeyi tahkîk ile okurlar ([262]).

D — Her iki hemzenin harekeleri değişik olursa:
Meselâ :

« السُّفَهَاءُ أَلَا »، « وَجَاءَ أُمَّةً »، « وَمَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ »
« شُهَدَاءَ إِذْ »، « مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا »

gibi.

a) Nâfi', İbnu Kesîr ve Ebû Amr ikinci hemzeyi teshîl ile okurlar.

(259) Ithâf, S. 132.
(260) et-Teysîr, S. 33.
(261) Aynı yerden.
(262) Aynı yerden.

b) Geri kalan imâmlar, her iki hemzeyi tahkik ile okurlar.

Bu babda, iki hemzeden herbirinin teshîl ile okunması «vasl» halindedir (yanyana, bitişik olmaları hasebiyle). Bu iki babda teshîlinin hükmü, hemze ile harekesi kendi (cins) inden olan harf arasında kılınmasıdır, mâkabli meftûh, meksûr veya madmûm olmak şartıyla. O zaman hemze kesre ile beraber yâ (ى) ya, damme ile beraber vâv (و) a, çevrilir ve her ikisi de fetha ile harekelenir. Mâkabli madmûm olan meksûr hemze, iki vech üzere teshîl olunur :

a) Mâkablinin harekesi üzere meksûr vâv (و) a çevrilir.

b) Harekesi üzere hemze ile yâ (ى) arasında kılınır.

Bunlardan birinci görüş kurrânın mezhebidir ve tercihe şâyandır. İkinci görüş, Arap filologlarının (nahviyyûn) görüşüdür ve kıyasa en uygun olandır ([263]).

4 — **Müfred olan hemze:**

a) Verş, fiilin fâ'sı (faal fiili) nda bulunan müfred hemzeleri — ister sâkin, ister müteharrik olsun — teshîl ile okur.

Sâkin olanlara misâller: « يأكل », « يؤمن », « يؤتون », « يأخذ » ...gibi.

Müteharrik olanlara misâller :

« مُؤَذِّنٌ ، مُؤَجَّلًا ، يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ » ...gibi.

Yalnız sâkin olanlarda şunları istisnâ etmiştir : « تؤوى اليك », « التى تؤويه » ve diğer îvâ' (الايواء) bâbından gelen, « المؤوى », « ماويهم », « ماويكم », « فاووا الى الكهف » gibi lâfızlar.

Müteharrik olanlardan şunları istisnâ etmiştir :

(263) et-Teysîr, S. 34.

«تَؤُذُهُمْ ، وَلَا يَؤُدُهُ ، فَأْذَنْ ، وَمَا تَأَخَّرَ ، مَأَارِبُ ، مَئَابُ ،
مَئَابًا»

gibi. Hemzenin sesi,elif olduğu zaman hepsini hemze olarak (yani teshîlsiz olarak) okur.

b) Diğer imâmlar tahkîk ile okurlar. (Bu babda Ebû Amr, Hamze ve Hişâm'ın görüşleri ayrıca zikredilecektir).

c) Verş, «لِئَلَّا ، الذِّئْبُ ، الْبِئْرُ ، بِئْسَ» kelimelerindeki hemzeleri, Kur'ân'ın her yerinde, teshîl ile okur. el-Kisâî, yalnız الذِّئْبُ kelimesinde, hemzeyi terketmek sûretiyle Verş'e uymuştur. Diğer imâmlar ise hemzeyi, Kur'ân'ın neresinde bulunursa, tahkîk ile okumuşlardır ([264]).

5 — Hemzenin harekesini, mâkablindeki (kendinden önceki) sükûna nakletmek = (Nakl-i Hareke) :

A — Verş, hemzenin harekesini, kendinden önce gelen (mâkablindeki) sâkine verir, o sâkini hemzenin harekesi ile harekeler ve hemzeyi lâfızdan iskât eder. Yalnız bu sâkinin, harf-i med ve harf-i lîn olmaması, sükûnun bir kelimenin sonunda, hemzenin de diğer kelimenin başında olması lâzımdır.

Hemzeden önce gelen sâkin üç şekilde bulunur:

a) Tenvîn olur:

Misâl «كُفُوًا أَحَدٌ ، مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا» ...gibi.

b) Lâmu't-ta'rîf (اللام المعرفة) olur: Misâl «الأزفة ' 'الأولى» «الآخرة ، الأرض» ...gibi. Bu sâkin her ne kadar hemze ile muttasıl (bitişik) ise de kırâat imâmlarına göre munfasıl (ayrı) olarak mütâlaa edilir.

c) Diğer mu'cem harfler (الحروف المعجمة) olur: Misâl

(264) Aynı eser, S. 34-35.

«مِنْ إِسْتَبْرَقٍ ، مَنْ آمَنَ ، وَاذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ» ...gibi.

Ebû Ya'kûb'un ashâbı, Verş'den «كِتَابِيَهْ إِنِّي ظَنَنْتُ» (el-Hakka, 19-20) âyetlerini istisnâ etmişlerdir. (Yani hâ (ه) yı sükûn ile, hemzeyi de tahkîk ile — kat' ve isti'nâf kastolunarak — okumuşlardır). Ebû Amr ed-Dânî diyor ki: «Ben de Mısır şeyhlerinin görüşüne göre aynen böyle okudum ve aldım».

B — Diğer imâmlar, hemzenin tahkîkı ile okurlar. Yalnız آلْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ (Yûnüs, آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ (Yûnüs, 91), عَادًا الْأُولَى (en-Necm, 51) âyetlerinde ihtilâf etmişlerdir (265).

6 — Hemzeyi terketmek hususunda Ebû Amr'ın görüşü:

Ebû Amr, namazda, yahut kırâatı dercettiğinde veyahut idğâm ile okuduğu zaman, bütün sâkin hemzeleri, ister fiilin fâ'sında, ister ayn'ında, isterse lâm'ında olsun, hemzesiz okur. Meselâ: «جِئْتَ ، كَدَأْبِ ، لَبِئْسَ ، وَالْمُؤْتَفِكَاتُ ، يُؤْمِنُونَ» gibi.

Yalnız şuralarda bu kâideye uymaz:

a) Hemzenin sükûnu, cezm için (cezme alâmet) olursa: Meselâ «تَسُؤْهُمْ ، إِنْ يَشَأْ ، يُهَيِّئْ لَكُمْ ، إِنْ نَشَأْ»...gibi. Bunların hepsi Kur'ân'da on dokuz yerdedir.

b) Hemzenin sükûnu binâ (ma'lûm) için olursa: Misâl «اقْرَأْ ، أَنْبِئْهُمْ ، هَيِّئْ» ...gibi. Bunların tamamı da Kur'ân da on bir yerdedir.

c) Hemzenin terki, hemzeden daha ağır olursa: Misâl «تُؤْوِيهِ ، تُؤْوِي» ...gibi.

d) Hemzenin okunmaması ile iltibâs (benzeyiş) vâki olursa: Meselâ وَرِئْيًا (Meryem, 74) ...gibi.

---

(265) et-Teysîr, S. 35-36.

e) Bir lügattan diğer bir lügata çıkacak olursa: Meselâ مُؤْصَدَةٌ (el-Beled, 20; el-Hümeze, 8) gibi.

Ebû Amr ed-Dânî diyor ki: «İbnu Mücâhid, bu mânâların yüksekliğinden dolayı, bütün bunlarda hemzeyi tahkîk ile okumayı tercih etti, ben de öyle okudum» (266).

7 — Hemze üzerinde Vakf yapmakta, Hamze ve Hişâm'ın görüşleri:

Hamze ve Hişâm, sâkin ve müteharrik (harekeli) hemzeler üzerinde — şayet kelimenin sonunda vâki olduysa — teshîl ile vakf, tahkîk ile vasl yaparlar. Şâyet — aynı durumda olan — Mâkabli madmûm olan hemzeyi teshîl yaparlarsa, sükûnlu ve harekeli halinde, vâv (و) a çevirirler.

Misâli: «إِنِ امْرُؤٌ ، لُؤْلُؤاً» gibi. (Kur'ân'da sâkin olarak gelen yoktur).

Eğer mâkabli meksûr olan hemzeyi teshîl yaparlarsa — her iki halde — yâ (ى) a çevirirler.

Meselâ: «نَبِّئْ ، نَبِّئْ عِبَادِى» gibi.

Şayet mâkabli meftûh olan hemzeyi teshîl ile okurlarsa, elif (ا) e çevirirler.

Meselâ: «إِنْ يَشَأْ ، ذَرَأَ ، بَدَأَ ، اِسْتَهْزَأَ» ...gibi.

er-Revm ve el-İşmâm, sâkin-i mahd (değişmeyen hâlis sâkin) olduğu için, hemzeden ibdâl olunan harfde mümteni'dir.

Eğer hemzenin mâkabli sâkin olursa, hemzeyi teshîl ederler ve harekesini de bu sâkine verirler. Eğer bu sâkin, eliften başka aslî bir sâkin ise, o hemzeyi iskât ederler.

Meselâ: «سُوءٌ ، شَيْءٌ ، اَلْمَرْأُ» ...gibi.

(266) et-Teysîr, S. 36-37.

Şâyet bu sâkin — vâv yahut yâ olduğu halde — medden dolayı zâid olursa, hemzeyi yâ (ى) ile beraber yâ (ى) ya, vâv (و) ile beraber vâv (و) a ibdâl ederler ve mâkabline idğâm ederler.

Meselâ : «ثَلَاثَةُ قُرُوءٍ، النَّسِىءُ، بَرِىءٌ» gibi. Revm ve işmâm, hemzenin harekesi ile müteharrik olanda ve elifin gayrı hemzeden ibdâl olanda — şayet madmûm iseler — câizdir. Şayet meksûr olurlarsa revm câizdir. Şayet meksûr olurlarsa revm câizdir ve eğer her ikisi de

سَوَاءً gibi meftûh ise sükûn câizdir. Eğer sâkin olan

elif ise — ister aslî bir harften ibdâl olunmuş olsun, isterse zâid olsun — hemze, kendinden sonraki elife — hangi hareke ile harekelendi ise — ibdâl olunur, sonra iki eliften birincisi — iki sâkinden dolayı — hazfolunur ([267]).

Hamze, kelimenin ortasında bulunan hemzenin teshîli ile okunması hususunda yalnız kalmıştır. Bunun da hükümleri vardır:

Eğer hemze kelimenin ortasında bulunur ve sâkin olursa, teshîli halinde hâlis bir harfe tebdîl olunur.

Misâl : «الرُّؤْيَا، يُؤْفَكُونَ، الْمُؤْمِنُونَ» ...gibi.

Ebû Amr ed-Dânî diyor ki: «Ashâbımız, «تُؤْوِيهِ، تُؤْوِى، وَرِءْيًا» kelimelerinin, hemzeden tebdîl olunmuş harflerin idğâm ve ızhârında ihtilâf etmişlerdir. İdğâm edenler, hatda (yazıya) uyarak, ızhâr edenler ise bedelin ârızî olmasından dolayı ızhâr etmişlerdir. Her ikisi de câizdir».

Edâ ehli, أَنْبِئْهُمْ ve نَبِّئْهُمْ kelimelerindeki, hâ (ه) dan önceki hemzenin yâ (ى) ya ibdâliyle be-

---

(267) et-Teysîr, S. 37-38.

raber, hemzenin harekesinin değiştirilmesi (tağyîri) hususunda ihtilâf etmişlerdir:

a) Bazıları yâ (ى) dan dolayı kesreyi tercîh etmişlerdir. Bu, Ebu'l-Hasen'in mezhebidir.

b) Bazıları da, yâ (ى) nın ârızî olması dolayısıyla damme ile okumuştur. Bu da Ebu'l-Feth'in mezhebidir. Bunların her ikisi de câizdir.

Hemze — kelimenin ortasında olduğu halde — müteharrik olduğu zaman, mâkabli ya sâkin veya müteharrik olur.

Hemze — aslî hemze olduğu halde — sâkin olursa, teshîl olunur, harekesi bu sâkine konur, elif olmaksızın o hareke ile harekelenir.

Meselâ : «كَهَيْئَةِ ، شَيْئًا ، خِطْئًا» ...gibi.

Eğer hemze, zâid olursa — (mâkabli) yâ (ى) yahut vâv (و) olduğu zaman — ibdâl ve idğâm olunur.

Meselâ : «هَنِيئًا», «مَرِيئًا», «بَرِيئًا» ...gibi.

Kur'ân-ı Kerîm'de vâv'lı olarak gelmemiştir.

Şayet sâkin olan elif (ا) olursa — ister mübeddel, ister zâid olsun — hemze kılınır, ondan sonra beyn beyn (بين بين) (268) okunur. Ebû Amr ed-Dânî, «Sen istersen onun evveline elif ziyâde edersin, istersen kasr ile okursun, ziyâde yapmak kıyasa daha uygundur», diyor.

Meselâ : «نِسَاؤُكُمْ ، أَبْنَاؤُكُمْ ، مَاءً» ...gibi.

Hemzenin mâkabli — kendisi meftûh olmak şartıyle — kesre veya damme ile müteharrik olursa, teshîli halinde, kesre ile beraber yâ (ى) ya, damme ile beraber vâv (و) a ibdâl olunur.

Meselâ : «نُنْشِئَكُمْ ، إِنَّ شَانِئَكَ ، مُلِئَتْ ، لِئَلَّا» ...gibi.

---

(268) Beyn beyn için bak : S. 326.

Bundan sonra hemzenin bütün ahvâlinde beyn beyn okunur.

Eğer hemze madmûm olursa, hemze ile vâv arasında okunur.

Meselâ : « قُلْ فَادْرَءُوا ، رَؤُفٌ ، يَؤُسًا » ...gibi.

« سَيِّئَةً ، سَنُقْرِئُكَ ، اُنَبِّئُكُمْ » gibi kelimelerde hemzenin sûreti yâ (ى) değildir; eğer hemze, madmûm yâ (ئ) ya tebdîl edilirse, hemze üzerinde vakıf yapıldığı esnâda, hatda uymak hususunda Hamze'nin mezhebine uyulmuş olunur. Bu söz el-Ahfeş (292/904) e aittir; buradaki «tebdîl» den maksat da teshîldir.

Eğer hemze meftûh olursa, hemze ile elif arasında okunur.

Meselâ : « سَأَلْتُهُمْ ، خَطَأً ، وَيْكَأَنَّ اللّٰهَ » ...gibi.

Şayet meksûr olursa, hemze ile yâ (ى) arasında okunur.

Meselâ : « يَئِسَ الَّذِينَ ، حِينَئِذٍ ، يَوْمَئِذٍ ، سُئِلَ » ...gibi.

Hamze, teshîl ile okuduğu bütün hemzelerde, Mushafın hattını nazar-ı itibara almıştır, yoksa kıyâsı değil.

ed-Dânî diyor ki: «Arkadaşlarımız, zevâidin gelmesiyle kelime ortasında vâkî olan hemzelerin teshîl ile okunması hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Meselâ : « اَفَاَنْتَ ، كَاَنَّهُ ، كَاَيِّنْ ، بِاَيِّكُمْ ، فَبِاَيِّ الْاَءِ » ...gibi.

Resimde, iki kelimenin birleşmesiyle bir kelime olanlar da aynıdır.

Meselâ : « يَا اَيُّهَا ، هَا اَنْتُمْ ، هٰؤُلَاءِ » ...gibi.

a) Bazıları, hemzenin zevâid ile kelime ortasında bir oluşlarını hesaba katarak, teshîl yapmayı tercih etmişlerdir. Bu, Ebu'l-Feth'in mezhebidir.

b) Bir kısmı da kelimelerin ilk oluşumlarına dayanarak tahkîk ile okumuştur. Her iki mezheb de doğrudur. Her iki hususta da râvîlerden haber vârid olmuştur ([269]).

8 — **Sâkin harflerin idğâm ve ızhârı:**

A — « إذ » kelimesinin zâl (ذ) inin kendisinden sonra gelen cîm (ج), zây (ز), sîn (س), sâd (ص), tâ (ت) ve dâl (د) harflerinde (ki altı harftir) idğâm ve ızhârları hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Meselâ :

« وَإِذْ جَعَلْنَا ، إِذْ تَبَرَّأَ ، وَإِذْ صَرَفْنَا ، إِذْ دَخَلُوا ، وَإِذْ تَخْلُقُ ، إِذْ زَيَّنَ »

gibi. [redacted]

a) Nâfi', İbnu Kesîr ve Âsım hepsini ızhâr ile okurlar.

b) İbnu Zekvân, yalnız dâl (د) harfinde idğâm yapmıştır.

c) Halef, dâl (د) ve tâ (ت) harflerinde idğâm yapmıştır.

d) Hallâd ve el-Kisâî, yalnız, cîm (ج) de ızhâr yapmıştır.

e) Ebû Amr ve Hişâm altı harfde de zâl (ذ) harfini idğâm etmişlerdir ([270]).

B — (قد) kelimesinin dâl (د) ının, cîm (ج), sîn (س), sâd (ش), zây (ص), zâl (ذ), zâ (ظ), dâd (ض) harflerinde (hepsi sekiz harftir) idğâm veya ızhârında ihtilâf edilmiştir.

---

(269) et-Teysîr, S. 36-41.
(270) et-Teysîr, S. 41-42.

Meselâ :

«لَقَدْ صَرَّفْنَا ، قَدْ شَغَفَهَا ، لَقَدْ سَمِعَ ، فَقَدْ ظَلَمَ ، فَقَدْ ضَلَّ ،
لَقَدْ زَيَّنَّا ، لَقَدْ ذَرَأْنَا»

gibi.

a) İbnu Kesîr, Kâlûn ve Âsım hepsinde ızhâr etmişlerdir.

b) Verş, dâd (ض) ve zâ (ظ) da idğâm etmiştir.

c) İbnu Zekvân, zây (ز), zâl (ذ), dâd (ض), zâ (ظ) da idğâm etmiştir. en-Nakkâş, el-Ahfeş'den zây (ز) da ızhâr ettiğini rivâyet etmiştir.

d) Hişâm, yalnız لَقَدْ ظَلَمَكَ (Sâd, 24) âyetinde dâl (د) i ızhâr ile okumuştur.

e) Diğer imâmlar, bütün sekiz harfde de dâl (د) i idğâm etmişlerdir (271).

C — Fiile bitişik olan müennes tâ (التاء التأنيث) sinin, cîm (ج), sîn (س), sâd (ص), zây (ز), sâ (ث) ve zâ (ظ) harflerinde (hepsi altı harftir) idğâm ve ızhârları hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Meselâ :

«أُنْزِلَتْ سُورَةٌ ، كَذَّبَتْ ثَمُودُ ، نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ ، كَانَتْ ظَالِمَةً ،
خَبَتْ زِدْنَاهُمْ ، حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ»

gibi.

a) İbnu Kesîr, Kâlûn ve Âsım hepsinde tâ (ت) yı ızhâr ile okurlar.

b) Verş, yalnız zâ (ظ) da idğâm eder.

c) İbnu Âmir, cîm (ج), sîn (س) ve zây (ز) da ızhâr eder.

---

(271) et-Teysîr, S. 42.

d) İbnu Zekvân ve Hişâm لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ (el-Hacc, 40) âyetinde ihtilâf etmişlerdir: İbnu Zekvân idğâm, Hişâm ızhâr ile okumuştur.

e) Diğer imâmlar, tâ (ت) yı altı harfin hepsinde idğâm etmişlerdir ([272]).

D — « هل » ve « بل » kelimelerinin lâm (ل) larının, tâ (ت), sâ (ث), sîn (س), zây (ز), tâ (ط), zâ (ظ), dâd (ض) ve nûn (ن) harflerinde (hepsi sekiz harftir) idğâm ve ızhâr etme hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Meselâ :

« هَلْ ثُوِّبَ ، هَلْ تَعْلَمُ ، هَلْ نَدُلُّكُمْ ، بَلْ ضَلُّوا ، بَلْ ظَنَنْتُمْ ،
بَلْ طَبَعَ ، بَلْ زُيِّنَ ، بَلْ سَوَّلَتْ ، هَلْ نَحْنُ ، هَلْ نُنَبِّئُكُمْ ،

gibi.

a) el-Kisâî, lâm (ل) ı sekiz harfte de idğâm etmiştir.

b) Hamze, tâ (ت), sâ (ث) ve sîn (س) harflerinde idğâm etmiştir.

c) بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ (en-Nisâ', 155) âyetini tâ (ط) sında Hallâd'dan ihtilâf edilmiştir: (İdğâm, Ebu'l-Feth'in; ızhâr, Ebu'l-Hasen'in mezhebidir). ed-Dânî, «ben, iki vechle okudum ve idğâm ile olanı aldım» dedi.

d) Hişâm, nûn (ن) da, dâd (ض) da ve أَمْ هَلْ تَسْتَوِي (er-Ra'd, 16) âyetindeki tâ (ت) da ızhâr etti.

e) Ebû Amr, هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (el-Mülk, 3), فَهَلْ تَرَى لَهُمْ (el-Hâkka, 8) âyetlerini idğâm ile okudu.

f) Diğer imâmlar, sekiz harfin hepsinde ızhâr etmişlerdir ([273]).

---

(272) et-Teysîr, S. 42-43.
(273) et-Teysîr, S. 43.

F — a) Ebû Amr, Hallâd ve el-Kisâî, nerede vâkî olursa bâ (ب) yi, fâ (ف) da idğâm etmişlerdir.

Meselâ :

« وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ ، أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ » gibi.

b) Hallâd, وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ (el-Hucurât, 11) âyetinde, idğâm ile ızhâr hususunda, muhayyer bırakmıştır.

c) el-Kisâî, إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ (Sebe', 9) âyetindeki fâ (ف) yı, bâ (ب) da idğâm etmiş, diğer imâmlar ise bunu ızhâr etmişlerdir.

d) Ebu'l-Hâris, eğer lâm (ل) cezmden dolayı sâkin ise, zâl (ذ) da idğâm eder.

Meselâ : وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ gibi. Diğer imâmlar bunu ızhâr ederler.

e) Nâfi', İbnu Kesîr ve Âsım, « وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ ، لَبِثْتُمْ ، لَبِثْتَ ، لَبِثْتُ » — bulundukları her yerde — ızhâr ile, diğer imâmlar idğâm ile okurlar.

f) Hişâm, Ebû Amr, Hamze ve el-Kisâî أُورِثْتُمُوهَا (el-Â'râf, 43; ez-Zuhruf, 72) lâfzını idğâm ile okumuşlardır.

g) Ebû Amr, Hamze ve el-Kisâî, فَنَبَذْتُهَا (Tâ-Hâ, 96) ve وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي (el-Mü'min, 37; ed-Duhân, 30) kelimelerini idğâm ile okumuşlardır. Diğer imâmlar ızhâr ile okurlar.

h) İbnu Kesîr ve Hafs, « لَاتَّخَذْتَ ، أَخَذْتُمْ ، اتَّخَذْتُمْ » ve benzerlerini ızhâr ile, diğer imâmlar idğâm ile okumuşlardır.

i) İbnu Kesîr ,Verş ve Hişâm يَلْهَثْ ذَٰلِكَ (el-Â'râf, 176) yı ızhâr ile okumuşlardır. Diğer imâmlar, idğâm ile okumuşlardır.

j) Ebû Amr, sâkin râ (ر) yı, lâm (ل) da idğâm etmiştir.

Meselâ : نَغْفِرْ لَكُمْ ، وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ gibi. Irak'lılar arasında, bu âyetler veya benzerlerinde hilâf vâkî olmuş ise de, Ebû Amr'ın idğâm ile okuduğu, ondan hilâf ve ihtiyârın (idğâm ve ızhârın serbest oluşu) zikredilmediği kaydedilmektedir (274). Diğer imâmlar, bunu ızhâr ile okumuşlardır.

k) Verş, İbnu Âmir ve Hamze, يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا (Hûd, 42) yı ızhâr ile, Kâlûn, el-Bezzî ve Hallâd hılâf ile okumuşlardır.

l) Verş, وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ (el-Bakara, 284) yü ızhâr ile, Kunbûl ve el-Bezzî hilâf ile, diğerleri idğâm ile okumuşlardır (275).

G — Kırâat imâmları, nûn-i sâkine (النون الساكنة) ve tenvînin , râ (ر) ve lâm (ل) harflerinde — ğunnesiz olarak — idğâmlarında, mîm (م) nûn ve (ن) harflerinde de — ğunneli olarak — idğâmlarında icmâ etmişlerdir. Yâ (ى) ve vâv (و) harflerinin idğâmları hususunda da ihtilâf etmişlerdir:

a) Halef, tenvîn veya nûn-i sâkineyi, yâ (ى) ve vâv (و) harflerinde ğunnesiz olarak idğâm yapmıştır.

---

(274) et-Teysîr, S. 44-45.
(275) et-Teysîr, S. 44-45.

Meselâ : « يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ، مِنْ وَالٍ ، وَمَنْ يَقُلْ » ...gibi.

b) Diğer imâmlar, tenvîn ve sâkin nûnu, yâ (ى) ve vâv (و) da idğâm ederler. Bununla sahîh bir kalb (çevirme) imkânsız olduğu için, ğunneyi bâkî kılarlar.

c) Bütün imâmlar, tenvîn ve sâkin nûnun boğaz harfleri (حروف الحلق) nde — ki bunlar altı harftir : hemze (ء), hâ (ه), hâ (ح), ayn (ع), Hâ (خ), ğâyn (غ) — ızhârları hususunda icmâ etmişlerdir. Ancak Verş mezhebinde — o, hemzenin harekesini tenvîn ve nûn-i sâkineye bıraktığı için — hemzede ızhâr yapmaz.

d) Kezâ kırâat imâmları, tenvîn ve sâkin nûnu, bâ (ب) da, mîm (م) e kalbetmek (çevirmek) hususunda, diğer harflerde de ihfâ edilmelerinde icmâ etmişlerdir.

İhfâ' : İdğâm ile ızhâr arasında, teşdîdden uzak bir haldir (276).

9 — Fetha (الفتح), imâle (الامالة) (277) ve iki lâfız arası (بين اللفظين) :

a) Hamze ve el-Kisâî, isimlerden ve fiillerden yâ (ى) lı olanların hepsini imâle ederler.

İsimlerden misâller : « كسالى ، طوبى ، يحيى ، عيسى ، موسى » ve müenneslik elifinden dolayı benzerleri :

Meselâ : « زنى ، الضحى ، الهدى » ...ve kendisinde elif-i maksûre bulunan kelimeler :

Meselâ : « اولى ، ازكى ، الادنى » ...ve bunlara benzeyen sıfatlar.

Fiillerden misâller : « يخشى ، فسوى ، زكى ، سعى ، أبى » ve elifi yâ (ى) dan münkalib (döndürülmüş) olan benzerleri.

« كيف » mânâsına olan « انى » yı da imâle ile okurlar.

Meselâ : « أَنَّى شِئْتُمْ ، أَنَّى لَكِ » gibi.

---

(276) et-Teysîr, S. 41-45.

(277) İmâle, meylettirmek demektir. Kırâat ilminde, fethayı, kesreye meylettirmeğe derler.

« متى ، بلى » ve « عسى » kelimelerini de —bulundukları her yerde— imâle yaparlar.

Mushaflarda, beş kelime hâric, yâ (ى) ile yazıldığından dolayı elife benzeyen kelimeler de imâlelidir. Bu beş kelime şunlardır: « حتى ، لدى ، على ، الى » ve « ماذكى ». Bunların fetha ile okunmasında icmâ vardır. Aynı şekilde isim ve fiillerden vâv (و) lı olan kelimeler de aynı kategoriye girerler.

İsimleri : « عصاه ، الصفا » « شَفَا جُرُفٍ ، سَنَا بَرْقِهِ »

...gibi.

Fiiller : « بدا ، دعا ، خلا » ...gibi. Bunun benzeri yâ (ى) lılar arasında, âyetlerinin sonları yâ (ى) üzerine, yahut yâ (ى) ziyâde olarak mülhak olan (bu şekil hiç bir sûrede vâkî olmamıştır) meselâ :

« تَلَى ، يُدْعَى ، مِنَ الْقُلَى ، فَمَنِ اعْتَدَى » ...gibi.

Bunda imâle yâ (ى) lılara intikâl ettiği için câizdir.

b) Ebû Am", geçenlerin hepsinde evvelâ râ (ر), ondan sonra da yâ (ى) gelen lâfızları imâle ile; âyetlerinin sonları yâ (ى), yahut elifin hâ (ه) sı, yahut fa'lâ فَعْلَى , fi'lâ فِعْلَى , fu'lâ فُعْلَى vezninde olan lâfızları ve iki lâfız arasında râ (ر) bulunmayan sûrelerdeki âyet başlarını ve diğerlerini fetha ile okur.

c) Verş, iki lâfız arasında kalanların hepsini —âyetlerinin sonları elifin hâ (ه) sı üzerine olanlar hâriç— (imâle ile) okumuştur. Elifin hâ (ه) sı üzerine olanları ise —kendisinde râ (ر) bulunmadığı zaman— ehl-i edâ arasında ihtilâf olduğu için hâlis fetha ile okumuştur ve Verş'den bunun zıddı bir haber de vârid olmamıştır.

d) Ebû Bekr, رَمَى (el-Enfâl, 17) ve أَعْمَى (el-İsrâ' 74)

lâfızlarını imâle ile okumuştur. Ebû Amr, أَعْمَى lâfzında ona uymuştur, bunun dışındakileri fetha ile okumuştur.

e) Hafs, yalnız مَجْرَيهَا (Hûd, 41) lâfzını imâle yapmıştır.

Ebû Amr ed-Dânî, «ben, Irak'lıların Ebû Amr tarîkına uyarak, يَاوَيْلَتَى (el-Mâide, 31; Hûd, 72; el-Fürkân, 82) ve يَاحَسْرَتَى (ez-Zümer, 56) âyetlerini, iki lâfız arasında istifhâm olduğu zaman أَنَّى ve يَا أَسَفَى (Yûsüf, 84) lâfızlarını fetha ile okurum», diyor.

f) « يَا أَسَفَى » lâfzını Hamze ve el-Kisâî, imâle ile okumuşlardır.

g) Diğer imâmlar ise zikredilenlerin hepsini hâlis fetha ile okumuşlardır.

el-Kisâî, Hamze'den ayrı olarak « اَحْيَاهَا ، فَأَحْيَابِهِ ، أَحْيَاكُمْ » lâfızlarını — fâ (ف) ile atfolunsunlar, atfolunmasınlar — Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde imâle ile okur. Aynı şekilde:

مَرْضَاتِ اللّٰهِ ، وَرُؤْيَاىَ ، الرُّؤْيَا ، خَطَايَانَا ، خَطَايَاهُمْ ، خَطَايَاكُمْ
مَرْضَاتِى

— bulundukları her yerde — حَقَّ تُقَاتِهِ (Âl-i İmrân, 102), وَقَدْ هَدَينِ (el-En'âm, 80), وَمَنْ عَصَانِى (İbrâhîm, 36), وَمَا أَنْسَانِيهُ (el-Kehf, 63), اٰتَانِىَ الْكِتَابَ (Meryem, 30),

وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ (Meryem, 31), فَآتَانِيَ اللَّهُ

(en-Neml, 36), مَحْيَاهُمْ (el-Câsiye, 21), دَحَاهَا

(en-Nâzi'ât, 30), تَلَاهَا (eş-Şems, 2), طَحَاهَا

(eş-Şems, 6), سَجَى (ed-Duhâ, 2) lâfızlarını; Hamze ile berâber« يَحْيَى ، لَا يَحْيَى ، أَمَاتَ وَأَحْيَا » lâfızlarını; vâv (و) ile atfolundukları zaman ، وَالضُّحَى ، الْحَوَايَا ، الْعُلْيَا ، الدُّنْيَا ، لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي ، آتَانِيَ ، إِنَّنِي هَدَانِي ، الرِّبَوا ، ضُحَاهَا « (ez-Zümer, 57), مِنْهُمْ تُقَاةً (Âl-i İmrân, 28), مُزْجَاةٍ (Yûsuf, 88), أَوْ كِلَاهُمَا (el-İsrâ', 23), إِنَاهُ وَلَكِنْ (el-Ahzâb, 53) lâfızlarını imâle yapmış, إِنَاهُ lâfzında Hişâm, bu ikisine uymuştur. Diğer imâmlar bunların hepsini fetha ile okumuşlardır (278).

el-Kisâî, ed-Dûrî rivâyetinde şuralarda tek başına imâle yapmıştır: « آذَانِهِمْ ، طُغْيَانِهِمْ ، آذَانِنَا » — bulundukları her yerde — « مَحْيَايَ ، مَثْوَايَ ، هُدَايَ » رُؤْيَاكَ (Yûsuf, 5), بَارِئِكُمْ (el-Haşr, 54; Aynı âyette iki defa), « الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ » (el-Haşr, 24), « أُسَارِعُ ، يُسَارِعُونَ ، سَارِعُوا » — bulundukları her yerde —, الْجَارِ (en-Nisâ', 36; İki

(278) et-Teysîr, S. 48-49.

yerde), جَبَّارِينَ (el-Mâide, 22; eş-Şu'arâ', 130), الْجَوَارِ (eş-Şûrâ 32, er-Rahmân 24; Küvvirat 16) مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ (Âl-i İmrân, 52; es-Saff, 14), كَمِشْكَاةٍ (en-Nûr, 35). Diğer imâmlar bunların hepsini fetha ile okumuşlardır. Yalnız رُؤْيَاكَ kavlini Ebû Amr ve Verş aslı üzere beyn beyn okumuşlardır. الْجَارِ ve جَبَّارِينَ kelimelerini, Verş beyn beyn okumuştur. Verş'den bu hususta edâ ehli ihtilâf etmiştir. ed-Dânî diyor ki: «Ben, الْجَارِ lâfzını Verş gibi okudum ve onu aldım. Ebu'l-Hâris bana «عن أبي طاهر عن أبي عثمان سعيد بن عبد الرحمن الضرير عن ابي عمر الدوري عن الكسائي senedi ile el-Kisâî'nin يُوَارِي ve فَأُوَارِيَ (el-Mâide, 31 de iki defa) lâfızlarını imâle ile okuduğunu rivâyet etmiştir. el-Fâris'den başka kimse bunu rivâyet etmemiştir. Ben, onu bu tarîktan aldım. İbnu Mücâhid tarîkından da fetha ile okudum» (279).

Hamze, on fiili —yalnız başına— imâle etmiştir. Bu on fiil şunlardır :

» جَاءَ ؛ زَاغَ ؛ ضَاقَ ؛ حَاقَ ؛ خَابَ ؛ طَابَ ؛ خَافَ ؛ رَانَ ؛ زَادَ ؛ شَاءَ

زَاغُوا «

(es-Saff, 5). Bu fiillerin bir zamire bitişik olup olmamaları, durumu değiştirmez. el-Kisâî ve Ebû Bekr, بَلْ رَانَ (el-Mutaffifîn, 14) kavlini imâle etmekte Hamze'ye uymuşlardır.

---

(279) et-Teysîr, S. 49-50.

İbnu Zekvân, şuralarda imâle yapmıştır: «شَاءَ ، جَاءَ»

— bulundukları her yerde — ve فَزَادَهُمُ (el-Bakara, 10). Bu, İbnu'l-Ahzem'den, o da el-Ahfeş'den rivâyet edilmiştir. el-Ahfeş'den başkaları da İbnu Zekvân'ın Kur'ân'ın tamamında فَزَادَهُمُ lâfzını imâle ettiğini rivâyet etmişlerdir.

Hamze, أَنَا آتِيكَ بِهِ (en-Neml, 39, 40) kavlinde hemzenin fethasını işmâm yaparak imâle yapmakla, ضِعَافًا (en-Nisâ', 9) kavlinde ayn (ع) ın fethasını imâle yapmakla teferrüd etmiştir. Bu üç yerde Hallâd'dan hilâf (yani her iki vecih) zikredilmiştir. ed-Dânî, «ben, fetha ile olanı tercih ettim», (280) diyor.

Ebû Amr ve el-Kisâî, ed-Dûrî rivâyetinde fiilin lâm (ل) ında vâkî olan, kendinden sonra mecrûr ra (ر) bulunan bütün elifleri imâle yaparlar.

Meselâ : « عَلَى أَبْصَارِهِمْ ، النَّارِ ، آثَارِهِمْ » ...gibi.

Ebu'l-Hâris, kendisinde râ (ر) nın tekrar ettiği kelimelerde, imâle yapmakta bu ikisine uymuştur.

Meselâ : « الْأَبْرَارِ ، الْأَشْرَارِ ، قَرَارٍ » ...gibi.

Bunların dışındakileri hâlis fetha ile okumuştur. جُرُفٍ هَارٍ (et-Tevbe, 109) kavlinde ihtilâf edilmiştir: Verş, bunların hepsini iki lâfız arası okumuştum. Hamze de râ (ر) nın tekrar edildiği yerlerde, الْقَهَّارِ de — bulunduğu her yerde —, دَارَ الْبَوَارِ (İbrâhim, 28) de

(280) et-Teysîr, S. 50-51.

Verş'e uymuş, geri kalanları fetha ile okumuştur. İbnu Zekvân, إِلَى حِمَارِكَ (el-Bakara, 259) ve أَسْفَارًا (el-Cum'a, 5) lâfızlarını imâle yapmıştır. Diğer imâmlar ise bunların hepsini fetha ile okumuştur ([281]).

Ebû Amr ve el-Kisâî, ed-Dûrî rivâyetinde, الْكَافِرِينَ ve كَافِرِينَ lâfızlarının kâf (ك) ının fethasına, râ (ر) dan sonra yâ (ى) geldiği zaman —bulunduğu her yerde— imâle ile okurlar. Verş, bunu beyn beyn okur. Diğer imâmlar, aslî fetha ile okurlar. ed-Dânî diyor ki: «Ebu'l-Fâris, bana Ebû Amr kırâatinde ve Ebû Tâhir tarîkı üzere, cerr yerinde bulunan « النَّاسِ » lâfzının nûn (ن) unun fethasını —her yerde— imâle ile okuttu. Bu, el-Yezîdî'den, Ebû Abdirrahmân, Ebû Hamdûn ve İbnu Sâdân'ın rivâyetleridir. Ondan başkası (yani el-Fâris'den) da fetha ile okuttu. Bu da el-Yezîdî'den, Ahmed b. Cübeyr'in rivâyetleridir. İbnu Mücâhid de bunu benimsemiştir. Diğer imâmlar da bu şekilde (yani fetha ile) okumuşlardır», ([282]).

Hişâm, مَشَارِبُ (Yâsîn, 73), مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ (el-Ğâşiye, 5), عَابِدٌ ؛ عَابِدُونَ ve عَابِدُونَ (el-Kâfirûn, 3, 4, 5) lâfızlarında imâle yapmakta yalnız kalmıştır. İbnu Zekvân, « الْمِحْرَابَ ؛ عِمْرَانَ » lâfızlarını —bulundukları her yerde— ve مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ (en-Nûr, 33), الْإِكْرَامِ (er-Rahmân, 27, 78) kavillerini imâle ile okumuştur. ed-Dânî diyor ki: الْمِحْرَابَ kelimesini —bir

(281) et-Teysîr, S. 51.
(282) et-Teysîr, S. 52.

yerde — râ (ر) nın imâlesiyle, en-Nakkâş rivâyetiyle el-Fârisî'den okudum. Ebu'l-Hasen'den de aynı kelimeyi cerr yerinde râ (ر) nın imâlesi ile okudum — ki onlar da (yani cerr yeri) iki tanedir: Âl-i İmrân, 39; Meryem, 11 dir —». Diğer imâmlar, bunların hepsini hâlis fetha ile okumuşlardır. Fakat Verş'in râ (ر) hakkındaki görüşü başkadır (283).

Vakf'da omayan bir illet sebebiyle, vasl halinde imâle olunanların ve « مِنَ النَّاسِ ؛ الْأَبْرَارِ ؛ بِدِينَارٍ ؛ بِقِنْطَارٍ » ...gibi beyn beyn okunan, kelimenin sonunda râ (ر) ve cerrin vâkî olduğu benzerlerinin hepsi imâle olunur ve vakf'ın ârızî olması dolayısıyle de vakf halinde beyn beyn okunur. Kendisine tenvîn yahut başkasının bitişmesinden dolayı vasl halinde imâlesi mümteni' olanların hepsi — « مُصَدِّقٌ ؛ هُدًى ؛ الْأَقْصَى الَّذِي ؛ غُزًّى » ...gibi — sâkinin bulunmamasından dolayı vakf halinde imâle câizdir. Halbuki el-Yezîdî'den, « الْقُرَى الَّتِي ؛ الْكُبْرَى » « إِذْ يَرَى ؛ الَّذِينَ يَرَى ؛ اللَّهَ ؛ النَّصَارَى الْمَسِيحُ » gibi lâfızları, vasl halinde sâkin ile râ (ر) yı imâle ettiğini Ebû Şuayb rivâyet etmiştir (284).

10 — el-Kisâî'nin vakf halinde te'nis hâ (ه) sı (هاء التأنيث) üzerindeki görüşü :

el-Kisâî, müennes hâ (ه) si ve lâfızda ona benzeyenler üzerinde, imâle ile vakf yapar.

Meselâ :

« الْآخِرَةُ ؛ لَعِبْرَةً ؛ الْقِيَامَةِ ؛ نِعْمَةٍ ؛ رَبْوَةٍ ؛ جَنَّةٍ »

...gibi.

---

(283) et-Teysîr, S. 52-53.
(284) et-Teysîr, S. 53.

Yalnız şu durumlarda imâle yapmaz :

a) Hâ (ه) den evvel, şu on harfden biri gelirse: Bu on harf şunlardır: Tâ (ط), zâ (ظ), Sâd (ص), dâd (ض), hâ (خ), ğayn (غ), kaaf (ق), elif (ا), ayn (ع), hâ (ح).

Misâller :

«اَلْحَاقَّةُ، اَلْبَالِغَةُ، اَلصَّاخَّةُ، قَبْضَةُ، خَصَاصَةُ، مَوْعِظَةُ، بَسْطَةُ،

اَلْقَارِعَةُ، اَلنَّطِيحَةُ، هَيْهَاةُ، النَّجَاةُ، اَلْحَيَاةُ، اَلزَّكَاةُ، اَلصَّلَاةُ»

...gibi.

b) Hâ (ه) dan önce, mâkabli meftûh veya madmûm râ (ر), mâkabli meftûh veya elif olan hemze (ء), mâkabli elif hâ (ه), mâkabli meftûh veya madmûm olan kâf (ك) bulunursa:

Râ (ر) ile ilgili misâller :

«بَرَرَةٌ، مَحْشُورَةٌ، سُورَةٌ، عُمْرَةٌ» ...gibi.

Hemze ile ilgili örnekler: «سَوْءَةٌ، اَلنَّشْأَةُ؛ رَأَةٌ»

...gibi.

Hâ (ه) ile ilgili misâller: سَفَاهَةٌ (Bu kelimeden başka örneği yoktur).

Kâf (ك) ile ilgili misâl: اَلتَّهْلُكَةُ ...gibi.

İbnu Mücâhid ve ona uyanlar hâ (ه) ve mâkablinin imâle ile okunmasını câiz görmemişlerdir. Bununla beraber el-Kisâî'den — bunun istisnâsı hususunda — kat'î bir delil yoktur. ed-Dânî diyor ki: «Ben, Ebu'l-Feth'den onun kırâatini — bu husustaki — mutlak kıyas ile okudum.

Bu, el-Kisâî'den şu senet ile sâbittir: « حدثنا محمد بن علي قال حدثنا الأنباري... عن الكسائي »Ben birinciyi tercih ediyorum.

Yalnız hâ (ه) dan evvel elif bulunanlarda imâle câiz değildir». Diğer imâmlar, fetha üzerinde vakf yaparlar [285].

11 — Râ (ر) nın okunuşu ile ilgili Verş'in görüşü:

Verş, iki lâfız arasında râ (ر) nın fethasını — az olarak — şu şartlar dahilinde imâle ile okur:

A — Râ (ر) nın mâkablinde lâzim kesre (كَرَةً لازِمَة), yahut kendisinden önce kesre bulunan bir sâkin, veyahut sâkin yâ (ى) bulunursa: (kendisine tenvinin bitişip bitişmemesi durumu değiştirmez).

a) Râ (ر) nın mâkablinde lâzim kesre bulunuşuna örnekler :

« بَاسِرَةٌ ، نَاضِرَةٌ ، فَاقِرَةٌ ، تَبْصِرَةٌ ، الآخِرَةُ » ...gibi.

b) Râ (ر) ile kesre arasına sâkinin girdiğine ait örnekler:

« السِّحْرَ ، الذِّكْرَ ، سِدْرَةٌ ، الشِّعْرَ » ...gibi.

c) Râ (ر) dan önce sâkin yâ (ى) nın bulunuşuna örnekler: (Yâ « ى » nın mâkablinin meftûh veya meksûr olması aynıdır). « الحَيْرَانُ ، حَيْرَانُ ، الخَيْرُ » ...gibi.

Yalnız Verş, الصِّرَاطُ ve صِرَاطُ kelimelerinde — bulundukları her yerde — râ (ر) nın mâkablinde lâzim kesre olduğu halde, mezhebinin haricine çıkarak, bu iki kelimede imâle yapmamıştır « فِرَاقُ بَيْنِي ، مِدْرَاراً ، الفِرَاقُ »

...ve benzerlerinde râ (ر) yı — isti'lâ ve ucme harflerden, râ (ر) nın meftûh ve madmûm olarak tekrar etmesinden dolayı — fetha ile okumuştur. Kesre ve yâ (ى) ile bulunan madmûm râ (ر) nın hükmü de — aynen — meftûh râ (ر) nın hükmü gibidir.

---

(285) et-Teysîr, S. 54-55.

Meselâ :

« ذِكْرًا ، بِكْرًا ، اِصْرًا ، قَدِيرٌ ، مُنْذِرٌ ، يُسِرُّونَ » ...gibi.

Râ (ر) dan önce gayr-ı lâzim bir kesre bulunduğu zaman, Verş onu fetha ile okur.

Meselâ :

لِرَبِّكَ ، بِرَشِيدٍ ، لِرَسُولٍ ، بِرَسُولٍ ...gibi.

Verş, بِشَرَرٍ (el-Mürselât, 32) lâfzını — meftûh râ (ر) dan sonra, ikinci râ (ر) nın mecrûr olmasından dolayı — imâle ile okumuştur. Aynı şekilde أُولِى الضَّرَرِ (en-Nisâ', 95) lâfzını da — kendinden evvel dâd (ض) harfinin bulunmasından dolayı — imâle ile okumuştur. Diğer imâmlar ise, geçenlerin hepsini fetha ile okumuşlardır (286).

Râ (ر) dan önce fetha veya damme bulunur, kendisi de meftûh, madmûm veya sâkin olarak bulunursa — râ (ر) ile iki hareke arasına sâkinin girip girmemesi aynıdır — icmâ ile kalın okunur. « اَلْيُسْرَ ، يُرَدُّونَ ، حَذَرَ الْمَوْتِ » — gibi. Râ (ر) dan önce ârızî bir kesre, yahut râ (ر) dan sonra isti'lâ harflerinden (287) biri bulunursa, râ (ر) *yine* kalın okunur.

Meselâ :

« مِرْصَادًا ، اِرْصَادًا ، يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا ، اَمِ ارْتَابُوا ، قِرْطَاسٍ ، فِرْقَةٍ »

gibi.

Eğer râ (ر) nın evvelindeki kesre, lâzim kesre ise ve

---

(286) et-Teysîr, S. 55-56.

(287) Isti'lâ harfleri şunlardır : hâ (خ), sâd (ص), dâd (ض), ğayn (غ), tâ (ط), kaaf (ق), zâ (ظ).

kendinden sonra da hurûf-ı isti'lâ'dan birisi yoksa, bütün imâmlar ince okurlar.

Meselâ : « مِرْيَةٍ الْإِرْبَةِ فِرْعَوْنَ شِرْعَةً » ...gibi.

Meksûr olan râ (ر) ların hepsi — ister lâzim kesre, isterse ârızî kesre olsun — vasl hâlinde ince okunur (288).

Kelimenin sonunda vâki olduğu zaman, meftûh, madmûm ve sâkin râ (ر) üzerinde vakf yapmak, vasl hâlindeki gibidir. Eğer vasl hâlinde ince okundu ise, vakf hâlinde ince, şayet vasl hâlinde kalın okunduysa, vakf hâlinde de kalın okunur. Madmûm harekeye, revm yahut ışmâm ile işâret olunması ile, kendisinden önce kesre yahut yâ (ى) gelmeyen râ (ر) ya işâret olunmaması aynıdır. Çünkü madmûm hareke üzerinde revm ile vakf, Verş mezhebinin dışında tefhîm (kalın okumak) ile, revmsiz vakf ise terkîk (ince okumak) iledir.

Meksûr râ (ر) ya gelince, bunun iki vechi vardır:

a) Eğer harekesi revm yapılırsa, vaslda olduğu gibi, ince okunur.

b) Sükûn ile vakf yapılırsa — kendinden sonra kesre, yahut sâkin yâ (ى), veyahut imâle olunan fetha gelmediği müddetçe — kalın okunur.

Şayet râ (ر) dan önce kesre, yahut sâkin yâ (ى) — meselâ « مُسْتَمِرٌّ نَذِيرٌ » gibi — veya imâle olunan fetha gelirse — meselâ بِشَرَرٍ gibi — Verş kırâatine göre ince okunur (289).

12 — Lâm (ل) harfinin okunuşu :

a) Verş, mâkablinde meftûh veya sâkin sâd (ص), zâ (ظ) ve tâ (ط) harfleri bulunursa ve kendisi de meftûh olursa, bu lâm (ل) ı kalın okur.

---

(288) et-Teysîr, S. 57.

(289) Aynı yerden.

Sâd (ص) ile bulunana örnek :

« فَيُصْلَبُ مُصَلًّى الصَّلاةَ » ...gibi.

Zâ (ظ) ile bulunana örnek :

« بِظَلاَّمٍ يُظْلَمُونَ وَإِذَا أَظْلَمَ » ...gibi.

Tâ (ط) ile bulunana örnek :

« بَطَلَ مُعَطَّلَةٍ الطَّلاقُ » ...gibi.

Eğer lâm (ل), sâd (ص) ile beraber, âyetlerinin sonları yâ (ى) üzerine olan sûrelerdeki âyet başı olan kelimede bulunursa, kalın ve ince okumak mümkündür; fakat ince okumak kıyâsa daha elverişlidir. Çünkü âyetler bu lâfızla gelmiştir.

Meselâ : « وَلاَصَلَّى فَصَلَّى » gibi.

Aynı şekilde, şayet lâm (ل), kelimenin sonunda bulunur ve kendisinden önce de yukarda zikredilen üç harf bulunursa, lâm (ل) üzerinde, kalın ve ince okuyarak vakf yapmak mümkündür. Fakat vasl'a binâen kalın okunması, kıyâsa daha uygundur.

b) Diğer imâmlar, bu durumdaki lâm (ل) ların fethalarını işba'sız (yani ince) okurlar.

Bütün imâmlar, الله lâfzının lâm (ل) ını — kendinden evvel fetha veya damme bulunduğu zaman, meselâ « نَصْرُ اللهِ رُسُلُ اللهِ قَالَ اللهُ » ...gibi — kalın okunmasında; kendinden evvel kesre bulunursa, meselâ « بِسْمِ اللهِ الْحَمْدُ لِلّهِ » gibi, ince okunmasında icmâ etmişlerdir. Diğer lâm (ل) ların, ister müteharrik, ister sâkin olsun, ince okunmasında ihtilâf yoktur [290].

(290) et-Teysîr, S. 58.

13 — Kelimelerin sonlarında vakf yapmak:

Vasl halinde müteharrik olan kelimelerin sonlarını sükûn ile vakf yapmaları, kırâat imâmlarının âdetidir, çünkü asl budur.

Kûfeliler (Âsım, Hamze, el-Kisâî) den ve Ebû Amr'-dan, harekeye işâretle vakf yapmak — ki bu da revm ve işmâm ile olur — hususunda rivâyet vâki olmuştur. (Kelimenin mu'reb veya mebnî oluşu durumu değiştirmez). Diğer imâmlardan, bu hususta hiçbir haber yoktur.

Ebû Amr ed-Dânî diyor ki: «Kur'ân ehli üstadlarımızın çoğu, bu husustaki beyandan dolayı, mezheblerinde işâretle vakf yapmayı müstehâb görmüşlerdir.»

Revm (الرم) in hakîkatı şudur: Harekede, çoğu gidinceye kadar ses azaltılır, hafif bir ses işitilir ki, bunu âmâ (gözü görmeyen kimse) işitme organı (kulağı) yla hisseder.

İşmâm (الاشام)ın hakîkatı da şudur: Harfin sükûnundan sonra dudakları (ötrü harekeye işâret edecek şekilde) yummaktır. Bu, gözün görmesine ait bir iş olduğu için, gözsüz (âmâ) kimse anlayamaz. Çünkü bu, harekeye uzuvla işâret etmektir. İşmâm sağırlara mahsûstur.

Revm, kırâat imâmlarına göre ref'ada, dammede ve hafdda, kesrede olur; nasb ve fethada — hafif olmaları hasebiyle — olmaz.

İşmâm ise, yalnız ref'ada ve dammede olur.

Ârızî hareke ve cem' mîm (م) inin — onu asl üzerine ilâve edenin mezhebine göre — harekesine gelince: Bu ikisine (yani ârızî kesre ve cem' mîm'ine), revm ve işmâm ile işâret — vakf esnasında gitmelerinden dolayı — câiz değildir.

Te'nis hâ (ه) sı da vakf esnasında — sâkin olması ve harekede de nasîbi olmaması hasebiyle — revm ve işmâm yapılamaz (291).

---

(291) et-Teysîr, S. 58-59.

14 — Mushaf'ın yazılış şekline göre vakf yapmak (الوقف على مرسوم الخط):

a) Nâfi', Ebû Amr, Âsım, Hamze ve el-Kisâî اَيًّا kelimesinde, yazıldığı şekil üzere vakf yapmışlardır. İbnu Kesîr ve İbnu Âmir'den bu hususta birşey rivâyet edilmiş değildir. ed-Dânî; «bizim imâmlarımız, yazıldığı şekilde vakf yapılmasını tercih ettiler» diyor.

İmâmlardan bazı yerlerde ihtilâf ettikleri görülmüştür:

Mushaflarda, aslı üzere yazılan te'nis hâ (هاء التأنيث) lerinin hepsini, meselâ:

« جَنَّتْ ثَمَرَتْ شَجَرَتْ رَحْمَتْ نِعْمَتْ » ...gibi:

a) el-Kisâî ve Ebû Amr, bunları hâ (ه) üzerine vakf yaparlar. Bu, İbnu Kesîr mezhebinin kıyâsıdır. Çünkü el-Hasen b. el-Habbâb, el-Bezzî'den ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا (Fussılet, 47) âyetinde nasıl vakf yapılacağını sorunca, o da: «hâ (ه) ile» demiştir.

b) el-Kisâî, مَرْضَاتِ — bulunduğu her yerde —

« ذَاتَ بَهْجَةٍ اللَّاتَ وَالْعُزّٰى هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لَاتَ حِينَ »

lâfızlarını hâ (ه) ile okumuştur. el-Bezzî, ona yalnız هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ de — her iki kelimede — uymuştur.

c) İbnu Kesîr ve İbnu Âmir, يَا اَبَتِ lâfzını — bulunduğu her yerde — hâ (ه) üzerine vakf yapmışlardır.

d) Diğer imâmlar, Mushaf'ın hattına uyarak, tâ (ت) ile yazılanların hepsinde, tâ (ت) üzerine vakf yapmışlardır.

Ebû Amr, İbnu'l-Yezîdî rivâyetine göre, وَكَاَيِّنْ

lâfzını — Kur'ân'ın her yerinde — yâ (ى) üzerine, diğer imâmlar ise nûn (ن) üzerine vakf yapmışlardır.

el-Kisâî, ed-Dûrî ve başkalarının rivâyetine göre, وَيْكَأَنَّ اللّٰهَ (el-Kasas, 82) ve وَيْكَأَنَّهُ (el-Kasas, 82) lâfızlarını — munfasıl olarak — yâ (ى) üzerine; Ebû Amr kâf (ك) üzerine; diğer imâmlar ise kelimenin tamamı üzerine vakf yapmışlardır.

Ebû Amr, Ebû Abdirrahmân'ın babasından olan rivâyete göre, فَمَالِ هٰؤُلَاءِ (en-Nisâ', 78), مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ (el-Kehf, 39), مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ (el-Fürkân, 7), فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا (el-Ma'âric, 36) (dört yerde) âyetlerinde mâ (ما) üzerinde vakf yapmıştır, lâm (ل) üzerinde değil. el-Kisâî'den ise hem mâ (ما), hem de lâm (ل) üzerinde vakf yaptığına dâir rivâyet vardır. Diğer imâmlar ise lâm (ل) üzerinde — munfasıl olarak — vakf yapmışlardır.

Hamze ve el-Kisâî, أَيًّا مَا تَدْعُوا (el-İsrâ', 110) kavlinde أَيًّا üzerinde vakf yapmışlar, elifi de tenvînden ıvad olarak getirmişlerdir. Diğer imâmlar ise, « ما » üzerinde vakf yapmışlardır.

Ebû Amr ve el-Kisâî, أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ (en-Nûr, 31), يَا أَيُّهَ السَّاحِرُ (ez-Zuhruf, 49), أَيُّهَ الثَّقَلَانِ (er-Rahmân, 31) (üç yerde) âyetlerinde أَيُّهَا şeklinde elifle, diğer imâmlar ise elifsiz olarak vakf yapmışlardır.

el-Kisâî, وَادِ النَّمْلِ (en-Neml, 18) kavlinde وَادِي

şeklinde yâ (ى) ile, diğerleri yâ (ى) sız olarak vakf yapmışlardır.

el-Bezzî, istifhâm için olan ve kendisinden evvel harf-i cer bulunan mâ (ما) üzerinde vakf yaptığı zaman, hâ-i sekt (هاء السكت) ziyâde eder. Örnekler:

« لِمَ تَقْتُلُونَ ، فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ، مِمَّ خُلِقَ ، فِيمَ أَنْتَ ، لِمَ تَقُولُونَ »

...gibi.

« عَمَّهْ ، فِيمَهْ ، لِمَهْ ، بِمَهْ » ...gibi).

Diğer imâmlar mîm (م) in sükûnu ile vakf yaparlar (292).

15 — Hemzeden önce bulunan sâkin üzerinde sekte yapmak hususunda Hamze'nin görüşü :

Hamze, Halef'in rivâyetine göre, kelime sonunda bulunan, harf-i med olmayan ve kendisinden sonra hemze gelen sâkin üzerinde — kat'sız olarak — sekte-i lâtîfe (سكتة لطيفه) yapar. Bu, hemzeyi açıklamak içindir. Meselâ :

« مِنْ شَيْءٍ ، هَلْ أَتَاكَ ، مَنْ آمَنَ ، الْآنَ ، الْآزِفَةُ ، الْأَرْضِ ، الْآخِرَةُ »

gibi kelimeler, iki kelime yerindedir.

Eğer sâkin ile hemze aynı kelimede ise, sâkin üzerinde sekte yapmaz. Ancak شَيْءٌ ve شَيْئًا lâfızlarında sekte yapar.

ed-Dânî: «Ben, Ebu'l-Hasen'in sekte ile ilgili iki rivâyetine göre, ma'rife lâmı (لام المعرفة) ve شَيْءٌ

(292) et-Teysîr, S. 60-62.

ve شَيْئًا lâfızlarını — bulundukları her yerde — sekte ile okudum», diyor

Diğer imâmlar ise, hemze ile beraber olan sâkini, sektesiz olarak, vasl ile okumuşlardır [293].

16 — İzâfe yâ (ى) larını sükûn ve fetha ile okumak hususunda kırâat imâmlarının görüşleri:

Bu hususta ihtilâf edilen yâ (ى) ların tamamı 214 tanedir. Bunlardan meftûh hemze ile bulunanlar 99, meksûr hemze ile bulunanlar 52, madmûm hemze ile bulunanlar 10, lâm (ل) ile berâber olan vasl hemzesiyle 16, lâm (ل) sız olan vasl hemzesiyle 7, diğer geride kalan mu'cem harflerle de 30 tane bulunur. Biz burada, kırâat imâmlarının koydukları kâideler ve kâidelerine uymayanlara dikkati çekeceğiz, ki mücmel olarak ezberlensin ve ayrı ayrı vârid olanlar da bu kâidelere göre kıyâs edilebilsin.

Kendilerinden sonra meftûh hemze gelen bütün yâ (ى) ları, meselâ: لِى اَنْ اَقُولَ « اِنِّى اَعْلَمُ » اَنِّى اَخْلُقُ ...gibi.

a) Nafî', İbnu Kesîr ve Ebû Amr, bunları fetha ile « لِىَ اِنِّىَ » gibi okurlar.

b) İbnu Kesîr, yalnız şu üç yerde fetha ile okumuştur: فَاذْكُرُونِى اَذْكُرْكُمْ (el-Bakara, 152) ذَرُونِى اَقْتُلْ (Ğâfir, 26), أدْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ (Ğâfir, 60). İki rivâyetinde de koyduğu kâideyi bozarak, on yerde yâ (ى) yı sâkin okumuştur: "اِجْعَلْ لِى آيَةً" (Âl-i İmrân, 41; Meryem, 10), فِى ضَيْفِى أَلَيْسَ (Hûd, 78), اِنِّى اَرَانِى (Yûsüf, 36) (Ay-

---

(293) et-Teysîr, S. 62.

nı âyette iki defa) (*), حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي (Yûsüf, 80), (**), سَبِيلِي أَدْعُوا (Yûsüf, 108), مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ (el-Kehf, 102), يَسِّرْ لِي أَمْرِي (Tâ-Hâ, 26), لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ (en-Neml, 40). Kunbul bunlara yedi yer daha ilâve etmiştir: وَلَكِنِّي أَرَيكُمْ (el-Ahkâf, 23; Hûd, 29), فَطَرَنِي أَفَلَا (Hûd, 51), « إِنِّي أَرَيكُمْ » (Hûd, 84), أَوْزِعْنِي أَنْ (en-Neml, 19), مِنْ تَحْتِي أَفَلَا (ez-Zuhruf, 51). Ebû Rabî'a, Kunbul ve el-Bezzî'den عِنْدِي أَوَلَمْ (el-Kasas, 78), kavlini sükûn ile rivâyet etmiştir.

c) Nâfi' — yalnız başına — şunları sâkin yâ (ى) ile okumuştur: هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا (Yûsüf, 108), لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ (en-Neml, 40). Verş, ondan أَوْزِعْنِي (en-Neml, 19; el-Ahkâf, 15) lâfzını fetha ile okuduğunu, Kâlûn ise her iki sûrede de aynı lâfzı sükûn ile okuduğunu rivâyet etmişlerdir.

d) Ebû, Amr, koyduğu kâideye uymayarak, dokuz yerde yâ (ى) yı sükûn ile okumuştur: فَطَرَنِي أَفَلَا (Hûd, 51), لَيَحْزُنُنِي أَنْ (Yûsüf, 13), سَبِيلِي أَدْعُوا (Yûsüf, 108), لِمَ حَشَرْتَنِي (Tâ-Hâ, 125) أَوْزِعْنِي أَنْ

(*) Burada (إِنِّي) lâfzı kasdolunmaktadır.

(**) Burada (لِي) lâfzı kasdolunmaktadır.

(en-Neml, 19), لِيَبْلُوَنِيٓ أَأَشْكُرُ (en-Neml, 40), تَأْمُرُونِّيٓ أَعْبُدُ (ez-Zümer, 64), أَوْزِعْنِيٓ أَنْ (el-Ahkâf, 15), أَتَعِدَانِنِيٓ أَنْ (el-Ahkâf, 17).

e) İbnu Âmir, her iki rivâyetinde, sekiz yâ (ى) yı fetha ile okumuştur: مَعِيَ — bulunduğu her yerde —, مَعِيَ أَبَدًا (et-Tevbe, 83), وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا (el-Mülk, 28). İbnu Zekvân, ondan rivâyetle bunlara أَرَهْطِيَ أَعَزُّ (Hûd, 92) kavlini, Hişâm ise مَا لِيَ أَدْعُوكُمْ (Ğâfir, 41) kavlini ilâve etmiştir.

f) Hafs, et-Tevbe 83 ve el-Mülk 28 âyetlerindeki مَعِيَ lâfzını fetha ile okumuştur.

g) Diğer imâmlar, Kur'ân'da bulunan yâ (ى) ları sükûn ile okumuşlardır.

Kendisinden sonra meksûr hemze bulunan yâ (ى) ları, meselâ : « يَدِيَ إِلَيْكَ مِنِّيَ إِنَّكَ » فِيٓ إِلَّا ...gibi :

a) Nâfi, ve Ebû Amr, Kur'ân'da bulunanların hepsini fetha ile okumuşlardır.

Nâfi', yalnız başına, şu sekiz yerde de fetha ile okumuştur: مَنْ أَنْصَارِيٓ إِلَى اللّٰهِ (Âl-i İmrân; 52; es-Saff, 14), بَنَاتِيٓ إِنْ كُنْتُمْ (el-Hıcr, 71), سَتَجِدُنِيٓ إِنْ شَآءَ اللّٰهُ (el-Kehf, 69; el-Kasas, 27; es-Sâffât, 102), بِعِبَادِيٓ إِنَّكُمْ (eş-Şu'arâ', 52), لَعْنَتِيٓ إِلَى (Sâd, 78). Verş, ondan

rivâyetle, وَبَيْنَ إِخْوَتِيَ إِنَّ (Yûsüf, 100) lâfzını ilâve etmiştir.

b) İbnu Kesîr, şu iki yerde fetha ile okumuştur: آبَاءِيَ إِبْرَاهِيمَ (Yûsüf, 38), دُعَاءِيَ إِلَّا (Nûh, 6).

c) İbnu Âmir, onbeş yerde fetha ile okumuştur: أَجْرِيَ إِلَّا (bulundukları her yerde), وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ (el-Mâide, 116), وَمَا تَوْفِيقِيَ إِلَّا (Hûd, 88), وَحُزْنِيَ إِلَى اللّٰهِ (Yûsüf, 86), آبَائِيَ إِبْرَاهِيمَ (Yûsüf, 38), وَرُسُلِيَ إِنَّ اللّٰهَ (el-Mücâdele, 21), دُعَائِيَ إِلَّا (Nûh, 6).

d) Hafs, şuralarda fetha ile okumuştur: أَجْرِيَ إِلَّا — bulunduğu her yerde —, يَدِيَ إِلَيْكَ (el-Mâide, 28), وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ (el-Mâide, 116).

e) Diğer imâmlar, Kur'ân'ın *her* yerinde bulunan — bu şarta uygun — yâ (ى) ları sükûn ile okumuşlardır.

Kendisinden sonra madmûm hemze bulunan bütün yâ (ى) ları, meselâ: إِنِّي أُمِرْتُ إِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ ...gibi:

a) Nâfi', bu türlü yâ (ى) *ları*, bulundukları her yerde, fetha ile okumuştur.

b) Diğer imâmlar, sükûn ile okumuşlardır.

Kendisinden sonra elif (ا) ve lâm (ل) bulunan [yani lâm-ı ta'rif « لام التعريف »] yâ (ى) ları, meselâ:

« رَبِّيَ الَّذِي آتَانِيَ الْكِتَابَ عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ » ...gibi:

a) Hamze, bunların hepsini, bulundukları her yerde, sükûn ile okur. el-Kisâî, ona şu üç yerde uymuştur: قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ (İbrâhim, 31), يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ (el-Ankebût, 56; ez-Zümer, 53). Ebû Amr, el-Ankebût 56 ve ez-Zümer 53 de ona uymuştur. İbnu Âmir, iki yerde ona uyar: عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ (el-A'râf, 146), قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ (İbrâhim, 31). Hafs da yalnız عَهْدِي الظَّالِمِينَ (el-Bakara, 124) kavlinde ona uymuştur.

b) Diğer imâmlar — bulundukları her yerde — bu şarta uyan yâ (ى) ları fetha ile okumuşlardır.

c) Ebû Şu'ayb, فَبَشِّرْ عِبَادِيَ الَّذِينَ (ez-Zümer, 17) kavlini, «vasl» hâlinde yâ (ى) nın fethası, «vakf» hâlinde yâ (ى) nın sükûnu ile okumuştur. Diğer imâmlar, her iki halde de, yâ (ى) yı hazfetmişlerdır.

Bütün imâmlar, birbirine uyan üç usûlde ve birbirinden farklı dokuz harfde yâ (ى) yı fetha ile okurlar:

a) Üç usûl şunlardır: شُرَكَائِيَ الَّذِينَ حَسْبِيَ اللّٰهُ نِعْمَتِيَ الَّتِي — bulundukları her yerde —.

b) Dokuz harf de şunlardır: وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ (Âl-i İmrân, 40), بِيَ الْأَعْدَاءَ (el-A'râf, 150), وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ (el-A'râf, 188), إِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ (el-A'râf, 196) مَسَّنِيَ الْكِبَرُ (el-Hıcr, 54) (İki defa), أَرُونِيَ الَّذِينَ (Sebe', 27), رَبِّيَ اللّٰهُ (el-Mü'min, 28), قَدْ جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ (el-Mü'min, 66), نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ (et-Tahrîm, 3).

Kendinden sonra yalnız elif (ا) gelen yâ (ى) ları, meselâ : أخي اشدد به ...gibi.

a) Nâfi', bunlardan üç yerdekini sükûn ile okumuştur: إني اصطفيتك (el-A'râf, 144), أخي اشدد به (Tâ-Hâ, 30 ve 31), يا ليتني اتخذت (el-Fürkân, 27).

b) İbnu Kesîr, her iki rivâyetinde yalnız يا ليتني اتخذت (el-Fürkân, 27) lâfzını sükûn ile okumuştur. Kunbul rivâyetinde de إن قومي اتخذوا (el-Fürkân, 30) kavlini sükûn ile okumuştur.

c) Ebû Amr, bu şartlara uygun olarak yâ (ى) ları — bulundukları her yerde — fetha ile okumuştur.

d) Ebû Bekr, من بعدي اسمه أحمد (es-Saff, 6) kavlini fetha ile okumuştur.

e) Diğer imâmlar, bu türlü yâ (ى) ları — her yerde — sükûn ile okumuşlardır.

Diğer mu'cem harflerle bulunan yâ (ى) ları, « بيتي وجهي مماتي لي » gibi:

a) Nâfi', her iki rivâyetinde, bunlardan yedi tanesini fetha ile okumuştur: بيتي (el-Bakara, 125; el-Hacc, 26), وجهي (Âl-i İmrân, 20; el-En'âm, 79), مماتي لله (el-En'âm, 163), ومالي (Yâsîn, 22), ولي دين (el-Kâfirûn, 6). Verş, bunlara dört tane daha ilâve etmiştir: وليؤمنوا بي (el-Bakara, 186), ولي فيها (Tâ-Hâ, 18), ومن معي (eş-Şu'arâ', 118), لي فاعتزلون (ed-Dühân, 21).

b) İbnu Kesir, beş yerde fetha ile okumuştur: مَحْيَايَ (el-En'âm, 162), مِنْ وَرَائِيَ (Meryem, 5), مَالِيَ (en-Neml, 20; Yâsîn, 22), أَيْنَ شُرَكَائِيَ (Fussılet, 47). el-Bezzi, ondan ayrılarak وَلِيَ دِينِ (el-Kâfirûn, 6) kavlini bunlara ilâve etmiştir.

c) Ebû Amr, iki yerde fetha ile okumuştur: مَحْيَايَ (el-En'âm, 162) ve مَالِيَ (Yâsîn, 22).

d) İbnu Âmir, her iki rivâyetinde, altı yerde fetha ile okumuştur: وَجْهِيَ (Âl-i İmrân, 20; el-En'âm, 79), صِرَاطِيَ (el-En'âm, 153), وَمَحْيَايَ (el-En'âm, 162), إِنَّ أَرْضِيَ (el-Ankebût, 56), مَالِيَ (Yâsîn, 22). Hişâm, şunları da ilâve etmiştir: بَيْتِيَ — Her yerde —, مَالِيَ (en-Neml, 20), وَلِيَ دِينِ (el-Kâfirûn, 6).

e) Hafs, şuralarda yâ (ى) yı fetha ile okur: « مَعِيَ وَجْهِيَ بَيْتِيَ » lâfızlarını Kur'ân'ın her yerinde, مَحْيَايَ (el-En'âm, 162), İbrâhim ve Tâ-Hâ Sûrelerindeki, (en-Neml, 20), (Yâsîn, 22), (Sâd, 23 ve 69), (el-Kâfirûn, 6) da لِيَ lâfzını fetha ile okumuştur.

f) Ebû Bekr ve el-Kisâî, üç yerde fetha ile okumuşlardır: مَحْيَايَ (el-En'âm, 162), لِيَ (en-Neml, 20; Yâsîn, 22).

g) Hamze, yalnız مَحْيَايَ (el-En'âm, 162) lâfzını fetha ile okumuştur (294).

17 — Kırâat imâmlarının Kur'ân'ın hattından kaldırılmış olan yâ (ى) lar hakkındaki kâideleri:

Bu konuda ihtilâf edilmiş olan yâ (ى) ların hepsi, altmışbir tanedir:

a) Nâfi', Verş rivâyetinde, bunlardan — yalnız vasl halinde — 47 tanesini, Kâlûn rivâyetinde ise 20 tanesini isbât etmiştir. Şu kadar varki Kâlûn'dan iki tanesinde ihtilâf edilmiştir. Bunlar da التَّلَاقِ (Ğâfir, 15) ve التَّنَادِ (Ğâfir, 32).

b) İbnu Kesîr, bunlardan her iki rivâyetinde, vasl ve vakf halinde, 21 yerde yâ (ى) yı isbât etmiştir. Kunbul ve el-Bezzî ise altı yerde ondan farklı rivâyetlerde bulunmuşlardır. Bunlar:

وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ (İbrâhim, 40), يَدْعُ الدَّاعِ (el-Kamer, 6), بِالْوَادِ (el-Fecr, 9), أَكْرَمَنِ (el-Fecr, 15), أَهَانَنِ (el-Fecr, 16). el-Bezzî, vakf ve vasl halinde, beş yerde yâ (ى) yı isbat etmiş, Kunbul ise ondan ayrılarak, yalnız بِالْوَادِ lâfzını, vasl hâlinde, isbât etmiş, dört yerde de — vakf ve vasl halinde — hazfetmiştir. Kunbul, إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ (Yûsüf, 90) lâfzını — vakf ve vasl halinde — isbât etmiş, el-Bezzî ise, her iki halde de, hazfetmiştir.

c) Ebû Amr, bunlardan yalnız, vasl hâlinde 34 tanesini isbât etmiş, yalnız أَكْرَمَنِ (el-Fecr, 15) ve أَهَانَنِ

---

(294) et-Teysîr, S. 63-69.

(el-Fecr, 16) lâfızlarında muhayyer bırakmıştır. Fakat ondan me'hûz olan her ikisini de hazfetmiş olmasıdır.

d) el-Kisâî, vasl hâlinde, iki yerde isbât etmiştir:

يَوْمَ يَأْتِ (Hûd, 105), مَا كُنَّا نَبْغِ (el-Kehf, 64).

e) Hamze, vasl hâlinde, وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ (İbrâhim, 40) lâfzını, vasl ve vakf hâlinde de أَتُمِدُّونَنِ (en-Neml, 36) lâfzında yâ (ى) yı isbât etmiştir.

f) Âsım, bunların hepsini, vakf ve vasl hâlinde, hazfetmiştir. Yalnız ondan iki yerde ihtilâf olunmuştur: آتَانِيَ اللّٰهُ (en-Neml, 36), (Hafs, bunu vasl hâlinde fetha, vakf hâlinde sükûn ile okumuştur; Ebû Bekr ise her iki halde de yâ (ى) yı hazfetmiştir.) يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ (ez-Zuhruf, 68). Ebû Bekr, bunu vasl hâlinde fetha, vakf hâlinde ise sükûn ile okumuştur. Hafs ise, her iki halde, yâ (ى) yı hazfetmiştir.

g) İbnu Âmir, Hişâm'ın rivâyetine göre, vakf ve vasl hâlinde, ثُمَّ كِيدُونِ (el-A'râf, 195) lâfzında yâ (ى) yı isbât etmiş, İbnu Zekvân'ın rivâyetinde de فَلَا تَسْأَلْنِي (el-Kehf, 69) lâfzında — her iki halde — yâ (ى) yı hazfetmiştir (295).

18 — İdğâm-ı kebîr (الادغام الكبير) hakkında Ebû Amr'ın mezhebi:

Telâffuzda birbirine benzeyen (mütemâsil), mahrecte birbirine yakın (mütekârib) olan müteharrik harflerde, Ebû Amr'ın mezhebi, diğer imâmlara nazaran özellik arzeder.

---

(295) et-Teysîr, S. 69-71.

Gerek telâffuzdaki benzeyiş ve gerekse mahrecteki yakınlık sebebiyle — müteharrik olarak — yan yana bulunan harfler iki şekilde bulunur:

a) Bir kelimede bitişik (muttasıl) olarak bulunurlar.

b) İki kelimede ayrı (munfasıl) olarak bulunurlar.

A — Bir ve iki kelimede «misleyn» (birbirinin ayrı olan iki harf) in idğâmı :

a) Ebû Amr, bir kelimede bulunan misleyni idğâm yapmaz, ancak şu iki yerde idğâm yapar: مَنَاسِكَكُمْ (el-Bakara, 200) ve مَا سَلَكَكُمْ (el-Müddessir, 42).

Bunun dışındakileri hep ızhâr ile okur.

Meselâ :

« بِشِرْكِكُمْ وُجُوهُهُمْ جِبَاهُهُمْ » ...gibi.

b) Eğer misleyn, iki kelimede bulunursa — birinci harfin sâkin veya müteharrik olması aynıdır — Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde, birinciyi ikincide idğâm eder.

Meselâ :

« فِيهِ هُدًى لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ وَإِنَّهُ هُوَ » ...gibi.

Yalnız فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ (Lukmân, 23) kavlini, kâf (ك) harfinden önce sâkin nûn (ن) geldiği için, idğâm yapmamıştır, ihfâ' yapmıştır.

c) Eğer misleynden birincisi müşedded (kendisinde şedde bulunan), yahut tenvînli, veyahut muhâtab ve mütekellim tâ (ت) sı ise idğâm yapmaz.

Meselâ :

« أُحِلَّ لَكُمْ مِنْ أَنْصَارٍ رَبَّنَا كُنْتُ تُرَابًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ

أُمِّ مُوسَى صَوَافَّ فَإِذَا مَسَّ سَقَرَ » gibi.

Misleynden birincisi mu'tel (kendisinde illet bulunan) harf ise durum aynıdır.

Meselâ :

« وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا » « يَخْلُ لَكُمْ » « وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا »

...gibi.

ed-Dânî diyorki: «Edâ ehli, bu hususta, (yani misleynden birincisinin mu'tel bulunması hâlinde) ihtilâf etmişlerdir. İbnu Mücâhid ve ona uyanlar ızhâr ile, Ebû Bekr ed-Dâcûnî ve diğerleri idğâm ile okumuşlardır. Ben her iki vechle de okudum. وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي (Hûd, 29) ve وَيَا قَوْمِ مَالِي (el-Mü'min, 41) kavillerinin idğâmı hakkında (illetli oldukları halde), ben hiçbir ihtilâf bilmiyorum. Fakat, آلَ لُوطٍ lâfzına gelince: Bağdâd'lıların hepsi, bunu ızhâr ile okumuş ve İbnu Mücâhid de bunu kabullenmiştir. İbnu Mücâhid'den başkaları da idğâm ile okumuşlardır. Ben de bu şekilde okudum. لَكَ كَيْدًا (Yûsüf, 5) kavlinin idğâmında icmâ' vardır. Edâ ehli, « هُوَ » kelimesinin vâv (و) ında — kendisinden önce hâ (ه) harfi madmûm ve kendinden sonra yine vâv (و) geldiği zaman — ihtilâf etmişlerdir.

Meselâ:

« إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ » ، « كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ »

...gibi. İbnu Mücâhid ızhâr, ondan başkaları idğâm ile okumuşlardır. Ben de idğâm ile okudum. Bu, İbnu Mücâhid ve diğerlerinin أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ ve نُودِيَ يَا مُوسَى kavillerinde yâ (ی) nın, yâ (ی) da idğâmı hususundaki icmâ' larına göre bir kıyastır. Yâ (ی) nın mâkabli meksûr, iki

yâ (ى) arasında hiçbir fark yoktur. Eğer « هو » kelimesinin hâ (ه) sı sâkin, yahut vâv (و) dan önceki sâkin, hâ (ه) dan başka bir harf olursa, bunun idğâmında ihtilâf yoktur. Meselâ:

« خُذِالْعَفْوَ وَأْمُرْ وَهُوَ وَاقِعٌ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ مِنَ اللّٰهِ وَمِنَ النَّجَارَةِ »

...gibi.

وَاللَّائِى يَئِسْنَ (et-Talâk, 4) kavli İbnu Mücâhid'in görüşüne göre, hemze, sâkin yâ (ى) ya çevrilerek okunur ve idğâm câiz değildir; çünkü bedel ârizîdir», ([296]).

B — Bir veya iki kelime mütekâribeyn (mahreçlerinde veya sıfatlarında yakınlık bulunan iki harf) in idğâmı:

Ebû Amr, bir kelimede mütekâribeyni idğâm yapmaz, ancak kaaf (ق) harfini, cem' müzekker kâf (ك) harfinde — kaaf (ق) ın mâkabli mütcharrik olduğu zaman — idğâm yapar.

Meselâ :

رَزَقَكُمْ وَاثَقَكُمْ يَرْزُقُكُمْ خَلَقَكُمْ ...gibi.

Eğer kaaf (ق) ın mâkabli sâkin veya kâf (ك) dan sonra mîm (م) yoksa ızhâr ile okur.

Meselâ : « يَرْزُقُكُمْ ، مِيثَاقَكُمْ » (vâv'ın sükûnu ile: Ebû Amr, Şu'be, Hamze, Halef ve Ravh. el-Büdûru'z-Zâhire, S.189), « رَزَقَكَ ، خَلَقَكَ » ...gibi.

Ehl-i edâ, إِنْ طَلَّقَكُنَّ (et-Tahrîm, 5) de ihtilâf etmişlerdir:

(296) et-Teysir, S. 19-22.

a) İbnu Mücâhid ve ona uyanlar, ızhâr ile okumuşlardır.

b) el-Yezîdî, Ebû Amr'ı tercih ederek, idğâm ile okumuştur. ed-Dânî: «Ben de idğâm ile okudum. Bu, çoğul (cem') ve tesniyelerin çoğuna kıyastır», demiştir.

Eğer mütekâribeyn, iki kelimede bulunursa, on altı harfi idğâm eder. Bu harfler şunlardır: Hâ (ح), Kaaf (ق), kâf (ك), cim (ج), şîn (ش), dâd (ض), sîn (س), dâl (د), tâ (ت), zâl (ذ), sâ (ث), râ (ر), lâm (ل), nûn (ن), mîm (م), bâ (ب).

Bu harfler سَنَشُدُّ حُجَّتَكَ بِذُلِّ رِضٍ قُثَمْ sözünde toplanmıştır. Bunların da idğâm olunabilmeleri için birinci harfin, tenvinli, şeddeli, muhâtab tâ (ت) sı ve mu'tel olmaması lâzımdır.

Meselâ :

« وَلَا يَعْبُرِ أَحَدٌ لَمْ يُؤْتَ سَعَةً لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا الْحَقُّ كَمَنْ »

...gibi. Bunlarda idğâm yapılamaz.

Hâ (ح) harfini — yalnız — فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ (Âl-i İmrân, 185) âyetinde ayn (ع) harfinde idğâm ile okumuştur. Bunu, Ebû Abdirrahmân b. el-Yezîdî, babasından rivâyet etmiştir. Bundan başkalarını ızhâr ile okumuştur.

Meselâ : « لَا يُفْلِحُ قَالَ ، فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا » gibi.

Kaaf (ق) harfini, kâf (ك) harfinde — mâkabli harekeli olduğu zaman — idğâm eder.

Meselâ:

« وَخَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ » gibi.

Eğer kaaf (ق) harfinin üst yanı sâkin olursa idğâm yapmaz.

Meselâ : وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ gibi.

Kâf (ك) harfini, kaaf (ق) harfinde — mâkabli harekeli olduğu zaman — idğâm eder.

Meselâ :

« لَكَ قُصُوراً ، كَانَ رَبُّكَ قَدِيراً ، وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ » ...gibi.

Şayet kâf (ك) ın üst yanı sâkin olursa, idğâm yapmaz.

Meselâ : « لَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ ؛ إِلَيْكَ قَالَ » ...gibi.

Cîm (ج) harfini, şîn (ش) harfinde, meselâ : أَخْرَجَ شَطْأَهُ (el-Feth, 29) gibi, Tâ (ت) harfinde, meselâ: ذِي الْمَعَارِجِ تَعْرُجُ (el-Ma'âric, 3-4) gibi, idğâm eder.

Şîn (ش) harfini, sîn (س) harfinde idğâm eder.

Meselâ : ذِي الْعَرْشِ سَبِيلاً (İsrâ', 44) gibi.

Dâd (ض) harfini, şîn (ش) harfinde idğâm eder.

Meselâ : لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ (en-Nûr, 62) gibi.

Sîn (س) harfini, zây (ز) harfinde, meselâ : وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ (et-Tekvîr, 7) gibi; Şîn (ش) harfinde meselâ وَالرَّأْسُ شَيْباً (Meryem, 4) idğâm etmiştir. Son âyette Ebû Amr'dan hem idğâm, hem izhâr rivâyet olunmuştur. ed-Dânî, «ben, idğâm ile okudum», diyor.

Dâl (د) harfini — mâkabli müteharrik olduğu zaman — beş harfde idğâm eder:

a) Tâ (ت) harfinde: فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ (el-Bakara, 187). Başka misâli yoktur.

b) Zâl (ذ) harfinde: الْقَلَائِدَ ذَلِكَ (el-Mâide, 97). Başka misâli yoktur.

c) Sîn (س) harfinde: عَدَدَ سِنِينَ (el-Mü'minûn, 113). Başka misâli yoktur.

d) Şîn (ش) harfinde: شَهِدَ شَاهِدٌ (Yûsüf, 26; el-Ahkâf, 10). Başka misâli yoktur.

e) Sâd (ص) harfinde: نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ (Yûsüf, 72) ve فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ (el-Kamer, 55). Başka misâli yoktur.

Eğer, dâl (د) harfinin mâkabli sâkin ve kendisi de kesre veya damme ile harekeli ise, dokuz harfde idğâm eder:

a) Tâ (ت) harfinde idğâm eder.

Meselâ : مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ (el-Mâide, 94), تَكَادُ تَمَيَّزُ el-(el-Mülk, 8). Başka misâli yoktur.

b) Zâl (ذ) harfinde idğâm eder.

Meselâ : «الْوَدُودُ ذَلِكَ ؛ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» gibi.

c) Sâ (ث) harfinde idğâm eder.

Meselâ : يُرِيدُ ثَوَابَ (en-Nisâ', 134) ve لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ (el-İsrâ', 18). Başka misâli yoktur.

d) Zâ (ظ) harfinde idğâm eder.

Meselâ : يُرِيدُ ظُلْمًا (Âl-i İmrân, 108; Ğâfir, 31), مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ (el-Mâide, 39). Başka misâli yoktur.

e) Zây (ز) harfinde idğâm eder.

Meselâ: تُرِيدُ زِينَةَ (el-Kehf, 28), يَكَادُ زَيْتُهَا (en-Nûr, 35). Başka misâli yoktur.

f) Sîn (س) harfinde idğâm eder.

Meselâ : الْاَصْفَادِ سَرَابِيلُهُمْ (İbrâhim, 49-50), يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ (en-Nûr, 58). Başka misâli yoktur.

g) Sâd (ص) harfinde idğâm eder. Meselâ : فِى الْمَهْدِ صَبِيًّا (Meryem, 29), وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ (en-Nûr, 58). Başka misâli yoktur.

h) Dâd (ض) harfinde idğâm eder.

Meselâ : مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ (Yûnus, 21; Fussılet, 50) ve مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ (er-Rûm, 54). Başka misâli yoktur.

i) Cîm (ج) harfinde idğâm eder. دَاوُدُ جَالُوتَ (el-Bakara, 251), دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً (Fussılet, 28).

Eğer, dâl (د) ın üst yanı sâkin, kendisi de meftûh olursa, yalnız tâ (ت) harfinde idğâm eder. Çünkü her ikisi de aynı mahrecden çıkar.

Meselâ : كَادَ تَزِيغُ (et-Tevbe, 117), (Hafs ve Hamze hariç, diğerlerinin kırâati) بَعْدَ تَوْكِيدِهَا (en-Nahl, 91). Başka misâli yoktur.

Tâ (ت) harfini, muhâtab ismi olmamak şartıyla, on harfde idğâm eder:

a) Tâ (ط) harfinde idğâm eder.

Meselâ :

«الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ ، الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ»

...gibi. وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ (en-Nisâ', 102) kavline gelince: ed-Dânî, «ben, iki vecihle — idğâm ve ızhâr — okudum. İbnu Mücâhid, ızhârı tercih etti. O'ndan başkaları da idğâm ile okudular», diyor.

b) Zâl (ذ) harfinde idğâm eder.

Meselâ :

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا ، عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ ...gibi.

آتِ ذَا الْقُرْبَى (el-İsrâ', 26) âyetini, İbnu Mücâhid ızhâr ile okumuştur. ed-Dânî; «ben, iki vecihle okudum», diyor.

c) Sâ (ث) harfinde idğâm eder.

Meselâ : «النُّبُوَّةَ ثُمَّ ، بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ» ...gibi.

وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ (el-Bakara, 83), حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ (el-Cum'a, 5) âyetlerini, İbnu Mücâhid idğâm yapmamıştır. ed-Dânî, «Ben iki vecihle okudum», diyor.

d) Zâ (ظ) harfinde idğâm eder.

Meselâ : الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي (en-Nisâ', 97; en-Nahl, 28). Başka misâli yoktur.

e) Dâd (ض) harfinde idğâm eder.

Meselâ : وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا (el-Âdiyât, 1). Başka misâli yoktur.

f) Şîn (ش) harfinde idğâm eder.

Meselâ: إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (el-Hacc, 1), بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ (en-Nûr, 4, 13) .Başka misâli yoktur.

ed-Dânî, «Ebu'l-Feth, bana, لَقَدْ جِئْتِ شَيْئاً فَرِيّاً (Meryem, 27) âyetini idğâm ile okuttu. Ben ise ızhâr ile okudum», diyor.

g) Cîm (ج) harfinde idğâm eder.

Meselâ : « مِائَةُ جَلْدَةٍ ، الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ » ...gibi.

h) Sîn (س) harfinde idğâm eder.

Meselâ : « الصَّالِحَاتِ سَنُدْ خِلُهُمْ ، بِالسَّاعَةِ سَعِيراً » ...gibi.

i) Sâd (ص) harfinde idğâm eder.

Meselâ : وَالصَّافَّاتِ صَفّاً (es-Sâffât, 1),

فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحاً (el-Âdiyât, 3), وَالْمَلَائِكَةُ صَفّاً (en-Nebe', 38). Başka misâli yoktur.

j) Zây (ز) harfinde idğâm eder.

Meselâ : بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا (en-Neml, 4), وَالزَّاجِرَاتِ زَجْراً (es-Sâffât, 2), إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً (ez-Zümer, 73). Başka misâli yoktur.

Zâl (ذ) harfini iki harfde idğâm eder:

a) Sîn (س) harfinde idğâm eder.

Meselâ : فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ (el-Kehf, 61, 63).

b) Sâd (ص) harfinde idğâm eder.

Meselâ : مَااتَّخَذَ صَاحِبَةً (el-Cinn, 3). Başka misâli yoktur.

Sâ (ث) harfini beş harfde idğâm eder:

a) Zâl (ذ) harfinde idğâm eder.

Meselâ : وَالْحَرْثِ ذَلِكَ (Âl-i İmrân, 14). Başka misâli yoktur.

b) Tâ (ت) harfinde idğâm eder.

Meselâ: حَيْثُ تُؤْمَرُونَ (el-Hıcr, 65), الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ (en-Necm, 59). Başka misâli yoktur.

c) Şîn (ش) harfinde idğâm eder.

Meselâ : « حَيْثُ شِئْتُمَا حَيْثُ شِئْتُمْ » — bulundukları her yerde —, ثَلَاثِ شُعَبٍ (el-Mürselât, 30).

Başka misâli yoktur.

d) Sîn (س) harfinde idğâm eder.

Meselâ :

« مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ ، وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ » ...gibi.

e) Dâd (ض) harfinde idğâm eder.

Meselâ : حَدِيثُ ضَيْفِ (ez-Zâriyât, 24). Başka misâli yoktur.

Râ (ر) harfini — mâkabli harekeli olduğu zaman — lâm (ل) harfinde idğâm eder.

Meselâ : « لِيَغْفِرَ لَكَ ؛ سَخَّرَ لَنَا » ...gibi.

Eğer, mâkabli sâkin, meksûr veya madmûm olursa, yine lâm (ل) da idğâm eder.

Meselâ :

« كِتَابُ الْفُجَّارِ لَفِي ؛ الصَّبْرُ لَايُكَلِّفُ » ...gibi.

Eğer, Râ (ر) meftûh olursa, lâm (ل) da idğâm etmez.

Meselâ : وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا ...gibi.

« عَذَابَ النَّارِ رَبَّنَا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي » gibi yerlerde, idğâmla beraber imâle bâkîdir.

Lâm (ل) harfini, râ (ر) harfinde — lâm (ل) ın mâkabli mütcharrik olduğu zaman — idğâm eder.

Meselâ : «وَقَدْ جَعَلَ رَبُّكِ سُبُلَ رَبِّكِ» ...gibi.

Eğer, lâm (ل) ın üst yanı sâkin, kendisi de meksûr veya madmûm olursa, yine idğâm eder.

Meselâ : مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ ...gibi.

Şayet, lâm (ل) meftûh olursa, idğâm etmez.

Meselâ : رَسُولُ رَبِّهِمْ فَيَقُولُ رَبِّ ...gibi.

Yalnız şu kavillerde — zamîre bitişik olsun, olmasın — idğâm yapar. «قَالَ رَبِّ قَالَ رَبُّكُمْ قَالَ رَبَّنَا» . Bu kelimeleri, قَالَ رَجُلاَنِ قَالَ رَجُلٌ kelimelerindeki idğâmlara kıyas yaparak, idğâm etmiştir. Zira bu iki kelimenin idğâmla okunması hakkında, edâ ehli arasında ihtilâf yoktur.

Mîm (م) harfini, bâ (ب) harfinde — mâkabli harekeli olunca — ihfâ yapar.

Meselâ : «يَحْكُمُ بِهِ ، بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ» ...gibi.

ed-Dânî : «Kırâat âlimleri, her ne kadar buna idğâm diyorlarsa da, kalb (harfin başka bir harfe çevrilmesi) in mümkün olmaması hasebiyle, bu idğâm değildir. Ancak harekc gidiyor, mîm (م) de ihfâ olunuyor», diyor. Eğer, mîm (م) in üst yanı sâkin ise ihfâ yapmaz.

Meselâ :

«اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ ، اِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ» ...gibi.

Nûn (ن) harfini — mâkabli harekeli olduğu zaman — lâm (ل) ve râ (ر) harflerinde idğâm. eder.

Meselâ : «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ ، زُيِّنَ لِلنَّاسِ» ...gibi.

Eğer, nûn (ن) un mâkabli sâkin olursa, — hangi hareke ile harekeli olursa olsun — idğâm yapmaz.

Meselâ : «مُسْلِمَيْنِ لَكَ ، بِإِذْنِ رَبِّهِمْ» ...gibi.

Yalnız, «نَحْنُ لَكَ ، مَا نَحْنُ لَكُمَا ، وَنَحْنُ لَهُ» kavillerini — bulundukları her yerde — idğâm yapar. Bunun sebebi de nûn (ن) un dammesinin, lâzim damme olmasıdır.

Bâ (ب) harfini, mîm (م) harfinde idğâm eder.

Meselâ : يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ — bulunduğu her yerde —. Başka misâli yoktur.

ed-Dânî diyor ki : «Bunlar, kısaca idğâmın kâideleridir. İnşâallah bunlara benzeyenlerde vârid olanlar, bunlara kıyas edilir. Ebû Amr'ın, müteharrik harflerden idğâm ettiklerinin hepsini elde ettim. Onları, İbnu Mücâhid ve arkadaşlarının mezhebine göre -1273; bize okutulana göre ise, 1305 harf buldum. Edâ ehli arasında ihtilâf vâki olanlar ise 32 harfdir».

el-Yezîdî, Ebû Amr'dan şunu rivâyet etmiştir: «Ebû Amr, iki harfden birini, misl (aynı harf) inde yahut mukârib (kendine yakın olan) inde idğâm ettiği zaman — mâkablindekinin sâkin veya müteharrik olması durumu değiştirmez —, birinci harf mecrûr veya merfu' olursa, harekesine işâret eder. Bu işâret harekeyi gösterir. İşâret, revm veya işmâm'dır. Revm, harekenin keyfiyyetini açıkladığı için, işmâm'dan daha kuvvetlidir. Şu kadar var ki, revm ile hakîki idğâm mümkün değildir. Hakîki idğâm, işmâm ile sahih olur. İşmâm, mecrûrda mümkün değildir. Şayet birinci harf mansûb ise, harekesine — hafifliği sebebiyle — işâret edilmez. Aynı şekilde mîm (م) in harekesine — kendinden mîm (م) veya bâ (ب) geldiği zaman —, bâ (ب) nın harekesine — kendinden sonra bâ (ب) harfi veya mîm (م)

harfi (hangi hareke ile harekeli olursa olsun) geldiği zaman — işâret etmez. Çünkü işâret, iki dudağın kapanması sebebiyle, mümkün değildir», ([297]).

19 — Kinâye hâ (ه) sı (هاء الكناية):

İbnu Kesîr, müfred (tekil) müzekker olan kinâye hâ- (ه) sını, madmûm ve mâkabli sâkin olduğu zaman vâv (و) ile, meksûr ve mâkabli sâkin olduğu zaman yâ (ى) ile sıla yapar. Vakf yaptığı zaman da sılayı hazfeder. Çünkü sıla bir ziyâdedir. Bu sâkinin sahîh harf veya illetli harf olması durumu değiştirmez.

a) Madmûm olduğu zaman:

Misâl:

« عَنْهُو ، فَاجْتَبَاهُو ، شَرَوْهُو ، عَقَلُوهُو ، مِنْهُو ، فَبَشِّرْهُو »

...gibi.

b) Meksûr olduğu zaman:

Misâl: « فِيهِي ، تُؤْوِيهِي ، إِلَيْهِي ، لِأَخِيهِي » ...gibi.

Bu durum, hâ (ه) nın bir sâkine uğramadığı zaman böyledir.

Meselâ:

« يَعْلَمْهُ اللَّهُ ، فَأَرَيهُ الْآيَةَ ، عَنْهُ السُّوءَ »

...gibi yerlerde sıla yapmaz.

Yalnız عَنْهُ تَلَهَّى (Abese, 10), el-Bezzî'nin görüşüne göre sıla iledir. Çünkü o, hâ (ه) den sonraki tâ (ت) nın teşdidi ile beraber vâv (و) ile sıla yapar.

---

(297) et-Teysîr, s. 19-29.

Teşdîd (şedde ile okuma) ise, ârızî (geçici) dir. Diğer imâmlar vasl halinde, damme ve kesreyi sılasız olarak okurlar.

Kırâat imâmlarının hepsi, mâkabli harekeli olan kinâye hâ (ه) sını, meksûr olduğu zaman yâ (ى) ile, madmûm olduğu zaman vâv (و) ile sıla yaparlar [298].

(298) et-Teysîr, S. 29-30.

İSTİ'ÂZE (الاستعاذة) BAHSİ « اعوذ بالله من الشيطان الرجيم »

el-Avz (العوذ) kökünden türemiş ve istif'âl ölçüsünde olan «İsti'âze» kelimesi lügatta; sığınmak mânâsına gelmektedir ([299]). Kur'ân-ı Kerîm'de en-Nahl Sûresi, âyet 98 de Allah:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Meâli : «**Haydi Kur'ân okuduğun** (okumak istediğin) **zaman, derhal o koğulmuş şeytandan Allah'a sığın**» buyuruyor. Bundan dolayı, isti'âze «Allah'a sığınmaktır» diye tarif edilir ([300]).

İsti'âze hakkında, Sünnet'ten delil pek çoktur. Bilhâssa Nâfi' b. Cübeyr'in, babasından, Resûlüllah (s.a.v.) in aynen bildiğimiz lâfızlarla kırâattan önce isti'âze etmesi hakkındaki rivâyetine işâret etmek yeter sanırız: «**Resûlüllah (s.a.v.), kırâattan önce aynen bu lâfızlarla isti'âze etti**» demiştir. (Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, Müsned Ahmed b. Hanbel, Mısır, 1313 H., VI, 45; E. J. Wensinck, J. P. Mensing, el-Mu'cemü'l-Müfehres lielfâzı'l-Hadîsi'n-Nebevî, Leiden, 1962, el-Avz maddesi; et-Teysîr, s. 17).

Bu konu ile ilgili üç bahis vardır:

1 — **İsti'âze'nin hükmü.**
2 — **İsti'âze'nin sîğası.**
3 — **İsti'âze'nin keyfiyyeti.**

Şimdi birer birer bu bahisler üzerinde duracağız:

---

(299) Kâmus tercemesi, II, 95.
(300) Tefsîr İbni Kesîr, I, 15.

1 — İsti'âze'nin hükmü : Kur'ân-ı Kerîm okumayı arzû eden bir kimsenin, isti'âze ile başlamasının arzû edilen (matlûb) bir şey olduğu hakkında, âlimlerin ittifakı vardır. Fakat bu matlûb olan isti'âze'nin müstehab mı, yoksa sünnet mi, yoksa vâcib mi olduğu hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Şöyle ki:

a) Âlimlerin çoğunluğuna ve edâ ehline göre, Kur'ân-ı Kerîm kırâat edildiği esnada, isti'âze müstehabtır. Bu fikre sahip olanlar, yukarda metnini verdiğimiz en-Nahl 98 âyetindeki emri, mendûb bildiren bir emir olarak kabûl etmişlerdir. Şayet bir kimse bunu terkederse, günahkâr olmaz (301). Hamdi Yazır, mezkûr âyetin tefsîri ile ilgili olarak şöyle demektedir: «İsti'âze ile emir, mânâsı ile emirdir. Kur'ân okumaktan müstefîd olmak için evvel emirde, şeytandan Allah'a sığınmak lâzımdır. Bu ise esâsen kalbin fiilidir. Onun için Cümhûr, lâfzan isti'âze yani e'ûzü çekmek vâcib değil, müstehabtır, demişlerdir» (302).

b) Bazı âlimler, Kur'ân okumak isteyen kimseye, okumaya başladığı ân isti'âzenin vâcib olduğunu ve onu terketmenin de günâh olduğunu söylemişlerdir. Bunlar da yukarda geçen en-Nahl 98 âyetindeki emri, zâhiri üzere, vücûb ifâde eden bir emir olarak kabûl etmişlerdir (303). Muhtelif eserlerde zikredildiğine göre imâm es-Sevrî (161/777), Atâ (114/732) (304), Dâvûd b. Alî (270/883), Fahri Râzî (606/1210), İbnu Sîrîn (110/728) (305) bu fikirdedirler. İbnu Sîrîn: «İnsan ömründe bir kerre isti'âze yapsa, vâcibin kendisinden düşmesine yeter», (305) demiştir. Bazı âlimler de: «İsti'âze Resûlüllah (s.a.v.) e vâcib idi, ümmetine değil», demişlerdir. Bunu, tefsîrinde İbnu Kesîr nakletmektedir (306).

Namazda isti'âze, tilâvet içindir, yoksa namaz için değildir. Âlimlerin çoğu, Ebû Hanîfe, eş-Şâfi'î, Muhammed b.

---

(301) en-Neşr, I, 257-258; İthâf, S. 19; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 9-10.
(302) Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsîr, V, 3122-3123.
(303) en-Neşr, I, 258; İthâf, S. 19; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 10.
(304) İthâf, S. 19.
(305) en-Neşr, I, 258.
(306) Tefsîr İbni Kesîr, I, 14.

el-Hasen ve Ahmed b. Hanbel bu fikirdedirler. Ebû Yûsuf (182/798) ise; «İsti'âze, namaz içindir», ([307]) demiştir. Namazda birinci rek'atta yapılan isti'âzenin, bütün rek'atlara kâfî gelip gelmiyeceği hususunda, eş-Şâfi'î ve Ahmed b. Hanbel'den her ikisinin de câiz olduğu rivâyet edilmiş ise de, birinci rek'atta yapılan isti'âzenin tercîha değer olduğu en-Neşr'de zikrediliyor ([305]).

Eğer Kur'ân okuyan, kırâat ile ilgili bir söz veya bir soruya cevap vermek için kırâatı kesecek olursa, isti'âzeyi tekrar etmez. Eğer bu söz kırâatla ilgili değilse, isterse bir selâma cevap vermek için bile olsa, yeniden isti'âze yapar ([308]).

2 — **İsti'âze'nin sîğası:** Rivâyet yönünden, kurrânın seçmiş olduğu sîğa, en-Nahl âyet 98 de vârid olduğu vechile,

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ   sîğasıdır ([309]).

ed-Dânî, bunun tercih sebebinin, «Kitab ve Sünnete uygunluğu» dolayısiyle olduğunu söylüyor ([310]). Ebû Tâhir İbnu Sivâr (496/1102) ve Ebu'l-Izzi el-Kalânisî (521/1127) bu siğada ittifak olduğunu; Ebu'l-Hasen es-Sehâvî, «Cemâlü'l- Kurrâ» isimli eserinde, icmâ-ı ümmetin mevcûd olduğunu söylemişler ve bütün Fukahâ katında da bu siğanın tercîh edildiği İbnu'l-Cezerî tarafından kaydedilmektedir ([311]).

Bununla beraber kırâat imâmlarınca sahîh olan isti'âze siğalarından herhangi birini okumak da câizdir. Bu siğalardan bazıları bundan uzun, bazıları ise kısadır. Şimdi bunlardan bazılarını burada zikrediyoruz:

---

(305) en-Neşr, I, 258.

(307) en-Neşr, I, 258; Tefsîr ibni Kesîr, I, 14-15.

(308) en-Neşr, I, 259.

(309) en-Neşr, I, 243; et-Teysîr, S. 16-17; İthâf, S. 19; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 10.

(310) et-Teysîr, S. 16.

(311) en-Neşr, I, 243.

أَعُوذُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (312)

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ

أَعُوذُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

أَعُوذُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَأَسْتَفْتِحُ اللّٰهَ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

إِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

أَعُوذُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ وَبِوَجْهِهِ الْكَرِيمِ وَسُلْطَانِهِ الْقَدِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

(313)

3 — İsti'âzenin keyfiyyeti:

Kur'ân-ı Kerîm'e başından okumaya başlarken veya herhangi bir yerinden başlandığı esnâda isti'âze cehren (sesli olarak) okunur. Edâ ehli ve Ehl-i Sünnet Mezhepleri arasında bu hususta ihtilâf yoktur.

---

(312) Hadis meâli: «Kim sabahleyin üç defa

أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

dedikten sonra el-Haşr Sûresi'nin sonundaki üç âyeti okursa, Allah ona akşama kadar istiğfâr edecek yetmiş bin Melek tevkil eder. O kimse o gün ölürse şehîd olarak ölür. Akşama çıktığı zaman okursa yine böyle olur». (el-Fethu'r-Rabbânî Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 301).

(313) en-Neşr, I, 249-251; İthâf, S. 20; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 10.

İmâm Nâfi', Kur'ân'ın tamâmında, isti'âzeyi gizli olarak okumuştur.

Hamze ise, Halef'in rivâyetine göre, el-Fâtiha'nın evvelinde sesli okur, bundan sonra Kur'ân'ın diğer yerlerinde ise gizli olarak okur. Hallâd'ın rivâyetine göre, gizli okumayı da, sesli okumayı da câiz görürdü (314).

On imâmın bu husustaki görüşüne göre, isti'âzeyi bazı yerlerde sesli okumak müstehâb olduğu gibi, bazı yerlerde de gizli okunması müstehabtır.

İsti'âzenin gizli okunmasının müstehab olduğu yerler:

a) Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan kimse, gerek yalnız ve gerekse bir mecliste, sessiz okuyorsa.

b) Kur'ân okuyan, yalnız başına ise. Kur'ân'ı sesli veya sessiz okuması müsâvidir.

c) Kur'ân okuyan namazda ise. Bu namazın sesli veya sessiz okunan namaz olması durumu değiştirmez.

d) Eğer Kur'ân okuyan kimse, Kur'ân okuyan bir topluluğun ortasında okuyorsa. Yalnız böyle kimsenin kırâate yeni başlamamış olması lâzımdır.

Bu söylenen yerlerin haricinde de isti'âzeyi sesli okumak müstehabtır.

Kur'ân okuyan, bir sûrenin başından başladıysa, besmeleyi okuması lâzımdır. Bu durumda, isti'âze üzerinde vakf yapmak yahut onu besmeleye vasletmek (bağlamak) hususunda dört vech câizdir. (Yani isti'âze, besmele, sûre başına göre):

1 — Kat'u'l-Küll (قطع الكل): İsti'âze ve besmelede vakf yapmak.

2 — Vaslu'l-Küll (وصل الكل): İsti'âzeyi besmeleye, besmeleyi de sûrenin başına vasletmek.

3 — Vaslu'l-evvel ma'a kat'ı's-Sânî (وصل الاول مع قطع الثانى) İsti'âzeyi besmeleye bağlamak ve besmelede vakf yapmak.

4 — Kat'u'l-evvel ma'a vaslı's-Sânî (قطع الاول مع وصل الثانى)

(314) et-Teysîr, S. 17; İthâf, S. 20; Zübdetü'l-İrfân, S. 6; en-Neşr, I, 252-253.

İsti'âze üzerinde vakf yapmak ve besmeleyi sûrenin başına bitiştirmek.

Bu dört vech, Berâe hâric, Kur'ân sûrelerinden herhangi bir sûre ile başlama esnâsında, bütün kırâat imâmlarınca câiz görülmüştür.

Berâe sûresine başlanacak ise iki vech câizdir:

1 — İsti'âze üzerinde vakf yapmak.

2 — İsti'âzeyi sûrenin evveline bağlamak.

Kırâat imâmlarının hepsi, Berâe sûresinin evvelinde besmelenin okunmaması hususunda ittifak etmişlerdir.

Eğer Kur'ân okumaya Berâe sûresinin başından değil de, herhangi bir yerinden başlanacak olursa, besmeleyi okumakla, okumamak muhayyerdir. Eğer besmele ile başlanırsa, yukarda söylediğimiz dört vecih câiz olur. Şâyet besmele terkedilecek olursa iki vecih câizdir:

1 — İsti'âze üzerinde vakf yapmak.

2 — İsti'âzeyi âyetin evveline bağlamak.

Kur'ân okuyan kimse, kırâatini zorâkî bir sebepten dolayı - meselâ : Aksırmak, öksürmek veyahut kırâatın maslahatı ile ilgili bir şeyi tesbit etmek için etrâfındakilere sormak gibi - kesmek mecbûriyetinde kalırsa, isti'âzeyi tekrar etmez. Eğer isti'âzeden uzaklaşır yahut kırâat ile ilgili olmayan - velevki bir selâm almak olsun - bir sözle kırâatı keserse, isti'âzeyi tekrar eder ([315]).

---

(315) İthâf, S. 19-20; Zübdetü'l-İrfân, S. 6-7; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 9-11.

BESMELE (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ)

Besmelenin lâfzı بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ, mânâsı da **«Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle başlarım»** demektir. Besmele birçok bakımlardan incelenmiştir. Meselâ: el-Cessâs (380/990), «Ahkâmu'l-Kur'ân» da besmeleyi dokuz bölümde incelemektedir:

a) Besmeledeki zamîrin mânâsı,
b) Kur'ân'ın başlangıcında bir âyet midir?
c) Fâtiha Sûresinden bir âyet midir, değil midir?
d) Her sûreden bir âyet midir?
e) Tam bir âyet midir, değil midir?
f) Namazda okunması,
g) Namazda sûrelerin başlarında tekrâr edilip edilmemesi,
h) Namazda sesli okunup okunmayacağı,
i) İhtivâ ettiği faydaları ve mânâsı (316).

Biz, besmelenin yalnız kırâat ilmi ile ilgili olan yönünü inceleyeceğiz.

Kırâat imâmları, bütün sûrelerin evvelinde besmelenin okunması hususunda icmâ etmişlerdir. Bu başlama işi, ister kat'dan, isterse vakfdan dolayı olsun durum değişmez. «Kat'» dan maksat, kırâatı terkedip, başka bir işe geçmektir. «Vakf» dan maksat da kırâata tekrar başlamak niyetiyle geçen sûre veya âyetin sonunda, nefesle beraber sesi kesmektir. Eğer bir kimse kırâata tekrar başlamak isterse, o zaman bütün imâmlara göre besmele ile başlaması gerekir.

---

(316) Akhâmu'l-Kur'ân, I, 6-18.

Bu hüküm, Kur'ân-ı Kerîm'in sûreleri içerisinde, Berâe sûresi hâriç, hepsi hakkında geçerlidir. Berâe sûresine gelince, kırâat imâmları arasında, Berâe sûresine besmele ile başlanılmaması hususunda ittifak vardır ([317]). Böyle olmakla beraber, yine de besmele ile başlayan olursa, onun durumu üzerinde ihtilâf edilmiştir. İbnu Hacer el-Heytemî (974/1567) ve ona uyanlar: «Berâe sûresinin başına besmele getirmek harâm, aynı sûrenin ortasından veya herhangi bir yerinden besmele ile başlamak mekrûhtur», demiştir. er-Remlî (844/1440) ve ona uyanlar ise, «Berâe sûresinin başında besmele mekrûh, sûre arasında da sünnettir» ([318]) demişlerdir.

Sûrelerin ortasından tilâvete başlamaya gelince: Bu hususta besmelenin terkedilmesi de, okunması da câizdir ve diğer sûrelerle Berâe sûresi arasında — bu konuda — bir fark mevcut değildir.

Bazıları, Berâe sûresinin ortası ile, diğer sûrelerin ortalarını birbirinden farklı görmüşler, Berâe'nin evveline besmele gelmediği için, evveline uyarak ortasında da besmele ile başlamamanın daha iyi olduğuna kâil olmuşlardır ([319]).

Bazıları da, «sûrelerin arasında besmele câiz değildir, ancak iki sûre arasını besmele ile ayıranlara göre câiz olur» demişlerdir. İki sûre arasını vasleden (birleştiren) veya sekte yapanlara göre, sûreler arasında besmele getirmek câiz değildir. Bu görüşe sahip olanlara göre, sûrenin ortası, başına tâbidir. Kim sûrenin başında besmele okursa, sûre içerisinde de okur; sûrenin başında besmeleyi terkeden ortasında da terkeder. Sûrenin ortasından maksat, başlangıç âyetinden sonra gelen âyetlerdir, velev ki bir âyet de olsa ([320]).

İki sûre arasındaki besmeleler husûsunda kırâat imâmları ihtilâf etmişlerdir:

---

(317) en-Neşr, I, 264; et-Teysîr, S. 17; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 11.
(318) el-Büdûru'z-Zâhira, S. 11.
(319) İthâf, S. 121-122; Zübdetül'-İrfân, S. 7; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 11.
(320) el-Büdûru'z-Zâhira, S. 11.

a) İbnu Kesîr, Kâlûn, Âsım ve el-Kisâî, el-Enfâl Sûresi ile Berâe Sûresi arası hariç, Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün sûreler arasında besmeleyi okurlar. Bunlara ehl-i besmele denir.

b) Hamze ve ona uyanlar, birinci sûrenin sonunu, ikinci sûrenin başına vaslederler.

c) Verş, Ebû Amr, İbnu Âmir iki sûre arasında — kat' olmaksızın — sekte yapmayı tercih etmişlerdir. «el-Büdûru'z-Zâhira» ya vasl da vardır ([321]).

d) İbnu Mücâhid, bir sûreyi diğer bir sûreye vasleder (bağlar), i'râbını açıklar; ve sekte yapar ([322]).

Sekteden maksat, geçen sûrenin sonunda nefes almaksızın, Hamze'nin hemze üzerindeki sektesi kadar vakf yapmaktır.

Vasldan maksat da sûrenin sonunu, gelen sûrenin başına ulamaktır.

Sekte ve vasl ile besmele yoktur. Bu hüküm, iki sûre arasında geneldir. İster el-Bakara Sûresinin sonu ile Âl-i İmrân Sûresinin başı gibi iki mertebede olsun, isterse el-A'râf Sûresinin sonu ile Yûsüf Sûresinin başlangıcı gibi iki mertebede olmasın. Fakat bunda şart, ikinci sûrenin, Kur'ân-ı Kerîm'in tertibindeki ve tilâvetindeki sıraya göre, birinci sûreden sonra gelmesidir. Eğer bir sûre kendinden önceki bir sûreye vasledilecek olursa — meselâ er-Ra'd Sûresinin sonunu, Yûnüs Sûresinin evveline vasletmek gibi — bütün imâmlara göre besmele lâzım gelir. Sekte ve vasl — hiçbiri katında — câiz değildir. Bir sûreyi tekrar ederken, bir kimse sûrenin sonunu, evveline vasledecek olursa, bütün imâmlara göre yine besmele lâzım gelir ([323]).

e) Edâ ehlinden bazıları, el-Müddessir ile el-Kıyâme arasını, el-İnfitâr ile el-Mütaffifîn arasını, el-Fecr ile el-Beled arasını, el-Asr ile el-Hümeze Sûreleri arasını, besmele ile ayırmayı (fasletmek) tercih etmişlerdir. Bunlar Verş, Ebû Amr ve İbnu Âmir'dir. Bunlar ile Hamze zikredilen sû-

---

(321) el-Büdûru'z-Zâhira, S. 12.
(322) et-Teysîr, S. 17-18.
(323) en-Neşr, I, 270; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 12.

reler arasında sekte yapmışlardır ([324]). Muhakkıkînden olan âlimler ise, bu sûrelerle diğer sûreler arasında farkın bulunmadığını, doğru ve tercîha lâyık olanın da bu görüş olduğunu kaydetmişlerdir ([325]).

f) Fâtiha'nın ve (Kur'ân okuyan kimsenin ilk başladığı ve kendinden öncekine vasletmediği) bütün sûrelerin başında besmele çekmek husûsunda ihtilâf yoktur. Bu durum, iki sûre arasını ayıranlarla, ayırmayanlar arasında aynıdır ([326]).

g) Sûrelerin bazı kısımlarından okumaya başlayan kimsenin ise, besmeleyi okumasıyle terketmesi muhayyerdir.

h) Sûrelerin sonlarına besmele vaslolunduğu zaman, besmele üzerinde vakf yapmak (yani birinci sûrenin son âyetini besmeleye bitiştirerek, besmele üzerinde vakf yapmak) bütün imâmlara göre câiz değildir ([327]).

Böylece, iki sûre arasındaki besmeleler üzerinde — besmeleyi okuyanlara göre — üç vechin câiz olacağı neticesine varıyoruz. Burada ele alınacak husus, birinci sûrenin sonu, besmele ve ikinci sûrenin başıdır:

1 — Vaslü't-Tarafeyn ma'a'l-besmele (وصل الطرفين مع البسملة) Birinci sûrenin sonunu besmeleye, besmeleyi de ikinci sûrenin başına vasletmek. Meselâ :

« غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ الٓمٓ »

2 — Kat'u't-Tarafeyn ma'a'l-besmele (قطع الطرفين مع البسملة) Birinci sûrenin sonunda ve besmelede vakf yaparak, ikinci sûreye başlamak. Meselâ :

« غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ● بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ● الٓمٓ »

3 — Kat'u't-tarafi'l-evvel ve vaslu't-taraf (قطع الطرف الأول ووصل الطرف) : Birinci sûrenin sonunda vakf yapmak,

(324) en-Neşr, I, 261.
(325) en-Neşr, I, 262; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 12.
(326) et-Teysîr, S. 18.
(327) et-Teysîr, S. 18; Zübdetü'l-İrfân, S. 7.

besmeleyi ikinci sûrenin başına vasletmek. Meselâ :

« غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ● بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ الٓمٓ »

Verş, Ebû Amr ve İbnu Âmir'e göre, iki sûre arasındaki besmelelerde beş vech vardır. Bunlardan üçünü zikrettik, diğer iki vech ise şunlardır:

a) Besmelesiz olarak, birinci sûrenin sonunu, ikinci sûrenin evveline vasletmek.

Meselâ :

« غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ الٓمٓ »

gibi.

b) Besmelesiz olarak, birinci sûrenin sonunda sekte-i hafîfe yaparak ikinci sûreye başlamak. (Yani iki sûrenin arasını, sekte-i hafîfe ile ayırmak).

Meselâ :

« غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (سكت) الٓمٓ »

Hamze'ye göre ise, iki sûre arasındaki besmelelerde yalnız bir vech vardır. O da vasldır ([328]).

Kırâat imâmları, el-Enfâl Sûresi ile et-Tevbe Sûresi arasını, üç vechle okumuşlardır:

1 — Vakf : Yani el-Enfâl Sûresinin sonunda vakf yapıp, sonra et-Tevbe Sûresine devam etmek.

2 — Sekt : el-Enfâl Sûresinin sonunda sekte yapıp, et-Tevbe sûresine devam etmek.

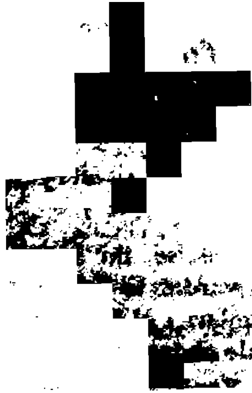
3 — Vasl : el-Enfâl Sûresinin sonunu, et-Tevbe Sûresinin başına vasl etmek. Bu üç vecih de besmelesiz olacaktır.

---

(328) Zübdetü'l-İrfân, S. 7-8; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 12.

Bu üç vech, et-Tevbe Sûresi ile, ondan önce gelmek şartıyle, diğer sûreler arasında da câizdir. Meselâ : el-Bakara Sûresinin sonunu, et-Tevbe Sûresinin başına vasl edecek olursak bu üç vech câiz olur. Fakat bu sûre, et-Tevbe'den sonra gelirse, — meselâ en-Nûr Sûresinin sonunu, et-Tevbe Sûresinin başına vasl etmek gibi — Abdülfettâh el-Kâdî diyor ki: «Kırâat imâmlarından bu hususta kat'î bir hüküm bulamadım. Bana göre — Allah daha iyi bilir — vakf yapmak lâzım gelir; vasl ve sekte mümteni'dir. Aynı şey, et-Tevbe Sûresinin sonunu, başına vaslettiğimiz zaman da böyledir» ([329]).

(329) el-Büdûrü'z-Zâhira, S. 12-13.

FÂTİHA SÛRESİ

العالمين kelimesinde vakf yapıldığı zaman, bütün imâmlara göre üç vech câizdir:

a) el-İşbâ' (الاشباع) : miktârı üç ilâ dört elif.

b) et-Tevassut (التوسط) : miktârı, iki elif.

c) el-Kasr (القصر) : miktârı, bir elif. (Kelimenin son harekesi nasb olduğu için).

الرحيم kelimesinde vakf yapıldığı zaman, kurrânın hepsine göre, dört vech vardır :

a) el-İşbâ' (الاشباع).

b) et-Tevassut (التوسط).

c) el-Kasr (القصر).

d) er-Revm (الروم) : Harekenin bir kısmını telâffuz etmektir, ki o da harekenin üçte biri kadardır. Veyahut sesin çoğu gidinceye kadar, sesi zayıflatmaktır. Revm, yalnız burada olduğu gibi kasr ile olur, çünkü revm harekeden sayılır.

نستعين kelimesinde vakf yapılırsa, hepsine göre yedi vech vardır:

a) el-İşbâ' (الاشباع),

b) et-Tevassut (التوسط),

c) el-Kasr (القصر), işmâm ile her üçü, kasr ile revm.

el-İşmâm (الاشمام) : sessiz olarak üzerinde vakf olunan harekeye işârettir. Veya merfû' harfi sükûn ile oku-

mayı müteâkip dudakları ötrü harekeye işâret edecek şekilde örtmektir (330).

مَالِكِ kelimesini : Âsım ve el-Kisâî elif ile

مَالِكِ , diğer imâmlar elifsiz olarak مَلِكِ

şeklinde okurlar.

الصِّرَاطَ ve صِرَاطَ kelimelerini: Halef, bu iki kelimeyi Kur'ân'ın her yerinde, sâd (ص) ın, zây (ز) a işmâmı ile okur (331). Hallâd ise yalnız el-Fâtiha âyet 5 الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ deki الصِّرَاطَ kelimesini işmâm ile okur. Kunbul, her iki kelimeyi Kur'ân'ın her yerinde sîn (س) ile « السِّرَاطَ ؛ سِرَاطَ » şeklinde okur. Diğer imâmlar ise sâd (ص) ile (الصراط ve صراط) okurlar. Aynı kelimedeki râ (ر) harfinin kalın okunması hususunda icmâ' vâki olmuştur.

عَلَيْهِمْ kelimesini: Hamze — vakf ve vasl halinde — hâ (ه) harfinin dammesi (عَلَيْهُمْ) ile, diğerleri kesresi عَلَيْهِمْ ile okurlar. İbnu Kesîr ve Kâlûn — vasl hâlinde — cem' (çoğul) mîm (م) ini — hemze ile beraber عَلَيْهِمُو ءَأَنْذَرْتَهُمُو أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمُو gibi olsun veya olmasın — damme ile okur ve vâv (و) ile sıla yapar

---

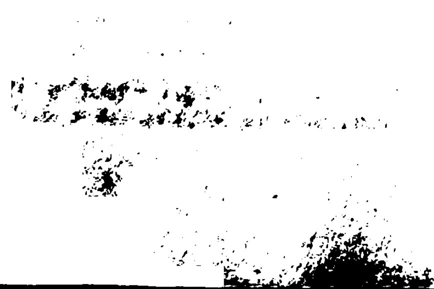
(330) Aynı eser, S. 13.

(331) Buradaki işmâm, zây (ز) harfinin sesinin, sâd (ص) harfine karışması ve her ikisinin imtizâcından bir harf meydana gelmesidir. Bu harf sâd (ص) harfi de değildir, zây (ز) harfi de değildir. (Zübdetü'l-İrfân, S. 8; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 13).

عَلَيْهِمُ . Böyle okunmasının şartı, cem' mîm (م) inden sonra gelen harfin harekeli olmasıdır. Şayet cem' mîm (م) inden sonra hemze-i kat' bulunursa, İbnu Kesîr kasr ile, Kâlûn ise med ve kasr ile okur. Verş, cem' mîm (م) inden sonra hemze-i kat' bulunması şartıyle, cem' mîm (م) ini sıla ile okur. Geri kalan imâmlar —-vasl hâlinde — hâ (ه) nin kesresi ve mîm (م) in dammesi ile okurlar. Kıraât imâmları arasında, vakf hâlinde cem' mîm (م) inin sükûnlu okunması hususunda ihtilâf yoktur.

وَلَا الضَّالِّينَ kelimesini, bütün imâmlar medd-i lâzim ile okurlar (332).

(332) e-Teysîr, S. 18-19; en-Neşr, I, 271-274; İthâf, S. 122-125; Zübdetü'l-İrfân, S. 8-9; el-Büdûru'z-Zâhira, S. 13-14.

NETİCE

Kur'ân-ı Kerîm'in dili olan Arabça, Sâmî dillerdendir. Birbirinden farklı lehçeleri ihtivâ eden bu dil içerisinde Kureyş lehçesi, bir çok imkânlar sebebiyle, diğer lehçelere üstün gelmiş; Kur'ân-ı Kerîm de bu lehçenin ağırlığını hissettirdiği ve diğer lehçelere galip geldiği zaman bu lehçe üzerine inmiştir. Zâten Peygamberimiz (s.a.v.) in de Arab oluşu, Allah'ın Peygamber göndermek hususundaki değişmez sünneti îcâbı, Kur'ân'ın Arabça oluşunu zarûrî kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzerine indiği muhakkaktır. Bununla beraber, Kur'ân'ın yedi harf üzerine okunması hususundaki iznin, Kur'ân'ın inmeye başlamasiyle değil, Peygamber (s.a.v.) in hicretinden sonra olduğu da unutulmamalıdır.

Bazı İslâm bilginlerinin iddiâlarına göre, yedi harf konusundaki rivâyetlerin mütevâtir habere ulaşmasına rağmen, Hadîslerdeki açık Nasslara aldırış etmeyen birçok kimseler, bazan mantıkla izâhı mümkün olmayan fikirler ortaya atmışlardır. Bu türlü davranışların hepsinin, İslâmın lehine sonuçlar verdiği kanaatında değiliz. Hattâ İslâmî ilimlerde hatırı sayılır bazı bilginlerin bile, yedi harf konusunda gaflet ettiklerine işâret etmek isteriz. Böyle olmakla beraber, Kur'ân ilimleri içerisinde en çok üzerinde kafa yorulan konu da budur.

Kur'ân-ı Kerîm'in Kureyş lehçesi üzerine istikrar kazanması, ihtilâflı bir mesele olarak karşımızda bulunmakla beraber, Resûlüllah (s.a.v.) in hayatında, yedi harf konusundaki zarûreterin ortadan kalkmasiyle bu işi de hâl yoluna girdiği düşünülebilir. Zâten Kur'ân'da çeşitli ve-

cihlerle okunmasına izin verilen kelimelerin — Kur'ân'ın tümüne nazaran — sayılacak derecede az olduğunu düşünürsek, tabii bir oluşumla bu işin normâl seviyeye gelmesi uzak bir ihtimâl değildir.

Yedi harf ile ilgili görüşler içerisinde, birbirleriyle olan münâsebetleri gözden geçirildikten ve tenkidleri yapıldıktan sonra, aralarında mevcût olduğunu söyledikleri lâfzî ihtilâf bir tarafa bırakılınca, İbnu Kuteybe, Ebu'l-Fadl er-Râzî, el-Kâdî İbnu't-Tayyıb ve İbnu'l-Cezerî'nin görüşlerinin müstesnâ bir mevkii vardır. Bütün bu görüşlerin gölgesinde, kendine has bir görüşle bu konuyu açıklamaya çalışan ve kanaatimize göre bunda başarıya ulaşan zamanımız bilginlerinden Dr. Subhi's-Sâlih'in bu konudaki gayret ve himmetlerini de zikretmeyi zarûrî görüyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm'de mevcût olan yedi harfle ilgili ihtilâflar, çelişiklik arzeden ihtilâflar olmayıp, Kur'ân'ın ihtivâ ettiği mânâ ve kırâat zenginliklerini ortaya koyucu, biri diğerini tasdik eden tenevvü' ihtilâflarıdır. Bu ihtilâflar, birçok yönleriyle faydalar sağlamaktadırlar.

Kur'ân'ın düşmanlarının çeşitli vesîlelerle ortaya şüpheler atarak, Kur'ân hakkında insanları tedirgin etmek istedikleri bilinen bir gerçektir. Dün olduğu gibi, bugün de bu hücûmların en büyük hedefi, Kur'ân'ın tetkik ettiğimiz hususlarıdır. Böyle olmakla beraber, nasıl ki bu türlü şüpheler, büyük İslâm bilginleri tarafından dün bertaraf edildi ise, bu günde — Allah'ın izniyle — onların yolunda yürüyen hayırlı ümmetin âlimleri, kitablarını bu gûnâ taarruz ve şüphelerden koruyacaklardır.

Kur'ân-ı Kerîm'i Resûlüllah (s.a.v.) tâbî olduğu vahye uyarak, zamanında yazdırmış ve Kur'ân, sayısı kat'î olarak bilinmemekle beraber birçok Sahâbî tarafından ezberlenmiştir. Resûlüllah (s.a.v.) tarafından yazdırılan bu sahifeler, Hz. Ebû Bekir (r.a.) zamanında toplanmış, Hz. Osman (r.a.) zamanında ise bir harf üzerine — birçok zarûretler sebebiyle — istinsâhı yapılmıştır. Bu istinsâh işinde, Ashâbın kabul ettiği prensipler, artırma ve eksiltme kabul etmeyecek derecede, ölçülü ve insaflı olanlarca kabul edilmeleri gerekli neticelerdir.

Âyetlerin tertibinin vahye müstenid bulunduğu; Sûrelerin tertibinin ise bir kısmının tevkîfî (vahye müstenid), bir kısmının da Ashâbın ictihadlarına dayandığı görülmektedir.

Kur'ân'ın istinsâhındaki kullanılan yazıda, Peygamber (s.a.v.) den intikâl eden mütevâtir kırâat vechlerini içine alabilme imkânları düşünülerek hareket edilmiş ve nokta — hareke terkedilmek sûretiyle bu gâyenin tahakkukuna çalışılmıştır. Yazının yardımcı olamadığı vechler için de, istinsâh edilen nüshalara bu vechler serpilmiş ve her vech bir nüshaya yazılmamıştır.

Tamamlığı yönünden Kur'ân, bir bütünlük arzetmektedir. Onda hata, noksanlık ve fazlalık bahis konusu değildir. Bu konuda bazı âlimler tarafından kritiği yapılmadan ortaya atılan fikirler ve yapılan rivâyetler her zaman faydalı olmamıştır.

Arab olmayan milletlerin İslâma girmeleri ve ortaya çıkan bazı — kasıtlı veya kasıtsız — kırâat hatâları sebebiyle, bu hatâları önlemek için nokta ve hareke konmuştur.

Kur'ân; Kur'ân olması, vad'ı, mahalli ve tertîbi yönünden mütevâtirdir.

Ashâbın, kırâat bilgileri yönünden birbirlerinden farklı durumda oldukları, farklı kırâatlara sahib olan Ashâbın çeşitli şehirlere dağılmaları ve gittikleri şehirlerde Resûlüllah (s.a.v.) den aldıkları kırâatları öğretmeleri, kırâat ilminin ilk nüvesini teşkil etmektedir.

Tâbiîn devrinin sonlarına doğru kırâatların zabtı işine girişilmiş, Hicrî ikinci asrın sonları ve üçüncü asrın başlarında kırâate ait eserler yazılmaya başlanmıştır. Yedi kırâat tâbiri ise ikinci hicrî asrın başında, kırâatler arasındaki tercih sebebiyle doğmuştur. Fakat ilk defa üçüncü hicrî asırda kırâatları yediye tahsis eden İbnu Mücâhid'dir. Bu tarihten sonra, en büyük kırâat kitapları yazılmış ve bu kitaplar İslâm âleminin birçok yerlerinde okutulmaya devam edilmiştir.

Sahîh kırâatlarla, diğer kırâatlar arasındaki farkları ortaya koymak için konulmuş olan şartlar, mütevâtir kı-

râatların devamlılığını ve müslümanlar arasında kıraât birliğini temin etmiştir. Böyle olmakla beraber İslâm âlimleri; Şâz kırâatlarla, Kur'ân'ın kırâatı ile ilgisi olmaksızın, Arab grameri ile olan alâkaları dolayısiyle meşgûl olmuşlardır. Mütevâtir kırâatların, âlimlerin ictihadları ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu yönü ile mütevâtir kırâatların mümessili sayılan imâmların kırâatlarına hatâ nisbet edilemez. Onun için hepsine îmân etmek ve hepsini kabul etmek lâzımdır.

Tilâvet için, Vahy-i metlüv olan lâfız ile mânânın beraber bulunmaları zarûreti vardır. Yalnız mânâ, tilâvet için yeterli sayılamaz.

Kırâatların çeşitli olmalarının birçok faydaları vardır.

İlmî yönden tedkikleri devam etmekle beraber, bu gün mütevâtir kırâatlarda müslümanlar arasında en yaygın olanı, İmam Âsım'ın Hafs rivâyetine dayanan kırâatıdır. İkinci derecede Verş rivâyetiyle Nâfi'in kırâatı, üçüncü derecede de Ebû Amr'in kırâatı gelmekte, diğer imâmların kırâatları ise metrûk durumdadır.

Kur'ân Sûreleri içerisinde ihtilâfların bulunduğu kelimelerin kıyas edilebilmeleri için, bir veya daha fazla imâmın kırâatlarındaki vecihleri kâidelere bağlanmıştır. Ayrıca kâide dışı kalan veya kâide kendisine nisbet edildiği halde, bu kâidenin dışında bir veche sahib olan herhangi bir imâmın bu tutumu, ihtilâfın zuhûr ettiği yerde yine kendisine işâret edilerek zikredilir.

Bir örnek olmak üzere istiâze, besmele ve el-Fâtiha Sûresi zikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Aliyyü'l-Kâri, el-Minahu'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye, Mısır, 1335 H., Matba'a Mustafa el-Bâbi'l-Halebî.

ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, Rûhu'l-Ma'ânî fî tefsîrî'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ı'l-Mesânî, Bulak, 1301 H., el-Matba'atu'l-Mîriyye.

ÂSIM, Necmuddîn el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît (terc. Âsım Efendi), 1304 - 1305, el-Matba'atu'l-Bahriyye.

ABDUH, eş-Şeyh Muhammed Abduh, Tefsîru'l-Kurâni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr), Mısır, 1367 H., Dâru'l-Menâr, 3. Baskı.

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, el-Lü'lüü ve'l-Mercân fî mâ't-Tefeka aleyhi'ş-Şeyhân, Kahire, 1949, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.

AHMED BİN HANBEL, Ahmed bin Hanbel eş-Şeybânî, el-Fethu'r-Rabbânî Tertîbu Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî ve Bülûğu'l-Emânî min Esrâri'l-Fethı'r-Rabbânî, (te'lîf: Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ), Mısır, Tarihsiz, Matba'atu İhvâni'l-Müslimîn.

AHMED HİLMİ, Ahmed Hilmi, Ravdatu'l-Kurrâ', Sırât-ı Müstakîm Mec., sene 1327 R., 1329 H.

AHMED EFENDİ, Taşköprü-zâde, Mevdû'âtu'l-Ulûm, (terc. Kemâlüddîn Mehmed Efendi), Dersaâdet, 1313, İkdâm Matbaası.

ASKALLÂNÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Hacer, Fethu'l-Bârî bi Şerhı Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, Mısır, 1301 H., 1. Baskı.

AYNÎ, Bedru'd-Dîn Mahmûd b. Ahmed, Umdetü'l-Kârî li şerhı Sahîhı'l-Buhârî, İstanbul, 1308, Matbaa-i Âmire.

BAĞDATLI, İsmail Paşa, Hediyyetu'l-ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve âsâru'l-musannifîn, İstanbul, 1955, Maârif Basımevi.
BİBLÂVÎ, es-Seyyid Mühammed Ali, et-Ta'rif bi'n-Nebiyyi ve'l-Kur'âni'ş-Şerîf, Kahire, 1345 H., 1927 M., Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye.
BİLMEN, Ömer Nasuhî, Tefsir Tarihi, Ankara, 1955, Örnek Matbaası; Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhıyye Kâmûsu, İstanbul, 1955, Nâzir Akbasan Matbaası.
BROCKELMANN, C. Geschichte Der Arabischen Litteratür, Leiden; 1937 - 1942.
BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhim b. el-Muğîre, Sahîhu'l-Buhârî, İstanbul, 1315, Matbaa-i Âmire.
CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd, es-Sıhah Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye, (Tahkîk: Ahmed Abdülğafûr Attâr), Mısır, 1376 H., 1956 M., Dârü'l-Kütübi'l-Arabî.
CEZERÎ, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr, (Tahkîk: Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Mısır, Tarihsiz, Matba'a Mustafa Muhammed; Tayyibetü'n-Neşr, Yusufağa Kütübhanesi, Elyazma Nüsha, 53/4; Ğâyetü'n-Nihâe fî Tabakâti'l-Kurrâ', (Neşr: G. Bergstraesser), Mısır, 1351 H., 1932 M., Mektebetü'l-Hancî.
CASSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, Ahkâmü'l-Kur'ân, İstanbul, 1335/1338, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
CORCİ, Zeydan, Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi, (Terc. Zeki Meğâmiz), İstanbul, 1329, İtkan Matbaası.
ÇANTAY, Hasan Basrî, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, İstanbul, 1379 H, 1959 M., Ahmed Said Matbaası, 3. baskı.
ÇÂVİŞ, Abdül'aziz, Esrâr-u Kur'ân Sebîlürreşâd Mecmuası, (Terc. M. Şevket), 1333 H.
DABBÂ', Ali Muhammed, Şerhu'ş-Şâtıbiyye, Mısır, 1381 H., 1961 M. Matba'atü Muhammed Ali Subeyh.
DÂNÎ, Ebû Amr Osman b. Sa'îd, et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb', (Tahkîk: Otto Pretzl), İstanbul, 1930 Devlet Matbaası; el-Muhkem fî Naktı'l-Mesahif, (Tah. Dr. İzzet Hasen), Dımaşk, 1379/1960; el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmî Mesâhifi Ehli'l-Emsâr ma'a Kitâbi'n-Nukat, (Tahkîk:

Muhammed Ahmed Dehmân), Dımaşk, 1359 H., 1940 M., Matba'a et-Terakkî.
DAVUDOĞLU, Ahmed, Yüksek İslâm Enstitüsü Usûl-ü Fıkıh Dersi Notları, İstanbul, 1963.
DEVELLİOĞLU, Ferid, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik lügat, Ankara, 1962, Doğuş L.t.d. Şirketi Matbaası.
DİMYÂTÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdi'l-Ğanî, İthâfü Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti Erba'a Aşer, (Tahkîk: Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Mısır, 1359 H.
DOĞRUL, Ömer Rıza, İslâm Tarihi, İstanbul, 1936, Türkiye Yayınevi.
EBU DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî Sünenü Ebî Dâvûd, (Tahkîk: Ahmed sa'd Ali), Mısır, 1952, Matba'a Mustafa'l-bâbi'l-Halebî.
EBÛ ŞÂME, el-Mürşidü'l-Veciz ilâ'ulûmin teleallaku bi'l-Kitâbi'l-Aziz, (Tah. Tayyar Altıkulaç), 1968, Yüksek İslâm Enstitüsü asistanlık tezi.
ERTUĞRUL, İsmail Fennî, Hakîkat Nurları, İstanbul, 1949, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş.
FEHMİ, Muhammed, Tarîh-i Edebiyât-ı Arabiyye, İstanbul, 1335 H., 1917 M.
GOLTZİYER, Goltziyer, Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî, (Arapçaya Terceme: Abdülhalîm en-Neccâr) Mısır, 1374 H., 1955 M., Mektebetü'l-Hancî.
ĞAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, el-Mustasfâ min Usûli'd-Dîn, Mısır, 1356 H., 1937 M., el-Mektebetü't-Ticâriyye.
HALEBÎ, Ali b. Burhânüddin, es-Sîretü'l-Halebiyye, 1320, yersiz.
HAMİDULLAH, Prof. Dr. Muhammed, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, (Terc. Said Mutlu), İstanbul, 1965, Yağmur Yayınevi.
İBNU ATIYYE, İbnu Atıyye, Mukaddime Tefsîri ibni Atıyye Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, (Tahkîk: Prof. Dr. Arthur Jefferi), Mısır, 1375 H., 1954 M., Mektebetü'l-Hancî.
İBNU'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, Ahkâ-

mü'l-Kur'ân, (Tahkîk: Ali Muhammed el-Bicâvî), Mısır, 1376 H., 1957 M., Dârü ihyâi'l-Kütüb, I. Tab'; Sahîhu't-Tirmizî bi Şerhi'l-İmâm ibni'l-Arabî, Mısır, 1931.

İBNU HALDÛN, İbnu Haldûn, Mukaddime, (Terc. Zâkir Kâdirî Ugan), Ankara, 1954, Maarif Basımevi.

İBNU HALLİKÂN, İbnu Hallikân el-Kâdî Ahmed, Vefeyâtü'l-Â'yân ve Enbâü Ebnâi Ehli'z-Zamân, Mısır, 1310, el-Matba'atü'l-Meymeniyye.

İBNU HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd, Cavâmi'u's-Sîre, (Tahkîk: Dr. İhsân Abbas ve Dr. Nâsıru'd-Dîn el-Esed), Mısır, tarihsiz, Dârü'l-Maârif.

İBNU CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osmân, el-Hasâis, (Tahkîk: Muhammed Ali en-Neccâr), Kâhire, 1955, Matba'atü Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye.

İBNU KESİR, İsmâ'il b. Kesir el-Kureşî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Mısır, 1371 H., 1952 M., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye; Zeyl el-Hâfız Tefsîr b. Kesîr.

İBNU KUTEYBE, İbnu Kuteybe, Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, Kâhire, 1373 H., 1953 M., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.

İBNU MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, Sünenu İbni Mâce, (Tahkîk: Muhammed Fu'âd Abdülbâkî), Mısır, 1952, Dâru İhyüi'l-Kütübi'l-Mısrıyye.

İBNU MANZÛR, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrem, Lisânü'l-Arab, Bulak, 1300 H., el-Matba'atü'l-Mîriyye.

İBNU MÜCÂHİD, Ebû Bekr, Kitâbü's-Seb'a, yazma nüsha Süleymaniye Kütübhanesi İbrahim Efendi kısmı No: 69.

İBNU'N-NEDİM, İbnu'n-Nedim, el-Fihrist, Mısır, 1348 H., el-Matba'atü'r-Rahmâniyye.

İBNU SA'D, İbnu Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrût, 1276 H., 1957 M., Dâru Beyrût.

İBNU'S-SÜBKÎ, İbnu's-Sübkî, Cem'u'l-Cevâmi', Mısır, 1318 H., Matba'a Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî.

İBNU TEYMİYYE, Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim, Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye, Mısır, 1324 H., 1906 M., Matba'atu'z-Zâhir.

İSKENDERÎ, Ahmed el-İskenderî ve Mustafa Anânî, el-Vasît fi'l-Edebi'l-Arabî ve Târihihî, Mısır, 1924 M., el-Matba'atü's-Selefiyye, 4. baskı.

İSLÂM, İslâm Ansiklopedisi, M. Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.
İZMİRLİ, Prof. İsmâil Hakkı İzmirli, Tarîk-i Kur'ân, İstanbul, 1956, Töre Yayınevi; İlm-i Hılâf, 1330, İstanbul, Hukuk Matbaası.
KÂDÎ, Abdülfettâh, el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırââti'l-Aşereti'l- Mütavatira, Kahire, 1375 H., 1955 M., Matba'a Mustafa'l-Halebî.
KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddin, Tefsiru'l-Kâsimî Mehâsinü't-Te'vîl, (Tahkîk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376 H., 1957 M.
KASTALÂNÎ, İmâm Kastalânî, Mevâhibi Ledünniyye Tercemesi, (Mütercim: Şâir Abdülbâkî), İstanbul, 1316, Cemal Efendi Matbaası; Letâifû'l-İşârât, Süleymâniye Küt. Fatih kısmı, elyazması, Numara, 32.
KÂTİB ÇELEBİ, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halife, Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn, İstanbul, 1360 - 1362/1941 - 1943, Maarif Matbaası.
KESKİOĞLU, Osman, Kur'ân Tarihi, İstanbul, Tarihsiz, Nebioğlu Yayınevi.
KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, Tefsiru'l-Kurtubî, Kahire, 1353 H., 1938 M., Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 2. baskı.
MEKKÎ, Mekkî b. Ebî Tâlib, el-İbâne an Ma'âni'l-Kırâât, (Tahkîk: Dr. Abdulfettâh İsmâ'il Şiblî), Mısır, tarihsiz, Matba'a er-Risâle.
MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, Tefsîru'l-Merâğî, Mısır, 1373 H., 1953 M., Matba'a el-Bâbi'l-Halebî, 2. baskı.
MİRAS, Prof. M. Kâmil, Sebilürreşad Mecmuası, İstanbul, 1954.
MOLLA EFENDİ, Mehmed Emin Efendi, Umdetü'l-Hallân fî Îdâhî Zübdeti'l-Irfân, İstanbul, 1287.
MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, el-Câmi'u's-Sahîh, İstanbul, 1330, Matbaa-i Âmire.
NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân b. Şu'ayb, Sünenu'n-Nesâî, Mısır, 1964, Matba'a Mustafa el-Halebî.
NEVEVÎ, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref, Sahîhu Müslim Bi Şerhı'n-Nevevî, Mısır, 1349 H., el-Matba'atü'l-Mısrıy-

ye; et-Tibyân fî âdâbı hameleti'l-Kur'ân, yersiz ve tarihsiz.

OKİÇ, Prof. M. Tayyib, İlâhiyat Fakültesi Usûl-ü Tefsîr Notları, 1951 - 1952; Bazı Hadîs Meseleleri üzerinde Tetkikler, İstanbul, 1959, Osman Yalçın Matbaası; Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kırâati (Le Style et La Lecture du Kur'ân), Ankara, 1963, Üniversite Basımevi.

PÂLEVÎ, Hâmid b. Hâce Abdülfettâh, Zübdetü'l-İrfân fî Vücûhi'l-Kur'ân, Tarihsiz ve yersiz.

RÂFİ'Î, Mustafa Sâdık, İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğati'n-Nebeviyye, Mısır, 1384 H., 1965 M., el-Mektebetü't-Ticâriyye, 8. baskı.

RÂZÎ, Muhammed er-Râzî Fahrü'd-Dîn, Mefâtîhu'l-Ğayb et-Tefsîru'l-Kebîr, İstanbul, 1308 H., el-Matba'atü'l-Âmire.

SÂLİH, Dr. Subhi's-Sâlih, Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dımaşk, 1381 H., 1962 M., Matba'a Câmi'ati Dımaşk, 2. baskı.

SİCİSTÂNÎ, Ebû Bekr Abdillâh b. Ebi Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as, Kitabü'l-Mesâhif, (Tahkîk: Arthur Jeffery), Mısır, 1355 H., 1936 M.

SOFUOĞLU, Mehmed, Sahîh-i Müslim ve Tercemesi, İstanbul, 1386 - 1967, İrfan Yayınevi; İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Tefsîr Dersi Notları, 1960 - 1961.

SUYÛTÎ, Cemâlüddin, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Kahire, 1368 H., Matba'a Hicâzî.

ŞÂHİN Abdu's-Sabûr, Târihu'l-Kur'ân, Kâhire, 1966.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Neylü'l-Evtâr Şerhı Münteka'l-Ahbâr Min Ehâdîsi Seyyidi'l-Ahyâr, Mısır, 1380 H., 1961 M., Matba'a Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî; Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenni'r-Rivâyeti Ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsîr, Mısır, 1349 H., Matba'a Mustafa'l-bâbi'l-Halebî.

ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Müsnedü Ahmed İbni Hanbel, Mısır, 1313 H.

ŞİBLÎ, Mevlânâ Şiblî, Asr-ı Saâdet, (Mütercim: Ömer Rıza), İstanbul, 1346 H., 1921 M., Ahmedî Matbaası.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Câmi'u'l-Beyân

an te'vîli âyi'l-Kur'ân, Mısır, 1373 H., 1954 M., Matba'a Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî.
TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ, Sahîhu't-Tirmizî bi Şerhı'l-İmâm İbni'l-Arabî el-Mâlikî, Mısır, 1934; Sünenü't-Tirmizî, (Tahkîk: Abdülvahhâb Abdüllâtîf), Kahire, 1384 H., 1964 M., Matba'atü'l-Medenî.
TÜRK, Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1946, Millî Eğitim Basımevi.
VÂFÎ, Dr. Ali Abdülvâhid, Fıkhu'l-Lüğâ, Mısır, 1956.
WENSINCK, E. J. ve J. P. Mensinq, el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Hadîsi'n-Nebevî, Leiden, 1962.
YAZIR, Elmalı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Meâlli Türkçe Tefsir, İstanbul, 1960, Nebioğlu Yayınevi, 2. baskı.
ZEBÎDÎ, Zeynüddin Ahmed, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, (terc. Ahmed Naîm ve Prof. M. Kâmil Miras), İstanbul, 1946, T. C. Diyânet İşleri Neşriyatından, Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ.
ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, (Tahkîk: Ali Muhammed el-Buhârî), Mısır, 1382 H., 1963 M.; Tezkiratü'l-Huffâz, Haydarâbâd, 1375 - 1955, Matba'atu Dâirati'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye.
ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyn, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, Kahire, 1381 H., 1961.
ZEMAHŞERÎ, Câru'l-lâh Mahmûd b. Ömer, el-Keşşâf an Hakâikı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, Mısır, 1367 H., 1949 M., Matba'atü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî.
ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Kahire, 1372 H., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 3. baskı.
ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, 1376 H., 1957 M., (Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Matba'atü İsâ'l-Bâbî.
ZİRİKLÎ, Hayruddîn, el-A'lâm, Kahire, 1373 - 1378, 1954 - 1959.

İNDEKS

— A —

— B —

— C —

— Ç —

— D —

— E —

— F —

— G —

— H —

— I —

— İ —

— K —

Allah'ın kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'in kırâati; müslümanların, İslâmiyetin başlangıcından itibaren meşgul oldukları bir konudur. İbâdetlerinin kabul edilmesinin şartı olan böyle bir mesele ile ilgilenmenin yanında, ayrıca Kırâat İlmini öğrenmek ve öğretmek müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir.

İslâmı maddi kuvvetleriyle yıkamayan İslâm düşmanlarının, bugün ilim adı altında Kur'ân-ı Kerîm'e taarruzları için, Kur'ân'ın kırâati ile ilgili yönünü hedef olarak seçmeleri, müslümanların bu konuya hassasiyetle sarılmalarını zaruri kılmaktadır.